శ్రీః

బ్రహ్మసూత్రశాఙ్కరభాష్యమ్

బాలానన్దిన్యాఖ్యయా ఆన్ధ్రభాషావ్యాఖ్యయా

సమన్వితమ్

(ప్రథమో భాగః)

వ్యాఖ్యాయాః రచయితా

మహామహోపాధ్యాయః

ఆచార్య డా. పుల్లెల శ్రీరామచన్ద్రః

ఆర్షవిజ్ఞానట్రస్టు

హైదరాబాదు

2000

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యమ్ : బాలానందినీసహితమ్

ప్రథమ ముద్రణము 2000
©ఆ.వి.ట్రస్టు
ప్రతులు 1000

ప్రతులకు :

శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురామ్

అడ్వకేటు

శ్రీరామసదనం, ప్లాటు నెం. 1361, రోడ్డు నెం. 45, జూబిలీ హిల్సు,

హైదరాబాదు - 500 033. ఫోన్ : 3608237, 3545145

Brahmasutra Sankara Bhashyam with Balanandini

First Edition - 2000

Copies 1000

For Copies :

Sri Pamidighantam Sriraghuram

Advocate

Plot No. 1361, Road No. 45, Jubilee Hills,

Hyderabad -500 033.

Telefax : 3608237, 3545145

వెల : రెండు సంపుటములకు : రూ. 300-00

Price Rs. 300-00 (for two parts)

Text composed at Avighna Graphics, Hyderabad - 020. ✆ 6502000

Printed at Sree Kalanjali Graphics, Hyderabad - 029. ✆ 3229831

శ్రీః

కృతినివేదనమ్

దుర్బోధోఽపి చ శాస్త్రార్థో యైర్హస్తామలకీకృతః,
శిష్యాణాం, తాన్ గురూన్ వన్దే రామచన్ద్రార్యదీక్షితాన్.

గమ్భీరాన్ వాచి వపుషి హృదయే చ దయామయాన్,
గీతాభాష్యాదిబోధేడ్యాన్ వన్దే లక్ష్మణశాస్త్రిణః.

వేదాన్తాధ్యయనాధ్యాపనైక ప్రవణమానసాన్,
బ్రహ్మవిద్యాగురూన్ వన్దే పోలగం రామశాస్త్రిణః.

వన్దే గ్రన్థవినిర్మాణ సంశోధన చణాన్ గురూన్,
సిద్ధ్యాద్యధ్యాపకాన్ కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిణ ఆదరాత్.

వేదాన్తజ్ఞానకణికామాప్నవం యత్ప్రసాదతః,
వ్యాఖ్యా నివేద్యతే భక్త్యా తస్మిన్ గురుచతుష్టయే.

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రః

ప్రముఖ న్యాయవాది శ్రీ ఆమంచర్ల కృష్ణమూర్తి గారు వారి పితృపాదుల జ్ఞాపకార్థము శ్రీ ఆమంచర్ల రామ మూర్తి మెమోరియల్ సొసైటీని స్థాపించి తద్వారా ఈగ్రంథముద్రణకు ద్రవ్య సహాయ మొనరించిన ధన్యజీవి.

అభినందనము

జస్టిస్ పమిడిఘుంటం కోదండరామయ్య
ఆంధ్రప్రదేశ్ హైకోర్టు మాజీ న్యాయమూర్తి
ఆర్షవిజ్ఞాన ట్రస్టు స్థాపకాధ్యక్షుడు

శ్రీరామసదనం,
జూబ్లీ హిల్స్,
హైదరాబాదు - 500 033.

భగవాన్‌వేదవ్యాసునిచే రచింపబడిన, ప్రస్థానత్రయములో ఒకటైన ఈ బ్రహ్మసూత్రములు తత్త్వవిచారణకు పరమావధి. ఈ మహర్షి మహోన్నతజ్ఞానశిఖరము నధిష్ఠించి, ఈ తత్త్వమును మానవాళికి అందజేసిరి. సామాన్యునకు ఈ శిఖరారోహణ కష్టసాధ్యము. అందుచే జగద్గురు శంకరాచార్యులు తమ భాష్యముచే ఈ జ్ఞాన శిఖరారోహణకు సులువైన మార్గమును ఏర్పరచిరి. సంస్కృతపరిచయము లేని నేటి తరమువారికి దాని ప్రయోజనము శూన్యము. **'మహామహోపాధ్యాయ' 'ఆచార్య'** పుల్లెల **శ్రీరామచంద్రుడుగారు** ఈ మూలసూత్రములపై ఆచార్యస్వామివారి భాష్యమునకు **తెలుగు** వివరణ మను సోపానములు నిర్మించి, ఈ జ్ఞానశిఖరారోహణ సులభసాధ్య మొనరించిరి. అందుచే ముందుగా ఆర్షవిజ్ఞాన పరిషత్ పక్షాన వారికి నా అభినందనములు తెలుపుకొనుచున్నాను. వీరు పాఠకుని అభిముఖుని చేయుచు. సుదీర్ఘమైన ప్రస్తావనలో వివిధదర్శనములు, వాటి స్వరూపములు, ఈ సూత్రములపై తదితరవ్యాఖ్యానముల సారాంశములు వివరించి జగద్గురు శంకరాచార్యులవారి భాష్యముపై గల అపోహలు, సందేహములను నివర్తింపచేయుచు వివిధ అద్వైతగ్రంథములను పేర్కొనుచు ఈనాటికిని అద్వైతసిద్ధాంత ప్రచండ భాస్కరుడు ఎటుల దేదీప్యమానముగ ప్రకాశించుచున్నాడో సహేతుకముగా నిరూపించిరి. ఇది అవశ్యము పఠనీయము.

శాస్త్రనియమము ప్రకారము సూత్రము అల్పాక్షరములతో అనుమానరహితముగా, సారవంతమై, బహుముఖమై, దోషరహితమై ఆకారమున చిన్నదై ఉండవలెను. ప్రస్తుతము ఈ సూత్రరచన కావించినవారు వేదవ్యాసమహర్షి కావున ఈ సూత్రములు శబ్దతః ప్రసన్నములై, అర్థతః గాంభీర్యము కలవై యున్నవి. పరబ్రహ్మను గూర్చి చెప్పును గావున బ్రహ్మసూత్రములు, సర్వసంగపరిత్యాగియైన సంన్యాసిచే అధ్యయనము చేయవలసినవి గాన భిక్షుసూత్రములని, శరీరమునందలి జీవుని గూర్చి తెలుపునవి కావున శారీరకశాస్త్రమని, బదరీవృక్షచ్ఛాయన నివసించిన వ్యాసునిచే రచించబడుటచే బాదరాయణ సూత్రములనియు వీనిని వ్యవహరించుట కలదు. జగద్గురువు పరమాచార్య శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతి వేదము వృక్షము,

వేదాంతము పుష్పము, అద్వైతము ఫల మని వ్రాసిరి. ఇందుచే ఈ సూత్రములు బౌద్ధములు కావు. అనగా తన బుద్ధికి తోచినట్లు వ్రాసినవి కావు. శ్రుతి, స్మృతి సమ్మతముగా భగవాన్ వేదవ్యాసునిచే వెలయించబడినవి.

ఇందు రెండు సిద్ధాంతములు ప్రత్యేకతను సంతరించుకొన్నవి. మానవుడు అపేక్షించవలసినది స్వర్గము కాదు; మోక్షము; అనగా జననమరణములనుండి విడివడుట. రెండు - జీవునకు, పరబ్రహ్మకు భేదము లేదు. ఇద్దరును ఒక్కటే. అందుచే స్థూలముగా ఇందు పరబ్రహ్మ నిర్వచనము, శ్రుతిస్మృతివాక్య సమన్వయము, జీవుని పరలోకయాత్ర, ఈ మోక్షఫలితము తెలుపబడినవి. ఈ వివరణ పరికించి, ఈయువ తరంవారు ఇది వేదాంతవిషయము, మతపరమైనది, తమకు అవసరము లేదని దీనినుండి విముఖు లగుచున్నారు. ఈ పొరపాటును పెద్దలు, సంఘసంస్కర్తలు, తల్లిదండ్రులు సరిదిద్దవలసి యున్నది.

'ధర్మే చార్థేచ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభ' అని వేదవ్యాసుని వచనము. ధర్మమన కర్మాచణ. మోక్షమన జ్ఞానము. ప్రతివ్యక్తియు అర్థకామములు ధర్మానుగుణముగా సంపాదించి, మోక్షమును బడయవలెనని ఉపదేశము. ప్రతివ్యక్తికి మృత్యువు తథ్యమని తెలుసు. కాని ఇంద్రియజన్యసుఖమువలన లేక మృత్యువు యెడల భీతిచే ఈ విషయమందు విముఖుడై జీవయాత్ర నడుపుచుండును. ఈ తత్త్వవిచారణ ఆత్మవిద్య. ఈ విద్య మనుష్యుని జ్ఞానసంపన్నుని చేసి, ధర్మనిరతి కలవానినిగా చేయును. తత్త్వదర్శికి ధర్మాచరణ మొదటి మెట్టు. అందుచే ఇందు మొదటి సూత్రములోనే సాధనచతుష్టయసంపత్తి కలవాడే ఈ విద్యను అభ్యసించుటకు తగిన వాడని తెలుపబడినది. కావున వేదవ్యాసమహర్షి మహాభారతమునందలి శాంతి పర్వమునందు మోక్షధర్మపర్వమున శమము, దమము, ఉపరతి, తితిక్ష,, శ్రద్ధ, సమాధానము సంపాదించు మార్గము వివరించిరి. వీటిని సంపాదించినవారు తమ జీవితములో అభ్యుదయము సంపాదించి, మోక్షమార్గమున పయనించగలరు. ధర్మాచరణ మానవుని కర్తవ్యనిరతుని చేసి త్యాగశీలునిగా తయారుచేయును.

'త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః' అను శ్రుతి వచనము గమనార్హము. త్యాగశీలుడు జనన మరణములనుండి విముక్తుడై జీవన్ముక్తుడగుటయే గాక, వాని పేరు ఈ భూమండలమున చిరస్థాయిగా నెలకొనును. వాని త్యాగమువలన మానవాళికి సుఖశాంతులు చేకూరును. ఇది గొప్ప లౌకికప్రయోజనము. అమృతత్వమును పాశ్చాత్యులు Eternity అని వ్యవహరించుట కలదు. ఈ నిర్వచనము లోకకల్యాణమునకు తోడ్పడును. "తేన త్యక్తేన భుంజీథాః, మా గృధః కస్య స్విత్

ధనమ్" అను మరియొక శ్రుతివాక్యము దీనిని ధ్రువపరచును. "పరిత్యాగముచేత నిన్ను నీవు సమృద్ధిగా పోషించుకొనుము కాని యితరుల ధన మాశించకుము". ఈ సృష్టిలో జీవకోటికి అంతకు సరిపోవు సిరిసంపదలు కలవు. కాని మానవుని లోభమువల్ల ఈ భూమండలమునకు దుర్గతి కల్గినది. అందుచే ఈ విషయమును పేర్కొనుచు గాంధీజీ There is enough for all of us but not sufficient for one greedy man అని చెప్పెను.

ఈ తత్త్వదర్శి లోకకల్యాణమునకు ఎట్లు తోడ్పడగలడో మరియొక శ్రుతివాక్యము - "ఏకమేవ అద్వితీయం బ్రహ్మ" ఆత్మ ఒక్కటే కలదు. రెండవవస్తువు లేదు. ఈవాక్య భావమునే Life is one unit అని స్వామి వివేకానంద చెప్పెను. దీని అనుభూతిని పొంది ఆ చిత్సుఖమునను భవించు మహనీయుని సన్నిధిలో జీవకోటి అంతయు సుఖశాంతుల ననుభవించును. ఇందుకు కంచిపరమాచార్య శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతి, శృంగేరి జగద్గురువులు శ్రీ చంద్రశేఖరభారతి ఈ తరమునందు దివ్యనిదర్శనములు.

సత్యదూరుడు, దయాశూన్యుడు తన్ను తానే ఉద్ధరించుకొనలేడు. ఇతరులకు ఎట్లు సహాయపడగలడు? కావున మానవుడు ఈ తత్త్వమును సమగ్రమున అద్యయనము చేసి అనుష్ఠించినచో, శాంతుడు, దాంతుడునై అభ్యుదయనిశ్శ్రేయములను చూరగొనగలడు, మరియు జగత్కల్యాణమునకు తోడ్పడగలడు.

ఆచార్య పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడుగారు వాల్మీకి రామాయణమును టీకాతాత్పర్యసహితముగా వెలయించి, మానవుని ధర్మాచరణకు దివ్యమైన వెలుగును ప్రసాదించిరి. ఇప్పుడు మోక్షనముపార్జనకు ఆధారభూతమైన ఈ బ్రహ్మసూత్రభాష్యమునకు ఏ విధమైన అర్థాపేక్షా లేకుండ తెలుగులో వెలయించిరి. వీరు శ్రుతి స్మృతి ప్రస్థానములు కూడ తెలుగున జగద్గురు శంకరాచార్యులవారి భాష్యముతో వెలయించి, తాము కృతకృత్యులై ఈ ఆర్షవిజ్ఞాన సంస్థసభ్యులను కృతార్థులను చేయవలసినదిగా భగవాన్ వేదావ్యాసులను ప్రార్థించుచున్నాను.

అచతుర్వదనో బ్రహ్మ ద్విబాహురపరో హరిః
అఫాలలోచనః శంభుః భగవాన్ బాదరాయణః.

విక్రమ ఆషాఢ పౌర్ణమి — **పమిడిఘంటం కోదండరామయ్య**

16-7-2000

* * *

ట్రస్టు బోర్డు సభ్యులు

శ్రీ పొత్తూరి వేంకటేశ్వర రావు — అధ్యక్షులు

అధ్యక్షులు, ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రెస్ అకాడెమీ, హైదరాబాదు.

శ్రీ పల్లెంపాటి వెంకటేశ్వర్లు — సభ్యులు

కాకతీయ సిమెంట్స్ లిమిటెడ్, హైదరాబాదు.

శ్రీ ఆకెళ్ల సత్యనారాయణ మూర్తి — సభ్యులు

హైదరాబాదు.

శ్రీ నీలంరాజు మురళీధర — సభ్యులు

హైదరాబాదు

డా. ముక్తి నూతలపాటి గురునాథ్ — కోశాధికారి

విజయవాడ

డా. ఉప్పులూరి బిందు మాధవ్ — సభ్యులు

వాటర్లూ, కెనడా.

శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురామ్ — కార్యదర్శి

హైదరాబాదు.

ఆర్షవిజ్ఞానట్రస్టు

"శ్రీరామసదనము", ప్లాట్ నెం. 1361, రోడ్ నెం. 45,

జూబిలీ హిల్సు కో ఆపరేటివ్ హౌసింగ్ సొసైటీ, హైదరాబాదు - 500 033.

ప్రస్తావన

యన్నామధేయస్మరణేన జన్తుః ప్రాప్నోతి నిఃశ్రేయసభాగధేయమ్,
తాన్ శంకరాచార్యశుభాభిధేయాన్ నిత్యం నమామః శివరూపధేయాన్.

"ద్వివిధో హి వేదోక్తో ధర్మః, ప్రవృత్తిలక్షణః నివృత్తిలక్షణశ్చ" అని భగవద్గీతా భాష్యప్రారంభంలో శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లు వేదప్రతిపాదిత మైన ధర్మం రెండు విధాలుగా ఉన్నది. మానవు డాచరించవలసిన వివిధకర్మలకు ప్రవృత్తి లక్షణధర్మం అని పేరు. జ్ఞానవైరాగ్యాదులకు నివృత్తిలక్షణధర్మం అని పేరు. జ్ఞానవైరాగ్యమార్గంలో ప్రవర్తించేవాళ్లు కర్మమార్గంనుండి నివర్తిస్తారు గాన దీని కా పేరు. వేదాలలోని పూర్వభాగం ప్రధానంగా కర్మకాండను బోధిస్తుంది. ఆ విధంగా అది ప్రవృత్తిలక్షణధర్మబోధకం. వేదాల చివరిభాగాలవడంచేత వేదాంతాలని చెప్పబడే ఉపనిషత్తులు జ్ఞానమార్గాన్ని బోధిస్తాయి. ఆ విధంగా అవి నివృత్తిలక్షణధర్మబోధకాలు.

ఒక విధంగా చూస్తే భారతీయతత్త్వశాస్త్రానికి, అది ఆస్తికదర్శనరూపంలో ఉన్నా, నాస్తికదర్శరూపంలో ఉన్నా, ఉపనిషత్తులు మూలకందం అన్నట్లు కనబడుతుంది. ఆస్తికదర్శనాలన్నీ ఉపనిషత్తుల ప్రామాణ్యాన్ని ప్రత్యక్షంగానే అంగీకరిస్తాయి. వేదాలకు ప్రామాణ్యం అంగీకరించని నాస్తికదర్శనాలు కూడా ఎన్నో ఔపనిషదసిద్ధాంతాలను తమలో ఇమడ్చుకొన్నాయి. కర్మసిద్ధాంతం, దానిమీదనే ఆధారపడి ఉన్న పునర్జన్మసిద్ధాంతం, పుణ్యపాపాలు, స్వర్గనరకాలు, యమనియమాది యోగాంగాల సాధన, మోక్షం-మొదలైన ఎన్నో విషయాలు అన్ని దర్శనాలలోను సమప్రాధాన్యంతో నిరూపించబడ్డాయి. ఒక విధంగా పరిశీలిస్తే ఈ విషయాలన్నీ భారతదేశంలో అనాదికాలంనుంచీ ప్రచురప్రచారంలో ఉన్నాయనీ, అవి ఏదో ఆకారంలో నామభేదాలతో వివిధ దర్శనాల మూలగ్రంథాలలోను, దర్శనాలలోనూ కనబడుతున్నా యనీ చెప్పవచ్చును.

దర్శనాలను ఆస్తికదర్శనా లనీ నాస్తికదర్శనా లనీ రెండు తెగలుగా విభజించడం ఇప్పుడు అధికప్రచారంలో ఉంది. "నాస్తికో వేదనిన్దకః" అనే మనువచనాన్ని పట్టి వేదాన్ని నిందించేవాడు నాస్తికుడు. దాని ప్రామాణ్యం అంగీకరించేవాడు ఆస్తికుడు. ఈ నిర్వచనాన్ని అనుసరించి వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించే న్యాయవైశేషికసాంఖ్యయోగపూర్వోత్తరమీమాంసాదర్శనాలు ఆస్తికదర్శనా లనీ, లోకాయతిక-జైన-యోగాచార-సౌత్రాంతిక-వైభాషిక-మాధ్యమికదర్శనాలు నాస్తికదర్శనా

లనీ వ్యవహారం. ఈశ్వరు డున్నా డని అంగీకరించేవాడు ఆస్తికుడనే నిర్వచనం అంగీకరిస్తే ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించని సాంఖ్య - పూర్వమీమాంసాదర్శనాలు నాస్తికదర్శనా లని చెప్పవలసివస్తుంది. ప్రాచీన పూర్వమీమాంసకులు ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించలేదు. అందుచేత మొదట చెప్పిన నిర్వచనం గ్రహించబడింది. అయితే ఈ విభాగం ఎప్పుడు ఎవరు ప్రారంభించారో తెలియదు. ముందుగా ఆస్తికదర్శనాలు ఆరు అని నిర్ణయించుకొని నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఆరే అని ఆ ఆరు అనే సంఖ్యను నిర్వహించడం కోసం అలా చేసి ఉంటారు. ఎందువల్ల ననగా మొదటి ఆస్తికవదనిర్వచనం ప్రకారం నాస్తికదర్శనాలు మూడే-అవి లోకాయతిక-జైన-బౌద్ధదర్శనాలు. అయితే షట్సంఖ్యాపూర్తికోసం బౌద్ధదర్శనంలోని అవాంతరభేదాలైన యోగాచార - సౌత్రాంతిక-వైభాషిక-మాధ్యమిక సంప్రదాయాలను నాలుగు దర్శనాలుగా గ్రహించి నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఆరు అని చెప్పడం జరిగింది. ఇలాంటి అవాంతరభేదాలను కూడ కలపుకొంటే ఆస్తికదర్శనాలసంఖ్య ఏ ఇరవైకో పెరగాలి. అలాగే శ్వేతాంబరదిగంబరభేదద్వయాన్ని పట్టి నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఏడు కావాలి. అందుచేత ఈ దర్శనవిభాగం అంతా అర్వాచీనంగా, ఏ నూరు నూటయాభై సంవత్సరాల క్రితమో ఏర్పడినదిగా, కనబడుతుంది.

చాల కాలం క్రితం ఈ విభాగం మరొక విధంగా ఉండేది. క్రీస్తుశకం పంచమశతాబ్దికి చెందిన హరిభద్రసూరి అనే ఒక జైనదార్శనికుడు షడ్దర్శనసముచ్చయం అనే ఒక ప్రకరణగ్రంథంలో "మూలభేదాన్నీ, దేవతాతత్త్వభేదాన్నీ పట్టి, బౌద్ధం, నైయాయికం, సాంఖ్యం, జైనం, వైశేషికం, జైమినీయం అని దర్శనాలు ఆరు మాత్రమే" అని ప్రతిపాదించాడు.

"దర్శనాని షడేవాత్ర మూలభేదవ్యపేక్షయా,
దేవతాతత్త్వభేదేన జ్ఞాతవ్యాని మనీషిభిః.
బౌద్ధం నైయాయికం సాంఖ్యం జైనం వైశేషికం తథా,
జైమినీయం చ నామాని దర్శనానామమూన్యహో"

ఈనాడు దర్శనా లన్నింటిలోకీ ఉత్తమదర్శనంగా పరిగణింపబడుతున్న ఉత్తరమీమాంసాదర్శనాన్ని ఇతడు దర్శనాలలో పేర్కొనకపోవడం ఆశ్చర్యజనకం. పైన చెప్పిన ఈ దర్శనా లన్నీ ఆస్తికదర్శనాలే అని కూడ హరిభద్రసూరి అభిప్రాయం. అందుచేతనే ఇతడు గ్రంథాంతంలో --

"జైమినీయప్రమాణస్య సంక్షేపో ౽ యం నివేదితః,
ఏవమాస్తికవాదానాం కృతం సంక్షేపకీర్తనమ్"

అని అంటాడు. బహుశా ఇతడు **"అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిః"** (పా.సూ.4.4.60) అనే పాణినిసూత్రానికి కైయటాదులు చెప్పిన **"అస్తి పరలోకః ఇతి యః వదతి స ఆస్తికః"** (పరలోకంఉన్నదనేవాడుఆస్తికుడు) అనేఅర్థంప్రకారం సాంఖ్యపూర్వమీమాంసాదర్శనాలకు కూడ, అవి ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించకపోయినా, ఆస్తిక దర్శనత్వాన్ని అంగీకరించాడు. ఇతడే చెప్పినట్లు బౌద్ధజైనమతాల ప్రకారం బుద్ధజినేంద్రులు దేవతలు గాన అవి సేశ్వరదర్శనా లని ప్రతిపాదించాడు. ఈ విధంగా అతని ప్రకారం ఇవన్నీ ఆస్తికదర్శనాలే. ఇక్కడ ఈ ఆరు దర్శనాలను మాత్రమే అంగీకరించడాన్ని బట్టి ఆ కాలానికి బాదరాయణసూత్రాలకు అంతగా ప్రచారం రాలేదని గాని లేదా, కొందరు అర్వాచీనులైన ఆచార్యులు అంటూన్నట్లు పూర్వోత్తరమీమాంసలు ఒకే శాస్త్రంగా ఆ నాడు భావింపబడడంచేత ఉత్తరమీమాంస కూడ జైమినీయానికి పరిశిష్టంగా, తత్పుచ్ఛంగా పరిగణింపబడే దని గాని చెప్పవలసి ఉంటుంది. అయితే

> **"జైమినీయాః పునః ప్రాహుః సర్వజ్ఞాదివిశేషణః,**
> **దేవో న విద్యతే కోఽ పి యస్య మానం వచో భవేత్"**

(సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మాలు గల ఈశ్వరుడు అనేవాడు లేడు, అందుచేత అలాంటి ఈశ్వరుని మాటను ప్రమాణంగా గ్రహించే ప్రసక్తి లేదు అని జైమినీయు లంటారు) అని హరిభద్రసూరి అనడంచేత ప్రథమపక్షమే సత్యమన్నట్లు తోస్తూన్నది. అందుచేత ఆ యా దర్శనాలకు ఆ యా కాలాలలో ఉన్న ప్రచురప్రచారాన్ని పట్టి ఈ దర్శనవిభాగం జరుగుతూండే దని ఊహించవచ్చును. అలంకారశాస్త్రాన్ని కూడ ఒక దర్శనంగా పరిగణించా లని చెప్పేవారు కొందరు ఈనాడు కనబడుచున్నారు కదా?

ఈ విధంగా ఒకానొక కాలంలో దర్శనాల నామపట్టిక (లిస్టు) లోనికే ఎక్కని ఉత్తరమీమాంసాదర్శనానికి దర్శనాలలో అత్యుత్తమమైన స్థానం సంపాదించిన ఘనత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు మాత్రమే దక్కింది. బ్రహ్మసూత్రాలకు అంతకు ముందు ఏవేవో ఒకటి రెండు వృత్తులు, చిన్న చిన్న వ్యాఖ్యానాలు, ఉండేవేమో గాని వాటి ద్వారా ఈ దర్శనానికి ఒక స్వతంత్రప్రతిపత్తి లభించలేదు. ఆ వృత్తినిర్మాతలు కూడ దానిని జైమినీయ (పూర్వమీమాంసా) పుచ్ఛంగానే చూపించడంచేత అది ఆ రూపంలోనే నిలచిపోయింది. ప్రధానమైన ఇతరదర్శనాలనన్నింటినీ బాదరాయణులు బ్రహ్మసూత్రంలో ఖండించారు. అందుచేత ఈ దర్శనం అన్నింటికంటే అర్వాచీనంగా కనబడుతుంది. అందుచేతకూడ దీనికి దర్శననామనిర్దేశాలలో స్థానం ఆలస్యంగా లభించి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దీనికి స్వతంత్రదర్శనత్వాన్ని సంపాదించ

గలిగిన, దీనిని అత్యుత్తమదర్శనంగా నిలపగలిగిన విస్తృతవ్యాఖ్యారూపమైన ఒక విశాలమైన బాట వేసి ఈ రాజపథంలో ముముక్షువైన ఏ మానవుడైనా నిర్భయంగా పయనించి ఈ దేహంతో ఉండగానే ముక్తి పొందవచ్చు నని నిరూపించారు. కేవలం బాదరాయణసూత్రాలకే కాక ప్రధానమైన ఉపనిషత్తులకు, వాటి సిద్ధాంతాన్నే తన మాటలలో చెప్పిన భగవద్గీతకూ తమ అనుపమానము, అసాధారణమూ అయిన ప్రతిభాపాటవంతో భాష్యాలు వ్రాసి, తమకు పూర్వం ఉన్న కొందరు వృత్తికారాదుల మతాలను ఖండిస్తూ ఔపనిషదసిద్ధాంతానికి ఒక అచంచలమైన మహాప్రాసాదం నిర్మించారు. నాటినుండియే ఈ ఉత్తరమీమాంసకు దర్శనాలలో ఒక అత్యున్నతమైన స్థానం లభించింది. పూర్వమీమాంసాప్రచ్ఛత్వం తొలగిపోయింది.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఔపనిషదసిద్ధాంతాన్ని స్థిరంగా నిలబెట్టడం కోసం అంతకు పూర్వం ఉన్న దర్శనాలలోని ఉపనిషత్సిద్ధాంతవిరుద్ధాలైన కొన్ని అంశాలను బాదరాయణసూచితమార్గంలో ఖండించారు. అందుచేత ఆ దర్శనాల స్వరూపం కూడ సంక్షిప్తంగానైనా తెలుసుకొనడం అవసరం. ఈనాడు ఆరు నాస్తికదర్శనాలు, ఆరు ఆస్తిక దర్శనాలు అనే విభాగం ప్రచారంలో ఉందని వెనుక గమనించి ఉన్నాం. వాటి సంక్షిప్తస్వరూపం ఇది:

నాస్తికదర్శనాలు

లోకాయతికదర్శనం : దీనికే చార్వాకదర్శనం అని కూడ పేరు. చార్వాకులు కేవలభౌతికతావాదులు. వీరి మతంలో ప్రత్యక్షం ఒక్కటే ప్రమాణం. అనుమానం, శబ్దం మొదలైనవి పూర్తిగా నమ్మదగిన ప్రమాణాలు కావు. (ధూమాన్ని చూచి అక్కడ అగ్ని ఉన్న దని ఊహించి నట్లు ఒక హేతువును బట్టి మరొక వస్తువును ఊహించడం అనుమానం. ఆప్తులు చెప్పిన మాట శబ్దం). వీటివల్ల మానవుడు అనేకస్థలాలలో పొరబాటు పడడం కూడ మనం చూస్తున్నాం కదా? ప్రత్యక్షప్రమాణం ద్వారా నేత్రాదీంద్రియాలు ఎదుట ఉన్న వస్తువులతో కలిసి నప్పుడు కలిగే జ్ఞానం, అలాంటి జ్ఞానం కలిగించే ఇంద్రియాలు ప్రత్యక్ష ప్రమాణం. మనకు భూమి, అగ్ని, వాయువు, జలం అనే నాలుగు భూతా లున్నట్లు స్పష్టంగా తెలుస్తూన్నది. మనకి కనబడే ఈ ప్రపంచంలోని పదార్థాలన్నీ ఈ భూతచతుష్టయంనుండే పుడుతున్నాయి. మానవుడు కూడ ఈ భూతచతుష్టయం కలయికలవల్ల ఏర్పడిన ఒక పదార్థమే. మానవునిలో ఈ భూతచతుష్టయంకంటె వ్యతిరిక్తమైన ఆత్మ అనేది ఒకటి ఉందని ఎట్లు నమ్మాలి? మానవుని దేహంలో చైతన్యం అనేది ఒకటి ఉన్న దనే మాట నిజమే. కాని అది,

తమలపాకులు, వక్క, సున్నం కలవడంచేత ఎరుపు అనే మరొక పదార్థం ఉదయించి నట్లు నాలుగు భూతాల విశిష్టమైన కలయికవల్ల ఏర్పడినదే. దేహం నశించడంతో చైతన్యం కూడ నశిస్తుంది. దేహం నశించిన తరవాత ఇక్కడ చేసిన పాపపుణ్యాల ఫలాలను అనుభవించడానికి ఆత్మ అనేది ఏదీ మిగలదు. భగవంతు డనేవాడు కూడ లేడు. ఈ సృష్టి అంతా మహాభూతాల కలయికచేత సహజంగా కలుగుతూన్నది. దీనికి కారణమైన భగవంతు డొకడున్నా డని విశ్వసించవలసిన పని లేదు. స్వర్గాదిసౌఖ్యాలు అనుభవించడానికి గాని, దేవుని అనుగ్రహం సంపాదించడానికి గాని కర్మలు ఆచరించడం మూర్ఖత్వం. అమాయకులైన ప్రజలను మోసగించడానికి ఎవళ్లో కల్పించి వ్రాసిన వేదాలు ప్రమాణం కావు. ఈ దేహం ఉన్నంతవరకు ఏదో విధంగా భోగభాగ్యాలు సంపాదించి ఆనందించడమే జీవిత పరమావధి. అదే స్వర్గం. అనవసరంగా దాన్ని గూర్చీ దీన్ని గూర్చీ ఆలోచిస్తూ బాధపడడమే నరకం. ఇది లోకాయతికసిద్ధాంతం. ఇలాంటి మాటలు వినడానికి చాలా ఇంపుగా ఉంటాయి గాన ఈ లోకాయతికులు చారువాక్కులు (ఇష్టంగా అందంగా కనబడే మాటలు గలవారు) అనీ, ఈ చారువాక్కులకే కాలక్రమేణ చార్వాకులు అనే పేరువచ్చిం దనీ కొంద రంటారు. ఏతన్మతప్రవక్తలలో ఒకనికి చార్వాకు డనే పేరు ఉండడంచేత ఇది చార్వాకమతం అయిందని కొంద రంటారు. వీళ్ళ మతం ప్రకారం మనకు కనబడే ఈ లోకం ఒక్కటే ఆయతనం (నివాసస్థానం) కాబట్టి వీళ్ళు లోకాయతికులైనారు. ఈ మతంవాళ్ళు బృహస్పతి చెప్పిన కొన్ని వాక్యాలు ఉదాహరిస్తూంటారు. అందుచేత ఈ మతాన్ని బృహస్పతి అనేవా డొకడు ప్రవర్తింపచేసి ఉంటాడు అని కొందరి అభిప్రాయం.

జైనదర్శనం : జైనమతం అతి ప్రాచీనమైనది. ఆ యా కాలాలలో జన్మించిన ఇరవైనలుగురు తీర్థంకరులు (జైనాచార్యులు) ఈ మతాన్ని బోధించారు. కర్మబంధాన్ని జయించడంచేత వీళ్లకి జిను లని పేరు. ఇరవైనాల్గవ తీర్థంకరుడైన వర్ధమానమహావీరుడు క్రీ.పూ ఆరవశతాబ్దంలో జన్మించాడు. ఇతడు బుద్ధుని సమకాలికుడు.

జైనులు ప్రత్యక్షప్రమాణాన్నే కాక అనుమానశబ్దాలను కూడ ప్రమాణాలుగా అంగీకరిస్తాడు. మహామహిమాన్వితులైన తీర్థంకరాదుల ఉపదేశాలు శబ్దప్రమాణంలో చేరుతాయి. ప్రత్యక్షంగా కనబడే పృథివ్యప్తేజోవాయువులనే కాకుండా, ఆకాశం, కాలం, ధర్మం, అధర్మం అనే తత్త్వాలను కూడ జైనులంగీకరిస్తారు. ఈ ధర్మాధర్మాలు లోకప్రసిద్ధాలైన ధర్మాధర్మాలు కావు. చలనానికి ఉపకరించేది ధర్మం. స్థితికి ఉపకరించేది

అధర్మం. వీటి అన్నింటికంటె భిన్నమైన ఆత్మ కూడ ఉంది. సుఖదుఃఖాదిగుణాలను పట్టి ఆత్మాస్తిత్వాన్ని ఊహించవచ్చును. ఎన్ని శరీరాలుంటాయో అన్ని జీవాత్మ లుంటాయి. వృక్షలతాదులలోను రజఃకణాలలోను కూడ జీవాత్మలుంటాయి. అయితే వివిధజీవులలో ఉన్న జ్ఞానంలో వైషమ్యం ఉంటుంది. వృక్షలతాదులలోని జీవులకు స్పర్శజ్ఞానం మాత్రమే ఉంటుంది. ఆ జీవులు ఏకేంద్రియాలు. ఇట్లే కొన్ని జీవాత్మలకు రెండు ఇంద్రియా లుంటాయి. కొన్నింటికి మూడుంటాయి. కొన్నింటికి నాలుగుంటాయి. మనుష్యాదులకు ఐదు ఇంద్రియాలుంటాయి. ఈ విధంగా ఏకేంద్రియజీవులు మొదలు పంచేంద్రియజీవుల వరకు గల ప్రాణిసంఘాతంలో జ్ఞానతారతమ్యం ఉంటుంది. కాని అన్ని విధాలైన జీవులలోను కూడ అనంతజ్ఞానాన్ని, అనంతశక్తిని, అనంతానందాన్ని పొందగల సామర్థ్యం ఉంటుంది. ఆ సామర్థ్యం కర్మబంధంచేత ఆవృతమై ఉంటుంది. కామక్రోధాలవల్ల కలిగే కర్మలు జీవునికి అచేతనపదార్థంతో సంబంధం ఏర్పరుస్తాయి. దానితో జీవునిలో సహజంగా ఉన్న సర్వజ్ఞత్వాదులు మరుగునపడిపోతాయి. ప్రయత్నం చేస్తే ఏ జీవుడైనా ఈ కర్మభారం తొలగించుకొని సహజాలైన సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తత్వాదులను పొందగలుగుతాడు.

కర్మబంధం తొలగించుకొనడానికి - (1) సమ్యగ్దర్శనం (2) సమ్యగ్జ్ఞానం (3) సమ్యక్చరిత్రం అనేవి ఆవశ్యకాలు. వీటికి రత్నత్రయం అని పేరు. తీర్థంకరులు ఉపదేశించిన తాత్త్వికసిద్ధాంతాలమీద అచంచలవిశ్వాసానికి సమ్యగ్దర్శనం అని పేరు. ఈ సమ్యగ్దర్శనంచేత క్రమంగా తత్త్వజ్ఞానం లభించి అజ్ఞానం తొలగడానికి అవకాశం ఏర్పడుతుంది. ఇలాంటి తత్త్వజ్ఞానానికి సమ్యగ్జ్ఞానం అని పేరు. సదాచారం లేకపోతే సమ్యగ్దర్శన - సమ్యగ్జ్ఞానా లున్నంతమాత్రాన ప్రయోజనం లేదు. అందుచేత సత్య-అహింసా-అస్తేయ-వైరాగ్యాదులను అలవరచుకోవాలి. ఈ విధంగా రత్నత్రయాన్ని పరిరక్షించుకొంటే క్రోధం, మానం, మాయ, లోభం, అనే కషాయాలు నశిస్తాయి. వీటివల్ల ఏర్పడిన కర్మబంధం తొలగిపోతుంది. అప్పుడు జీవునకు అచేతనపదార్థాలతో ఏర్పడిన సంబంధం దూరం అవుతుంది. దానితో జీవుడు స్వసహజాలైన సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తత్వాదులను పొందుతాడు. ఇదే మోక్షం.

జైనులు దేవుణ్ణి అంగీకరించరు; కాని దేవుని కున్న సర్వజ్ఞత్వాదులన్నీ తీర్థంకరులకున్నాయని అంగీకరించి వాళ్లను దేవుణ్ణి వలె పూజిస్తారు. ఈ తీర్థంకరులు జైనులకు ఆదర్శభూతులైన మహాపురుషులు.

ఎంతటి క్షుద్రజీవులనైనా దయాబుద్ధితో చూడాలనేది జైనుల

ముఖ్యసిద్ధాంతం. పరమతసహనానికి జైనులది పెట్టిన పేరు. ఇందుకు వీళ్ళ స్యాద్వాదం ఎంతగానో ఉపకరించింది. ఒక సమయంలో, కొన్ని పరిస్థితులలో ఒక వస్తువును ఒక దృష్టికోణంతో చూస్తే అది ఒక విధంగా కనబడుతుంది. అదే వస్తువు మరొకసమయంలో, వేరే పరిస్థితులలో, వేరు దృష్టికోణంతో చూస్తే మరొకవిధంగా కనబడవచ్చు. ఈ సత్యాన్ని పురస్కరించుకొని జైనులు సప్తభంగీనయం అనే నామాంతరం గల స్యాద్వాదాన్ని అంగీకరించారు.

1. స్యాదస్తి = ఉండవచ్చును
2. స్యాన్నాస్తి = లేకపోవచ్చును
3. స్యాదస్తి చ నాస్తి చ = ఉండవచ్చును లేకపోవచ్చును కూడ
4. స్యాదవక్తవ్యమ్ = వర్ణింప శక్యం కాకపోవచ్చును
5. స్యాదస్తి చ అవక్తవ్యం చ = ఉండవచ్చును, వర్ణింపశక్యం కాకపోవచ్చును
6. స్యాన్నాస్తి చ అవక్తవ్యం చ = ఉండవచ్చును, లేకపోవచ్చును, వర్ణింపశక్యం కాకపోవచ్చును. ఇవే సప్తభంగీనయం.

బౌద్ధదర్శనం :- క్రీ.పూ. ఆరవ శతాబ్దంలో కపిలవస్తురాజవంశంలో జన్మించిన గౌతముడు ఈ దర్శనానికి మూలపురుషుడు. ఇతడే సిద్ధార్థుడు (సిద్ధించిన ప్రయోజనం కలవాడు). తత్త్వబోధ కలిగిన పిమ్మట బుద్ధుడని ప్రసిద్ధి పొందాడు. ప్రపంచంలో తన చుట్టూ కనబడుతూన్న వార్ధక్యము, రోగాలు, మరణాలు మొదలైన దుఃఖహేతువులను చూడగానే రాజకుమారుడైన గౌతముని హృదయంలో వైరాగ్యభావం ఉదయించింది. ఈ దుఃఖాలను పోగొట్టే ఉపాయాలు అన్వేషించాలని అతడు నిశ్చయించాడు. ఎందరో మహాపురుషుల్ని ఆశ్రయించి తృప్తికరమైన ఉపాయం ఏదీ లభించక తానే దీర్ఘతపస్సు చేసి, దుఃఖనివారణోపాయాన్ని కనుగొని లోకానికందించాడు. బుద్ధుడు నిరంతరతపస్సుచేత నాలుగు సత్యాలు తెలుసుకున్నాడు. వాటికి "చత్వారి ఆర్యసత్యాని" అని పేరు.

1. ఈ ప్రపంచకంలో దుఃఖం ఉంది.
2. ఈ దుఃఖానికి కారణం ఉంది.
3. ఈ దుఃఖాలను పూర్తిగా తొలగించవచ్చును.
4. దుఃఖాలను తొలగించడానికి మార్గం ఉంది.

అనేవి నాలుగు సత్యాలు. బుద్ధుని బోధ లన్నీ ఈ నాలుగు సత్యాలమీద ఆధారపడి ఉన్నాయి.

ప్రపంచంలో దుఃఖం ఉన్నదనే విషయం అందరూ అంగీకరించినదే. అయితే ఈ దుఃఖం కేవలం ఆపాతతః (పైపైకి) కనబడుతున్నది మాత్రమే కాదనీ, ఇది అంతటా స్థిరంగా పాతుకొని పోయి ఉన్నదనీ, సుఖంగా కనబడేవాటిలో కూడ అంతర్గతంగా దుఃఖమే ఉన్నదనీ బుద్ధుడు కనుగొన్న మొదటి సత్యం.

రెండవ సత్యం కార్యకారణభావసమన్వయంచేత కనుగొన్నది. ఒక పదార్థం అది భౌతికపదార్థమైనా, మానసికపదార్థమైనా, దాని స్థితి ఇతరపదార్థాల స్థితిమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఇతరపదార్థాల స్థితిమీద ఆధారపడకుండా స్వతంత్రంగా నిలిచి ఉండగలిగిన పదార్థం ఏదీ లేదు. అందుచేత ఈ ప్రపంచంలో స్థిరంగా ఉండేది ఏదీ లేదు. అన్ని వస్తువులూ మార్పు చెందుతూనే ఉంటాయి. మన దుఃఖాలు కూడ ఏవో కారణాలచేతనే కలుగుతున్నాయి. వీటి మూలకారణం ఈ ప్రపంచంలో పుట్టడమే. ఇలా పుట్టడానికి కారణం విషయవాంఛ. దీనికే తృష్ణ అని పేరు. ఈ తృష్ణకు కారణం అజ్ఞానం. మనకు అజ్ఞానమే లేకపోతే తృష్ణ కలగదు. తృష్ణ లేకపోతే ఈ భూమిమీద జన్మ కాని, దుఃఖం కాని ఉండేవి కావు.

పైన చెప్పినట్లు దుఃఖానికి కొన్ని కారణా లున్నట్లు తేలింది. ఆ కారణాలను తొలగించగానే కార్యమైన దుఃఖం కూడ తనంతట తానే తొలగిపోతుంది. ఇది మూడవ సత్యం.

దుఃఖకారణం తొలగించడానికి మార్గం ఉన్నది అనేది నాల్గవ సత్యం. ఈ మార్గంలో ఎనిమిది అంగాలున్నాయి. అందుచేత దీనికి అష్టాంగమార్గం అని పేరు. ఈ మార్గం అనుసరించే అధికారం ప్రతి ఒక్కరికీ ఉంది.

1.	సమ్యగ్ దృష్టి	2.	సమ్యక్సంకల్పం
3.	సమ్యగ్వాక్	4.	సమ్యక్కర్మాంతం
5.	సమ్యగాజీవం	6.	సమ్యగ్వ్యాయామం
7.	సమ్యక్స్మృతి	8.	సమ్యక్సమాధి

అనేవి అష్టాంగాలు. (1) వెనుక చెప్పిన సత్యచతుష్టయాన్ని బాగా తెలుసుకొనడం సమ్యగ్దృష్టి. దానిచేత అజ్ఞానంవల్ల ఏర్పడిన మిథ్యాదృష్టి తొలగిపోతుంది. సత్యాలను తెలుసుకొని వాటిని ఆచరణలో పెట్టుకొనడానికి ప్రయత్నించాలి. (2) ప్రాపంచిక విషయాలమీద వైరాగ్యం పొంది, ఇతరుల విషయంలో దుష్టభావాలు విడిచిపెట్టి వాళ్లకెలాంటి అపకారమూ కూడ చేయకూడదు. దీనికి సమ్యక్సంకల్పం అని పేరు. (3) అసత్యం పలకకుండా ఉండడం, పరదూషణం చేయకపోవడం మొదలైన

రీతులలో వాక్సంయమం పాటించడం సమ్యగ్వాక్. (4) అహింస, అస్తేయం, ఇంద్రియనిగ్రహం, సత్యవ్రతం, అమదం (గర్వం లేకపోవడం) అనే పంచశీలాన్ని అలవరచుకొని జీవయాత్ర సాగించడం సమ్యక్కర్మాంతం. (5) న్యాయసంమత మైన జీవనోపాధిని సంపాదించుకొనడం సమ్యగాజీవనం. (6) మానవుడు ఎంత ప్రయత్నం చేసినా పూర్వవాసనలు వానిని చెడుమార్గం వైపు త్రిప్పుతూ ఉంటాయి. అందుచేత అతడు చాల జాగరూకతతో ఉండాలి. అందుకోసం అతడు (1) వెనుకటి చెడుభావాలను సమూలంగా తొలగించుకోవాలి. (2) చెడ్డ భావా లేవీ క్రొత్తవి మనస్సులో ప్రవేశించకుండా చూచుకుంటూండాలి. (3) మనస్సును ఎల్లప్పుడూ సద్భావాలతో నింపుతూండాలి (4) ఆ భావా లెప్పటికీ తొలగిపోకుండా ఉండేటట్లు చూచుకోవాలి. ఇలాంటి చతుర్విధప్రయత్నానికి సమ్యగ్వ్యాయామం అని పేరు. (7) తాను నేర్చిన సత్కర్మలను సత్యాలను సర్వదా స్మరిస్తూండడం సమ్యక్స్మృతి. (8) పై ఏడు అంగాలలో పరినిష్ఠితస్థితి పొందగలిగిన సాధకుడు చిత్తాన్ని నిశ్చలం చేసికొని ధ్యానస్థితిని పొందకలుగుతాడు. దీనికి సమ్యక్సమాధి అని పేరు. ఈ విధంగా అష్టాంగమార్గాన్ని అవలంబిస్తే నిర్వాణం (మోక్షం) లభిస్తుంది.

బుద్ధుడు తాత్త్వికసిద్ధాంతా లేవీ మనకు గ్రంథ రూపంలో అందజేయలేదు. కాని అతడు చేసిన మౌలికోపదేశాలను ఆధారంగా చేసుకొని తరువాతివారు అనేకసిద్ధాంతాలు ప్రచారంలోనికి తీసికొనివచ్చారు. వీటిలో (1) మాధ్యమికమతం (లేక శూన్యవాదం) (2) యోగాచారమతం (లేక విజ్ఞానవాదం) (3) సౌత్రాంతికమతం (4) వైభాషికమతం అనే నాలుగు మతాలు ప్రసిద్ధ మైనవి.

(1) మాధ్యమికమతం :- ఈ మతం ప్రకారం ప్రపంచం అంతా అసత్యం. మానసికప్రపంచం, భౌతిక ప్రపంచమూ కూడ అజ్ఞానకల్పితాలే. నిజానికి ప్రపంచం అంటూ ఏదీ లేదు. ఈ మతం సర్వమూ శూన్యమే అని చెప్పడంచేత దీనికి శూన్యవాదం అని కూడ పేరు.

(2) యోగాచారమతం :- ఈ మతం ప్రకారం బాహ్యప్రపంచం అంతా కాల్పనికం. విజ్ఞానమే (మానసికభావాలే) బాహ్యప్రపంచరూపంలో కనబడుతూన్నది. విజ్ఞానం మాత్రం సత్యం. మనస్సు కూడ అసత్యం అనడం అనుభవవిరుద్ధం. విజ్ఞానమే ప్రపంచరూపంలో భాసిస్తూన్నది అని అంగీకరించడంచేత దీనికి విజ్ఞానవాదం అని పేరు.

(3) సౌత్రాంతికమతం :- (బాహ్యమేయవాదం) ఈ మతం ప్రకారం బాహ్య ప్రపంచం, మానసికప్రపంచమూ కూడ సత్యములే. బాహ్యప్రపంచం అంతా అంతరవిజ్ఞానపరిణామమే. అంటే ప్రపంచం అంతా, అన్ని వేళల్లోనూ జ్ఞానగోచరం కావాలి. అలా అవడం లేదు. బాహ్యవస్తు వొకటి ఉంటేనే కాని జ్ఞానం కలగడం లేదు. ఎదుట ఒక వృషభం నిలచి ఉన్నప్పుడు మాత్రమే వృషభజ్ఞానం కలుగుతూన్నది. అది లేనప్పుడు జ్ఞానం కలగడం లేదు. అందుచేత జ్ఞానోత్పత్తికి వృషభస్థితి కారణం అని అంగీకరించి తీరాలి. అయితే విషయం ఏమిటనగా మనకు వృషభజ్ఞానం కలగడాన్ని పట్టి ఎదుట వృషభం ఉన్నట్లు ఊహిస్తున్నాం. అందుచేత బాహ్యపదార్థా లన్నీ అనుమేయాలే. బాహ్యప్రపంచం అంతా అనుమేయం అని ప్రతిపాదించడం చేత ఈ మతానికి బాహ్యమేయవాదం అని కూడ పేరు.

4. వైభాషికమతం:- (బాహ్యప్రత్యక్షవాదం) ఈ మతం ప్రకారం కూడ బాహ్యమానసికప్రపంచాలు రెండూ సత్యమైనవే. అయితే వీళ్లు సౌత్రాంతికుల వలె బాహ్యప్రపంచం అనుమేయం అని అంగీకరించకుండా ప్రత్యక్షవేద్యమే అని ప్రతిపాదిస్తారు. అందుచేత ఈ మతానికి బాహ్యప్రత్యక్షవాదం అని కూడపేరు.

బౌద్ధులు వేదప్రామాణ్యాన్ని, ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించరు. వాస్తవంలో వీళ్ల మతం ప్రకారం స్థిరమైన పదార్థం ఏదీ లేదు. ప్రతీ వస్తువూ కూడ (జీవునితో సహా) క్షణ క్షణానికీ మారిపోతూ ఉంటుంది. కర్మవశంచేత జీవనం, నదీప్రవాహం వలె, దీపం వలె, అవిచ్ఛిన్నంగా సాగిపోతూ ఉండడంచేత ఏకత్వభ్రాంతి కలుగుతున్నది.

కొన్ని అవాంతరసైద్ధాంతికభేదాలను ఆచారవిధానాదులను పురస్కరించుకొని బౌద్ధంలో కొన్ని శాఖలు బయలుదేరాయి. వాటిలో హీనయానం, మహాయానం అనేవి ప్రధానమైనవి, సింహళద్వీపం, బర్మా, సయామ్ మొదలైన దక్షిణదేశాలలో హీనయానం, టిబెట్టు, చైనా, జపాను మొదలైన ఉత్తరదేశాలలో మహాయానమూ ప్రచారంలోనికి వచ్చాయి. మాధ్యమిక యోగాచారవాదాలు హీనయానానికి సౌత్రాంతిక వైభాషిక వాదాలు మహాయానానికీ సంబంధించినవి.

ఆస్తికదర్శనాలు

1. న్యాయదర్శనం :- న్యాయదర్శనం గౌతమమునిచేత ప్రవర్తింపబడిన దర్శనం. ఇది చాలావరకు తర్కంమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. నైయాయికులు ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, శబ్దం అనే నాలుగు ప్రమాణాలు అంగీకరిస్తారు.

(అరణ్యంలో సంచరించే గవయమృగం ఎద్దు ఆకారంలో ఉంటుం దని ఒకడు విని ఉన్నాడు. అత డొక పర్యాయం అరణ్యానికి వెళ్లినప్పుడు అలాంటి మృగాన్ని ఒక దానిని చూడగానే వెనుక తాను విన్న పోలిక గుర్తుకు వచ్చి ఇది గవయమృగం అని గ్రహించాడు. ఈ విధంగా ఉపమానంవల్ల వీనికి ఆ జ్ఞానం కలిగినది గాన ఇది ఉపమానప్రమాణం). ఆత్మ, శరీరం, ఇంద్రియాలు వాటి విషయాలు, బుద్ధి, మనస్సు, ప్రవృత్తి, దోషాలు, ప్రేత్యభావం (మరణానంతరం పునర్జన్మ), ఫలం (కష్టసుఖాల జ్ఞానం), దుఃఖం, అపవర్గం (మోక్షం) అనేవి ఈ ప్రమాణాలచేత గ్రహింపదగిన ప్రమేయాలు. నైయాయికులు (1) ప్రమాణాలు (2) ప్రమేయాలు, (3) సంశయం (4) ప్రయోజనం (5) దృష్టాంతం (6) సిద్ధాంతం (7) అవయవం (8) తర్కం, (9) నిర్ణయం (10) వాదం (11) జల్పం (12) వితండం (13) హేత్వాభాసం (14) ఛలం (15) జాతి (16) నిగ్రహస్థానాలు అనే పదహారు పదార్థాలు అంగీకరిస్తారు.

నెయాయికులకు కూడ పరమలక్ష్యం మోక్షసాధనమే. ఇది తత్త్వజ్ఞానంచేత సిద్ధిస్తుంది. ఆత్మ దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదులకంటె భిన్నమే అయినా అజ్ఞానంచేత వాటికంటె అభిన్నం అన్నట్లు తోస్తుంది. వాటి యథార్థస్వరూపాన్ని తెలుసుకుంటే బంధం తొలగి మోక్షం లభిస్తుంది. మనస్సు అణుపరిమాణం, నిత్యం. ఇది ఆత్మకు సుఖదుఃఖాద్యనుభవం కలిగిస్తూంటుంది. ఆత్మకు జ్ఞానం సహజం కాదు. ఇంద్రియాల ద్వారా ఆత్మకు విషయాలతో సంపర్కం ఏర్పడినప్పుడు జ్ఞానం పుడుతుంది. ఈ విధంగా జ్ఞానం అనేది ఆత్మకు ఆగంతుకం అవడంచేత ముక్తావస్థలో ఏ జ్ఞానమూ ఉండదు. ఆత్మ (ప్రతీజీవాత్మా కూడ) సర్వగతం. మిథ్యాజ్ఞానంవల్ల కలిగిన రాగద్వేష మోహాదులచేత ప్రేరితమై సుకృతదుష్కృతా లాచరిస్తూ సంసారబంధంలో చిక్కుకొంటూ ఉంటుంది. తత్త్వజ్ఞానం కలగగానే రాగమోహాదులు తొలగి సకలదుఃఖనివృత్తి రూపమైన అపవర్గం కలుగుతుంది. ముక్తావస్థలో దుఃఖమూ ఉండదు, సుఖమూ ఉండదు. నైయాయికమతంలో దుఃఖాభావమే మోక్షం.

నైయాయికులు యుక్తిసాహాయ్యంచేతనే ఈశ్వరు డున్నట్లు సాధిస్తారు. ఏదైన కార్యం ఒకటి ఉన్నదంటే దాని కొక కర్త ఉండాలి. ఘటం తయారు కావాలంటే దాని నిర్మాణకార్యక్రమం అంతా తెలిసిన కుమ్మరి ఒకడుండాలి కదా? ఈ ప్రపంచ మంతా సావయవమైన (వివిధ అవయాలు గల) కార్యం. దానిని నిర్మించడానికి సర్వసమర్థుడైన వాడొకడు లేకపోతే దీని నిర్మాణం కుదరదు. ఆ సర్వసమర్థుడే ఈశ్వరుడు. ఈ విధమైన

అనేకయుక్తులచేత ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని సాధించవచ్చును. ఈ ఈశ్వరుడే జగత్సృష్టి - రక్షణ - సంహారకర్త. నిత్యములైన భూతచతుష్టయపరమాణువుల సహాయంతోను కాల-దిక్-ఆత్మ-ఆకాశ-మనస్సుల సహాయంతోను ఈశ్వరుడు ఈ జగత్తును, జీవులందరూ వారి వారి పుణ్యపాపాల ఫలాలు అనుభవించడం కోసం సృష్టిస్తాడు. ఎప్పటికైనా ప్రతిజీవుడూ కూడ తత్త్వజ్ఞానం సంపాదించుకొని అపవర్గాన్ని పొందవచ్చును.

2. వైశేషికదర్శనం :- ఈ దర్శనానికి మూలపురుషుడు కణాదమహర్షి. అతనికే ఉలూకు డని కూడ పేరు. న్యాయవైశేషికదర్శనాల మధ్య ఎక్కువ పోలికలున్నాయి. వైశేషికమతానుసారం (1) ద్రవ్యం, (2) గుణం, (3) కర్మ, (4) సామాన్యం, (5) విశేషం, (6) సమవాయం, (7) అభావం అని ఏడు పదార్థాలున్నాయి. న్యాయశాస్త్రంలో అంగీకరించిన పదార్థాలను ఈ ఏడింటిలోను అంతర్గతం చేయవచ్చు నని వీళ్ల అభిప్రాయం.

1. గుణకర్మలు ద్రవ్యాన్ని ఆశ్రయించుకొని ఉంటాయి. భూమి, జలం, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశం, కాలం, దిక్కు, ఆత్మ, మనస్సు అని పదార్థాలు తొమ్మిది. వాటిలో మొదటి ఐదింటికీ పంచమహాభూతాలని పేరు. వీటిలో వరుసగా గంధం, రసం, రూపం, స్పర్శ, శబ్దం అనే గుణాలున్నాయి. మొదటి నాలుగు మహాభూతాలు నిత్యాలైన ఆ యా పరమాణువుల కలయికచేత ఏర్పడ్డాయి. ఆకాశదిక్కులు అప్రత్యక్షములు; నిత్యములు, సర్వవ్యాప్తములు. మనస్సు అణుపరిమాణం గాన ఒకే క్షణంలో రెండు జ్ఞానాలు ఉండజాలవు. ఆత్మ సర్వవ్యాప్తం. నిత్యం, జ్ఞానాధారం. జీవాత్మ మానసైకవేద్యం. పరమాత్మ అనుమానప్రమాణవేద్యుడు. ఇతడు జీవుల కర్మల ననుసరించి నిత్యములైన పరమాణువులతో జగత్సృష్టి చేస్తూంటాడు. సర్వజ్ఞుడైన ఈశ్వరుడొక డున్నాడని అంగీకరించనిచో అచేతనాలైన పరమాణుల ద్వారా సృష్టి జరగడం సంభావ్యం కాదు?

2. గుణం సర్వదా ద్రవ్యాన్ని ఆశ్రయించి ఉంటుంది. ఒక గుణంలో మరొక గుణం కాని కర్మగాని ఉండదు. ఇలాంటి రూప-రసాదిగుణాలు ఇరవైనాలు గున్నాయి. ఉత్క్షేపణం (పైకి విసరడం), అవక్షేపణం (క్రిందికి విసరడం) ఆకుంచనం (ముణవడం) ప్రసారణం (చాపడం) అని కర్మ నాలుగు విధాలు. కర్మ కూడ ద్రవ్యాన్నే ఆశ్రయించి ఉంటుంది. సామాన్య మనగా జాతి. అనేకగోవులున్నాయి. ఆ గోవు లన్నింటిలోను 'గోత్వం' అనే జాతి ఒకటి ఉంది. అది గోవు పుట్టినప్పుడు పుట్టదు. అది చనిపోయినప్పుడు

నశించదు. అందుచేత సామాన్యం నిత్యం; అనేక వస్తువులను ఆశ్రయించుకొని ఉంటుంది.

ఒక వస్తువుయొక్క అవయవ విశేషాలు, గుణాలు మొదలైనవాటిని బట్టి ఈ వస్తువుకంటె ఆ వస్తువు భిన్నమైన దని అంటాం. కాని నిత్యములు సమాన గుణములు అయిన రెండు పృథ్వీపరమాణువులలో ఒకటి రెండవదానికంటె భిన్నమైనదని చెప్పాలంటే సరియైన కారణం ఏదీ కనబడదు. అందుచేత ఈ పరమాణువులో ఒక విశేషం, ఆ పరమాణువులో మరొక విశేషం ఉందనీ, ఈ విశేషాన్ని పట్టి ఈ పరమాణువు ఆ పరమాణువుకంటె, ఆ పరమాణువు ఈ పరమాణువుకంటె భిన్నమైనది అనీ చెప్పాలి. ఈ విధంగా విశేషం అనేది నిత్యములైన పరమాణువులు మొదలైనవాటిలో ఉంటుంది. ఇలాంటి విశేషాలను అంగీకరించడం చేతనే వీరి మతానికి వైశేషికమతం అనే పేరు వచ్చినది. సమవాయం అనగా విడదీయరాని సంబంధం. ఇది గుణం గుణి, అవయవం అవయవి మొదలైనవాటిలో ఉంటుంది. ప్రాగభావం, ప్రధ్వంసాభావం, అత్యంతాభావం, అన్యోన్యాభావం అని అభావం నాలుగు విధాలు. ఏదైన వస్తువు పుట్టడానికి పూర్వం లేకపోవడం ప్రాగభావం. ఉదాహరణకి ఘటం తయారుచేయడానికి ముందు ఘటం లేదు గాన ఆ అభావం ఘటప్రాగభావం. పుట్టిన వస్తువు కొంతకాల ముండి నశించిన పిమ్మట ఏర్పడిన అభావం ప్రధ్వంసాభావం. ఉదాహరణకి -ఘటం బ్రద్దలైపోవడంచేత ఏర్పడిన అభావం ఘటప్రధ్వంసాభావం. ఒక వస్తువు ఎన్నడూ లేకపోవడం అత్యంతాభావం. ఉదాహరణకి వాయువునందు ఎన్నడూ రూపం ఉండదు గాన దానిలో రూపం లేకపోవడం అత్యంతాభావం. ఘటం పటం కాదు, పటం ఘటం కాదు అనే పరస్పరభేదం అన్యోన్యాభావం.

ఈశ్వరుడు, జీవాత్మ, మోక్షం మొదలైన విషయాలలో వైశేషికులు నైయాయకమతాన్నే అంగీకరిస్తారు. ఈశ్వరప్రోక్తం అవడంచేత వేదం ప్రమాణ మని నైయాయికులు, వైశేషికులూ కూడ అంగీకరిస్తారు.

(3) సాంఖ్యదర్శనం :- సాంఖ్యదర్శనప్రవర్తకుడు కపిలముని. సాంఖ్యులు ప్రత్యక్ష - అనుమాన - శబ్ద ప్రమాణలను అంగీకరిస్తారు. ఈ దర్శనం ప్రకారం ప్రకృతి, పురుషుడు (జీవుడు) అని రెండే మూలతత్త్వాలు. ప్రకృతి జడం, జీవుడు చైతన్యస్వరూపుడు. మనోదేహేంద్రియాలకంటె భిన్నుడు. ఇతడు సాక్షి వలె ఉంటూ ప్రపంచం వ్యవహారాలన్నీ చూస్తూ ఉంటాడు. ప్రకృతి ప్రాపంచికవ్యవహారాలు

నడుపుతూంటే జీవుడు అనుభవిస్తూంటాడు. ఈ విధంగా జీవునికి భోక్తృత్వమే కాని కర్తృత్వం లేదు. దేహాల భేదాన్ని పట్టి జీవులు కూడా వేరు వేరుగా ఉన్నా రని అంగీకరించాలి.

ప్రపంచానికి మూలకారణం ప్రకృతి. ఇది అచేతనం. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మైనది. ఈ మూడు గుణాలు సామ్యావస్థలో ఉన్నప్పుడు సృష్టి ఉండదు. అప్పుడు ప్రకృతి (ప్రధానం అని కూడ దీనికి పేరు) అచంచలంగా ఉంటుంది. పూర్వకర్మాను సారం పురుషులకు ప్రకృతితో సంయోగం ఏర్పడడంతో ప్రకృతి సృష్టి చేయడం ప్రారంభిస్తుంది. ప్రకృతినుంచి మొట్టమొదట సకలజగద్బీజమైన మహత్తత్వం పుడుతుంది. పురుషుని చైతన్యం ఈ మహత్తత్త్వంలో ప్రతిబింబించడంచేత అది చేతనం వలె భాసిస్తుంది. అప్పుడు దానిని సకలజగదుత్పత్తిహేతువైన బుద్ధితత్త్వం అంటారు. ఈ బుద్ధితత్త్వం అహంకారంగా పరిణతం అవుతుంది. ఈ అహంకారతత్త్వం 'నేను' 'నాది' అనే అభిమానానికి కారణం. దీనితో సంబంధించడంచేత పురుషుడు కర్త నని అనుకొంటూంటాడు. సత్త్వగుణప్రధానమైన అహంకారంనుంచి త్వక్ - చక్షుః -శ్రోత్ర-ఘ్రాణ-రసనలు అనే ఐదు జ్ఞానేంద్రియాలు, వాక్-పాణి-పాద-పాయు-ఉపస్థ లనే ఐదు కర్మేంద్రియాలు, ఉభయాత్మకమైన మనస్సు జనిస్తాయి. తమఃప్రధానమైన అహంకారంనుంచి పంచస్థూలమహాభూతాలకు కారణమైన సూక్ష్మ భూతాలు (వీటికే భూతతన్మాత్ర లని పేరు) పుడతాయి. వీటిలో శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధాలు అవ్యక్తావస్థలో ఉంటాయి. వీటినుండి స్థూలములైన పంచమహాభూతాలు పుడతాయి. ఈ విధంగా సాంఖ్యులు ఇరవైనాలుగు తత్త్వాలు అంగీకరిస్తారు.

జీవుడు అజ్ఞానవశంచేత, అనాత్మలైన దేహేంద్రియాదులకు చెందిన సుఖదుః ఖాదులను తనమీద ఆరోపించుకుని సుఖదుఃఖవశంవదు డౌతూంటాడు. ఈ అజ్ఞానం తొలగగానే లౌకికవ్యవహారాన్నంతనీ ఒక విధమైన నిర్లిప్తతతో పరికిస్తూంటాడు. ఇట్టి స్థితికే ముక్తి, కైవల్యం, అపవర్గం అని పేర్లు. ఇట్టి స్థితిని ఈ శరీరం ఉండగానే సంపాదించకలుగుతే అది జీవన్ముక్తి.

సాంఖ్యులు ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించరు. వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరిస్తారు. కాని కొందరు సాంఖ్యులు తమ మతం కూడ ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరిస్తుంది అని చెప్పడం ఉంది. ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించకపోయినా వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడంచేత ఇది ఆస్తికమతంగా పరిగణింపబడింది.

4. యోగదర్శనం:- యోగదర్శనం చాల వరకు సాంఖ్యదర్శనాన్ని పోలి ఉంటుంది. ఏతద్దర్శనప్రవర్తకుడు పతంజలిముని. సాంఖ్య లంగీకరించిన చతుర్వింశతితత్త్వాలను అంగీకరిస్తూ ఈ దర్శనం ఈశ్వరుణ్ణి కూడ అంగీకరిస్తుంది. ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానంవల్ల ముక్తి కలుగుతుం దని సాంఖ్యులు బోధించగా ఈ వివేకజ్ఞానం కలగడానికి ఉపయోగించే సాధనాలను యోగదర్శనం ప్రతిపాదించింది.

చిత్తంలో సర్వదా ఏవేవో భావాలు కలుగుతూనే ఉంటాయి. వాటికి చిత్తవృత్తులని పేరు. ఆ చిత్తవృత్తుల్ని పూర్తిగా అరికట్టడమే యోగం. ఈ స్థితిని సాధించడానికి ఆవశ్యకమైన యమనియమాదిసాధనాలను యోగదర్శనం బోధిస్తుంది. వైరాగ్యాదుల ద్వారా చిత్తాన్ని శుద్ధం చేసికొని ఏదైన ఒక ఆలంబనం మీద చిత్తాన్ని స్థిరంగా నిలపడంచేత చిత్తవృత్తులను నిరోధించవచ్చును. ఇలా ధ్యానం చేయడానికి అత్యుత్తమమైన ఆలంబనం పరమేశ్వరుడు. అతడు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టుడు. అతనిపై చిత్తం నిలిపి యోగాన్ని సాధిస్తే ముక్తి లభిస్తుందని యోగ శాస్త్రసిద్ధాంతం. సాంఖ్యలంగీకరించిన సృష్ట్యాదిప్రక్రియ నంతనీ స్వీకరించి ఈశ్వరు డనే ఇరవై యైదవ తత్త్వాన్ని అంగీకరించడంచేత ఈ మతానికి సేశ్వరసాంఖ్యం అనే పేరు కూడవచ్చినది.

5. పూర్వమీమాంసాదర్శనం :- వేదాల పూర్వభాగాలను ఆధారంగా చేసి కొని బయలుదేరిన శాస్త్రానికి పూర్వమీమాంస అనీ, వాటి ఉత్తర (చివరి) భాగాలను ఆధారంగా చేసికొని బయలుదేరిన శాస్త్రానికి ఉత్తరమీమాంస లేదా వేదాంతం అని పేర్లు. పూర్వమీమాంసాదర్శనప్రవర్తకుడు జైమినిమహర్షి. ఇది ప్రధానంగా కర్మకాండను సమర్థించడానికి ఆవిర్భవించిన శాస్త్రం. జైమిని రచించిన సూత్రాలకి శబరస్వామి భాష్యం రచించారు. ఆ భాష్యానికి ప్రభాకరుడు, కుమారిలభట్టు వ్యాఖ్యానాలు వ్రాశారు. ప్రధానవిషయాలలో ఐకమత్యం ఉన్నా కొన్ని అంశాలలో వీరిద్దరికీ అభిప్రాయభేదా లున్నాయి. అందుచేత పూర్వమీమాంసలో ప్రధానంగా ప్రాభాకరమతం, భాట్టమతం అని రెండు మతాలు ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చాయి. భాట్టమతానికే అత్యధికమైన ప్రచారం ఉంది. ప్రాభాకరులు ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, శబ్దం, అర్థాపత్తి అనే ఐదు ప్రమాణా లంగీకరించగా భాట్టులు అనుపలబ్ధి అనే ఆరవ ప్రమాణం కూడ అంగీకరించారు. (దేవదత్తుడు బలిసి ఉన్నాడు. అతడు పగలు భోజనం చెయ్యడు అన్నప్పుడు అతడు బలిసి ఉండడాన్ని పట్టి రాత్రి భోజనం చేస్తా డని తెలుసుకుంటాం. ఈ విధంగా ఒక ఫలితాన్ని పట్టి దాని కారణాన్ని ఊహించడం **అర్థాపత్తి**. "ఇక్కడ

ఘటం లేదు. ఉంటే కనబడేది కదా" అన్నప్పుడు ఘటం లేదని చెప్పడానికి ప్రమాణం అది అక్కడ కనబడకపోవడం. ఇది **అనుపలబ్ధి** ప్రమాణం.

మీమాంసాసిద్ధాంతం ప్రకారం వేదాలు అపౌరుషేయాలు. అనగా పురుషనిర్మితాలు కావు. ఇవి అనాదిగా వస్తున్నాయి. అందుచేత వీటిలో పురుషబుద్ధికి సంబంధించిన దోషా లేవీ ఉండడానికి అవకాశం లేదు. అందుచేత ఇవి పరమప్రమాణం. "ఇలా చెయ్యాలి" అని వేదంలో విధించినదంతా ధర్మం. ఇలా చేయకూడదు అని నిషేధించినది అధర్మం. అందుచేత వేదవిహితాలైన స్వధర్మాలను (కర్మలను) ఆచరిస్తూనే ఉండాలి. ఇలా స్వధర్మానుష్ఠానం చేయగా చేయగా కర్మబంధా లన్నీ నశించి మోక్షం లభిస్తుంది. మోక్షం అవిచ్ఛిన్నానందరూపమైన దని కొందరు మీమాసంకుల అభిప్రాయం. స్వధర్మానుష్ఠానంచేత జన్మరాహిత్యం, తద్ద్వారా సర్వదుః ఖవినాశం కలుగుతుందని మరికొందరి మతం. ప్రాచీనమీమాంసకులు స్వధర్మానుష్ఠానంచేత స్వర్గం లభిస్తుందని అంగీకరించగా తరువాతివారు నిష్కామకర్మచేత మోక్షం కలుగుతుందని అంగీకరించారు.

ఆత్మ జన్మ-మరణరహితం, నిత్యం. ఆత్మకు జ్ఞానం సహజం కాదు. ఈ ఆత్మ దేహేంద్రియాదులతో సంబంధించి ఉండి విషయాలను గ్రహించే సమయంలోనే జ్ఞానం కలుగుతుంది. దేహభేదాన్ని పట్టి జీవులు కూడ భిన్నులుగా ఉంటారు. కనబడుతూన్న ఈ జగత్తంతా సత్యమైనది. దీనికి ఆది కాని అంతం కాని లేదు. అన్ని కాలాలలోను జగద్వ్యవహారం ఈ విధంగానే సాగుతూ ఉంటుంది. అందుచేత జగత్సృష్ట్యాదుల నిమిత్తం భగవంతు డొక డున్నాడని అంగీకరించవలసిన పని లేదు. జీవుల కర్మల ననుసరించి ప్రపంచంలోని పదార్థాలు పుడుతుంటాయి. కర్మయే సర్వశక్తమై లోకవ్యవహారాన్ని నడుపుతున్నది.

మానవుడు ఇక్కడ చేసిన కర్మలచేత అతని ఆత్మలో ఒక శక్తి పుట్టుచున్నది. దీనికి అపూర్వం అని పేరు. చేసిన కర్మ నశించి పోయినా జీవుణ్ణి అంటి బెట్టుకొని ఉన్న ఈ అపూర్వం దేశాంతరకాలాంతరాలలో ఈ జీవునికి ఆ యా ఫలాలు ఇస్తుంది. ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించకపోయినా వేదప్రామాణ్యస్థాపకు లవడంచేత పూర్వమీమాంసకులు ఆస్తికులుగా పరిగణింపబడుతున్నారు.

పైన చూచిన విధంగా ఆస్తికదర్శనాలన్నీ చాల కాలం క్రితం ఆ యా మునులు, ఆచార్యులు రచించిన సూత్రాలతో ప్రారంభ మైనట్లు చెప్పినా వాటి

మూలాలు ఎంతో కాలానికి పూర్వమే వివిధరూపాలలో ఉండి ఉండాలి. వాటిని ఆ యా ఆచార్యులు సూత్రరూపంలో నిబంధించగా తరువాతి ఆచార్యులు ఆసూత్రాలకు భాష్యాలు, వాటిపై టీకోపటీకాదులు రచించడంతో ఒక్కొక్క దర్శనం అతివిస్తృతరూపంలో పెరిగిపోయింది. అందుచేత ఆ యా దర్శనాలు ప్రస్తుతం లభ్యం అవుతున్న సూత్రగ్రంథాలతోనే ప్రారంభం అయ్యాయి అని భ్రాంతి పడకూడదు. తమకు పూర్వమే బహుళ ప్రచారంలో ఉన్న సిద్ధాంతాలను తాము సూత్ర రూపంలో క్రోడీకరించి నట్లు ఆ యా సూత్రకారులే తమ దర్శనాలలో సూచించి ఉన్నారు. అయితే ప్రస్తుతం లభించే అతిప్రాచీనరూపాలు సూత్రాలే గాన ఈ శాస్త్రాలు సూత్రాలతో ప్రారంభం అయినట్లు చెపుతున్నాం.

"సూత్రసూక్ష్మోద్గమా భాష్యపూరా ధీక్షేత్రవాహినీః,
టీకోపటీకాశాఖాఢ్యా వన్దే శాస్త్రమహానదీః" (పు. శ్రీ.రా)

అని వర్ణించిన ఏ ఒక్క శాస్త్రమహానదిని చూచినా దాని విస్తృతిని తెలుసుకొనడానికి ఒక పురుషాయుషం సరిపోదు. ఇంతటి విశాలదర్శనవాఙ్మయం, అది ఆస్తికదర్శనవాఙ్మయం కావచ్చు, నాస్తికదర్శనవాఙ్మయం కావచ్చు, ఒక్క భారతదేశంలోనే కనబడుతుంది.

6. ఉత్తరమీమాంస లేదా వేదాంతం: వేదాల చివరిభాగాలైన ఉపనిషత్తుల అర్థాన్ని నిర్ణయించడానికి రచించిన శాస్త్రానికి **ఉత్తరమీమాంస** అని పేరు. ఉపనిషత్తులు వేదాల అంతాలు గాన ఈ శాస్త్రానికి ఉత్తరమీమాంస అనే పేరుకంటె కూడ వేదాంతం అనే పేరు బహుళప్రచారంలో ఉంది. అందులోనూ వేదాంతం అనగానే అద్వైతవేదాంతమే అని కూడ చాల కాలం నుంచి నేటి వరకూ లోకంలో అత్యధికమైన ప్రచారం ఉంది. కార్ల్ హెచ్ పాట్టర్ చెప్పినట్లు అద్వైతేతరసంప్రదాయస్థులకు విసుపు, కినుక కలిగేటంత ప్రచారంలో ఉంది.

" This System is properly known as Advaita Vedanta, though so important has it become in the eyes not only of scholars but also of those who have been influential in moulding the atitudes of enlightened Hindus to ward India's past, that one will frequently find the term "Vedanta" used to indicate only Advaita Vedanta. This tendency is a confusion to the uninitiated as well as a constant source of irritation to those who are

affiliated with one or the other Vedanta Systems. Still, it serves to emphasise the importance that is now attributed to Advaita among the Vedantas, and especilly that attributed to its most famous figure, Sankracharya..." (Encyclopedia of Indian Phisolophy. (Vol. III P.6)

ఈ విధంగా వేదాంతం అనగా అద్వైతసిద్ధాంతమే అనే ప్రచారం కలగడానికి కొన్ని కారణాలు లేకపోలేదు. ప్రతీ దర్శనంలోను తన సిద్ధాంతం స్థాపించే సందర్భంలో ఇతరదర్శనాలలోని అంశాలను కూడ ఖండనమండనాలకోసం పరామర్శించడం జరుగుతూంటుంది. ఈ ప్రవృత్తి అన్ని దర్శనాలలోనూ, (ఆస్తికనాస్తికదర్శనాలలో) కనబడుతుంది. అందుచేతనే సూక్ష్మరూపంలో ప్రారంభమైన ప్రతీదర్శనమూ కూడ కాలక్రమంలో అతివిస్తృతరూపాన్ని పొందింది. ఈ విధంగా పరామర్శించే సందర్భంలో బౌద్ధజైనన్యాయవైశేషికసాంఖ్యాదిదర్శనాలలో బాదరాయణసూత్రప్రతిపాదిత వేదాంతదర్శనం అనే పేరుతో అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని పేర్కొనడం జరిగింది. వాటిలోనే కాదు ఆళ్వారులు మొదలైన వారి రచనలలో కూడ అద్వైతసిద్ధాంతపరామర్శ కనబడుతుంది. వేదాంతం అనే పేరుతోనే వాళ్ళు కూడ ఈ దర్శనాన్ని నిర్దేశించారు. ఇది మొదటి కారణం. రెండవ కారణ మేమనగా జైమిని వేదపూర్వభాగాల వ్యాఖ్యానపద్ధతిని సూచించడానికై పూర్వమీమాంసాసూత్రాలు రచించి నట్లు బాదరాయణుడు, ఉపనిషద్వాక్యవ్యాఖ్యావిధానాన్ని నిర్ణయించడానికై బ్రహ్మసూత్రాలను, ఉపనిషత్తులలో ప్రసిద్ధమైన బ్రహ్మశబ్దాన్ని ఉపయోగించి "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అనే సూత్రంతో ప్రారంభించి రచించాడు. దాని కీ నాడు లభిస్తూన్న సర్వాంగసంపూర్ణమైన అతిప్రాచీనమైన భాష్యం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన శారీరకమీమాంసాభాష్యమ్. ఉపనిషత్తులను, అక్కడక్కడ సంహితాభాగాలలో కూడే కనబడే ఉపనిషదర్థప్రతిపాదక వాక్యాలను, ఉపనిషదర్థానువాదకాలైన స్మృతి వాక్యాలను, (మహాభారతంకూడ స్మృతిగా పరిగణింపబడినది) ఉపనిషదర్థానుగుణాలైన పురాణవాక్యాలను (వీటిని చాల అరుదుగా ఉదాహరించడం జరిగింది) ప్రమాణంగా చూపుతూ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈ సూత్రభాష్యం నిర్మించారు. ఈ సూత్రాలు ఉపనిషద్వాక్యకుసుమగ్రథనం కోసం మాత్రమే ఉద్దిష్టమైన వని ప్రారంభంలోనే స్పష్టీకరించారు. తమ తమ పరిధులలో ప్రామాణికత్వమూ, ఉపయోగిత్వమూ ఉన్న ఎన్నో ఆగమాలు ఉన్నా కూడ ఔపనిషదమైన అద్వైతసిద్ధాంతానికీ వాటికీ ఏ మాత్రం

సంబంధం లేకపోవడంచేత వాటి అర్థాలను సూత్రార్థాలలో చొనిపి సూత్రాలకి వక్రభాష్యం చేసే ప్రయత్నం చేయలేదు. అందుచేత ఈ సిద్ధాంతం ఔపనిషదంగానే, వేదాంతంగానే, ఉండేటట్లు చేయకలిగారు. ఈ అద్వైతసిద్ధాంతానికి ఏకైకమైన ఆధారం ఉపనిషత్తులు, తదనుసారులైన స్మృతులూ మాత్రమే. (శంకరసంప్రదాయానికి స్మార్తసంప్రదాయం అనే పేరు రావడానికి కారణం కూడ ఈ ఆగమతంత్రాదులనుండి దూరంగా ఉండడమే). వేదాంతం అనగానే అద్వైతం అని ప్రచారం కలగడానికి ఇది రెండవ కారణం.

బ్రహ్మసూత్రాలు: వేదాంతానికి మూలగ్రంథం బ్రహ్మసూత్రాలు. ఇవి బాదరాయణునిచేత రచింపబడినవి. బాదరాయణుడు అనేది వ్యాసుని మరొక పేరని, వ్యాసుడే ఏతత్సూత్రరచయిత అని సాంప్రదాయికుల విశ్వాసం. బాదరాయణుడు వేరు, ఇతని కాలం క్రీస్తుకు పూర్వం లేదా తరవాత ఒకటి రెండు శతాబ్దాలు కావచ్చును అని కొందరు ఆధునిక పండితుల ఊహ. ఇవన్నీ ఊహలే. నిశ్చితంగా ఏదీ చెప్పడానికి శక్యం కాదు. అయితే శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఎక్కడా కూడ ఇవి వ్యాసరచితా లని చెప్పకపోవడం గమనార్హం. బ్రహ్మసూత్రాలకు చాలకాలం పూర్వం వేదాంతసంప్రదాయం దానికి సంబంధించిన వివిధ సిద్ధాంతాలు ఉన్నా యని ఈ సూత్రాలవల్లనే తెలుస్తుంది. కాని ఆ యా సంప్రదాయాలకి సంబంధించిన, (ఈ సూత్రాలలోనే చెప్పిన) కొందరు ఆచార్యుల పేర్లు మాత్రమే తప్ప వారి గ్రంథా లేవీ లభ్యములు కావు.

ప్రాచీనులైన బ్రహ్మసూత్రవ్యాఖ్యాతలు

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్న కొందరు వేదాంతదార్శనికుల పేర్లు ఇతర గ్రంథాల ద్వారా తెలుస్తున్నాయి. వారి గ్రంథాలు లభించడం లేదు. వారిలో కొందరు బాదరాయణసూత్రాలకు వృత్తులు - అనగా సంక్షిప్తవ్యాఖ్యలు, వ్రాసినట్లు తెలుస్తూన్నది. వాటి స్వరూపస్వభావాలు కూడ అనుమానమాత్రగమ్యములే కాని వాటిని గూర్చి ఇదమిత్థంగా తెలుసుకొనదగిన ఆధారాలేవీ లేవు. ఉపవర్షుడు, బోధాయనుడు ద్రవిడాచార్యుడు, బ్రహ్మనంది, బ్రహ్మదత్తుడు, భర్తృమిత్రుడు, భర్తృప్రపంచుడు, టంకుడు, గుహదేవుడు, భారుచి, కపర్ది, సుందరపాండ్యుడు అనేవి అలాంటి పేర్లలో కొన్ని. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఉపవర్షుని పేరు అత్యధికమైన గౌరవాదరాలతో, బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని దేవతాధికరణంలో "**భగవాన్ ఉపవర్షః**" అని ("**వర్ణా ఏవ తు శబ్దః ఇతి భగవానుపవర్షః**" బ్ర.సూ. 1.3.28) నిర్దేశిస్తారు. పైన చెప్పినవారందరిలోకీ

ఉపవర్షుడు ప్రాచీను డన్నట్లు కనబడుతుంది. ఈయన శబరస్వామికి పూర్వం పూర్వమీమాంసాసూత్రాలకి కూడ వృత్తి రచించాడు. ఈ విధంగా జైమినిసూత్రాలకీ, బ్రహ్మసూత్రాలకీ కూడ వృత్తి వ్రాసి ఉండడంచేత ఈయన వృత్తికారుడు అనే పేరుతో ప్రసిద్ధి పొందాడు. బోధాయనుడు కూడ రెండు మీమాంసల మీద వృత్తి వ్రాసినట్లు కనబడుతుంది. అందుచేత ఈయనను కూడ తరువాతి వ్యాఖ్యాతలు వృత్తికారుడు అని నిర్దేశించడం ఉంది. శబరస్వామి కాలం క్రీ.శ. 200 ప్రాంతం అని నిర్ణయించడంచేత ఉపవర్షుడు క్రీ.పూ. 100, క్రీ.శ. 200 మధ్యలో ఉండి ఉండవచ్చునని కొందరి ఊహ. ఉపవర్షుడు, బోధాయనుడు ఒకే వ్యక్తి అని శ్రీభగవద్రామానుజులు, శ్రీవేదాంతదేశికులు మొదలైనవారి అభిప్రాయం. కాని వారు వేరు వేరు వ్యక్తులనీ, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు స్వీకరించిన సంప్రదాయానికి చెందిన ప్రాచీనాచార్యులలో ఉపవర్షు డొకడనీ, అక్కడక్కడ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఖండించిన మతం బోధాయనుని మతం అనీ విమర్శకుల అభిప్రాయం (E.I. Ph. Vol III P/11), శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఉపవర్షబోధాయనుల మతాలను ఉదాహరించిన తీరును పట్టి చూడగా ఆయన ఆ రెండు గ్రంథాలనూ చూచి నట్లు కనబడుతుంది. కాని శ్రీ భగవద్రామానుజుల కాలంనాటికి అవి అలభ్యములై ఉండాలి. **"విస్తీర్ణాం బోధాయనవృత్తిం పూర్వాచార్యాః సంచిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే"** (శ్రీ భాష్యం 1.1.1) (విస్తృతమైన బోధాయనవృత్తిని ప్రాచీనాచార్యులు సంక్షిప్తం చేశారు. వారి మతాన్ని అనుసరించి సూత్రాలకు వ్యాఖ్య వ్రాయబడుచున్నది) అని శ్రీభగవద్రామానుజులు వ్రాయడంచేత ఆయనకు బోధాయనవృత్తి లభించలేదనే చెప్పాలి. అది లభించి ఉన్నట్లయితే **"తన్మతానుసారేణ"** అనికాకుండా **"తదనుసారేణ"** అని ఉండేవారు అని కొందరు పండితుల అభిప్రాయం. (వ్యాససంమతబ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్ణయః. పేజి. 7). ఏది ఏమైనా ఈ పూర్వాచార్యులలో ఎవరు ఏ మతాన్ని ప్రతిపాదించారు, తరువాతి ఆచార్యులు ఏ పూర్వాచార్యుల మతాలను ఎంత వరకు అనుసరించారు అని నిశ్చితంగా చెప్పడం కష్టం. ఊహాగానాలకు అంతం ఉండదు. ద్వైతవాదం, అద్వితీయాత్మవాదం, భేదాభేదవాదం, పూర్వోత్తరమీమాంసైకశాస్త్రత్వవాదం, భిన్నశాస్త్రత్వవాదం, జ్ఞానకర్మసముచ్చయవాదం, జ్ఞానమాత్రైకసాధనతావాదం, ఇలాంటి ఎన్నో మతభేదాలు ఆ యా ప్రాచీనాచార్యుల గ్రంథాలలో ఉండి ఉంటాయి; వాటినే తరువాతి ఆచార్యులు స్వస్వసిద్ధాంతానుగుణంగా మలచుకొని ప్రతిపాదించి ఉంటారు అని మాత్రం గ్రహించి

మనం సంతోషపడాలి. కాని ఒక్క తథ్యం మాత్రం అంగీకరించాలి- శ్రీ శంకరభగవత్పాదరచితమైన సూత్రభాష్యం, గీతోపనిషద్భాష్యాలు ప్రచారంలోనికి రావడంతో ప్రాచీనచార్యుల రచన లన్నీ నామమాత్రావశిష్టాలై తరవాత వచ్చిన పండితులు అక్కడక్కడ లభించే వాళ్ల మతాంశాలను తీసికొని పరస్పర ఖండనమండనాదులు చేసుకొనడానికీ, అధునికవిమర్శకులు ఎన్నో విమర్శనగ్రంథాలు, అల్పనిబంధాలు రచించడానికీ ఉపయోగిస్తున్నాయి.

శ్రీశంకరభగవత్పాదులు: భగవత్పాదుల కాలాన్ని గూర్చి అభిప్రాయభేదాలు చాలా ఉన్నాయి. కొందరి అభిప్రాయం ప్రకారం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు క్రీస్తుకు పూర్వం 508నుండి 476 దాకా ఉన్నారు. ఐతిహాసికుల ప్రకారం వీరి కాలం క్రీస్తు శకం 788 నుండి 820. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు మీమాంసకాగ్రేసరుడైన కుమారిలభట్టును కలిసికొన్నట్లు కథ లున్నాయి. కుమారిభట్టు కాలం క్రీ.శ. 600-670. ఆ కథలే నిజమైతే శ్రీశంకరభగవత్పాదుల కాలం క్రీ.శ. 650-700 ప్రాంతం కావచ్చు నని పండితుల ఊహ. (Life and works of Sankaracharya by G.C. Pande, P. 52.)

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దాదాపు నాలుగు వందల గ్రంథాలు రచించి నట్లు ప్రసిద్ధి. వీటిలో ఏవి నిజంగా ఆదిశంకరులు రచించినవో ఏవి తన్నామధారులైన ఇతరులు రచించినవో చెప్పడం కష్టం. ఆ విషయంలో చాలమంది విమర్శకులు పరిశ్రమ చేసి కొన్ని నిర్ణయాలు చేసి ఉన్నారు. అద్వైతసిద్ధాంతసుస్థిరతాసంపాదకులైన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులే రచించినట్లుగా నిశ్చితంగా చెప్పదగినవి బ్రహ్మసూత్రభాష్యం, భగవద్గీతాభాష్యం, కొన్ని ఉపనిషత్తులమీద భాష్యాలు. ఉపదేశ సాహస్రి, వివేకచూడామణి, సర్వవేదాన్త సిద్ధాంత సారసంగ్రహం మొదలైన కొన్ని ప్రకరణ గ్రంథాలు, దక్షిణామూర్తిస్తోత్రం మొదలైన కొన్ని స్తోత్రాలు కూడ వీరివే అని నిస్సంశయంగా చెప్పవచ్చును. పై మూడు భాష్యాలకు ప్రస్థానత్రయం అనిపేరు.

బ్రహ్మసూత్రభాష్యం: భాషాసౌందర్యంలోను, రచనాచాతుర్యంలోను, క్లిష్టవిషయస్పష్టీకరణంలోను, పఠితృమానసోల్లాసనంలోను ఈ భాష్యాని కిదే సాటి. ఈ భాష్యంలో శారీరకుని, అనగా జీవుని, స్వరూపాన్ని గూర్చి చర్చించి అది నిర్ణయించబడినదిగాన దీనికి 'శారీరకమీమాంస' అని కూడ పేరు. బ్రహ్మసూత్రాలలో ప్రతిపాదించబడిన విషయాల సంక్షిప్తస్వరూపం ఇది. ప్రథమాధ్యాయానికి సమన్వయాధ్యాయం అని పేరు. అన్ని వేదాంతాలకూ (ఉపనిషత్తులకూ) కూడ

అద్వితీయబ్రహ్మను ప్రతిపాదించడంలోనే తాత్పర్యం అని నిరూపించడానికై ఈ అధ్యాయంలో ఉపనిషద్వాక్యాల అర్థనిర్ణయం చేయబడింది. ఇందుకొరకై కొన్ని ప్రధానోపనిషత్తులలోని కొన్ని వాక్యాలు ఉదాహరించి వీటికి బ్రహ్మపరంగా అర్థం చెప్పాలా, లేక మరొకవిధంగా చెప్పాలా అని వివిధయుక్తి ప్రదర్శన పూర్వకంగా చర్చించి బ్రహ్మపరంగానే అర్థం చెప్పాలి అని నిర్ణయం చేయబడింది. ఇక్కడ ఉదాహరించని ఇతర వాక్యాలను కూడ ఈ పద్ధతినే అనుసరించి బ్రహ్మపరంగా వ్యాఖ్యానించాలి అని గ్రహించాలి. ఈ విధంగా ఒక్కొక్క అధికరణంలో ఒక్కొక్క నిశ్చితమైన పద్ధతి చూపబడుతుంది. ఈ పద్ధతికి న్యాయం అని పేరు. ఒక న్యాయం పోలిక లున్న ఇతర స్థానాలలో కూడ అన్వయిస్తుంది. (అధికరణంలో ఒక సూత్రం ఉండవచ్చు, రెండు మూడు సూత్రాలు ఉండవచ్చు ఇంకా అధికసంఖ్యలో కూడ ఉండవచ్చు). ద్వితీయాధ్యాయానికి **అవిరోధాధ్యాయం** అని పేరు. దీనిలో సాంఖ్యాదుల తర్కాలతో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరోధం లేదు అని ప్రతిపాదించబడింది. అనగా సాంఖ్యాదితర్కాలకు ప్రామాణ్యం ఉంటే వాటితో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరోధం ఉంటుంది గాన ఈ సిద్ధాంతాన్నే మార్చుకోవా లని చెప్పడానికి అవకాశం ఉంటుంది. వాటికి ప్రామాణ్యమే లేనప్పుడు వాటితో విరోధం ఏమిటి అని అవిరోధం అనడంలోని భావం. తృతీయాధ్యాయానికి **సాధనాధ్యాయం** అని పేరు. దీనిలో బ్రహ్మవిద్యాసాధనాలు చెప్పబడ్డాయి. బ్రహ్మవిద్యాఫలాన్ని ప్రతిపాదించే చతుర్థాధ్యాయానికి **ఫలాధ్యాయం** అని పేరు. ప్రథమాధ్యాయప్రథమపాదంలో స్పష్టలింగాలైన, అనగా ఈ వాక్యంలో ప్రతిపాదించబడేది బ్రహ్మయే అని చెప్పడానికి తగిన లింగాలు (గుర్తులు) స్పష్టంగా ఉన్న, ఉపనిషద్వాక్యాల విచారణ చేయబడింది. ద్వితీయపాదంలో ఉపాస్యబ్రహ్మను బోధించే అస్పష్టబ్రహ్మలింగాలైన ఉపనిషద్వాక్యాల విచారణ చేయబడింది. చతుర్థపాదంలో **'అవ్యక్త' 'అజా'** మొదలైన సందిగ్ధార్థాలైన కొన్ని పదాల చర్చ చేయబడింది. ద్వితీయాధ్యాయప్రథమపాదంలో సాంఖ్య -యోగ-కణాదాదిస్మృతులతో ఉన్న విరోధానికి పరిహారం చూపబడింది. తృతీయపాదంలో పంచమహాభూతశ్రుతులకు, జీవశ్రుతులకు మధ్య విరోధం పరిహరించబడింది. నాల్గవ పాదంలో లింగశరీరాన్ని గూర్చిన శ్రుతుల మధ్య విరోధం పరిహరించబడింది. తృతీయాధ్యాయప్రథమపాదంలో జీవుని పరలోకగమనాదుల వర్ణనద్వారా వైరాగ్యం బోధించబడింది. రెండవ పాదంలో త్వంపదార్థ (జీవాత్మ) తత్పదార్థాల (పరమాత్మల)

స్వరూపం నిరూపించబడింది. మూడవ పాదంలో సగుణోపాసనను విధించే వాక్యాలలో, కొన్నింటిలో చెప్పిన గుణాలను లేదా ధర్మాలను మరికొన్నింటిలోనికి చేర్చే విధానం విశదీకరించబడింది. ఈ విధానానికి గుణోపసంహారం అనిపేరు. చతుర్థపాదంలో నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యకు అంతరంగాలు, బహిరంగాలు అయిన ఆశ్రమ - యజ్ఞ - శమాదిసాధనాల చర్చ చేయబడింది. చతుర్థాధ్యాయప్రథమపాదంలో -జీవించి ఉండగానే బ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలిగినవాని పుణ్యపాపక్లేశాదులు ఎట్లు తొలగిపోతాయో చెప్పబడింది. ద్వితీయపాదంలో మరణం, బైటకు పోవడం మొదలైన విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. చతుర్థపాదంలో నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందేవాడు విదేహముక్తి పొందడం, సగుణబ్రహ్మోపాసకుడు బ్రహ్మలోకంలో నివసించడం చెప్పబడ్డాయి.

శంకరభాష్యవ్యాఖ్యలు

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యంమీద ఎన్నో వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలు బయలుదేరాయి. శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల ప్రధానశిష్యచతుష్టయంలో ఒకరైన శ్రీ పద్మపాదాచార్యులు **పంచపాదిక** అనే ఒక వ్యాఖ్య రచించారు. ఇది చతుఃసూత్రికి మాత్రమే లభిస్తున్నది. చతుఃసూత్ర్యంతమైన ఈ పంచపాదికకు ప్రకాశాత్మయతి (1200) **పంచపాదికావివరణం** అనే అతివిస్తృతమూ, ప్రామాణికమూ, అనేకవ్యాఖ్యాతలకు ఉపజీవ్యమూ అయిన వ్యాఖ్యానం రచించారు. ఈ వివరణానికి విష్ణుభట్టోపాధ్యాయుడు **ఋజువివరణం** అనే వ్యాఖ్యను, అఖండానందముని **తత్త్వదీపనం** అనే వ్యాఖ్యా రచించారు. నృసింహానందముని (1500) **వివరణభావప్రకాశిక** అనేవ్యాఖ్య రచించారు. అమలానందుడు పంచపాదికకు **పంచపాదికాదర్పణం** అనే వ్యాఖ్య విద్యాసాగరుడు **పంచపాదికాటీకా** అనే వ్యాఖ్య రచించారు. ఈ విధంగా బయలుదేరిన పంచపాదికాదివ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యాప్రస్థానానికి **వివరణప్రస్థానం** అని పేరు. క్రీ.శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దికి చెందిన వాచస్పతిమిశ్రు డనే మహాదార్శనికుడు (841 ఎ.డి. ప్రాంతం) శంకరభాష్యానికి **భామతి** అనే అతిరుచిరమైన, విషయప్రతిపాదనలో సాటి లేని వ్యాఖ్య రచించాడు. అంఖండానందుడు, (బహుశా ఇతడు తత్త్వదీపనరచయితయే అయి ఉండవచ్చును) భామతిపై **ఋజుప్రకాశిక** అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అమలానందసరస్వతి (1247-1260) భామతికి **కల్పతరువు** అనే

విస్తృతమూ, వాచస్పతినిగూఢభావస్పష్టీకరణసమర్థమూ అయిన వ్యాఖ్య రచించాడు. ప్రసిద్ధమహావిద్వాంసుడైన శ్రీమదప్పయ్యదీక్షితేంద్రుడు కల్పతరువుకు పరిమలం అనే సువిస్తృతమై పూర్వమీమాంసావాక్యవిశ్లేషణచణమైన వ్యాఖ్య రచించారు. ఈ కల్పతరువుకే లక్ష్మీనృసింహపండితుడు **ఆభోగం** అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అల్లాలసూరి అనే పండితుడు భామతికి **భామతీతిలకం** అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. ఈ విధంగా శంకరభాష్యంమీద వెలువడిన ఈ వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యలకు **భామతీప్రస్థానం** అని పేరు. ఇవి కాక చిత్సుఖముని రచించిన **భాష్యభావప్రకాశిక**, నారాయణసరస్వతి రచించిన **వార్తికం** అనే వ్యాఖ్య, ఆనందగిరి రచించిన **న్యాయనిర్ణయం** అనే వ్యాఖ్య, గోవిన్దానన్దయతి రచించిన **రత్నప్రభ** అనే వ్యాఖ్య ప్రసిద్ధమైనవి. ఆనందగిరి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన సూత్రభాష్య - గీతాభాష్య - ఉపనిషద్భాష్యాలకే కాక వారి కొన్ని శతశ్లోక్యాదిప్రకరణగ్రంథాలకి కూడ వ్యాఖ్యలు వ్రాశారు. మూలంలో ఉన్న భావాన్ని అవతారికలలోనే సుస్పష్టంగా ప్రతిపాదిస్తూ విషయవివేచనం చేయడంలో ఈయనకు ఈయనయే సాటి. వివరణమార్గాన్ని అనుసరించి రచించిన రత్నప్రభలోని చతుః సూత్ర్యంతభాగానికి పూర్ణప్రకాశానందసరస్వతి **అభివ్యక్త** అనే వ్యాఖ్యానం రచించాడు. దీనికి **పూర్ణానందీయం** అని ప్రసిద్ధి. రత్నప్రభకు **రామానందీయం** అని ప్రసిద్ధి ఉంది. దీని రచయిత పేరు రామానందుడనీ, వీరి గురువు గోవిందుడనీ కొందరంటారు. రత్నప్రభాకారుడు పూర్వాశ్రమంలో ధర్మసూరి అనే పేరు గల ఆంధ్రదేశీయుడైన పండితు డని ప్రసిద్ధి ఉంది. రత్నప్రభావ్యాఖ్యానం అతిసరళమైనది. భాష్యభావాన్ని తెలుసుకొనడానికి బాగా ఉపకరిస్తుంది. అందుచేత దీనికి వేదాంతశాస్త్రాధ్యయనం చేసేవారిలో అతి విస్తృతమైన ప్రచారం ఉంది.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల తరవాత బయలుదేరిన కొన్ని సంప్రదాయాలవారు, ముఖ్యంగా విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయానికి చెందిన శ్రీ భగవద్రామానుజ శ్రుతప్రకాశికాకార - శ్రీమద్వేదాంతదేశికాదులు శాంకరభాష్యంలో ఉద్భావనచేసిన కొన్ని దోషాలను సమూలంగా నిర్మూలిస్తూ శ్రీమదద్వైతానందస్వామి బ్రహ్మవిద్యాభరణం అనే అతివిస్తృతమూ, వివిధశాస్త్రార్థగభీరమూ అయిన వ్యాఖ్య రచించారు. ఈయన రత్నప్రభాకారులైన శ్రీరామానందయతీంద్రుని శిష్యుడు. దీనికి అస్మదాచార్యవర్యులైన

శ్రీ యస్.ఆర్. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి గారు చక్కని టీక రచించారు. బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో ఏ విషయం ఎవరి ఆక్షేపణకి సమాధానంగా చెప్పబడిందో తెలియని స్థలాలలో (అందుకు కారణం వ్యాఖ్యాత ప్రతిపక్షి పేరు పేర్కొనకుండా సమాధానాలు చెప్పడం) వీరి టీక బాగా ఉపయోగపడుతుంది. ఇవే కాక శంకరభాష్యానికి ప్రకటార్థవివరణం మొదలైన ఇంకా ఎన్నో ప్రామాణికమైన వ్యాఖ్యలు కొన్ని ముద్రితాలు, కొన్ని అముద్రితాలు ఉన్నాయి.

ప్రక్రియాభేదాలు

వేరు వేరు ప్రస్థానాలు, ప్రక్రియాభేదాలు, వివిధ వ్యాఖ్యలూ, వాటిలో కనబడే వేరు వేరు సమన్వయాలూ, వీటిని చూచి కొందరు అద్వైతసిద్ధాంతప్రతిపాదకులలో ఐకమత్యమే లేదని ఆక్షేపిస్తూంటారు. ఇది అవిచారితరమణీయమైన ఆక్షేపం. విషయం సామాన్యబుద్ధిమంతులు అర్థంచేసికొనడానికి శక్యంకాని దైనప్పుడు దానిని ఏదో విధంగా బోధించడానికి అనేక ప్రక్రియలు అవలంబించవలసి ఉంటుంది. ప్రధానసిద్ధాంతంలో ఏమీ భేదం లేదు. ఉన్న భేదం అల్లా ప్రక్రియలలో మాత్రమే; ఆ సిద్ధాంతాన్ని అర్థం చేసికొనడానికి చూపిన ఉపాయాలలో మాత్రమే. "నువ్వు ఏ విధమైన శక్తీ లేని అల్పజ్ఞుడవు. పరమాణువువు. నువ్వు శాశ్వతమైన సుఖం పొందాలంటే, దుః ఖవిముక్తుడవు కావాలంటే నీకంటె చాల గొప్పవాడైన పరమేశ్వరుణ్ణి ఆశ్రయించాలి. సేవించాలి" అని భోధిస్తే ప్రతీవాడికి అనాయాసంగా అర్థం అవుతుంది. పుట్టింది మొదలు చేస్తూన్నది వాళ్లనీ వీళ్లనీ ఆశ్రయించి ఏవేవో లాభాలు పొందుతూండడమే కదా? అలాంటివానికి ప్రారంభదశలో, చాల గొప్పవాడైన భగవంతు డనేవా డొక డున్నాడు; అతని నాశ్రయించాలి అని చెప్పడం అవసరమే. దానికి ఒక అడుగు ముందు వెళ్లి నువ్వు పరమాణువు కాదు; సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తుడూ అయిన ఏ పరమాత్మ ఉన్న దని వింటున్నామో ఆ పరమాత్మ నువ్వే. ఈ ప్రపంచం వెనక ఉన్న పరమార్థతత్త్వం కూడ ఈ పరమాత్మయే. ఆ తత్త్వం ఒక్కటే అని చెప్పేటప్పటికి అతని కేమీ అర్థం కాదు. ఈ విషయం అతనికి అర్థం చేయించడానికి ఎన్నో పద్ధతు లవలంబించాలి. ఉపాయాలు చూడాలి. ఒక విషయాన్ని బోధించడానికి అనేకదృష్టాంతాలను చూపడం అనే పద్ధతి ఉపనిషత్తులలోనే అనేకస్థానాలలో కనబడుతుంది. వాటినే భగవత్పాదులు

తమ భాష్యాలలో సూచించగా వాటిని వ్యాఖ్యాతలు స్పష్టీకరించడంలో తప్పేమీ లేదు. వాటి అన్నింటి పరమలక్ష్యం అద్వైతసిద్ధాంతబోధనమే. బింబప్రతిబింబవాదం, అవచ్ఛేదవాదం, అభానవాదం, ఏకజీవవాదం, అనేకజీవవాదం, మాయాऽవిద్యాభేదవాదం, మాయాऽవిద్యైక్యవాదం, మొదలైన ప్రక్రియలన్నీ ఇలాంటివే. పరమసిద్ధాంతాన్ని అర్థం చేసుకొనడానికి ఉపకరించినంతవరకు ఈ ప్రక్రియలన్నీ పరస్పరవిరుద్ధాలైనా గ్రాహ్యములే. చివరికి, ప్రధానలక్ష్యం సాధించిన తరవాత ఇవన్నీ అవసరం లేకపోతే త్యాజ్యమైనవే అని వార్తికకారులు స్పష్టీకరించారు.

"యయా యయా భవేత్పుంసాం వ్యుత్పత్తిః ప్రత్యగాత్మని,
సా సైవ ప్రక్రియా జ్ఞేయా సాధ్వీ, సా చానవస్థితా"

ఈ విషయాన్నే దృష్టిలో ఉంచుకొని అప్పయ్యదీక్షితులు - "భగవత్పాదుల ముఖపద్మంనుండి బయలుదేరిన, సంసారహారిణియైన, అద్వితీయాత్మతత్త్వ ప్రతిపాదకమైన సూక్తి ఆ యా ప్రాచీనాచార్యులను చేరి, విష్ణుపాదోద్గతమైన గంగ వివిధ భూభాగాలలో వివిధరూపాలు ధరించినట్లు, వివిధరూపాలలో కనబడుతున్నది. అయితే అద్వితీయబ్రహ్మపరాయణత్వంలో మాత్రం ఏమీ భేదం లేదు" అని అంటారు.

"అధిగతభిదా పూర్వాచార్యానుపేత్య సహస్రధా
సరిదివ మహీభేదాన్ సంప్రాప్య శౌరిపదోద్గతా,
జయతి భగవత్పాదశ్రీమన్ముఖామ్బుజనిర్గతా
జననహరణీ సూక్తిర్బ్రహ్మాద్వయైకపరాయణా"

(శాస్త్రసిద్ధాంతలేశసంగ్రహం)

ఈ విషయంలో వ్యాకరణశాస్త్రం ఉదాహరణంగా చూపవచ్చును. ప్రస్తుతం అధికప్రచారంలో ఉన్న వ్యాకరణం పాణినీయం. పాణిని పదాలను విడగొట్టి ఇది ప్రకృతి అనీ ఇది ప్రత్యయం అనీ నిర్ధారణచేశాడు. అలాంటివి ఎన్నో ప్రత్యయాలు కల్పించుకొన్నాడు. సంజ్ఞలు, పరిభాషలు ఏర్పరుచుకొన్నాడు. వీటి అన్నింటి ప్రయోజనం 'రామః', 'భవతి', 'ఏధతే', 'చికీర్షతి', 'కార్యమ్', 'చర్కరీతి', దాశరథిః', 'గౌరవమ్', 'లావణ్యమ్', 'జిగమిషతి' ఇత్యాది పదాలు తయారుకావడమే. పాణినికి పూర్వం ఉన్న కొందరు వైయాకరణులు, తరువాత వచ్చిన వైయాకరణులు ఇలాంటి పదజాలాన్నే

తయారుచేయడం కోసం వేరువేరు ప్రత్యయాలు, సంజ్ఞలు, పరిభాషలు మొదలైనవి ఏర్పరచుకొన్నారు. ఎవరు ఏవి ఏర్పరచుకొన్నా అసలు సాధించవలసినది మాత్రం పదనిర్మాణమే. వాళ్లు సాధించేపదాలు, పాణిని సాధించేసదాలూ కూడ సమమే. ప్రక్రియలోమాత్రం భేదం, ఒకే విషయాన్ని ఒక ఉపాధ్యాయుడు కొన్ని ఉదాహరణల సాహాయ్యంతో ఒక విధంగా బోధిస్తాడు. మరొకడు మరొకవిధంగా బోధిస్తాడు. అద్వైతగ్రంథాలలో కనబడే ప్రక్రియాభేదం ఇలాంటిదే.

అందుచేత ఈ ఆక్షేపణలన్నీ కాలక్షేపంకోసం, స్వాత్మానందంకోసం, వినేయబుద్ధివిక్షేపం కోసం చేసేవి మాత్రమే.

భగవద్గీతాభాష్యం: మహాభారతాన్ని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు స్మృతినిగా పేర్కొంటూంటారు. దానిలోని భీష్మపర్వాంతర్గతమైన భగవద్గీతకు కూడ వీరు భాష్యం రచించి దానిలో ప్రధానప్రతిపాద్యం అద్వితీయాత్మతత్త్వమే అని స్థాపించారు. శ్రీశంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం కూడ భగవద్గీతకు వ్యాఖ్యానాలు (వృత్తులు) ఉన్నట్లు వీరి భాష్యంవల్లనే తెలుస్తుంది. అవి లభ్యం కావు. కొందరు వృత్తికారులు జ్ఞానకర్మసముచ్చయం, భేదాభేదవాదం మొదలైనవి ప్రతిపాదించినట్లు భాష్యంలో వీరు చేసిన తత్తన్మతఖండనవల్ల తెలుస్తూన్నది. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు భాష్యం రచించినది మొదలు భగవద్గీత కు అత్యధికమైన ప్రసిద్ధి లభించి ఇతరసంప్రదాయస్థులు కూడ దానికి స్వస్వమతానుసారంగా వ్యాఖ్యలు వ్రాయడం ప్రారంభించారు.

ఉపనిషద్భాష్యాలు: వేదాల చివర ఉపనిషత్తులు (వేదాంతాలు) ఉన్నాయి. ఒక్కొక్క వేదానికి చివర ఒక్కొక్క ఉపనిషత్తు మాత్రమే కాక బహుసంఖ్యలో కూడ ఉన్నాయి. ఇలాంటి ఉపనిషత్తులు మొత్తం 108 ఉన్నట్లుగా చెపుతూ ముక్తికోపనిషత్తు వాటి పేర్లు కూడ పేర్కొన్నది. ఈ నూట ఎనిమిది ఉపనిషత్తులతో పాటు ఇంకా ఎనభై ఉపనిషత్తులు చేర్చి మొత్తం 188 ఉపనిషత్తులు చాలకాలంక్రితమే ప్రకటింపబడి ఉన్నాయి. అయితే ఇవన్నీ ప్రాచీనములు కాని, ఉపనిషన్నామయోగ్యాలు కాని కావు. వీటిలో అల్లోపనిషత్తు (ముస్లింల అల్లాను గూర్చి చెప్పే ఉపనిషత్తు) వంటివి ఉండడాన్ని పట్టి కొన్నింటి ప్రాచీనత్వప్రామాణికత్వాలు సంశయాస్పదములైనవే.

వేదాంతాలు నివృత్తిరూపధర్మాన్ని బోధిస్తాయి అని వెనుక చూచి ఉన్నాం. ఆ దృష్టితో చూస్తే ఇప్పుడు మనకు ఉపనిషత్తులనే పేరుతో లభ్యమైనవాటిలో కొన్ని మాత్రమే ప్రధాన మైనవి. మిగిలినవి కేవలం ఆ యా దేవతల ఉపాసనావిధానాదులను బోధించేవి. అందుచేత ఇవి శైవ-శాక్త-వైష్ణవ-గాణపతాది సంప్రదాయాలకి సంబంధించినవి.

ఉపనిషత్తులలో ఏవి ప్రధానమైనవి, ఏవి అప్రధానములు అనే విషయాన్ని ప్రాచీనాచార్యుల వ్యాఖ్యానాలను పట్టి తెలుసుకొనవలసి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈశ-కేన-కఠ-ప్రశ్న-ముండ-మాండూక్య-తైత్తిరీయ-ఐతరేయ-ఛాందోగ్య-బృహదారణ్యకోపనిషత్తులకు (పదింటికి) భాష్యం రచించారు. (నృసింహతాపన్యుపనిషత్తుకు కూడ వ్రాసి నట్లు అంగీకరించి వాణీవిలాసప్రెస్సువారు శ్రీశంకరగ్రంథావళిలో చేర్చారు). ఇవి కాక ఐదారు ఉపనిషత్తులనుండి కొన్ని వాక్యాలు అక్కడక్కడ బ్రహ్మసూత్రగీతోపనిషద్భాష్యాలలో ప్రమాణంగా ఉదాహరించారు. శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యులు ఉపనిషత్తులకు వ్యాఖ్యలు వ్రాయకపోయినా పై ఉపనిషత్తులనుండి మాత్రమే వాక్యాలను ప్రమాణంగా ఉదహరించారు. దీనిని పట్టి ఉపనిషత్తులలో పదిహేను పద్దెనిమిది ఉపనిషత్తులు మాత్రమే ప్రాచీనము లనీ, జ్ఞానమార్గం విషయంలో ప్రామాణికము లనీ విమర్శకుల అభిప్రాయం. **'ఉపనిషత్తు'** అనగానే దాని కొక గౌరవం ఉండడంచేత ఆ యా కాలాలలో కొందరు ఉపాసనాప్రధానాలైన రచనలు చేసి వాటికి 'ఉపనిషత్తులు' అని పేరు పెట్టి ఉంటారు. **'అల్లోపనిషత్తు'** వంటి ఉపనిషత్తులు ఆవిర్భవించడం ఇందుకు ప్రమాణం.

'ఉపనిషత్' శబ్దం **'ఉప'** 'ని' అనే రెండు ఉపసర్గలు చేర్చిన 'సద్'. అనే ధాతువునుండి నిష్పన్న మైనది. "**సేయం బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషచ్ఛబ్దవాచ్యా; తత్పరాణాం సహేతోః సంసారస్య అత్యన్తావసాదనాత్. ఉపనిపూర్వస్య సదేస్తదర్థత్వాత్. తాదర్థ్యాద్గ్రన్థోఽపి ఉపనిషదుచ్యతే**" (బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యం. పేజి 2) "**యు ఇమాం బ్రహ్మవిద్యాముపయన్త్యాత్మభావేన శ్రద్ధాభక్తిపురఃసరాః సన్తః తేషాం గర్భజన్మ జరారోగాద్యనర్థపూగం నిశాతయతి, పరం వా బ్రహ్మగమయతి, అవిద్యాదిసంసారకారణం చాత్యన్తమవసాదయతి వినాశయతి ఇత్యుపనిషత్. ఉపనిపూర్వస్య సదేరేవమర్థస్మరణాత్**"

(ముండకోపనిషద్భాష్యం. పేజి. 12). శ్రీశంకర భగవత్పాదులు చూపిన ఈ వ్యుత్పత్తి ప్రకారం (1) సమూలమైన సంసారాన్ని నశింపచేయడంచేత (2) పరబ్రహ్మను పొందించడంచేత బ్రహ్మవిద్యకు ఉపనిషత్ అని పేరు. ఇదే ఈ పదానికి ముఖ్యార్థం. ఆ బ్రహ్మవిద్యను బోధించే గ్రంథం కూడ లక్షణచేత ఉపనిషత్ అని చెప్పబడుతుంది. ఇలాంటి వ్యుత్పత్తియే కఠోపనిషద్భాష్యప్రారంభంలో కూడ చూపబడింది. ఒక గురువును ఆశ్రయించి ఆయన దగ్గర కూర్చుండి సంపాదించవలసిన దవడంచేత కూడ బ్రహ్మవిద్యకు ఉపనిషత్ అని పేరు. 'ఉపనిషత్' అనే పదానికి 'రహస్యం' అనే అర్థం కూడ ఉంది. "ఏషా వేదోపనిషత్" (శిక్షావల్లి) ఇత్యాదివాక్యాలలో ఈ అర్థమే చెప్పబడింది. ఆత్మతత్త్వం కూడ అతిరహస్యమైనది గాన దానికీ, దానిని ప్రతిపాదించే గ్రంథానికీ కూడ ఉపనిషత్ అనే పేరు లభించింది. వెనుక చెప్పిన విధంగా వేదాల అంతంలో ఉండడంవల్లనే కాకుండా వేదాల అంతాన్ని, అనగా సారాన్ని, బోధించడంచేత కూడ ఉపనిషత్తులకు వేదాంతా లనే పేరు వచ్చింది. అందుచేతనే వీటికి 'శ్రుతిశిరస్సు' 'వేదశీర్షము' మొదలైన పేర్లు కూడ ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ప్రధానములైన పదిపదకొండు ఉపనిషత్తులకు కూడ స్వయంగా భాష్యాలు వ్రాసి తాము స్థిరీకరించిన వేదాంతానికి ఉపనిషత్తులు మాత్రమే మూలం అనే విషయాన్ని స్పష్టీకరించారు. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు మొదలైన కొన్ని ఉపనిషత్తులకు ప్రాచీనవృత్తులు ఉన్నట్లు కనబడినా భగవత్పాదుల తరవాత వచ్చిన ఆచార్యు లెవరూ స్వయంగా వీటికి భాష్యాలు రచించలేదు.

వేదాంతం: ఉపనిషత్తులనూ, తదర్థజ్ఞానోపయోగిబ్రహ్మసూత్రాన్నీ, ఉపనిషదనుసారిభగవద్గీతనూ ఆధారంగా చేసికొని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని ఒక నిశ్చితరూపంలో స్థాపించారు. అందుచేతనే తన సిద్ధాంతం ఔపనిషదమనీ, వైదికమనీ, ఆకాలంనాటికి ప్రచారంలో ఉన్న సాంఖ్య-వైశేషికాది ద్వైతమతాల వలె ఇది అవైదికం కాదనీ అనేక స్థలాలలో ఘోషిస్తూ వేదాంతార్థనిర్ణయంలో అవైదికాలైన కాపిలాదిస్మృతులకు ఆగమాలకు స్థానం లేదని సూచించారు. **ద్విధా ఇతం ద్వీతమ్**= రెండువిధాలను పొందినది. **ద్వీతస్య భావః ద్వైతమ్**= రెండువిధాలుగా ఉన్నదాని ధర్మం. న విద్యతే ద్వైతం యత్ర తత్ అద్వైతమ్=

ఎక్కడైతే ద్విధాభావంలేదో అది అద్వైతం. "**ద్విధేతం ద్వీతమిత్యాహుః తద్భావో ద్వైతముచ్యతే**". (బృ.వా. 4.3.186)

జగత్-జీవ-పరమేశ్వర స్వరూపస్వభావాలేవి, వీటి పరస్పరసంబంధం ఎలాంటిది అనే విషయాన్ని తెలుసుకొనడం కోసమే ఆస్తికదర్శనాలన్నీ ప్రయత్నిస్తాయి. ప్రత్యక్షం, అనుమానం, శబ్దం అనేవి యథార్థజ్ఞానాన్ని కలిగించే మూడు ప్రమాణాలు. "**వ్యవహారే భాట్టనయః**" అన్నట్లు వేదాంతులు భాట్టమీమాంసకులచేత అంగీకరించబడిన ఉపమాన-అర్థాపత్తి- అనుపలబ్ధులను కూడ ప్రమాణాలుగా అంగీకరిస్తారు. బాహ్యపదార్థాల జ్ఞానం కలిగించడంలో ప్రత్యక్షమే ప్రబలమైన ప్రమాణం. అతిసూక్ష్మమైన వస్తువులను గ్రహించడానికి గాని సుదూరంలో ఉన్న సూర్యచంద్రనక్షత్రాదుల పరిమాణస్వరూపాదులను గ్రహించడానికి గాని ఈ ప్రత్యక్షప్రమాణం కూడ చాలదు. ప్రత్యక్షాన్ని అనుసరించి ప్రవర్తించేది అను+మానం. ఇక శబ్దానికి ఉన్న పరిధి అతివిస్తృతమైనది. ఒకని తల్లిదండ్రు లెవరో వానికి తెలియా లంటే శబ్దం తప్ప మరొక ప్రమాణం లేదు. ఇంక అలౌకికవిషయాలకు వస్తే స్వర్గనరకాలు, పుణ్యపాపాలు, ఆత్మానాత్మలు ఇలాంటి విషయాలు మనకు తెలియాలంటే శ్రుతి ఒక్కటే ఆధారం. ఇది అపౌరుషేయం. అనగా ఇందులో ప్రతిపాదించిన విషయాలు మానవులు ఆలోచించి చెప్పినవి కాదు.

"**ఆజన్న వై పృశ్నీంస్తప్యమానాన్ బ్రహ్మ స్వయంభ్వానర్షత్,**
త ఋషయోఽభవన్, తదృషీణాం ఋషిత్వమ్"

అని తైత్తిరీయసంహితలో చెప్పినట్లు వేదాలు మహాతపఃశాలులైన ఋషుల మనస్సులలో వాటంతట అవే స్ఫురించాయి. ఈ వేదాలను విన్న ఋషులు వాటిని తాము విన్నవి విన్నట్లుగా తరువాతివారికి అందజేశారు. వీటిలో ఉన్న సత్యాలు మాటవరసకు చెప్పిన సత్యాలు కావు; ప్రయత్నిస్తే వీటి యథార్థత్వాన్ని రుజువు చేసి నిరూపించుకో వచ్చును. అయితే వాటిని రుజువు చేసికోవాలంటే ఆ శ్రుతులలో చెప్పిన పద్ధతులనే అనుసరించాలి. నియమబద్ధమైన జీవితవిధానాన్ని జరుపుకుంటూ, అంతఃకరణను పరిశుద్ధం చేసికొని సాధనచతుష్టయసంపత్తితో ప్రయత్నిస్తే ఆ సత్యాలు స్వాను భవగోచరా లవుతాయి. లౌకికవిజ్ఞానానికి సంబంధించిన సత్యత్వాసత్యత్వాలను

పరీక్షించాలంటే కూడ ఆ యా శాస్త్రాలలో చెప్పిన సాధనాలు సేకరించుకొని ఆ విధానాలనే అనుసరించవలసి ఉంటుంది కదా? అందుచేత అద్వైతికి సంబంధించి నంతవరకు వేదోక్తసత్యానికి దూరంగా ఉన్న ప్రత్యక్షానుమానాదీతరప్రమాణాలచేత కలిగే జ్ఞానాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని తదనుగుణంగా మాత్రమే వేదవాక్యాలను సమన్వయించుకొనే ప్రసక్తి లేదు. అప్పుడు శ్రుతి ప్రామాణ్యాంగీకారమే అనావశ్యకం అవుతుంది. వేదప్రతిపాదితమైన విషయానికి ప్రత్యక్షాదులతో విరోధం ఏర్పడితే అద్వైతి వేదసూచితములైన పద్ధతులనే అనుసరించి ఆ విరోధాన్ని తొలగిస్తాడు.

సాధకుని విచికిత్స

మానవుని మనస్సులో కలిగే జిజ్ఞాసకు ప్రధానకేంద్రం మానవుడే. తాను ఒక డున్నాడు. ఆ తానే జీవాత్మ. తన చుట్టూ స్థావరజంగమాత్మక మైన సజీవనిర్జీవరూప మైన ప్రపంచకం ఉంది. ఈ రెండే కాకుండా పరమేశ్వరు డనేవా డొక డున్నా డని శ్రుత్యాదుల ద్వారా లేదా అనుమానప్రమాణం ద్వారా, లేదా రెండింటి ద్వారా తెలుసుకుంటాడు. ఈ మూడింటికీ సంబంధం ఏమిటి అనేదే ప్రశ్న. మానవుని మనస్సును ఏనాటినుంచో వేధిస్తూన్న ఈ పెద్ద ప్రశ్న ఈ తీరని సంశయం "**యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే**" (క.ఉ.1.1.20) అనే వాక్యంలో, (కఠోపనిషత్తులో) నచికేతుడే లేవదీశాడు. మనిషి మరణించిన తరువాత కూడ అతడుంటా డని కొంద రంటారు. ఉండ డని కొంద రంటారు. ఈ విచికిత్సకు సమాధానం చెప్ప మంటాడు. ఆలోచించకలిగిన ప్రతిమనిషి మనస్సులోను కలిగే ప్రశ్నలివి-నేను పుట్టక మునుపు కూడ నేను ఉండేవాణ్ణా ఉండనే లేదా? ఉంటే ఎక్కడ, ఎలా, ఎవరుగా ఉండేవాణ్ణి? నేను ఎక్కడినుంచి వచ్చాను? ఇప్పుడు నేనెవరు? నేను మరణించిన తరవాత కూడ నేను ఉంటానా ఉండనా? ఉంటే ఎక్కడ, ఎలా ఏ రూపంలో ఉంటాను? నేనెక్కడికి వెడతాను? నా చివరి గమ్యస్థానం ఏది? నే నా గమ్యస్థానాన్ని చేరడానికి తగిన ఉపాయం ఏది?" ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పడానికే వేదాంతాలు అద్వైతప్రతిపాదకశ్రుతులు ఉపనిషత్తులు ముందుకు వస్తాయి.

"ఉన్న సత్యం, పారమార్థికమైన తత్త్వం, ఒక్కటే. రెండు సత్యపదార్థాలంటూ లేవు. ఉన్నట్లుగా కనబడుతున్న వన్నీ ఆ ఏకైకసత్యం యొక్క విభిన్నరూపాలే; వివర్తాలే.

వాటి స్వరూపాన్ని విశ్లేషించు కొంటూ పోతే చివరికి అవి భ్రాంతిమూలకాలే అని తెలుతుంది'' అని బోధించే వాక్యాలు ఉపనిషత్తులలో అసంఖ్యాకంగా ఉన్నాయి.

1. "ఏకో దేవః సర్వ భూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా" ''ఒకే దేవుడు అన్నీ భూతాలలోను దాగి ఉన్నాడు. అంతటా వ్యాపించి ఉన్నాడు. అతడే అన్ని భూతాల అంతరాత్మ''

2. "నేహ నానాస్తి కించన" (బృ.ఉ.4.4.19)
''ఈ ప్రపంచంలో భేదం అనేది లేదు.''

3. "మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" (బృ.ఉ. 4.4.10)
''ఈ ప్రపంచంలో అనేకత్వం చూచేవాడు జనన-మరణరూపసంసారంలో తిరుగుతూంటాడు''

4. "ద్వితీయాద్వై భయం భవతి." (బృ.ఉ.)
''రెండవ వస్తువు ఉన్న దనుకొన్నప్పుడే భయం కలుగుతుంది''.

5. "ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి" (తై.ఉ. 2.7.8)
''ఏ కొంచెం భేదభావం ఉన్నా భయం కలుగుతుంది''

6. "స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే, స ఏకః" (తై.ఉ.)
''ఈ పురుషునిలో ఉన్న జీవాత్మ, సూర్యునిలో ఉన్నదీ, రెండూ ఒక్కటే''

7. "సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః (ఈ.ఉ.7)
''తత్త్వజ్ఞానం ఉన్నవానికి అన్ని భూతాలూ తన ఆత్మయే''

8. "తత్ర కో మోహః కః శోకః ఏకత్వమనుపశ్యతః (ఈ.ఉ.7)
''అంతటా ఏకత్వం చూచేవానికి ఇక మోహ మెక్కడిది? శోక మెక్కడిది?''

9. "యస్మిన్నేకస్మిన్విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి" (ఛా.ఉ.)
''ఏ ఒక దానిని తెలుసుకుంటే ఇదంతా తెలుస్తుందో''

10. "ఈశావాస్యమిదం సర్వమ్" (ఈ.ఉ.1)
''ఈ ప్రపంచం అంతా ఈశ్వరునిచేత కప్పదగింది; అనగా ఈశ్వరునిచేత వ్యాప్తమైనది''

11. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" (ఛా.ఉ.6.8.7)

"ఇదంతా బ్రహ్మస్వరూపం"

12. **"స ఆత్మా, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో"** (ఛా.ఉ. 6.8.8)

"అదే ఆత్మ; శ్వేతకేతూ, ఆ ఆత్మయే నువ్వు"

13. **"సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ, అయమాత్మా బ్రహ్మ"** (బృ.ఉ. 2.5.19)

"ఇదంతా బ్రహ్మయే. ఈ జీవాత్మ కూడ బ్రహ్మయే"

14. **"సచ్చ త్యచ్చాభవత్"** (తై. ఉ. 2.6.1)

"ఆ బ్రహ్మయే వ్యక్తావ్యక్తప్రపంచంగా అయింది"

15. **"బహు స్యాం ప్రజాయేయ"** (తై.ఉ. 2.6)

"నేనే అనేకాకారాలలో ఆవిర్భవిస్తాను" (అని ఆత్మ తలచినది)

అద్వితీయాత్మతత్త్వం ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాదించబడింది అనేది ప్రాయోవాదం మాత్రమే. సంహితాభాగాదులలో కూడ అద్వైతతత్త్వాన్ని ప్రతిపాదించే వాక్యాలు కోకొల్లలుగా ఉన్నాయి. నిజానికి ఈశావాస్యోపనిషత్తు శుక్లయజుః సంహితాంతర్గతమే. సూత్రభాష్యంలో అద్వైతసిద్ధాంతోపోద్బలకాలుగా ఋక్సంహితాదివాక్యాలు కూడ అనేకం ఉదాహరించబడ్డాయి. 1946 సంవత్సరంలో శ్రీకాంచికామకోటిపీఠంవారు ప్రకటించిన **'అద్వైతాక్షరమాలా'** అనే గ్రంథంలో నాలుగువేదాలలోను (సంహితాభాగాదులలో కూడ) ఉన్న అద్వైతభావాలను సోదాహరణంగా విశదీకరిస్తూ నలుగురు పండితవర్యులు వ్రాసిన వ్యాసాలున్నాయి.

16. **"ఏకం సద్విప్రాబహుధా వదన్తి"** (ఋ.సం)

"సత్ అయిన తత్త్వం ఒకటే అయినా పండితులు దానినే అనేకరూపాలలో వర్ణిస్తూంటారు".

17. **"ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తః, అజాయమానో బహుధా విజాయతే"** (ఋ.సం)

"గర్భంలోపల ప్రజాపతి సంచరిస్తున్నాడు. ఇతనికి పుట్టుక లేకపోయినా అనేకరూపాలు ధరిస్తూ ఉంటాడు".

అద్వైతప్రతిపాదకపురాణాదులు.

పురాణాలలో కూడ అనేకస్థానాలలో అద్వైతసిద్ధాంతప్రతిపాదకాలైన ఘట్టాలు కోకొల్లలుగా కనబడుతున్నాయి. విష్ణుపురాణాదులలో ఉన్న జడభరతోపాఖ్యానాదులు

ఇందుకు ఉదాహరణలు. అద్వైతతత్త్వప్రతిపాదికాలైన, విష్ణుపురాణంలోని ఎన్నో శ్లోకాలు శ్రీ యస్. ఆర్. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు బ్రహ్మవిద్యాభరణానికి తాము వ్రాసిన ఉపోద్ఘాతంలో ఉదాహరించి ఉన్నారు.

ఉపనిషత్తుల తరవాత ఉపనిషత్తువంటి ప్రామాణ్యంగల గ్రంథం భగవద్గీత. దానిలో కూడ అనేకప్రదేశాలలో అద్వైతతత్త్వం ప్రతిపాదించబడింది.

"బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిః బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్,
బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా" (భ.గీ. 4.24)

"హోమం చేయడం బ్రహ్మ. బ్రహ్మయైన ఋత్విక్కుచేత బ్రహ్మయైన అగ్నిలో హోమం చేయబడిన హవిస్సు బ్రహ్మ. ఈ బ్రహ్మకర్మసమాధిచేత పొందవలసిన, పొందదగిన ఫలం కూడ బ్రహ్మయే".

"ఇదం శరీరం కౌన్తేయ క్షేత్రమిత్యభిధీయతే,
ఏవద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః"
క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్ జ్ఞానం యత్తత్ జ్ఞానం మతం మమ" (భ.గీ.1.3.1.2)

"ఈ శరీరం క్షేత్రం. ఇది నాది అనుకొనేవాడు క్షేత్రజ్ఞుడు. జీవుడు. అన్ని క్షేత్రాలలోను ఉండే క్షేత్రజ్ఞుడు నేనే (పరమాత్మయే). క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల జ్ఞానమే సరియైన జ్ఞానం".

పరబ్రహ్మప్రతిపాదకశ్రుతులు: పరబ్రహ్మకు ప్రతీకయైన ఓంకారాన్ని వర్ణిస్తూ మాండూక్యోపనిషత్తులో; ఈ విధంగా చెప్పబడింది.

"ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవద్ భవిష్యదితి సర్వమోంకార ఏవ యచ్చాన్యత్త్రికాలాతీతం తదప్యోంకార ఏవ. సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ. అయమాత్మా బ్రహ్మ" (మా.ఉ. 1)

"పవిత్రమైన ఓంకారం ఎట్టి మార్పులూ లేని బ్రహ్మకు ప్రతీకం అనగా ఓంకారమే బ్రహ్మ. ప్రతీ పదార్థమూ దీని రూపాంతరమే. పూర్వం ఏవి ఉండేవో, ఇప్పుడు ఏవి ఉన్నాయో, భవిష్యత్తులో ఏవి ఉండబోతాయో అవన్నీ ఓంకారమే. మూడు కాలాలకూ అతీతమైనది కూడ ఓంకారమే. ఈ ప్రపంచం అంతా బ్రహ్మయే.

ఈ జీవాత్మ బ్రహ్మయే".

సుషుప్త్యవస్థలో ఉన్న జీవుణ్ణి మాండూక్యోపనిషత్తు ఈ క్రింది మాటలతో వర్ణిస్తున్నది.

"ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోఽన్తర్యామీ. ఏష యోనిః సర్వస్య ప్రభవా ప్యయౌ హి భూతానామ్" (మా.ఉ.6)

"ఇతడే సర్వేశ్వరుడు, సర్వజ్ఞుడు, అంతరాత్మ. ఇతడే సమస్తప్రపంచానికీ మూలకారణం. ఈ భూతాలన్నీ ఈతనినుండే ఆవిర్భవించి ఇతనిలోనే నిలీనం అవుతాయి".

ఏ విశేషాలూ లేని నిర్గుణమైన శుద్ధబ్రహ్మ బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో ఈ విధంగా వర్ణించబడింది.

ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమ్, అనణు, అహ్రస్వమ్, అదీర్ఘమ్, అలోహితమ్, అస్నేహమ్, అచ్ఛాయమ్, అతమః, అవాయు, అనాకాశమ్, అసంగమ్, అరసమ్, అగన్ధమ్, అచక్షుష్కమ్, అశ్రోత్రమ్, అవాక్, అమనః, అతేజస్కమ్, అప్రాణమ్, అముఖమ్, అమాత్రమ్, అనన్తరమ్, అబాహ్యమ్, న తదశ్నాతి కించన న తదశ్నాతి కశ్చన" (బృ.ఉ. 3.8.8)

"ఓ! గార్గీ బ్రహ్మవేత్తలు వినాశరహితమైన ఈ పరబ్రహ్మను గూర్చి ఈ విధంగా చెపుతున్నారు. ఇది స్థూలం కాదు; చిన్నది కాదు, పొట్టిది కాదు, పొడవైనది కాదు; ఎఱుపు కాదు; స్నేహం (తడి) కాదు, కాంతి కాదు; చీకటి కాదు; వాయువు కాదు; ఆకాశం కాదు; దేనితోను సంగం కలది కాదు; రసం కాదు; గంధం కాదు; దీనికి కళ్లు లేవు; చెవులు లేవు; వాక్కు లేదు, మనస్సు లేదు; తేజస్సు లేదు, ప్రాణం లేదు, ముఖం లేదు, పరిమాణం లేదు; దీనికి లోపలి భాగం అనీ, వెలుపలి భాగం అనీ లేదు. ఇది దేనినీ తినదు, దీనిని ఏదీ తిన జాలదు". ఈ విధంగా నిర్గుణమైన అద్వితీయాత్మతత్త్వాన్ని బోధించే వాక్యాలు ఉపనిషత్తులలో అత్యధికసంఖ్యలో కనబడతాయి.

ద్వైతాశ్రితశ్రుత్యాదులు

అద్వితీయనిర్గుణాత్మతత్త్వాన్ని బోధించే శ్రుతివాక్యాలు ఇలా ఉండగా మనం

రెండవ పక్షాన్ని పరిశీలించినప్పుడు ప్రపంచంలో భేదం అనేదే లేదనేది ఊహకి కూడ అందని విషయం. జగత్తులోని వ్యవహారం అంతా భేదదృష్టిమీదనే ఆధారపడిఉంది. వేదప్రతిపాదితమైన కర్మకాండలో కర్మ, కర్మ చేసేవాడు, దాని ఫలం అనే భేదదృష్టియే అంతర్గతమై ఉంది. ఈ భేదం ఏదీ లేకపోతే కర్మానుష్ఠానం చేసే ప్రసక్తియే లేదు. అదే విధంగా ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, అర్థాపత్తి మొదలైన ప్రమాణా లన్నీ భేదాన్నే సమర్థిస్తున్నాయి. ఉపనిషత్తులలో కూడ అనేకవిధా లైన ఉపాసనలను బోధిస్తూ సగుణబ్రహ్మయొక్క వివిధరూపాలను వర్ణించే వాక్యాలు నిర్గుణ బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యాలకంటె అత్యధికసంఖ్యలో ఉన్నాయి. అప్పయదీక్షితులు చెప్పి నట్లు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల భాష్యాలలో కూడ నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపాన్ని నిరూపించే భాగాలకంటె సగుణబ్రహ్మస్వరూపాన్నీ, వివిధోపాసనలనూ ప్రతిపాదించే భాగాలు అతి విస్తృతంగా ఉన్నాయి. భేదస్థితిలో భేదాలకు గాని, భేదాలమీద ఆధారపడి ఉన్న సగుణోపాసనాదులకు గాని, వాటికి సంబంధించిన వివిధాంశాలకు గాని అంతం ఉండదు. అందుచేత వాటిని గూర్చి (సగుణస్వరూపాన్ని) ఎంత వర్ణించి చెప్పినా అసమగ్రంగానే ఉంటుంది. అభేదాన్ని, నిర్గుణబ్రహ్మనీ గూర్చి రెండు మూడు వాక్యాలలో చెప్పివేయవచ్చు. తరవాత ఎన్ని వాక్యాలు చేర్చినా అది చెప్పిన విషయమే మళ్లీ చెప్పడం అవుతుంది.

"ఏవం చ యథా చతుర్ష్వపి వేదేషు సర్వప్రాణ్యనుగ్రహార్థం బ్రహ్మభావావాప్తి రూపమహాపురుషార్థప్రతిపాదనైదంపర్యేణ ప్రవృత్తేషు, తదుపయోగ్యన్తఃకరణశుద్ధి జనకకర్మనిరూపణార్థమేవ భూయాన్ ప్రపఞ్చః, బ్రహ్మనిరూపణార్థో వేదాన్తభాగస్తు నిరూపణీయబాహుల్యాభావాత్ స్వల్పః-తథా భగవత్పాదీయే భాష్యే నిర్విశేషబ్రహ్మభావప్రాప్త్యర్థం తన్నిదిధ్యాసనాయాపేక్షితచిత్తస్థైర్యాద్యుపయో గ్యుపాసనారాధనీయసగుణేశ్వరప్రసంగ ఏవ భూయాన్నిర్గుణస్వరూపవిచారాంశస్తు నిరూపణీయబాహుల్యాభావాత్ స్వల్పః". (ఆనందలహరి. పేజి. 142)

ద్వైతాద్వైతవాక్యసమన్వయం

ఈ విధంగా ద్వైతాన్ని అంగీకరిస్తేనే కాని కుదరని ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ విధినిషేధమోక్షశాస్త్రాలకు, తత్త్వం ఒక్కటే, జీవాత్మపరమాత్మలకు ఏ మాత్రమూ భేదం

లేదు, జగత్తుకు స్వతంత్రమైన అస్తిత్వం లేదు అని చెప్పే అద్వైతవాక్యాలకు సమన్వయం ఎలా కుదురుతుంది? కుదరని పక్షంలో ఒకే ఉపనిషత్తు ఒక చోట ద్వైతానుగుణంగా ఉపాసనాదులను ఉపదేశిస్తూ మరొక చోట అద్వైతమే పరమార్థతత్త్వం అని చెపుతూండగా దానికి ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడం ఎట్లు? అనే ప్రశ్న లుదయిస్తాయి.

భేదమే సత్యం అని అంగీకరించిన పక్షంలో అభేదప్రతిపాదకా లైన వాక్యాలన్నీ నిరర్థకములవుతాయి. ఆ వాక్యాలలో ఉన్న పదాలు ఇటు త్రిప్పి అటు త్రిప్పి ఏవేవో ఇష్టం వచ్చిన అర్థాలు చెప్పవలసి వస్తుంది. అభేదమే సత్యం అని అంగీకరించిన ట్లయితే భేదప్రధానమైన వాక్యాలకు సరి యైన గతి చూపవలసి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రెండవ పక్షాన్నే అంగీకరించి భేదవాక్యాలకు చక్కని సమన్వయం చూపి ఉన్నారు.

ఉపనిషత్తులలో ద్వైతవాక్యాలూ ఉన్నాయి. అద్వైతవాక్యాలూ ఉన్నాయి. ఏ గ్రంథానికైనా ప్రతిపాదించవలసిన విషయం ఒకటుంటుంది. ఆ విషయాన్ని ప్రతిపాదించే సందర్భంలో ప్రమాణాంతరాల ద్వారా తెలిసి ప్రసిద్ధంగా ఉన్న, ప్రకృతోపయోగు లైన అనేకవిషయాలను పరామర్శించవలసి ఉంటుంది. తాను అనేవాడు ఒకడు, తనతోపాటు మరి ఇతర జీవులు, జగత్తు ఇవన్నీ ఉన్నట్లు ప్రత్యక్షాదుల ద్వారా ప్రతి ఒక్కరికీ తెలుసు. దేవు డనే వా డొక డున్నా డని శాస్త్రాలలో వింటున్నాడు. తానూ ఇతరజీవులూ ఒక్కటే అని గాని, తానూ దేవుడూ ఒక్కటే అని గాని, ఈ జగత్తు అసత్యం అని కాని ఏ ఒక్కడూ అనుకోవడానికి అవకాశం లేదు. అందుచేత పొరబాటున ఇవన్నీ ఒక్కటే అనుకుంటా వేమో, అలా కాదు, ఇవన్నీ వేరు వేరు అని చెప్పడానికి శాస్త్రం రావలసిన పని లేదు. ఆ విషయం ప్రత్యక్షాదుల ద్వారా తెలుస్తూనే ఉన్నది. ఈ జగత్తు సృష్టించినది పరమేశ్వరుడు అని చెప్పి, ఆ మాటలు విన్న శ్వేతకేతువు నేనే ఆ పరమేశ్వరుణ్ణి అని ఎక్కడ అనుకొనిపోతాడో అని "నువ్వు మాత్రం పరమాత్మవు కాదు" అని "తత్త్వమసి"కి వెనుకనుండి అ జోడించి అతత్త్వమసి అని చెప్పవలసిన పని లేదు. స్పష్టంగా కనబడుతూన్న అర్థం కాదని వివిధ విగ్రహవాక్యనిర్మాణచాతురిని చూపి లేనిపోని అర్థాలు కల్పించవలసిన అవసరం లేదు.

అలాంటి కల్పనలు స్వయూథ్యులకు మాత్రమే పునఃపునశ్చర్వణానందదాయకాలుగా ఉంటాయి. అందుచేత ఉపనిషత్తులలోనే కాదు, వేదపూర్వభాగ-పురాణాదులలో ఉన్న ద్వైతవాక్యా లన్నీ ప్రసిద్ధమైన భేదాన్ని అనువదిస్తూ, ఇతర ప్రమాణాలచేత తెలియని ఆ యా కర్మోపాసనాదులను విధించడం కోసం ఉదిష్టమైనవే కాని క్రొత్తగా భేదాన్ని విధించడంకోసం ఉద్ధిష్టమైనవి కావు.

అద్వైతతత్త్వం అనేది లౌకికప్రమాణాలచేత గమ్యమైన విషయం కాదు. అందుచేత ప్రమాణాంతరాలచేత తెలియని అద్వైతతత్త్వాన్ని ప్రధానంగా ప్రతిపాదించడమే ఈ వాక్యాల ప్రధానలక్ష్యం. అద్వైతమే సత్య మనే పక్షంలో మనకు ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్న ఈ ప్రపంచకాన్ని లేదనడం ఎలా కుదురుతుంది? జీవునికీ జీవునికీ మధ్య ఉన్న భేదాన్ని లేదనడం ఎలా సంభావ్యం అవుతుంది? అల్పజ్ఞుడూ అల్పశక్తిమంతుడూ అయిన జీవునకు, సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తుడూ అయిన పరమాత్మకు అభేదం చెప్పడం మహాపచారం కదా. ఇలాంటి ప్రశ్నలు ఉదయిస్తాయి. వీటికి సమాధానాలు కూడ ఉపనిషత్తులు భగవద్గీత మొదలైన గ్రంథాలలోనే లభిస్తాయి.

ఇలాంటి విషయాలను గూర్చి ఆలోచించే టప్పుడు ముందుగా గుర్తుంచుకొనవలసినది ఒకటుంది. అధికారిభేదంచేత, అభిరుచిభేదంచేత శాస్త్రాలలో ఉపదేశభేదం కనబడుతుంది. వేదాలలోని పూర్వకాండలో అనేకకర్మలు, జ్ఞానకాండలో అనేకమైన ఉపాసనలు విధించబడి ఉన్నాయి. అన్ని కర్మలు, అన్ని ఉపాసనలు ఒక వ్యక్తి చేయగలిగినవి కాదు. వైద్యశాస్త్రంలో చెప్పిన అన్ని రోగాలూ ఒక మనిషికి రావు; అన్ని మందులు ఒకే మనిషి సేవించడం అనేది ఉండదు. అదే విధంగా శాస్త్రాలలో వారి వారి అభిరుచులను పట్టి అధికారాన్ని పట్టి మానవులు ఆచరించాలి అనే ఉద్దేశ్యంతో అనేకకర్మోపాసనాదులు విధించబడ్డాయి.

ఉపనిషదాదులలో మరొక పద్ధతి కూడ ఉన్నది. ముందు ఏదో ఒక దానిని చెప్పి అదే చాలా ప్రధానమైన దనీ, ఆత్మ అనీ చెప్పడం; దానిమీద బుద్ధి నిలచిన తరవాత మరొకదానిని, తరవాత మరొకదానిని ఆత్మ అని చెప్పడం-ఈవిధంగా జరుగుతూ ఉంటుంది. ఇదంతా అసలు తత్త్వం దగ్గరకు తీసికొనివెళ్లడం కోసమే కాని అన్నీ సమప్రాధాన్యం కలవే, అన్నీ ఆత్మలే అని చెప్పడం కోసం కాదు. తత్త్వం

అనేది ఒక్కటే ఉండాలి గాని అనేక తత్త్వా లుండవు కదా? ఈ పద్ధతినే అరుంధతీదర్శన న్యాయం అంటారు. మిణుకు మిణుకు మంటూ అస్పష్టంగా కనబడే అరుంధతీనక్షత్రాన్ని క్రొత్తగా వివాహం అయిన వధువునకు చూపించాలి. అందుచేత ముందుగా ఆ చుట్టు ప్రక్కల నున్న పెద్ద నక్షత్రం చూపించి అదే అరుంధతీనక్షత్రం అని చెప్పి, దానిని గుర్తించినతరువాత, అది కాదు నిజమైన అరుంధతి; దాని ప్రక్కనున్నది అరుంధతి అని మరొక నక్షత్రం చూపించి మళ్లీ దాన్ని నిషేధించి అసలు నక్షత్రాన్ని చూపడం జరుగుతుంది. తైత్తిరీయోపనిషత్తులో ఆత్మను గూర్చి చెప్పే ఘట్టంలో ముందు అన్నమయయే ఆత్మ అని చెప్పి, దానిని నిషేధించి ప్రాణమయం ఆత్మ అని చెప్పి, దానిని నిషేధించి వరసగా మనోమయ - విజ్ఞానమయ - ఆనందమయాలు ఆత్మ లని చెప్పి చివరికి యథార్థాత్మస్వరూపం చెప్పడం జరిగింది. (చూ. ఆనందమయాధికరణం). ఈ దృష్టితో పరిశీలిస్తే ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాద్యమైన పారమార్థికతత్త్వం అద్వైతమే అనీ, మిగిలిన ద్వైతప్రక్రియ అంతా దానిని తెలుసుకొనడానికి మార్గంగా, అలవాటైన, అందరికీ అర్థమయే పద్ధతిలో చెప్పిన ప్రక్రియ అనీ స్పష్టం అవుతుంది.

ద్వైతమే సత్య మనే పక్షంలో అద్వైతపరమైన అనేకవాక్యాలను అప్రామాణికా లని కొట్టివేయవలసివస్తుంది. ఎందుచేత ననగా ఆ వాక్యాలవల్ల సహజంగా వచ్చే అర్థాలను మన ఇష్టం వచ్చినట్లు మార్చివేసి, ముందుగానే నిర్ణయించుకొన్న మన మతాలకి అనుగుణంగా చెప్పుకొన్న పక్షంలో వాటి ప్రామాణ్యాన్ని పూర్తిగా అంగీకరించనట్లే కదా అర్థం? ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమైన బ్రహ్మను దృష్టిలో పెట్టుకొని "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అని సూత్రకారుడు సూత్రిస్తే దాని అర్థం మన ఇష్టం వచ్చి నట్లు 'విష్ణు జిజ్ఞాసా' అనో, 'శివజిజ్ఞాసా' అనో, 'శక్తి జిజ్ఞాసా' అనో మార్చే అధికారం మన కెవరిచ్చారు? బ్రహ్మ నిర్గుణం అనగా హేయగుణాలు లేనిదని ఎలా చెప్పడం. జగత్తు కూడ బ్రహ్మకు శరీరం అని అంగీకరించిన తరవాత ఆ జగత్తులోని హేయగుణాలు ఎవరికి చెందాలి? ఒక మనిషి శరీరంలో ఉన్న మంచి గుణా లన్నీ వానివే, చెడ్డగుణాలు మాత్రం చెట్టువి అని ఎలా చెప్పడం? బ్రహ్మ అద్వితీయం, బ్రహ్మ తప్ప మరేదీ లేదు వాస్తవంలో అని చెపుతూండగా బ్రహ్మతో సమాన మైనది మరొకటి లేదని మాత్రమే అర్థం అనేది

స్వకపోలకల్పితం కదా? ఆ యింట్లో ఒక్కడే అద్వితీయుడుగా ఉన్నాడు అన్నప్పుడు వానితో సమానమైన వాడు మరొకడు లేడు, వాని పోలిక లేనివాళ్లు ఇంకా వందమంది ఉన్నారు అని అంటే అది అంగీకార్యం అవుతుందా? అందుచేత ద్వైతమే సత్యం అని పట్టు పట్టకుండా అద్వైతమే ప్రధానతత్త్వం అని అంగీకరించిన పక్షంలో ప్రత్యక్షాదీతర ప్రమాణాల ద్వారా కనబడే ద్వైతప్రపంచంతో పాటు ఈ ద్వైతసూచకవాక్యాలకు కూడ సమన్వయం చూపవచ్చును.

త్రివిధసత్తలు

ప్రాతిభాసికసత్త: శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రాతిభాసికము, వ్యావహారికము, పారమార్థికము, అనే మూడు విధాలైన సత్తలను (సత్యత్వాలను) సప్రమాణంగా ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. ఎండపడి ధగ ధగా మెరుస్తూన్న ముత్యపు చిప్పముక్క, గాజుముక్క మొదలైన వాటిని చూడగానే వెండి అనో, బంగారం అనో భ్రాంతి కలుగుతుంది. స్వప్నం చూస్తున్నంత సేపూ ఎన్నో పదార్థాలు కనబడుతూ ఉంటాయి. కాని వాస్తవంలో అవి అక్కడ లేవు. అయితే ఆ సమయంలో కనబడుతున్నాయి కాబట్టి అసలు లేవని చెప్పడానికి వీలులేదు. అందుచేత ఆ చూచేవానికి అవి కనబడుతున్నంత సేపూ అవి ఉన్నవనే అంగీకరించాలి. అవి నిజానికి అక్కడ లేవనే విషయం తరవాత అనగా "ఇది వెండి కాదు" "ఇది బంగారం కాదు" ఇత్యాదిరూపంలో ఉండే బాధజ్ఞానం కలిగిన తరవాత తెలుస్తుంది. ఈ విధంగా భ్రాంతిజ్ఞానసమయంలో ఆ రజతాదులకు ఉన్న సత్త (ఉనికి) ప్రాతిభాసికం.

వ్యావహారికసత్త: జీవుడు ఆది లేనివాడు. ఆ జీవుణ్ణి అనాదిగా అజ్ఞానం కూడా అనువర్తిస్తూ వస్తూన్నది. అలా అనువర్తిస్తూ రావడం మూలానే జీవుడయ్యాడు. దూరం, సూర్యకాంతి మొదలైన కారణాలచేత లేని వెండి-బంగారాలు కనబడి నట్లు కనుచీకటి అనే దోషంచేత త్రాడుమీద సర్పం కనబడినట్లు, నిద్రాదిదోషంచేత స్వాప్నజగత్తు కనబడినట్లు, అనాదిగా వస్తూన్న ఈ అజ్ఞానం (దీనికే అవిద్య, మాయ అని నామాంతరాలు) చేత జీవుడు నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపమైన బ్రహ్మమీద ఈ జగత్తును, జగత్తుకంటె ఈ బ్రహ్మకంటె వేరుగా తననూ, కల్పించుకొని చూస్తున్నాడు. ఈ అవిద్యకు లోబడి ఉన్నంతవరకు ఈ జగత్తు, తాను, బ్రహ్మ (పరమేశ్వరుడు)

వేరు వేరుగా ఉంటారు. ఈ భూలోకం ఉన్నట్లే వేదపురాణాదులలో చెప్పిన వివిధలోకాలు, పుణ్యపాపాలు, వాటి ఫలాలు, స్వర్గనరకాలు, అన్నీ ఉంటాయి. ఈ లోకవ్యవహారం అంతా ఒక నిశ్చితరీతిలో మామూలుగా జరుగుతూనే ఉంటుంది. ఆ భూమికలో అదంతా సత్యమే. దీనికి వ్యావహారికసత్త అని పేరు.

పారమార్థికసత్త: "నేహ నానాస్తి కించన" అని బ్రహ్మకంటె వ్యతిరిక్తమైన మరొకవస్తు వేదీ లేదని చెప్పే ఉపనిషద్వాక్యాల శ్రవణం, మననినిదిధ్యాసలు కూడ చేసి అద్వైతబ్రహ్మ ఒక్కటే పరమార్థతత్త్వం, ఈ జగత్తు కల్పిత మైనది, నేను ఆ బ్రహ్మ ఒక్కటే అనే తత్త్వసాక్షాత్కారం కలిగిన పిమ్మట ఈ జగత్తు, ఇతర విభేదా లన్నీ కూడ నిలీనం అయిపోతాయి. అంతా బ్రహ్మగానే కనబడుతుంది. ఇది పారమార్థికసత్యం. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దీని కొక చక్కని ఉదాహరణం చూపించారు. కఱ్ఱతో నిజమైన ఏనుగవంటి ప్రమాణం, ఆకారం గల ఏనుగను తయారు చేసి నిలబెట్టారు. రెండు మూడు వందల గజాల దూరంనుంచి చూచినవాని కది నిజమైన ఏనుగగానే కనబడుతుంది. అప్పుడతనికి కఱ్ఱ కనబడడం లేదు. అది ఆ ఏనుగులో లీనమైపోయింది. అతడే దగ్గరగా వెళ్ళి చూచాడు. అప్పు డతనికి కఱ్ఱమాత్రమే కనబడింది గాని ఏనుగు కనబడలేదు. అంతవరకూ కనబడిన ఏనుగ కఱ్ఱలో లీనం అయిపోయింది. అదే విధంగా ప్రపంచం కనబడుతున్నంతవరకు పరమాత్మ కనడడు; పరమాత్మను చూడ కలిగితే ఇంక ప్రపంచం కనబడదు.

"దన్తిని దారువికారే దారు తిరోభవతి సోఽపి తత్రైవ,
తద్వజ్జగతి పరాత్మా పరమాత్మన్యపి జగత్తిరోభవతి"

ఈ విధంగా పారమార్థికభూమికలో అద్వైతమే సత్యం. అది చేరనంతవరకు వ్యావహారికభూమికలో అన్ని భేదాలూ ఉంటాయి. ఉపనిషత్తులను జాగర్తగా పరిశీలిస్తే ఇందులోని ఔచిత్యం స్పష్టం అవుతుంది.

మాయావాదం ఔపనిషదం: ఈ మాయావాదాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు కల్పించారని అంటూ కొందరు ఆయనను దూషిస్తుంటారు. ఇదొక మాయాజనితమోహం. ఈ మాయను గూర్చి ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీతాదులు, పురాణాలు ఎలుగెత్తి స్పష్టంగా ఘోషిస్తున్నాయి.

"ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" (ఋ.సం. 4.7.33)

"మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్" (శ్వే.ఉ.4.10)

"తరత్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్ని వేశితే
యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్మనే నమః"

"అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః స్వయం ధీరాః పణ్డితంమన్యమానాః" (క.ఉ.1.2.5)

ఇత్యాదులైన అనేక శ్రుతివాక్యాలలోను,

"అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః"

"నాహం ప్రకాశః సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః"

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా
మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే"

ఇత్యాది భగవద్గీతావాక్యాలలోను,

"మాయాం తతాన జనమోహినీమ్"

"మన్యమాన ఇదం సృష్టమాత్మానమిహ సజ్జతే"

"యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః,
నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్"

ఇత్యాది భాగవతవాక్యాలలోను

"ద్వైతం మాయామయం ప్రాహ శ్రుతిః సత్యార్థవాదినీ,
వాస్తవం ప్రాహ చాద్వైతం సర్వమానాతిగామినీ"

ఇత్యాదిమానవోపపురాణాదివాక్యాలలోను మాయ పరతత్త్వాన్ని ఆచ్ఛాదించి వాస్తవంలో లేని జగత్తును ఉన్నట్లుగా చూపిస్తున్న దని స్పష్టంగా ప్రతిపాదించబడుచున్నది. "రజ్జ్వామహేర్భోగభవాభవౌ యథా" (రజ్జువుమీద సర్పం కనబడి దానిమీదనే అంతర్ధాన మైనట్లు) ఇత్యాదిభాగవతాదివాక్యాలలో జగత్తు మిథ్య అనే విషయం స్పష్టంగా చెప్పబడింది. ఒకే సమయంలో అనేకసహస్రాంతఃపురకాంతలతో కలిసి శ్రీకృష్ణుడు ఉండడం చూచి ఆశ్చర్యపడిన నారదునితో శ్రీకృష్ణుడు నీవు చూచిన వన్నీ నా మాయారూపాలే అని చెప్పారు.

"మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద
సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి".

అనగా ఇతరరూపాలన్నీ సృష్టించిన కృష్ణుని మూలరూపం ఒక్కటే సత్యం, మిగిలిన రూపాలన్నీ మిథ్య అనే కదా అర్థం? ఈ విధమైన కృష్ణాద్యాశ్రితమైన మాయను అంగీకరించినప్పుడు, సకలజగదాభాసహేతువైన మాయను అంగీకరించడంలో అభ్యంతరం ఉండకూడదు. శ్రీమద్రామాయణంలో అడుగడుగునా మాయాప్రయోగం వర్ణింపబడింది. భరద్వాజుడు భరతునికి, శ్రీరామునికి తన తపోబలంచేత (మాయాశక్తి చేత) ఇచ్చిన విందును గూర్చి శ్రోతల నోళ్లూరేటట్లు ప్రవచనాలలో వర్ణించి చెపుతూనే ఉన్నాం. ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతాశిరస్సును ఖండిస్తే చూచి వానరాదులు హాహాకారాలు చేశారు. రాముని ఖండితమైన శిరస్సు చూపి రావణుడు సీతను భయపెట్టాడు. మాయాబలంచేత సృష్టించిన నాగపాశాలతో ఇంద్రజిత్తు రామాదులను బంధించాడు. శ్రీకృష్ణుడు తల్లికి టి.వి.లో చూపినట్లు తన నోట్లో విశ్వరూపం చూపించాడు. భగవద్గీతలోని విశ్వరూపదర్శనంలో ఇంకా జీవించియే ఉన్న భీష్మాదు లందరూ కోరలమధ్య పడి నలిగిపోతున్నట్లు, మరణిస్తూన్నట్లు అర్జునునికి చూపించాడు. మాయా కల్పితాలైన ఇవన్నీ పరమార్థసత్యాలు కాదని అందరూ అంగీకరించవలసిందే. అలాంటప్పుడు ఉపనిషత్తులలో స్పష్టంగా చెప్పిన మాయను ఆధారంగా చేసికొని యుక్తియుక్తంగా శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు స్థాపించిన మాయావాదం స్వకపోలకల్పితం అనడం సాహసమాత్రమే అవుతుంది.

మాయాస్వరూపం : ఈ మాయ ఎవరి అధీనంలో ఉన్నది? ఎవరిమీద పని చేస్తుంది? అని ప్రశ్న. దీనికి సమాధానం కొన్ని ప్రసిద్ధదృష్టాంతాలు పరిశీలిస్తే లభిస్తుంది. ఒక ఐంద్రజాలికుడున్నాడు. అతడు మన కళ్ల ఎదుటనే ఏవేవో వస్తువులను సృష్టిస్తున్నాడు. రెండు మూడు అడుగుల ఎత్తు గల, శాఖోపశాఖలతో సర్వసంపూర్ణంగా ఉన్న ఒక మామిడిచెట్టు, దానికి కాయలు సృష్టించి దాని కాయ కోసి ముక్కలు అక్క డున్న వాళ్లకి పంచిపెడుతున్నాడు. (ఇది నేను 1946లో మద్రాసులో స్వయంగా చూచిన విషయం). అతడు ఆ విధంగా ఎలా చేయకలిగాడు? ఏదో ఒక శక్తి సహాయంచేత. మా గురువుగారైన ప్రాతఃస్మరణీయులు శ్రీ పోలగం రామశాస్త్రిగారు (మద్రాసు సంస్కృత

కలాశాల) మాయను గూర్చిన చర్చ పాఠ్యగ్రంథాలలో వచ్చినప్పుడు ఒక కథ చెప్పే వారు. ఒక ఐంద్రజాలికుడు ఒక గ్రామానికి వెళ్లి గ్రామస్థుల నందరినీ పిలచి "నేను ఈ పెద్దభవనాన్ని మ్రింగివేయగలను, చూడండి" అని చెప్పి ఆ భవనాన్ని మ్రింగివేశాడట. అక్కడున్నవాళ్లందరూ ఆశ్చర్యచకితులై కోలాహలం చేస్తున్నారట. ఇంతలో కొంత దూరంలో ఉన్న తాటిచెట్టుమీద కల్లు గీయడానికి ఎక్కిన ఒక వ్యక్తి అదంతా చూచి "అతడు భవానాన్ని మ్రింగడమూ లేదు, ఏమీ లేదు; దాని ఎదురుగా నోరు తెరుచుకొని నిలబడ్డాడు; అంతే" అని బిగ్గరగా చెట్టుపైనుంచి అరచాడట. "ఓహో! ఇతడు చెట్టుమీద మిగిలిపోయాడా!" అనుకొని ఆ ఐంద్రజాలికుడు అతని వైపు చూచినాడట. దానితో "ఔను ఔను; మ్రింగి వేస్తున్నాడు" అని ఆ చెట్టు మీద నున్న వ్యక్తి కూడ అంగీకరించాడట. పైన చెప్పిన విశ్వరూపదర్శనాదులు కూడ అలాంటివే.

ఈ విషయాలను పరిశీలించి చూస్తే రెండు అంశాలు మనకు స్పష్టం అవుతాయి. ఆ ఐంద్రజాలికుని దగ్గర ఏదో ఒక శక్తి ఉంది. దానిని అతడు తన చిత్తం వచ్చినట్లు ఉపయోగించగలడు. దాని ప్రభావానికి లొంగినవాళ్లకి అక్కడ లేని వస్తువులు కనబడతాయి. ఆ శక్తికి లోబడనివారికి కనబడవు. అందుచేతనే దానికి లోబడనంతవరకు తాటిచెట్టుమీద ఉన్నవాడు సత్యపరిస్థితినే చూడకలిగాడు. ఐంద్రజాలికుని దృష్టి వానిమీద పడిన మరుక్షణంలో ఆతడు కూడ అందరితో సమాను డైపోయాడు. అందుచేత ఈ శక్తికి ఆశ్రయం ఐందజాలికు డనీ, విషయం అక్కడ చేరిన ద్రష్ట లనీ, ఆ శక్తి అక్కడ ఉండే యథార్థస్వరూపాన్ని కప్పివేసి (దీనికే ఆవరణశక్తి అనిపేరు) లేని వస్తువును ఉన్నట్లుగా చూపిస్తూన్న దనీ (దీనికే విక్షేపశక్తి అని పేరు) గ్రహించవచ్చును. స్వప్న - రజ్జుసర్పజ్ఞానాదులలో కూడ ఈ విధంగానే సమన్వయించుకొనవచ్చును. ఒక్క భేదం ఏ మనగా అక్కడ అవిద్యకు, అజ్ఞానానికి, ఆశ్రయభూతుడు ఆ వ్యక్తియే; విషయభూతుడు కూడ ఆ వ్యక్తియే.

పైన మనం చూసిన ఐంద్రజాలికుని శక్తి పరిమిత మైనది. అది కొంతమంది మీద మాత్రమే, కొంతసేపు మాత్రమే పని చేస్తుంది. మాయ అనేది అచింత్యప్రభావం గలది, అచింత్యప్రభావరూపమైనది. దాని స్వరూపస్వభావాలు ఇలా ఉంటా యని

చెప్పడం కష్టం. ఇది పరమాత్మలో ఉన్న అద్భుతశక్తి. జీవు లందరూ ఈ మాయకు లోబడినవారే. పరమాత్మ మాత్రం దీనికి అతీతుడు. అగ్నిలో ఉన్న దాహకత్వశక్తి అగ్నిని దహించదు కదా? పరమాత్మ మాత్రం తన ఇచ్ఛానుసారం దానిని ప్రవర్తింపచేయగలడు, ఉపసంహరించగలడు. ఈ మాయతో కలిసిన పరమాత్మయే జగత్తుకు ఉపాదానకారణం నిమిత్తకారణమూ కూడ. మాయాశబలితం కాని శుద్ధ పరమాత్మతత్త్వం నిర్గుణం. ఉ-నక ఈ కర్తృత్వాదులతో సంబంధం లేదు.

జీవన్ముక్తులు తప్ప మిగిలిన జీవులందరూ ఆ అవిద్యలో, అజ్ఞానంలో చిక్కుకొన్నవారే. వీరు ఆ స్థితిలో ఉన్నంతవరకు జగజ్జీవాదులను వేరు వేరుగా చూస్తుంటారు. అందరూ ఒకే విధమైన రంగు గల కళ్లజోళ్ళు పెట్టుకొని ఉన్నారు. అందుచేత వాళ్ల చూపులో భేదం ఏదీ ఉండదు. తాను ధరించినది రంగు కళ్లజోడు అనే నిశ్చితజ్ఞానం ఉన్నవాడు తాను చూచుచున్నది యథార్థరూపం కాదని తన మనస్సులో నిశ్చితంగా అనుకొంటూనే ఉంటాడు. జ్ఞాని పరిస్థితి అదే.

ఈ మాయకు అవరణశక్తి. విక్షేపశక్తి అని రెండు శక్తు లుంటాయి. మొదటి శక్తిచేత పరమార్థతత్త్వాన్ని కప్పివేసి విక్షేపశక్తిచేత లేని ప్రపంచాన్ని చూపిస్తుంది మాయ. అందుచేత దాని అసలు స్వరూపం తెలిసికొన్ననాడు అది తనంతట తానే తొలగిపోతుంది. రజ్జుస్వరూపం తెలిసిన తరవాత సర్పం తొలగిపోయి నట్లు ఆత్మ స్వరూపం తెలిసిన తరవాత జగత్తు అదే తొలగిపోతుంది. ఇంక మిగిలేది అద్వితీయాత్మతత్త్వమే. ఈ విధంగా మాయ అనేదానిని ఉపనిషదాదిప్రతిపాదితరీతిలో అంగీకరించినప్పుడే ఉపనిషత్తుల ప్రధానోపదేశ్యమైన అద్వైతత్త్వం కుదురుతుంది.

జగన్మిథ్యాత్వం

ఈ జగత్తు పరబ్రహ్మమీద మాయామాత్రకల్పితమనీ, అందుచేత మిథ్య అనీ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో అనేకవిధాలుగా శ్రుతియుక్తిసాహాయ్యంతో ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. 'మాయావాదం' అని చెప్పబడే ఈ వాదాన్ని ప్రాఙ్నిర్ణయదూషితం కాని మనస్సుతో, నిష్పక్షపాతదృష్టితో పరిశీలించి అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నిస్తే కొంతవరకు లాభం పొందడానికి అవకాశం ఉంటుంది. ఆయన చెప్పిన మిథ్యాత్వం అంటే ఏమిటో తెలుస్తుంది. అందుచేత ఈ సిద్ధాంతాన్ని కొంతవరకు

శ్రీశంకరభగవత్పాదుల మాటలలోనే తెలుసుకొనడానికి ప్రయత్నించుదాం.

"ఈ ప్రపంచకం అంటే పేర్లు, ఆకారాలు, కర్మలు, ఈ మూడింటి సముదాయం మాత్రమే. మిథ్యాజ్ఞానంచేత కల్పించబడిన ఈ మూడింటినీ మించి ప్రపంచం అనేది లేదు. దీనిలో ఎక్కడ చూచినా పనులు, వాటి సాధనాలు, వాటి ఫలితాలు-ఇవే కనబడతాయి. (ఎండమావులలో కనబడే) నీటిని ఎండమావుల సత్యస్వరూపాన్ని తెలుసుకొనడం ద్వారా ఎండమావులలోను, (త్రాడుమీద కనబడే) సర్పాన్ని త్రాడుయొక్క సత్యస్వరూపాన్ని తెలుసుకొనడం ద్వారా త్రాడులోను, (ఆకాశంలో ఉన్నట్లు కనబడే) నీలి రంగును ఆకాశం స్వరూపంతెలుసుకొనడం ద్వారా ఆకాశంలోను నిలీనం చేసినట్లు ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపాన్ని తెలుసుకొని ఈ ప్రపంచకాన్ని ఆత్మయందే నిలీనం చేసి ఆనందరూపస్థితిని పొందాలి" అని కఠోపనిషద్భాష్యంలో చెప్పబడింది.

"ఏవం పురుషః ఆత్మని సర్వం ప్రవిలాప్య నామరూపకర్మత్రయం యన్మిథ్యాజ్ఞానవిజృమ్భితం క్రియాకారకఫలలక్షణం స్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన మరీచ్యుదకరజ్జుసర్పగగనమలానీవ మరీచిరజ్జుగగనదర్శనేనైవ, స్వస్థః ప్రసన్నాత్మా కృతకృత్యో భవతి" (క.ఉ.భా. 1.3.14)

"పరమాత్మ అవస్థాత్రయంతో సంబంధించి ఉండడం అనేది మాయామాత్రమే. ఇది రజ్జువు సర్పాదిరూపంలో భాసించడంవంటిదే"

"మాయామాత్రం హ్యేతత్ యత్ పరమాత్మనః అవస్థాత్రయాత్మనా అవభాసనం రజ్వా ఇవ సర్పాదిభావేన" (బ్ర.సూ.భా. 2.1.9)

జగత్తు స్వప్నంతోను, మాయావి సృజించిన గంధర్వనగరంతోను పోల్చబడింది.

"ఈ జగత్తు వర్ణించిన రూపంలో ఇక్కడ లేనే లేదు; ఎందువల్లననగా ఇది స్వప్నంవంటిది; ఎండమావులలోని నీరువంటిది; మాయచేత నిర్మించబడిన గంధర్వనగరం వంటిది. కనబడి వెంటనే మాయమైపోయే స్వభావం కదా దీనిది?"

"న రూపమస్యేహ యథా ఉపవర్ణితం తథా నైవోపలభ్యతే, స్వప్నమరీచ్యుదక మాయాగన్ధర్వనగరసమత్వాత్. దృష్టనష్టస్వరూపో హి సః ఇతి" (భగవద్గీతాభాష్యమ్, 15.3)

"సర్వాంతర్గతము, సర్వ వ్యాప్తమూ అయిన ఆ పదాన్ని ప్రయత్నపూర్వకంగా అన్వేషించాలి. ఇది జ్ఞానం కోసం చేసే అన్వేషణం. ఆ పదాన్ని తెలుసుకోవాలి. ఈ పురుషుడు, ఈ చైతన్యం ఎవరు? మాయావినుండి మాయామయమైన వస్తుసముదాయం ఆవిర్భవించినట్లు ఎవనినుండి అతిప్రాచీనమైన ఈ సంసారవృక్షం బయలుదేరిందో ఆ పురుషుడే ఇతడు".

"తతః పశ్చాత్ యత్ వైష్ణవం పదం తత్పరిమార్గితవ్యమ్. పరిమార్గణమ్ అన్వేషణమ్. జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః..... కోఽసౌ పురుష ఇతి? ఉచ్యతే. యతః యస్మాత్ పురుషాత్ సంసారమాయావృక్షప్రవృత్తిః ప్రసృతా నిఃసృతా ఐన్ద్రజాలికాదివ మాయా, పురాణీ చిరన్తనీ" (భ.గీ.భా. 15.4)

జగత్సృష్టికి మాయ కారణం అని చెప్పడంలో మాయ జగత్తును సృష్టిస్తున్నది అని ఉపనిషత్తుల అభిప్రాయం కాదు. ఉపనిషత్తుల ప్రకారం మాయోపహితమైన (మాయతో కూడిన) బ్రహ్మమే జగత్తుకు కారణం. ఈ స్థితిలో బ్రహ్మ సగుణమైనది. బ్రహ్మకు సంబంధించి నంతవరకు ఈ జగత్తు దాని వివర్తం మాత్రమే. ఆభాసమాత్రమే. త్రాడు మీద ఆభాసించే సర్పం వంటిది. అయితే మాయకు సంబంధించి నంతవరకు జగత్తు మాయాపరిణామం. పెద్ద తరంగాలు, చిన్న అలలు, బుడగలు మొదలైనవి ఏ విధంగా నీటియొక్క పరిణామాలో అట్లే జగత్తు కూడ మాయయొక్క పరిణామం. ఈ విషయాన్ని శ్రీ భగవత్పాదులు భోక్త్రాపత్త్యధికరణంలో స్పష్టీకరించారు.

"ఉపపద్యత అయమస్మత్పక్షేఽపి విభాగః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. తథాహి-సముద్రాదుదకాత్మనః అనన్యత్వేఽపి తద్వికారాణాం వీచీతరఙ్గబుద్బుదాదీనా మితరేతరవిభాగః, ఇతరేతరసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చ వ్యవహారః ఉపలభ్యతే (బ్ర.సూ.భా. 2.1.13).

"మా సిద్ధాంతం ప్రకారం కూడ భేదదృష్టి ఉపపన్నమే. ఇందుకు తగిన దృష్టాంతాలు మామూలుగా లోకానుభవంలో ఉన్నాయి కదా? ఉదాహరణకి - తరంగాలు, నురుగు, బుడగలు, ఇవన్నీ సముద్రజలంకంటె అభిన్నములే అయినా అవన్నీ వేరుగా ఉంటూనే ఉన్నాయి. ఒకప్పుడు ఒకదానికి ఒకటి దూరంగా ఉంటాయి. ఒక్కొకప్పుడు కలుస్తూంటాయి."

ఇలాంటి అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తీకరిస్తూ శ్రీభగవత్పాదులు సగుణబ్రహ్మమైన విష్ణువునకు భక్తునకు మధ్య ఉన్న సంబంధం ఇలాంటిదే అని షట్పదీస్తోత్రంలో వర్ణించారు. ఒక ఆగ్లఐతిహాసకుడు ఈ శ్లోకాన్ని ఉదాహరిస్తూ శ్రీశంకరాచార్యులు మహాతత్త్వజ్ఞాని మాత్రమే కాకుండా మహాకవి కూడ అని కొనియాడాడు. శ్రీభగవత్పాదులు శ్రీమహావిష్ణువుతో ఇలా చెపుతారు - "ఓ! విష్ణూ! శుద్ధచైతన్యరూపంలో నిజానికి నీకూ నాకూ మధ్య భేదం లేదు. కాని పరమేశ్వరుడు భక్తుడు అనే సంబంధాన్ని పురస్కరించుకొని మాటలాడి నప్పుడు "నేను నీవాడను" అని అనాలి కాని "నువ్వు నావాడవు" అని నే ననకూడదు. ఎందువల్ల ననగా సముద్రానికీ తరంగానికీ మధ్య భేదం లేక పోయినా "సముద్రంయొక్క తరంగం" అంటాం కాని "తరంగంయొక్క సముద్రం" అని అనం కదా?"

"సత్యపి భేదాపగమే నాథ తవాహం న మామకీనస్త్వమ్,
సాముద్రో హి తరఙ్గః క్వచన సముద్రో న తారఙ్గః"

కార్యంయొక్క సత్త కారణసత్తతో సమానమైతే అది పరిణామం. విషమం అయితే అది వివర్తం. ఘటం కార్యం, మృత్తు కారణం. కార్యమైన ఘటంయొక్క సత్త కారణమైన మృత్తుయొక్క సత్తతో సమానమైనదే గాన ఘటం మృత్తుయొక్క పరిణామం; మార్పు చెందిన ఆకారం మాత్రమే. రుజ్జుసర్పభ్రాంతిలో సర్పానికి రజ్జువు కారణం. కాని రజువుయొక్క సత్యత్వంకంటె సర్పంయొక్క సత్యత్వం తక్కువ స్థాయికి చెందినది. మొదటిది వ్యావహారికసత్యత్వం, రెండవది ప్రాతిభాసికసత్యత్వం. అందుచేత సర్పం రజ్జువుయొక్క వివర్తం. జగత్తు మిథ్య గాన, వ్యావహారికసత్త మాత్రమే ఉన్నది గాన, దాని సత్త బ్రహ్మయొక్క సత్తకంటె తక్కువది. అందుచేత అది బ్రహ్మయొక్క వివర్తం. దాని సత్త మాయమొక్క సత్తతో సమాన మైనది. అందుచేత అది మాయాపరిణామం.

వేదాంతుల మాయ సాంఖ్యుల ప్రధానం కాదు.

జగత్సృష్టికి లేదా జగదవభాసనానికి కారణ మని చెప్పబడే ఈ మాయ సాంఖ్యులంగీకరించిన, ప్రధానం అనే నామాంతరం గల మాయ కాదు. ఆ మాయ నిత్యమైనది, సత్యమైనది, స్వతంత్రమైనది. అయితే అద్వైతుల మాయకు స్వతంత్రమైన స్థితి లేదు. ఈవిషయాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేక స్థలాలలో స్పష్టీకరించి

ఉన్నాయి.

"యది వయం స్వతన్త్రాం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేన అభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదమ్. పరమేశ్వరాధీనా త్వియమస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే; న స్వతన్త్రా, అర్థవతీ హి సా. న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిధ్యతి. శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. ముక్తానాం చ పునరనుత్పత్తిః. కుతః? విద్యయా తస్యాః బీజశక్తేర్దాహాత్. అవిద్యాత్మికా హి సా బీజశక్తిః అవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుప్తిః. యస్యాం స్వరూపప్రబోధరహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః. తదిదమవ్యక్తం క్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టమ్- "ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గి ఆకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ" (బృ.ఉ. 3.8.11) ఇతి శ్రుతేః. క్వచిదక్షరశబ్దోదితమ్ "**అక్షరాత్ పరతః పరః**" (ము.ఉ. 2.11.2) ఇతి శ్రుతేః. క్వచిత్ మాయేతి సూచితమ్-"**మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్**" (శ్వే.ఉ. 4.10) ఇతి మన్త్రవర్ణాత్. అవ్యక్తా హి సా మాయా, తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్య అశక్యత్వాత్" (బ్ర.సూ.భా. 1.4.3)

"స్వతంత్రమైన ఒకానొక ప్రాగవస్థ జగత్తుకు కారణం అని మేం అంగీకరించి ఉన్నట్లయితే అప్పుడు మేం ప్రధానకారణవాదాన్ని అంగీకరించినట్లు అయేది. జగత్తు యొక్క ఈ ప్రాగవస్థ పరమేశ్వరాధీన మైనది అని మాత్రమే అంగీకరిస్తున్నాం కాని ఇది స్వతంత్రమైనది అని అంగీకరించడంలేదు. దానిని తప్పకుండా అంగీకరించాలి. దానికి ప్రయోజనం ఉంది. అది లేకపోతే పరమేశ్వరునికి సృష్టికర్తృత్వం కుదరదు. శక్తి లేని పరమేశ్వరుడు ప్రవర్తింపజాలడు కదా? (దీనిని అంగీకరిస్తేనే) ముక్తులకు మళ్లీ పుట్టకపోవడం అనేది కుదురుతుంది. ఎందువల్ల? విద్యచేత (జ్ఞానంచేత) ఆ బీజశక్తి కాల్చివేయబడుతుంది. అవిద్యారూపమైన ఆ బీజశక్తి అవ్యక్తం అని చెప్పబడుతుంది. ఇది పరమేశ్వరుణ్ణి ఆశ్రయించుకొని ఉన్న మాయారూపమైన మహానిద్ర. దీనిలోనే సంసారులైన జీవులందరూ స్వరూపజ్ఞానం లేకుండా (ఒళ్లు తెలియకుండా) నిద్రపోతున్నారు. "**ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గి ఆకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ**" (గార్గీ! ఈ అక్షరం (బ్రహ్మ) మీదనే ఈ ఆకాశం పడుగుపేకలుగా అల్లబడి ఉంది) ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఈ అవ్యక్తమే ఆకాశశబ్దంచేత నిర్దేశించబడింది. "**అక్షరాత్పరతః**

పరః" (పరమైన అక్షరంకంటె పరుడు) ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఇదే అక్షరశబ్దంచేత నిర్దేశించబడింది. **"మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్"** ఇత్యాది శ్రుతులలో ఇదే మాయ అని చెప్పబడింది. ఎందువల్ల ననగా తత్త్వాన్యత్వాలచేత నిరూపించడానికి శక్యం కాదు గాన ఆ మాయ అవ్యక్తం."

ఇక్కడ "తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్" అనగా మాయ బ్రహ్మస్వరూపమే అని చెప్పడం కుదరదు; అలా చెపితే బ్రహ్మ ఏ విధంగా సత్యమైనదో మాయ కూడా ఆ విధంగానే సత్య మైనది అని అంగీకరించవలసి వస్తుంది. ఇది బ్రహ్మకంటె భిన్నమైనది అని చెప్పడం కూడ కుదరదు; అలా చెపితే ఇది జగత్తుకు కారణం కాజాలదు. ఆకాశాదులు బ్రహ్మనుండి పుడుతున్నా యని కదా శ్రుతులు చెపుతున్నాయి? అందుచేత మాయ సత్ కాదు, శశశృంగాదుల వలె అసత్ కూడ కాదు. ఈ విధంగా దీని స్వరూపాన్ని ఏ విధంగానూ కూడ నిర్వచించడానికి శక్యం కాదు గాన ఇది అనిర్వచనీయం. జగత్తుకు కారణమైన మాయ అనిర్వచనీయ మైనప్పుడు కార్యమైన జగత్తు అనిర్వచనీయం అని వేరుగా చెప్ప నవసరం లేదు.

మిథ్యాత్వాన్ని గూర్చిన కొన్ని అపోహలు - తన్నిరాకరణం

ఈ విధంగా జగత్తు అనిర్వచనీయం, అనగా మిథ్య, అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రతిపాదించగానే తరువాతి కాలంలో వచ్చిన చాలమంది వివిధసంప్రదాయప్రవర్తకులు ఏదో మహాప్రమాదం వచ్చిం దని ఉలిక్కిపడి, కంగారుపడి పోతూ ఈ జగన్మిథ్యాత్వాన్ని గూర్చి అనేకమైన ఆక్షేపణలు లేవదీయడం ప్రారంభించారు. వాటిలో అందరూ అడిగే, చిన్నపిల్లల ప్రశ్న వంటి ప్రశ్న ఇది. జగత్తు మిథ్యా అంటున్నావు కదా? ఈ మిథ్యాత్వం కూడ జగత్తులో అంతర్గతమే కదా? అందుచేత ఈ మిథ్యాత్వం కూడ మిథ్యయే కావాలి. అప్పుడు జగత్తు సత్యమనే తేలుతుంది కదా?

"మిథ్యాత్వస్య చ మిథ్యాత్వే సత్యత్వం స్థాపితం భవేత్"

ఈ ప్రశ్నకు సమాధానం ఇదే భాషలో చెప్పవచ్చును. మిథ్యాత్వం మిథ్య అయినట్లే మిథ్యాత్వంయొక్క మిథాత్వం కూడ మిథ్యయే. అందుచేత మళ్లీ జగన్మిథ్యాత్వమే స్థాపించబడుతుంది. ఈవిధంగా-

"మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వస్యాపి మిథ్యాత్వే సత్యతా కుతః"

అని ప్రతిబంద్యా ఉత్తరం ఇవ్వవచ్చు. ఆ మిథ్యాత్వంయొక్క మిథ్యాత్వం అంటూ ఇలా పొడిగించుకుంటూ పోతే అది నిజంగానే చిన్నపిల్లల ఆట అవుతుంది. మనం ఇలా మాటలతో ఆడుకుంటూండగానే బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగినవానికి ఈ మిథ్యాత్వాదులన్నింటితోనూ సహా మొత్తం జగత్తంతా కొట్టుకొనిపోతుంది. ఇలాంటి శాస్త్రీయసమాధానాలు బ్రహ్మవిద్యాభరణ (2.1.18) అద్వైతసిద్ధ్యాదులలో విశదంగా సప్రమాణంగా చూపబడ్డాయి.

జగత్తు మిథ్య అయినప్పుడు జగదంతర్గతమైన వేదాంతంకూడ మిథ్యయే కదా; దానివల్ల సత్యమైన బ్రహ్మజ్ఞానం ఎలా కలుగుతుంది?నిజానికి, అంతా బ్రహ్మమయమే అవడంవల్ల ఆచార్యుడులేడు, శిష్యుడు లేడు, శాస్త్రమూలేదు. జ్ఞానోపదేశమనేదే కుదరదు అనేది మరొక విమర్శ. దీనికి శ్రీశంకరభగవత్పాదులు అనేకప్రదేశాలలో సమాధానాలు చెప్పే ఉన్నారు. అన్ని మాట్లు చెప్పినా అవి చదవకో చదివినా అర్థంకాకో, "ఏమైనా సరే మేం అర్థం చేసికొనదలచుకోలేదు" అనే పట్టుదలచేతనో ఆచార్యపదం అధిష్ఠించిన వారు కూడా ఈ విమర్శలు మాటిమాటికీ చేస్తూనే ఉంటారు. ఈ ఆశంకకు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పిన సమాధానం ఇది.

"కథం త్వసత్యేన వేదాన్తవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మభావస్య ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత? న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నా పి మృగతృష్ణికామ్భసా పానావగాహనాది ప్రయోజనం క్రియతే ఇతి. నైష దోషః. శఙ్కావిషాది నిమిత్తమరణాదికార్యదర్శనాత్. స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యదర్శనాత్. తత్ర కార్యమప్యనృతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్; తత్ర బ్రూమః - యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలమ్. ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధనాత్. న హి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనాది కార్యం మిథ్యేతి మన్యమానః తదవగతిరపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్"

(బ్ర.సూ.భా. 2.1.14 తదనన్యత్వాధికరణం)

"అసత్యమైన వేదాంతవాక్యంచేత సత్యమైన బ్రహ్మాత్మభావంయొక్క జ్ఞానం ఎలా కలుగుతుంది? రజ్జుసర్పం కరచినవాడు మరణించడం లేదు కదా?

ఎండమావులలోని నీళ్లచేత పానం, స్నానం మొదలైన పనులు చేయబడడం లేదు కదా? ఈ దోషం లేదు. శంకావిషాదులవల్ల కలిగిన (ఆ పాముకరిచింది, విషం ఎక్కింది అనే శంకవల్ల కలిగిన) మరణాదికార్యాలు కనబడుతున్నాయి కదా? స్వప్నం చూచే అవస్థలో ఉన్నవానికి సర్పం కరవడం, నీళ్లలో స్నానం చేయడం మొదలైన కార్యాలు కనబడుతున్నాయి కదా? అక్కడ ఉన్న కార్యం కూడ అసత్యమే అన్నట్లయితే ఈ విషయంలో (సమాధానం) చెపుతున్నాం. స్వప్నదర్శనావస్థలో ఉన్నవానికి సంబంధించిన, సర్పం కరవడం, ఉదకంలో స్నానం చేయడం మొదలైన కార్యం అసత్యమే అయినా దాని జ్ఞానం అనే ఫలం సత్యమే కదా? మేల్కొన్న తరవాత కూడ జ్ఞానరూపమైన ఈ ఫలం బాధించ బడడంలేదు. స్వప్నంనుండి మేల్కొని స్వప్నంలో కనబడిన సర్పదంశనాదికార్యం మిథ్య అని అనుకుంటూన్నవాడు ఎవ్వడూ ఆ కార్యంయొక్క జ్ఞానాన్ని కూడ మిథ్య అని అనుకొనడం లేదు కదా?

"బ్రహ్మ తప్ప మరేమీ లేదనే పక్షంలో ఎవ్వడూ, ఎవ్వనికీ, ఏమీ ఉపదేశించడానికి అవకాశమే లేదు" అనే ఈ ఆక్షేపాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యంలో కూడ చక్కగా సమాధానం చెప్పారు. "అత్యున్నతము, పారమార్థికమూ అయిన అద్వైతతత్త్వభూమికలో ఇలాంటి భేదాలకు అవకాశం లేదు అని నీ ఆక్షేపణకు అభిప్రాయ మైతే అది మాకు కూడ అంగీకార్యమే. అలా కాక బ్రహ్మస్థితి ఇంకా లభించని క్రింది భూమికలో నైతే ఈ ఆక్షేపానికి అవకాశం లేనే లేదు. ఆ భూమికలో కర్త, కర్మ, కరణం మొదలైన భేదా లన్నీ స్పష్టంగా కనబడుతుండగా అవేవీ లేవని ఎలా అంటావు? అందుచేత అద్వైతతత్త్వం అనే ఈ మహాదుర్గంలోనికి అల్పబుద్ధులు గాని, శాస్త్రగురుప్రసాదం లేని తార్కికు లనే భటులు, భట్రాజులు గాని ప్రవేశించజాలరు".

"యదుక్తం బ్రహ్మైకత్వే యస్మై ఉపదేశః, యస్య చ ఉపదేశగ్రహణఫలం తదభావాత్ ఏకత్వోపదేశానర్థక్యమితి; తదపి న; అనేకకారకసాధ్యత్వాత్ క్రియాణాం కశ్చోద్యో భవతి? ఏకస్మిన్ బ్రహ్మణి నిరుపాధికే న ఉపదేశః, న ఉపదేష్టా, న చ ఉపదేశగ్రహణఫలమ్; తస్మాదుపనిషదాం చానర్థక్యమిత్యేతదభ్యుగతమేవ. అథ అనేకకారకానర్థక్యం చోద్యతే, న. స్వతోఽభ్యుపగమవిరోధాత్ ఆత్మవాదినామ్. తస్మాత్

తార్కికచాటభటరాజాప్రవేశ్యం దుర్గమిదం అల్పబుద్ధ్యనవగమ్యం. శాస్త్రగురుప్రసాదరహితైశ్చ" (బృ.ఉ.భా. 2.1)

ఉపనిషత్తులలో రెండు రకాలైన వాక్యాలు కనబడుతున్నాయి. నిర్విశేషము, నిర్గుణము అయిన బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యం అని కొన్ని వాక్యాలు బోధిస్తూండగా కొన్ని వాక్యాలు వివిధరూపాలలో సగుణబ్రహ్మను, అనేక విధాలైన భేదాలకు నెలవైన జగత్తును వర్ణిస్తున్నాయి. ఈ రెండు విధాలైన వాక్యాల మధ్య సమన్వయం సంపాదించడం కోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల ప్రవేశపెట్టిన ఈ మిథ్యాత్వవాదాన్ని మనం వెనుక చూచినట్లు తరువాత సంప్రదాయాలవారు పొరబాటుగా అర్థంచేసుకొన్నారనేనా చెప్పాలి లేదా కావాలని వక్రవ్యాఖ్యానాలు చేయడానికి పూనుకున్నారని చెప్పాలి. త్రాడుమీద సర్పం ఆరోపించబడినట్లు బ్రహ్మమీద జగత్తు ఆరోపించబడింది అని వినగానే వీళ్లందరికీ తమ పాదాల క్రింద నేలను దొవిచివేస్తున్నంత భయం కలిగింది. ఒక సత్యమైన పదార్థాన్ని అనగా నిజానికి ఒక రూపంలో ఉన్న పదార్థాన్ని, మరొక రూపంలో చూడడం జరుగుతూ ఉంటుంది అనే విషయం బుద్ధికి పట్టడానికి మాత్రమే శుక్తిరజతం, రజ్జుసర్పం మొదలైన దృష్టాంతాలు చూపబడ్డాయి. దృష్టిదోషం, వెలుతురు చాలకపోవడం మొదలైన కారణాలచేత త్రాడుమీద సర్పం ఆరోపించబడితే జీవు డే విధంగా అనాదియో అదే విధంగా అనాదియైన మాయయొక్క శక్తిచేత జగత్తు బ్రహ్మమీద ఆరోపించబడుచున్నది. సర్పాన్ని ఆరోపించడానికి హేతువైన అజ్ఞానం (అవిద్య) కొన్ని క్షణాలలో తొలగింపబడుతే కొన్ని వందల జన్మలెత్తిన తరవాతనే మాయను తొలగించుకొనడానికి శక్యం కావచ్చు. ఈ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికాలమధ్య ఉన్న సామ్యం (పోలిక) ఇంత మాత్రమే. దీనిని ఇంతకు మించి ముందుకు త్రోయడానికి వీలులేదు. త్రోయకూడదు. మాయ, జీవుడు, జగత్తు అనేవి రజ్జ్వజ్ఞానము, సర్పమూ వలె అత్యల్పకాలికములు కాదు. అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం - జీవుడు, పరమేశ్వరుడు, శుద్ధచైతన్యం, జీవపరమాత్మల భేదం, అవిద్య, అనగా మాయ, మాయాచైతన్యాల సంబంధం ఈ ఆరూ అనాదులు-

"జీవ ఈశో విశుద్ధా చిత్తథా జీవేశయోర్భిదా,
అవిద్యా తచ్చితోర్యోగః షడస్మాకమనాదయః".

వేదాంతుల జగన్మిథ్యాత్వానికీ ఇతరుల జగత్సత్యత్వానికీ భేదం లేదు

"సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాద్యుపనిషత్తులు బ్రహ్మ సత్యం అని చెపుతున్నాయి. ఈ సత్యశబ్దాన్నే జగత్తు విషయంలో కూడ ఉపయోగిస్తే జగత్తు కూడ బ్రహ్మం ఎంత సత్యమో అంతే సత్యం అనే భ్రాంతి కలగవచ్చు. అప్పుడు బ్రహ్మ ఒకటే సత్యం అని ప్రతిపాదించే శ్రుతుల ప్రామాణ్యానికి విఘాతం కలుగుతుంది. అందుచేత ఈ రెండు సత్యత్వాల మధ్య నున్న భేదం స్పష్టంగా తెలవడం కోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు జగత్తులో ఉన్న ఆపేక్షికమైన సత్యత్వానికి వ్యావహారికసత్యత్వం అని పేరుపెట్టారు. రజ్జుసర్పంలో ఉన్న సత్యత్వానికి ప్రాతిభాసికసత్యత్వం అని పేరు పెట్టారు. అంతేనే కాని ఈ జగత్తు రజ్జుసర్పంవలె ప్రాతిభాసికం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదు లెన్నడూ అభిప్రాయపడలేదు. ఎక్కడో పది లక్షలమందిలో ఒక్కడుగా ఉండే జీవన్ముక్తునికి (జ్ఞానోదయానంతరం) ఇది ప్రాతిభాసికం అయితే కావచ్చునేమో! **అందుచేత ఇతరదార్శనికులు అంగీకరించిన జగత్సత్యత్వానికీ, అద్వైతు లంగీకరించిన జగన్మిథ్యాత్వానికీ భేదం లేదు. భేదం అల్లా మాటలలో మాత్రమే.** బ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు జగత్తు ఉంది, పుణ్యపాపా లున్నాయి. స్వర్గనరకాదు లున్నాయి. పురాణాదులలో వర్ణించిన అన్ని లోకాలూ ఉన్నాయి. ఈ విషయం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో సుస్పష్టంగా ప్రతిపాదించారు. ఎవరైనా ఈ వాక్యాల వైపు పెడచెవి పెట్టి "జగత్తు మిథ్య అంటే అయ్యో! జగద్వ్యవహారం నడవదే; ప్రమాణప్రమేయాదిభేదం కుదరదే" అని ఆక్రోశిస్తూనే ఉంటే అందుకు బాధ్యుడు అద్వైతి కాదు. **"నాయం స్థాణోరపరాధః యదేనమ్ అన్ధో న పశ్యతి"**. అయితే జగత్సత్యత్వం బ్రహ్మసత్యత్వం వంటిదే అంటే మాత్రం అది శ్రుతివిరుద్ధం. అద్వైతులకు అలాంటి సత్యత్వం అంగీకార్యం కాదు.

శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యంలో ఇలా అంటారు. "**ప్రాక్ సదాత్మప్రతిబోధాత్ స్వవిషయేఽపి సర్వం సత్యమేవ, స్వప్నదృశ్యా ఇవేతి న కశ్చిద్విరోధః" (ఛా.ఉ.భా. 84)**

"స్వప్నంలో చూస్తూన్న వస్తువు లన్నీ ఆ స్వప్నం చూస్తున్నంత సేపూ ఏ విధంగా సత్యమైనవో అదే విధంగా అద్వితీయాత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు అంతకు పూర్వం చూస్తూన్న దంతా స్వవిషయంలో (దాని స్వరూపంలో, అది ఎలా కనబడితే

అలా) సత్యమే."

సూత్రభాష్యంలో ఒక స్థలంలో ఇలా అంటారు. "నను ఏకత్వాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని లౌకికాని ప్రమాణాని వ్యాహన్యేరన్; నిర్విషయత్వాత్; స్థాణ్వాదిష్వివ పురుషాదిజ్ఞానాని. తథా విధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్షత్వాత్ తదభావే వ్యాహన్యేత. మోక్షశాస్త్రమపి, శిష్యశాసిత్రాదిభేదసాపేక్షత్వాత్. కథం చానృతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్య ఆత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి-అత్రోచ్యతే-నైష దోష. సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్ బ్రహ్మాత్మత్వవిజ్ఞానాత్ సత్యత్వోపపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాక్ప్రబోధాత్. యావద్ధి న సత్యాత్మైకత్వప్రతిపత్తిః తావత్ప్రమాణ ప్రమేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వనృతత్వబుద్ధిః న కస్య చిదుత్పద్యతే. వికారానేవ త్వహం మమేతి అవిద్యయా ఆత్మీయేన భావేన సర్వో జన్తుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మాత్మతాం హిత్వా. తస్మాత్ ప్రాగ్ బ్రహ్మాత్మతాప్రతిబోధాత్ ఉపపన్నః సర్వో లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః". (బ.సూ.భా. 2.1.14, తదనన్యత్వాధికరణమ్).

"ఏకత్వమే కాని భేదం అనేది లేదు అని అంటే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలచేత గ్రహింపదగిన విషయమే లేకపోవడం చేత, "ఇది స్థాణువే" అను జ్ఞానం కలిగిన తరవాత (అంతకు మునుపు కలిగిన) "ఇతడు పురుషుడు" అనే జ్ఞానానికి ఏ విధంగా అవకాశం లేకుండా పోతుందో అదే విధంగా లౌకికమైన ఈ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణా లన్నీ వ్యర్థము లైపోతాయి. అదే విధంగా భేదదృష్టిమీద ఆధారపడి ఉన్న విధిశాస్త్రమూ, నిషేధశాస్త్రమూ, శిష్యుడు ఆచార్యుడు ఇత్యాదిభేదదృష్టిమీద ఆధారపడి ఉన్న మోక్షశాస్త్రంచేత ప్రతిపాదించబడిన ఆత్మైకత్వం సత్యం ఎలా అవుతుంది? ఇక్కడ (సమాధానం)చెప్పబడుచున్నది. ఈ దోషం లేదు. మెలకువ రావడానికి ముందు స్వప్నవ్యవహారం అంతా సత్యం అయినట్లు బ్రహ్మాత్మత్వజ్ఞానానికి ముందు సకలవ్యవహారాలు సత్యము లవడం కుదురుతుంది. సత్యాత్మైకత్వజ్ఞానం ఎంతవరకు కలగదో అంతవరకు ఎవనికీ కూడ ప్రమాణములు ప్రమేయములు ఫలములు ఈ రూపాలలో నున్న వికారా లన్నీ అసత్యములు అనే బుద్ధి కలగదు కదా? ప్రతీవాడు అవిద్యచేత తన సహజమైన బ్రహ్మాత్మత్వాన్ని విడిచి వికారాలనే 'తాను', 'తమవి' అని గ్రహిస్తూంటాడు. అందువల్ల సమస్తమైన లౌకికవ్యవహారమూ, వైదికవ్యవహారమూ కూడ బ్రహ్మాత్మతాజ్ఞానానికి ముందు కుదురుతుంది".

నిజానికి శంకరభగవత్పాదులు చతుర్థసూత్రవ్యాఖ్యాంతంలోనే ఔపనిషద సంప్రదాయజ్ఞుడైన ఒక ప్రాచీనాచార్యుని మూడు శ్లోకాలు ఉదాహరిస్తూ ఈ విషయాన్ని స్పష్టీకరించారు.

"తస్మాదహంబ్రహ్మాస్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయః సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని. న హి అహేయానుపాదేయాద్వైతాత్మావగతౌ నిర్విషయాణి అప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హన్తి ఇతి. అపి చాహుః-

"గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్
సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్.
అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ ప్రమాతృత్వమాత్మనః,
అన్విష్టః స్యాత్ ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జితః.
దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః,
లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్". (బ్ర.సూ.భా. 1.1.4)

"అందువల్ల సమస్తమైన విధులు, సమస్తప్రమాణాలు కూడా 'అహం బ్రహ్మాస్మి' అనే జ్ఞానం కలగగానే అంతమైపోతాయి. ఎందువల్ల ననగా అద్వితీయాత్మసాక్షాత్కారం కలగగానే ప్రమాత ప్రమేయాలు ఇవన్నీ కూడ అంతర్హితాలైపోతాయి. నిజానికి ఈ అద్వితీయాత్మ నిరాకరించడానికి శక్యం కాదు; క్రొత్తగా పొందబడేది కాదు. దీని సాక్షాత్కరం కలిగిన తరవాత ప్రమాణాలు వాటి ప్రమాణత్వాన్ని కోల్పోతాయి. అందుచేతనే వారు (బ్రహ్మజ్ఞానం కల సంప్రదాయజ్ఞులు) ఇలా అన్నారు.

"సద్రూపమైన బ్రహ్మయే నేను (నేను ఆ సద్రూపబ్రహ్మయే) అనే జ్ఞానం కలిగిన తరవాత గౌణాత్మ మిథ్యాత్మ కూడ ఉండవు. అప్పుడు పుత్రాదులు దేహాదులు కూడ బాధితములైపోతాయి. అలాంటప్పుడు ఇంక చేయవలసిన కార్యం ఏముంటుంది.?"

"ఆత్మకు ప్రమాతృత్వం అనేది అన్వేషింపదగిన ఆత్మస్వరూపంయొక్క జ్ఞానం కలిగేటంతవరకే. ఇంతవరకు అన్వేషించబడినవాడు పాపాలు దోషాలు లేని ప్రమాతయే. (ఆ ఆత్మస్వరూపం తెలియగానే ప్రమాతయొక్క ప్రమాతృత్వం తొలగి పోతుంది.")

"ఆత్మ సాక్షాత్కారం కలిగేవరకు, దేహమే ఆత్మ అనే జ్ఞానం ఏ విధంగా

ప్రమాణంగా అంగీకరించబడిందో, అదే విధంగా లౌకికప్రమాణం కూడ ప్రమాణంగా అంగీకరించబడుతుంది."

ప్రపంచ స్వభావాన్నీ, స్వరూపాన్నీ గూర్చి మిథ్యావాదియొక్క అభిప్రాయాన్ని సుస్పష్టం చేయడంచేత ఈ మూడు శ్లోకాలకి ఒక వైశిష్యం ఉంది. ఈ మూడు శ్లోకాల భావాన్ని వాచస్పతిమిశ్రుడు ఈ విధంగా వివరించాడు.

"తనకీ తన దారపుత్రాదులకీ ఏమీ భేదం లేదన్నట్లు ప్రతీ వాడూ అనుకొంటూ ఉంటాడు. అందుచేతనే వాళ్లు సుఖంగా ఉన్నప్పుడు తాను కూడ ఆనందిస్తాడు వాళ్లు కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు దుఃఖిస్తాడు. అందుచేత వీనికి దారపుత్రాదులు గౌణాత్మ. ఈ అభేదబుద్ధి సుఖదుఃఖా లనే గుణాలను పట్టి ఏర్పడింది గాన దీనికి గౌణాత్మ అని పేరు. అదే విధంగా మానవుడు అజ్ఞానంచేత శరీరమే తాననీ, ఇంద్రియాలే తాననీ అనుకొంటూ ఉంటాడు. అందుచేత ఇవి వాని మిథ్యాత్మ. లోకయాత్ర, లౌకికవ్యవహారం అంతా, ఈ గౌణాత్మాభిమానంమీదా, మిథ్యాత్మాభిమానంమీదా ఆధారపడి నడుస్తూంటుంది. గౌణాత్మాభిమానం తొలగిపోతే "నా భార్య" "నా కుమారుడు" అనే భావం తొలగిపోతుంది. అనగా మమకారం నశిస్తుంది. మిథ్యాత్మాభిమానం తొలగిపోతే లౌకికవ్యవహారం మాత్రమే కాక శ్రవణమననాదికమైన ఆధ్యాత్మికవ్యవహారం కూడ నిలిచిపోతుంది. ఆధ్యాత్మికసాధన చేయనివాడు బ్రహ్మాత్మ సాక్షాత్కారం పొందడం అసంభావ్యం. ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపం తెలియనంతవరకే ప్రమాత (తెలుసుకొనేవాడు), ప్రమేయం (తెలియదగినది) ప్రమ (జ్ఞానం) అనే భేదం ఉంటుంది. ఈ ప్రమాత ఎవరు? ఇంతవరకు ఎవనికొరకు ఈ అన్వేషణం చేయబడిందో అతడే ప్రమాత; ఈ ప్రమాతలో, వాస్తవానికి, ఎలాంటి దోషాలు లేవు. ప్రతి ఒక్కడూ కూడ తానే శరీర మనీ, తానే ఇంద్రియాలనీ అనుకొంటూ లౌకికవ్యవహారాసక్తు డౌతున్నాడు. అద్వైతులే కాదు, ఇతరదార్శనికు లందరూ కూడ ఈ దేహాత్మబుద్ధి మిథ్య అని అంగీకరించవలసిందే. ఎందుచేతననగా ఇది ప్రమాణాలచేత బాధించబడుచున్నది. అయినా కూడ ఈ లోకవ్యవహారం ఏ అడ్డంకులూ లేకుండ కొనసాగుతూనే ఉంది. అందుచేత ఆత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు, అనగా నేనే పరబ్రహ్మను అనే జ్ఞానం కలిగే వరకు, జగత్తులో ఉన్న ప్రతివస్తువూ సత్యమే".

అందుచేత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రతిపాదించిన ఈ జగన్మిథ్యాత్వం వినగానే కంగారుపడిపోవలసిన పనిలేదు. మిథ్యాత్యం అంటే ఏమిటి అని అందరికీ అర్థం అవడంకోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చూపిన రజ్జుసర్పాదిదృష్టాంతాలను చూచి "అయ్యో! మనం ఉంటూన్న ఈ ప్రపంచం ఇంతేనా" అని విలపించ నవసరం లేదు. అర్థరహితంగా ఉన్మత్తుల వలె తమలో ఉన్న లోపాలను ఆయనలో ఆపాదించి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను కటువుగా దూషించవలసిన పనిలేదు. ఈ సందర్భంలో "ది క్రిటికల్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియన్ ఫిలాసఫీ" అనే గ్రంథంలో ప్రొఫెసర్ చంద్రధరశర్మ వ్రాసిన వాక్యాలు ఉదాహరించడం అప్రస్తుతం కాదు.

Many critics have failed to understand the real significance of Maya or Avidya and have, therefore, charged Sankara with explaining the world away. But this charge is based on a shifting of stand-points. Sankara, as we have shown above, has granted some degree of reality even to dream, illusions and errors. How can he take away the reality of this world? The words **real** and **unreal** are taken by Sankara in their absolute sense. **Real** means real for all times and Brahman alone can be **real** in this sense. Similarly **unreal** means absolutely unreal like the hares horn, which the phenomical world is not. Hence this world is neither real nor unreal. This shows its self-contradictory and therefore, incomprehensible nature. It is relative, phenomenal finite. But it is not illusory. It is true for all practical purposes. What does it matter to us, worldly people, if it is not absolutely true in the philosophical sense. When the reality which is denied to this world means reality for all times the unreality which is attributed to it means non-eternity. Who can stand up and say that the world is not unreal if unreal means non-eternal? Again the world will be sublated only when the knowledge dawns, not before. This should make us humbly strive after knowledge rather than engage outselves in futile quarrels. Sankara's intention is perfectly clear-none can condemn this world as

unreal, he who does it is not qualified to do so and he who is qualified to do so will not do so for he would have risen above language and finite thought". (P. 279)

"శంకరాచార్యులు చెప్పిన మాయయొక్క లేదా అవిద్యయొక్క స్వరూపాన్ని చాలామంది విమర్శకులు అర్థం చేసికొనకుండా శంకరులు జగత్తే లేదని అన్నా రని నిందిస్తున్నారు. ఈ దూషణం శంకరులు చెప్పిన విషయాన్ని తారుమారుచేయడవల్ల ఏర్పడినది. మేం పైన వివరించిన రీతిగా శంకరాచార్యులు స్వప్నాలకీ, భ్రాంతులకు కూడ కొంత సత్యత్వాన్ని అంగీకరించారు. అలాంటప్పుడు ఆయన ప్రపంచానికి ఏ మాత్రమూ సత్యత్వం లేదని ఎలా అంటారు? సత్యం, అసత్యం అనే మాటలకు, శంకరాచార్యులు సర్వవిధాలా (ఏనాటికీ) మార్పులేని సత్యం, సర్వవిధాలా (ఏనాటికీ) మార్పులేని అసత్యం అనే అర్థాలు గ్రహించారు. సత్యం అంటే ఎప్పటికీ సత్య మైన దని అర్థం. ఆ అర్థంలో బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యం అని చెప్పడానికి తగినది. అసత్యం అనగా ఎన్నడూ ఉండడానికి అవకాశం లేనిది. కుందేటి కొమ్ము వంటివి ఇలాంటి అసత్యపదార్థాలు. ప్రత్యక్షంగా కనబడుతూన్న ప్రపంచకం ఈ విధంగా అసత్యమైనది అని చెప్పడం ఏ నాడూ కుదరదు. అందుచేత ఈ ప్రపంచకం (బ్రహ్మవలె) సత్యమూ కాదు, (శశశృంగాదుల వలె) అసత్యమూ కాదు. అందుచేత ఇది విరుద్ధస్వభావం కల దనీ అనిర్వచనీయ మనీ తెలుస్తూన్నది. ఇది సాపేక్షం (దీనికున్న సత్యత్వం సాపేక్షం). దృశ్యమైనది. సాంతం. అయితే ఇది భ్రాంతికల్పితం కాదు. సకలవ్యవహారాలకు సంబంధించినంతవరకు ఇది సత్యం. తాత్త్వికదృష్టితో పరిశీలించినప్పుడు ఇది పరమార్థసత్యం కానంతమాత్రంచేత లౌకికవ్యవహార వ్యాపృతులమైన మనకు కలిగిన నష్టం ఏమిటి? ప్రపంచకం విషయంలో నిషేధించబడిన (లేదని చెప్పిన) సత్యత్వం అనగా పారమార్థికసత్యత్వం అయితే, ప్రపంచకం అసత్యం అన్నప్పుడు ఆ అసత్యత్వానికి అశాశ్వతత్వం అని అర్థం. అసత్యం అనే పదానికి ఈ అర్థం (అశాశ్వతం అనే అర్థం) చెప్పినప్పుడు ఎవడైనా నిలబడి ఈ ప్రపంచం అసత్యం కాదు అని చెప్పగలుగుతాడా? మరొక విషయం ఏ మనగా అద్వితీయాత్మజ్ఞానం ఉదయించిన తరవాతనే ఈ ప్రపంచం బాధితం అవుతుంది కాని అంతకు ముందు బాధితం కాదు. అందుచేత మనం వ్యర్థమైన వాగ్వాదాలతో కాలం గడపడంకంటె వినీతభావంతో సరియైన జ్ఞానం

సంపాదించుకొనడం కోసం ప్రయత్నించాలి. శంకరాచార్యుల అభిప్రాయం సుస్పష్టం. ఈ జగత్తు అనిత్యం అని ఎవ్వడూ దీనిని దూషణపూర్వకంగా నిరాకరించజాలడు. ఎవడైతే అలా అంటాడో వానికి అలా అనే అర్హత లేదు. అలా అనే అర్హత కలవాడు ఆ విధంగా నిరాకరించడు; ఎందువల్ల ననగా అతడు భాషయొక్క, పరిచ్ఛిన్నమైన ఆలోచనాశక్తి యొక్క పరిధిని దాటిపోయాడు."

ఇంతవరకు మనం చూచిన దానిని పట్టి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు జగత్తుకు బ్రహ్మ కున్న సత్యత్వం వంటి సత్యత్వాన్ని అంగీకరించకపోయినా కొంతవరకు సత్యత్వాన్ని అంగీకరించడానికి ఏమాత్రము విముఖులు కాదనే విషయం స్పష్టం అవుతుంది. కొన్ని ప్రదేశాలలో వారు జగత్తు విషయంలో అనిత్యం అనే పదంకూడ ఉపయోగించారు. ఉదాహరణకి ప్రశ్నోపనిషత్తులో "అపరవిద్యకు సంబంధించిన, సాధ్యసాధకరూపమైన ప్రాకృతమైన సంసారం అనిత్యం" అంటారు. "**గార్గ్యః పప్రచ్ఛ ప్రశ్నత్రయేణ అపరవిద్యాగోచరం సర్వం పరిసమాప్య సంసారం ప్రాకృతవిషయం సాధ్యసాధకలక్షణమ్ అనిత్యమ్**" (ప్ర.ఉ.భా. 4-1). అట్లే వేదాన్తాధ్యయనాధికారానికి కావలసిన సాధనచతుష్టయసంపత్తిని గూర్చి మాట్లాడుతూ ఆయన నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్ని మొట్టమొదటి సాధనంగా పేర్కొన్నారు గాని దానిని మిథ్యామిథ్యవస్తువివేకం అనలేదు.

సగుణబ్రహ్మ

తమ తరువాత వచ్చిన ఆచార్యులు ఎంతటి అభినివేశంతో నిరూపిస్తారో అంతటి అభినివేశంతోనూ కూడ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు సగుణబ్రహ్మోపాసనను సమర్థిస్తూ, సగుణబ్రహ్మానుగ్రహంలేకపోతే చిత్తశుద్ధి కాని తన్మూలకమైన ఆత్మసాక్షాత్కారం గాని కలగవని ప్రతిపాదించారు.

"ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే - నామరూపభేదోపాధివిశిష్టం తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివివర్జితమ్- "**యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి. యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్**" (బృ.ఉ.4.5.15) "**యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా. అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి అన్యచ్ఛృణోతి అన్యద్విజానాతి తదల్పమ్. యో వై భూమా తదమృతమ్. అథ యదల్పం తన్మర్త్యమ్**"

(ఛా. ఉ. 7.2.41) **"సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే"** **(తై.ఆ. 3.12.7). "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్ అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలమ్" (శ్వే.ఉ. 6.19)." నేతి నేతి (బృ.ఉ. 2.3.6) ఇతి "అస్థూలమనణు" (బృ.ఉ. 3.8.8) "న్యూనమన్యత్ స్థానం సంపూర్ణమన్యత్" ఇతి చైవం** సహస్రశః విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయన్తి వాక్యాని. తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకలక్షణః సర్వో వ్యవహారః. తత్ర కాని చిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాని అభ్యుదయార్థాని..." "ఏవమేకమపి బ్రహ్మ అపేక్షితో పాధిసంబన్ధం నిరపేక్షోపాధిసంబన్ధం చ ఉపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాన్తేషు ఉపదిశ్యతే" (బ్ర.సూ.భా. 1.1.11)

"నామరూపభేదాల ఉపాధులతో కూడినది, దానికి విపరీతంగా సమస్తోపాధిశూన్యమూ అయిన రెండు రూపాలు గల (రెండు విధాలైన) బ్రహ్మ తెలియబడుతున్నది. **"యత్రహి.. పశ్యతి"** ఏ స్థితిలో నైతే ద్వైతం ఉన్నట్లు అనిపిస్తుందో ఆ స్థితిలో ఒకడు మరొకనిని (మరొక వస్తువును) చూడడం అనేది ఉంటుంది. ఏ స్థితిలో నైతే సమస్తమూ వీనికి ఆత్మయే అవుతుందో ఆ స్థితిలో ఎవడు ఎవనిని చూస్తాడు". **"యత్ర నాన్యత్... మర్త్యమ్"** "ఏ స్థితిలో మరొక వస్తువును భిన్నంగా చూడడో, మరొక వస్తువును వినడో మరొక వస్తువును తెలుసుకొనడో ఆ స్థితి భూమ, అతివిశాలమైన స్థితి. ఏ స్థితిలో (తనకంటె భిన్నంగా) మరొక వస్తువును చూస్తాడో. మరొక వస్తువును వింటాడో, మరొక వస్తువును తెలుసుకుంటాడో అది అల్పం - సంకుచిత మైన స్థితి. భూమయే అమృతం, నాశం లేనిది. అల్పమే మర్త్యం, నశించేది" **"సర్వాణి... ఆస్తే"** ధీరుడైన ఆ పరమాత్మ అన్ని రూపాలు, నామాలు సృజించి (వాటిని ఆపేర్లతో పిలుస్తూ ఉంటాడు); **"నిష్కలం.... అనలమ్"** "ఇది అవయవాలులేనిది, క్రియలు లేనిది, శాంతమైనది, దోషరహితం, మానలిన్యం లేనిది; అమృతత్వాన్ని చేర్చే సేతువు, కట్టెలను కాల్చివేసిన అగ్నివంటిది". **"నేతి నేతి"** "ఇది కాదు", అని, **"అస్థూలమనణు"** "ఇది స్థూలం కాదు అణువు కాదు". **"న్యూనమ్... అన్యత్"** "ఒక స్థానం తక్కువది. ఒకటి సంపూర్ణం "ఈ విధమైన వేలకొలది వాక్యాలు విద్యావిషయం, అవిద్యావిషయం అనే భేదంవల్ల బ్రహ్మ ద్వివిధమైనది అని చూపుతున్నాయి. బ్రహ్మ విషయంలో ఉపాస్యం ఉపాసకుడు అనే సమస్తవ్యవహారమూ కూడ అవిద్యావస్థలోనే

ఉంటుంది. ఈ ఉపాసనలలో కొన్ని (సగుణ) బ్రహ్మోపాసనలు అభ్యుదయం (ఐహికపారలౌకికాభివృద్ధికి) ఉపయోగించేవి... ఈ విధంగా ఒకే ఉపాధిసంబంధం ఉన్నదిగాను ఉపాధి సంబంధం లేనిదిగాను, (మొదటిది) ఉపాస్యంగాను, (రెండవది) జ్ఞేయంగాను వేదాంతాలలో ఉపదేశించబడుతున్నది."

పరమేశ్వరునికి శరీరాదులుండవచ్చును

అస్తికదార్శనికు లని చెప్పబడే సాంఖ్యులు, పూర్వమీమాంసకులూ కూడ పరమేశ్వరుణ్ణి అంగీకరించలేదు. పూర్వమీమాంసకు లైతే (ప్రాచీనులు) ఇంద్రాది దేవతలకు శరీరేంద్రియాదులున్నా యని కూడ అంగీకరించలేదు. దీనిని పట్టి వివిధ పురాణాలలోని దేవతావర్ణనఘట్టాలకు దేవతలకు సంబంధించిన ఉపాఖ్యానాదులకు వీరి మతం ప్రకారం ఎట్టి ప్రామాణ్యం ఉన్నదో ఊహించవచ్చును. ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించిన న్యాయవైశేషిక-యోగులు కూడ ఈశ్వరునకు శరీరేంద్రియాదులను అంగీకరించలేదు. వీళ్ల మతాల ప్రకారం పరమేశ్వరుడు నిరాకారుడు. దీని ప్రకారం, తరవాత వచ్చిన, ఆగ్రహావేశాదులతో ప్రచారంలోనికి తీసికొనిరాబడిన, శైవ-వైష్ణవ-శాక్తాది మతాల స్థానం ఏమైపోతుందో ఊహించవచ్చును. ఇట్టి స్థితిలో పరమేశ్వరుడు కూడ భక్తజనానుగ్రహార్థం శరీరేంద్రియాదులను ధరించి సాక్షాత్కరించడంలో తప్పు లేదనీ, అది ఉపనిషత్సంమతమే అనీ ఎట్టి సంశయానికీ తావు లేని మాటలలో సర్వప్రథమంగా దృఢంగా ప్రతిపాదించి పూరాణాదుల ప్రామాణ్యాన్ని కూడా స్థాపించిన ఘనత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకే చెందుతుంది. అందుచేతనే

"శ్రుతిస్మృతిపురాణానామాలయం కరుణాలయమ్.
నమామి భగవత్పాదశంకరం లోకశంకరమ్"

అనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదస్తుతి ప్రాచరంలోనికి వచ్చింది.

"నువ్వు చూస్తున్నది నా సత్యస్వరూపం కాదు. ఇదంతా నా మాయాసాహాయ్యంతో కల్పించబడినది. నా అసలు స్వరూపం దీనికి అతీతమైనది". అని శ్రీకృష్ణుడు నారదునితో చెప్పినట్లుగా భగవంతుడు భక్తులను అనుగ్రహించడం కోసం వివిధరూపాలు ధరించవచ్చును" అని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఒకచోట చెప్పి ఉన్నారు.

"స్యాత్ పరమేశ్వరస్యాపి ఇచ్ఛావశాత్ మాయామయం రూపం

సాధకానుగ్రహార్థమ్.

"మాయా హ్యేషా గుణమయీ యన్మాం పశ్యసి నారద,

సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి"

ఇతి స్మరణాత్ (బ్ర.సూ.భా. 1.1.20).

బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోనే మరొక చోట - "ఏమిటి? రెండు రకాల బ్రహ్మలున్నాయా? అని ప్రశ్న వేసికొని "ఆహా! న్సిందేహంగా ఉన్నాయి" అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు సమాధానం చెప్పారు.

"కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి? బాఢమ్; ద్వే "ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోఙ్కారః" (ప.ఉ. 5.2) ఇత్యాదిదర్శనాత్. కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి? ఉచ్యతే - యత్ర అవిద్యాకృతనామరూపాదివి శేషప్రతిషేధాత్ అస్థూలాదిశబ్దైః బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్ పరమ్. తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషేణ కేన చిద్విశిష్టముపాసనాయ ఉపదిశ్యతే "మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః (ఛా.ఉ. 3.4.2) ఇత్యాదిశబ్దైః తదపరమ్" (బ్ర.సూ.భా. 4.3.14)

"అయితే పరబ్రహ్మ అనీ అపరబ్రహ్మ అనీ రెండు బ్రహ్మలున్నాయా? నిస్సంశయంగా రెండున్నాయి. ఎందువల్ల ననగా శ్రుతి "ఏతద్వై..... ఓంకారః" "ఓ సత్యకామా, ఓంకారం పరబ్రహ్మరూపమూ అపరబ్రహ్మరూపమూ కూడ" అని చెపుతూన్నది. అయితే పరబ్రహ్మ ఏది అపరబ్రహ్మ ఏది? చెపుతున్నాం విను. అవిద్యచేత చేయబడిన నామరూపాదివిశేషాలను నిషేధిస్తూ ఎక్కడైతే అస్థూలాదిశబ్దాలచేత బ్రహ్మ ఉపదేశించబడుతుందో అది పరం. అదే బ్రహ్మ ఏదో ఒక నామరూపాదివిశేషంతో కూడినట్లు ఉపాసననిమిత్తం "మనోమయః... భారూపః" "మనోమయమైనది, ప్రాణమే శరీరంగా గలది కాంతిరూపమైనది" ఇత్యాదిశబ్దాలచేత ఉపదేశించబడుతుందో అది అపరం".

ఇదే విషయం కేనోపనిషద్భాష్యంలో కూడ విశదీకరించబడింది- "కిమనేకాని బ్రహ్మణో రూపాణి మహాన్తి అర్భకాణి చ యేనాహ దహరమేవేతి? బాఢమ్. అనేకాని హి నామరూపోపాధికృతాని బ్రహ్మణో రూపాణి, న స్వతః" (కే. ఉ. భా. 2.1)

"దహరమేవ (చిన్నదే) అని అంటున్నారు; బ్రహ్మకు పెద్దవి చిన్నవి అంటూ చాలా ఆకారాలు ఉన్నాయా? ఆహా! నిఃసంశయంగా ఉన్నాయి. బ్రహ్మకు నామ

రూపాద్యుపాధులచేత ఏర్పడిన అనేకరూపా లున్నాయి."

ఈ విధంగా శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లుగా ఉపనిషత్తులు సగుణ బ్రహ్మకు కూడ ఎవ్వరూ ప్రశ్నించడానికి వీలు కాని స్థానాన్ని కల్పించాయి. అందుచేత భక్తులు ఏ స్వరూపమైనా పరబ్రహ్మస్వరూపమే అని నిశ్చయంతో, ఏ రూపాన్నీ ద్వేషించకుండా, తమ కిష్టమైన స్వరూపాన్ని లేదా స్వరూపాలను ఆరాధిస్తే లాభం పొందకలుగుతారు అనేది అద్వైతసంప్రదాయం. ఈ క్రింది శ్లోకంలో చెప్పినట్లు మందాధికారులను ఉద్ధరించడానికే ఉపనిషత్తులు సగుణబ్రహ్మరూపాలను కూడ ప్రతిపాదించాయి-

"నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః,
యే మన్దాస్తే౽నుగృహ్యన్తే సవిశేషనిరూపణైః"

ఇది ఉపనిషత్ప్రామాణ్యాన్ని అనుసరించి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు మన కుపదేశించిన ఎంతో ప్రధానమైన మానసికభావనావిధానం. అయితే తరువాత వచ్చిన సంప్రదాయాలకు చెందినవారు ఈ ఉపదేశాన్ని పెడచెవిని పెట్టి, పరస్పరద్వేషభావంతో, నిరర్థకవాదాలతో జీవనసార్థక్యం పొందలేకపోతున్నారు. ఈ దృష్టిపథాన్నే పురస్కరించుకొని వివిధపురాణాలలో లేనిపోని సాత్త్విక-రాజస-తామసాదిభేదాలను అంగీకరించకుండా అన్ని పురాణాలకీ, ఇతిహాసాలకీ వాటి వాటి పరిధిలో సమానమైన ప్రామాణ్యాన్ని స్థిరీకరించడానికి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు అవకాశం లభించినది. ఉపనిషత్తులకు సంబంధించి నంతవరకు అవి ప్రాచీనగ్రంథాలలో చెప్పబడిన, దైనందినవ్యవహారానికి సంబంధించిన ప్రతీ విషయానికీ తగు స్థానం కల్పించాయి.

పురాణేతిహాసాల ప్రామాణ్యం: అన్ని పురాణాలకు, ఇతిహాసాలకు ప్రామాణ్యం ఉందనీ, భూలోకంలోని మానవులకు ఇతరలోకాలలోని దేవతాదులకి కూడ పరస్పరసంబంధం, సంవ్యవహారం ఉండే దనీ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దేవతాధికారణంలో స్పష్టీకరించారు.

"ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మన్త్రార్థవాదమూలత్వాత్ ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాది సాధయితుమ్. ప్రత్యక్షాదిమూలమపి సంభవతి. భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరన్తనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయః దేవతాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరన్తీతి స్మర్యతే. యస్తు బ్రూయాత్ ఇదానీన్తనానామివ పూర్వేషామపి

నాస్తి దేవతాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియః ఆసీదితి బ్రూయాత్. తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరున్ధ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాన్తరేఽపి అవ్యవస్థితప్రాయాన్ వర్ణాశ్రమధర్మానాచక్షీత. తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్" (బ్ర.సూ.భా. 1.3.33)

"మేం వెనక స్థాపించినట్లుగా వేదంలోని మన్త్రార్థవాదాలు ఆధారంగా కల ఇతిహాసపురాణాదుల ప్రామాణ్యంచేత కూడ దేవతావిగ్రహాదులను సాధించవచ్చును. (ఇతిహాసపురాణాదులకు) ప్రత్యక్షాదులు కూడ మూలం కావచ్చును. మనకు ప్రత్యక్షం కాకపోయినా ప్రాచీనులకు ప్రత్యక్షం కావచ్చును కదా? వ్యాసాదులు దేవాదులతో ప్రత్యక్షంగా వ్యవహరించేవా రని స్మృతులలో (భారతాదులలో) చెప్పబడుచున్నది కదా? ఇప్పటివాళ్లకు వలె పూర్వికులకు కూడ దేవతాదులతో వ్యవహరించే సామర్థ్యం లేదు అనేవాడు జగత్తుయొక్క వైచిత్ర్యాన్ని నిషేధించినవా డవుతాడు. ఇప్పుడు వలె పూర్వకాలంలో కూడ సార్వభౌముడైన క్షత్రియుడుండేవాడు కాడని అనేవాడవుతాడు. అప్పుడు సార్వభౌముడైన క్షత్రియునిచేత మాత్రమే ఆచరించదగిన రాజసూయయాగాన్ని విధించే శాస్త్రానికి భంగం కలుగుతుంది. ఇప్పటివలెనే కాలాంతరంలో కూడ వర్ణాశ్రమ ధర్మాలు అస్తవ్యస్తంగా ఉండే వని చెప్పినవా డవుతాడు. అప్పుడు వర్ణాశ్రమవ్యవస్థను విధించే శాస్త్రం నిరర్థకం అవుతుంది".

జీవాత్మ: ఇంతవరకు మనం ఉపనిషదనుసారం జగత్తుయొక్క స్థానం ఏమిటి. సగుణబ్రహ్మస్వరూపం ఏమిటి అనే విషయాలు తెలుసుకొన్నాం. వాస్తవంలో పారమార్థికసత్త అనేది ఒకటే, అదే సర్వవిశేషాతీతమైన నిర్గుణమైన పరబ్రహ్మ అని కూడ తెలుసుకున్నాం. అయితే జీవాత్మస్వరూపం ఏమిటి? ఉపనిషత్తుల ప్రకారం జీవాత్మ కూడ పరబ్రహ్మవలెనే సత్యమైనది. శాశ్వతమైనది అని తెలుస్తూన్నది. జగత్తు బ్రహ్మనుండి ఆవిర్భవించిన దని, బ్రహ్మ మీదనే నిలచి ఉన్నదని చివరికి బ్రహ్మలోనే విలీనం అవుతుందనీ ఉపనిషత్తులు చెపుతున్నాయి. "**యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతి. తద్విజిజ్ఞాసస్వ; తద్ బ్రహ్మేతి**" (తై. ఉ. 3.1).

అయితే జీవాత్మ కూడ బ్రహ్మచేత సృష్టించబడిన దని ఎక్కడా చెప్పలేదు. బ్రహ్మను వర్ణించడానికి ఏ పదాలు ఉపయోగింపబడుతున్నాయో ఇంచుమించు

అదే పదాలను ఉపయోగిస్తూ జీవాత్మవర్ణనం చేయబడింది. కఠోపనిషత్తులో వర్ణించిన ప్రకారం - "జీవాత్మకు జన్మ కాని మరణం కాని లేదు. ఇది దేనినుండీ పుట్టలేదు; దీని నుండి ఏదీ పుట్టలేదు. ఇది జన్మరహితం, శాశ్వతం, నిత్యం అతిప్రాచీనం (అనాది). ఈ దేహం చంపబడుతున్నా కూడ ఇది చంపబడదు".

"న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్
నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః,
అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే" (క.ఉ. 2.18)

ఇలాంటి వర్ణన లన్నీ చూస్తే జీవాత్మ కూడ పరమార్థసత్యమే Absolute Truth అని తెలుస్తూన్నది. మనం వెనుకచూచినట్లు ఉపనిషత్తుల ప్రకారం రెండు పరమార్థసత్యాలు Absolute Truth ఉండడానికి వీలులేదు. బంధం అనేది కేవలం అవిద్యాకల్పితం అని చెప్పి జీవాత్మ పరమాత్మాభిన్న మని అంగీకరిస్తేనే ఈ విధమైన వర్ణనలు కుదురుతాయి. **"అహం బ్రహ్మాస్మి" 'అయమాత్మా బ్రహ్మ", "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" "తత్త్వమసి"** ఇత్యాదిమహావాక్యాలు జీవబ్రహ్మల అభేదాన్ని స్పష్టంగా బోధిస్తున్నాయి.

నిర్గుణము, నిర్విశేషము, శుద్ధము అయిన బ్రహ్మ సంసారంలో చిక్కుకొనడం ఏమిటి? దార్శనికుల నందరినీ వేధిస్తూన్న మౌలికప్రశ్నకు సమాధానం ఉపనిషత్తుల లోనే లభిస్తుంది. సంసారం అనేది ఒకటుంది. దీనిలో జీవుడు చిక్కుకొని ఉన్నాడు. అయితే ప్రమాణాలలో కెల్లా అత్యుత్తమప్రమాణమైన శ్రుతి జీవాత్మ పరమాత్మ ఒకటే అని చెపుతున్నది. నిర్వచించడానికి శక్యం కాని మాయాశక్తిచేతనే శుద్ధచైతన్యం జీవాత్మవలె కనబడుచున్నది. మాయయైనా బ్రహ్మయొక్క సహజస్వరూపాన్ని ఎలా కప్పిపుచ్చగలదు అనేది మరొకప్రశ్న. ఇదే ఆశ్చర్యాలలో కెల్లా మహాశ్చర్యం. అందుచేతనే మాయాశక్తి, మాయా కూడ అనిర్వచనీయము లని చెప్పడం జరిగింది. ఎన్ని అనుపపత్తులు చూపినా మాయ చిత్స్వరూపాన్ని కప్పివేయుడం అనేది కనబడుతున్నప్పుడు కాదని ఎలా అనడం? **"న హి దృష్టే అనుపపన్నం నామ"**. ఇది అనుపపన్నం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు మాత్రం తెలియదా? ఆ విషయం తెలిసే కదా అధ్యాసభాష్యం వ్రాసినది. "విషయవిషయయులకు తద్ధర్మాలకు

అన్యోన్యాధ్యాసం నిజానికి కుదరదు; ఐతే నేమి? అలాంటి అధ్యాసచేతనే లోకవ్యవహారం జరుగుతున్నది" ఆయన అని మొట్టమొదటనే ప్రతిపాదించిన తరవాత సప్తవిధానుపపత్తులు చూపినా సప్తశతానుపత్తులు చూపినా అవేశం, కావేశం మాత్రమే మిగులుతాయి. ఈ అనుపపత్తులు అనుపపన్నములని చిదచిదశరీరకబ్రహ్మసిద్ధిః సప్తవిధానుపపత్తిపరీక్షాచ అనే గ్రంథంలో శ్రీ వే.జగదీశ్వరశాస్త్రి ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. 1958

చాల కాలం క్రితం పత్రికలలో ఒక వార్త ప్రచురించబడింది. ఒక చిన్న దేశానికి చెందిన రాణి అమెరికాలో ఒక దుకాణంలో ఏదో ఒక చిన్న వస్తువును దొంగిలించినదట. ఆమె పట్టుబడింది. అయితే "(1) ఒక రాణి ఏమిటి?, (2) చిన్న వస్తువును అపహరించడం ఏమిటి, (3) పోనీ అది అధికమూల్యమైన వస్తువైనా అలా చేసిం దనుకోవచ్చును (4) అక్కడ దుకాణదారులు జాగరూకతో ఉంటారు కదా (5) ఎవరూ లేకపోయినా ఏవో యంత్రాలు కనిబెడుతూ ఉంటాయని అందరికీ తెలిసినవిషయమే కదా? (6) ఆ మాత్రం ఆ రాణికి మాత్రం తెలియదా; (7) పోనీ ఇతరులు చూడరనుకొన్నా తన వెంట నున్న తనవాళ్లే చూస్తారేమో అని ఆమె సంకోచించాలి కదా? ఈ విధంగా అనుపపత్తులు ఎన్ని ఏకరువుపెట్టినా జరగవలసిన విషయం జరిగింది. జరగడం నిజమే. ఈ అనుపపత్తులన్నింటికీ ఒకే ఒక సమాధానం - ఆ సమయంలో ఆమె ప్రవర్తన అనిర్వచనీయం.

మాయాశక్తి అనిర్వచనీయం అవడంచేతనే ఏ విధంగాను కూడ సమర్థించడానికి శక్యం కాని పనులు జరుగుతున్నాయి. ఇది లోకంలో ప్రతి ఒక్కరి అనుభవంలో ఉన్న విషయమే. ఎట్టి పరిస్థితులలోను ఆ విధంగా ప్రవర్తిస్తాడు అని నమ్మడానికి వీలులేని మనిషి ఆ విధంగా ప్రవర్తిస్తాడు. ఇదేమిటి ఇలా చేశావేమిటి అని ప్రశ్నిస్తే "ఏమిటో! ఆ సమయంలో నే నేం చేస్తున్నానో నాకే తెలియ లేదు" అంటాడు. ఏదో ఒక స్థితిలో ప్రతీదార్శనికుడూ ఇష్టం ఉన్నా లేకపోయినా అనిర్వచనీయతావాదాన్ని అంగీకరించవలసిందే. ఎంత గొప్ప వైజ్ఞానికుడైనా కొన్ని వస్తువులు ఆ విధంగా ఎందుకు ఉన్నాయి అంటే కారణం చెప్పజాలడు. ఒక స్థితిలో అనిర్వచనీయం అని అంగీకరించవలసియే ఉంటుంది. అందుచేత ఉపనిషత్తులను

మాత్రమే ప్రమాణంగా అంగీకరిస్తాం అని చెప్పే ప్రతీ దార్శనికుడూ కూడ జీవ-జగదాదిస్వరూపాల విషయంలో శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చూపిన మార్గాన్ని అనుసరించవలసిందే. అలా కాక ఆగమాదులలో చెప్పిన విషయాలు ఇక్కడ చొప్పిస్తాం అంటే అది ఔపనిషదార్థప్రతిపాదనం కాజాలదు.

పరమేశ్వరునికి ఒక రూపం (శరీరాదికం) ఇచ్చి ఒక చోట కూర్చుండ బెట్టిన తరవాత అతని సర్వవ్యాపకత్వం, అంతర్యామిత్వం ఎలా కుదురుతుంది? శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లు ఈ రూపాదులు పరమేశ్వరేచ్ఛామాత్రకల్పితాలు, అందుచేత అనిత్యాలు, తాత్కాలికాలు అనేనా అంగీకరించాలి, లేదా పరమేశ్వరుని కున్న సర్వవ్యాపిత్వసర్వాంతర్యామిత్వాదులు అసత్యాలనేనా చెప్పాలి. దేశపరిచ్ఛిన్నమైన శరీరాదికం అంగీకరించిన తరవాత సర్వవ్యాపకత్వాదిసమర్థనం కోసం శేషశేషి భావకల్పనం చేసినంతమాత్రంచేత అది కల్పనమే అవుతుంది కాని యథార్థం అవడానికి వీలులేదు. అవిద్యభూమికలో ఇవన్నీ చెపుతున్నాం అంటే ఇవన్నీ కుదురుతాయి. ఈ భూమికలో జగత్తంతా పరమేశ్వరుని శరీరం అనే విషయం అందరూ అంగీకరించినదే. కాళిదాసాదులు కూడ ఏనాడో తమ కావ్యాలలో అష్టమూర్త్యాదివర్ణనద్వారా నిశ్చితంగా చెప్పిన విషయం ఇది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు కూడ దక్షిణామూర్తి స్తోత్రంలోని-

> భూరమ్భాంస్యనిలోఽనలోఽమ్బరమహర్నాథో హిమాంశుః పుమా
> నిత్యాభాతి చరాచరాత్మకమిదం యస్యైవ మూర్త్యష్టకమ్,
> నాన్యత్కించన విద్యతే విమృశతాం యస్మాత్పరస్మాద్విభో
> స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే"

అనే శ్లోకంలో పరమేశ్వరుడు జగజ్జీవశరీరు డని స్పష్టంగా ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. ఇదే విధంగా జగత్సమష్టిరూపం "సహస్రశీర్షా పురుషః" ఇత్యాదిరూపాలలో వర్ణించబడిన విరాట్పురుషుడు, జీవసమష్టిరూపం హిరణ్యగర్భుడు ఇత్యాదివిషయా లన్నీ అద్వైతులకు కూడ అంగీకార్యాలే. ఇలాంటివి ఎన్ని అంగీకరించినా అవన్నీ అవిద్యాభూమికలోనే అనీ, ఏకైకనిత్యసత్యం నిర్గుణమైన శుద్ధబ్రహ్మయే అనీ వాళ్ల సిద్ధాంతం. ఇలా చెప్పడం వల్ల జగజ్జీవులు పరమేశ్వరుని శరీరమే, అవయవాలే అని అంగీకరించి నప్పుడు "జగద్గతదోషాలు అంగియైన పరమేశ్వరునికి కూడ సంబంధించి ఉండాలి గదా?

అతడు కేవలం అనంతకల్యాణగుణాకరుడు మాత్రమే ఎలా అవుతాడు?" ఇత్యాది ప్రశ్నలకు అవకాశం ఉండదు. జగదాదులకు పరబ్రహ్మకున్న సత్యత్వం వంటి సత్యత్వం లేనప్పుడు, అవన్నీ ఒక విధంగా కాల్పనికములే అయినప్పుడు వీటి దోషాలు పరమాత్మకు అంటవు కదా. దోషాలు అంటవు; గుణాలూ అంటవు. మరీచ్యారోపి జలంతో మరుభూమిలో సాగు చేయజాలరు కదా?

పరమాత్మకు సర్వగతత్వాన్ని అంగీకరించే ద్వైతవాదంలో కొన్ని చిక్కులు ఎదుర్కొన వలసి ఉంటుంది. జగత్తు కూడ సత్యమే అయిన పక్షంలో ఆ జగత్తు ఎంత ప్రదేశాన్ని ఆక్రమించి ఉంటుందో ఆ ప్రదేశంలో పరమాత్మ ఉండడానికి వీలు లేదు. పెద్ద నీళ్ల తొట్టె నిండా నీళ్లు ఉన్నాయి. ఆ తొట్టిలో కొన్ని రాళ్లు వేశాం. ఇపుడా నీరు రాళ్లు ఉన్న ప్రదేశం తప్ప మిగిలిన ప్రదేశానికి సర్దుకుంటుంది. ఈ విధమైన పరిచ్ఛిన్నత్వాన్ని పరమాత్మకి అంగీకరిస్తే పరిపూర్ణమైన సర్వగతత్వానికి లోపం వస్తుంది. అంతా ఆయన శరీరమే అంటే జగత్తులో ఉండే ఎన్నో మంచి విషయాలతో పాటు ఎన్నో చెడ్డ విషయాలు కూడ ఆ పరమాత్మకు అంటకట్టవలసివస్తుంది. ఇదంతా ప్రతీతి మాత్రమే అని, వాస్తవంలో, కనీసం జ్ఞాని దృష్టిలో, జగత్తు అనేది లేదు అని అంగీకరిస్తే ఈ చిక్కు ఉండదు.

తనకు పూర్వం ఉన్నవారు, తమ సమకాలికులూ అయిన దార్శనికులందరూ ద్వైతులే అనే విషయం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు తెలియును. అయితే ఆయనకు ఉపనిషత్తులలో మాయావాదం అనే బ్రహ్మాస్త్రం దొరికింది. దానిని వశంలో ఉంచుకుని వైశేషిక-సాంఖ్య-మీమాంసకాది ద్వైతులను నిర్భయంగా ఎదురుకుంటూ తమకు అత్యుత్తమప్రమాణమైన వేదంయొక్క అవలంబం ఉంది గాన వాదంలో చివరికి జయం తమదే అని ఉద్ఘోషిస్తారు. శ్రీహర్షుడు కూడ ఇలాంటి ఘట్టంలోనే ఖండనఖండఖాద్యంలో ఇలా అంటాడు.

"ఏకంబ్రహ్మాస్త్రమాదాయ నాన్యం గణయతః క్వచిత్,
ఆస్తే న వీరధీరస్య భఙ్గః సంగరకేలిషు."

"బ్రహ్మాస్త్రం ఒక్కటీ చేత పట్టి మరి దేనినీ లెక్కచేయని ధీరవీరునికి సమరాంగణ కేళిలో భంగం అనేది ఉండదు."

తాము స్థాపించిన అద్వైతసిద్ధాంతం విషయంలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకున్న అచంచలవిశ్వాసం తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యంలోని ఈ క్రింది వాక్యాలవల్ల తెలుస్తుంది.

"చిన్తయసి త్వమ్? న నిర్ణేష్యసి. కిం న నిర్ణేతవ్యమితి వేదవచనమ్? న: కథం తర్హి? బహుప్రతిపక్షత్వాత్. ఏకత్వవాదీ త్వమ్; వేదార్థపరత్వాత్. బహవో హి నానాత్వవాదినః వేదబాహ్యాః త్వద్విపక్షాః. అతో మమాశఙ్కా న నిర్ణేష్యసీతి. ఏతదేవ మే స్వస్త్యయనమ్, యన్మామేకయోగినమ్ అనేకయోగిప్రతిపక్షమాత్థ. అతో జేష్యామి సర్వాన్; ఆరభే చ చిన్తామ్" (బ్రహ్మానందవల్లీ 8.5)

ఇది, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకీ, ఊహాకల్పితుడైన ఒక ప్రతివాదికీ లేదా మధ్యస్థునికీ మధ్య జరిగిన సంభాషణ. (ప్రతిపక్షి) నిజమే, నువ్వు వాదించాలని అనుకుంటున్నావు. కాని నువ్వు ఏ నిర్ణయానికీ రాజాలవు (శం) ఏ నిర్ణయానికీ రాజాల నంటూ ఇదేమైనా వేదవాక్యమా? (ప్ర) కాదు. (శం) ఐతే సమస్య ఏమిటి? (ప) నీకు ప్రతిపక్షులు చాలామంది ఉన్నారు. అంతే కాకుండా నువ్వు వేదాన్నే పట్టుకొని వ్రేలాడుతూ అద్వైతం అద్వైతం అంటూ మాట్లాడుతూంటావు. అందుచేత వాదంలో నీకు విజయం లభించదేమో నని నాకు సందేహం. (శం) నేను అద్వైతిని; నాకు ప్రతిపక్షులు చాలమంది ఉన్నారు, వాళ్లంతా ద్వైతులు అని కదా నువ్వు అంటున్నారు. ఇదే నాకు బలం. నేను వాళ్లందరినీ జయిస్తాను; వాదం ప్రారంభిస్తున్నాను".

పై వాక్యాలలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఒక రహస్యాన్ని సూచించారు. ఔపనిషదమైన సిద్ధాంతాన్ని అభివ్యక్తీకరిస్తాం అని అందుకు ఉద్యుక్తులైన వాళ్లందరూ పూర్తిగా తమ సిద్ధాంతాన్ని ఉపనిషత్తులను మాత్రమే ప్రమాణంగా చేసికొని ప్రతిపాదిస్తే వాళ్లు కూడ చివరికి అద్వైతసిద్ధాంతాన్నే చేరుకొన వలసిఉంటుంది. అలా కాకుండా ఇతరతంత్రాగమాదులలో చెప్పిన విషయాలను కూడ తీసికొన వచ్చి దీనిలో చొప్పించడంతో అద్వైతానికి దూరం అవుతున్నారు. ఎప్పటి కైనా పునః పరిశీలన చేసుకొంటే దీని వైపే రాగల రని శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల అభిప్రాయం.

ఉపనిషత్తుల పరమతాత్పర్యం

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల అభిప్రాయం ప్రకారం జీవాత్మ-పరమాత్మల యథార్థస్వరూపాన్ని నిరూపించడంలోనే ఉపనిషత్తుల పరమతాత్పర్యం.

"వేదాన్తవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్ సూత్రాణామ్" (బ.సూ. భా. 1.1.2) అని శ్రీ భగవత్పాదులే చెప్పినట్లు ఉపనిషద్వాక్యార్థనిర్ణయం కోసం రచించబడిన బాదరాయణసూత్రాలకు బ్రహ్మసూత్రం అనే సార్థకమైన నామధేయం ఇవ్వబడిది. అట్లే బ్రహ్మసూత్రాలకు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు రచించిన భాష్యానికి శారీరకభాష్యం అని పేరు. శరీరంలో ఉండే జీవుని స్వరూపాన్ని నిర్ణయించడంకోసం ఉద్దిష్టమైన దవడంచేత దీని కా పేరు. జీవాత్మ-పరమాత్మల స్వరూపాలు తప్ప ఉపనిషత్తులలో చర్చించిన ఉపాసనా-జగత్సృష్ట్యాదు లన్నీ కూడ ఆనుషంగికాలు. అందుచేతనే వాటిలో కొన్ని భేదాలు కూడ కనబడతాయి. జీవ-బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణంలో మాత్రం పూర్తి ఐకమత్యం ఉంది. తెలిసినదాని సహాయంతో తెలియనిదానిని తెలుసుకోవడం అనే పద్ధతిలో మనకు ప్రత్యక్షంగా కనబడే జగదాదులు కూడ పరోక్షమైన పరమాత్మను గూర్చి తెలుసుకొనడానికి ఉపయోగిస్తాయి. బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావ మైనది. దానిమీద ఈ జగత్తు ఆరోపించబడింది. ముందు ఈ జగత్తుయొక్క స్వరూపాన్ని పరిశీలించి, ఇది బ్రహ్మమీద ఏ విధంగా ఆరోపించబడిందో చెప్పి, దీని ఆరోపానికి ఆధారమైనది ఒకటి ఉందని బోధించి, చివరికి ఈ ఆరోపితజగత్తును నిషేధించడం (అపవాదం) ద్వారా ఇంక మిగిలినది ఆ పరబ్రహ్మయే అని సాధకునికి తెలపడం జరుగుతుంది. ఇది అధ్యారోపాపవాదపద్ధతి. ముందు ఉన్నదానిమీద లేని ఒకదానిని ఉన్నట్లు ఆరోపించడం అధ్యారోపం. తరవాత అది అక్కడ లేదు; అక్కడ ఉన్నది ఇది అని బోధించడం అపవాదం. ఉదాహరణకి దూరంగా తళతళలాడు తూన్న ఒక వస్తువును చూపి చూడు "అక్కడ అలా మెరుస్తూన్నది వెండి"అని ముందు చెప్పి తరవాత వాని దృష్టి ఆ వస్తువుమీద కేంద్రీకృతం అయిన తరవాత "ఇది వెండి కాదు, ముత్యపు చిప్ప" అని దాని యథార్థస్వరూపం చెపితే అది అధ్యారోపాపవాదపద్ధతి, (ఇది విషయ గ్రహణం మాత్రం కోసం చూపిన ఉదాహరణం). లేదా జగదాదికం బ్రహ్మకార్యం అని చెప్పి కార్యం ద్వారా కారణం వరకు తీసికొని వెళ్లవచ్చును, ఈ రెండు పద్ధతుల ద్వారా అసలు తత్త్వాన్ని బోధించడానికే ఉపనిషత్తులు జగత్సృష్ట్యాదికాన్ని చెపుతున్నాయి. జగత్తును గూర్చి చెప్పడంలో వాటికి తాత్పర్యం లేదు. అట్లే చిత్తశుద్ధిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందడానికై వివిధోపాసనలు కూడ

ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడ్డాయి. పురాకృతపుణ్యంచేత సహజంగానే ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందగలవానికి ఉపాసనలతో పని లేదు. అందరూ అన్ని ఉపాసనలూ చేయవలసిన అవసరం కూడ లేదు. ఇది అద్వైతసంప్రదాయం. ఈ విషయాన్ని శ్రీ భగవత్పాదులు అనేక స్థలాలలో విశదీకరించి ఉన్నారు.

"తదత్ర యల్లక్షణం బ్రహ్మ కారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవ అన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే "**సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్. తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. తత్తేజోఽసృజత**" (ఛా. ఉ. 6.2.1,3) ఇతి. తథా "**ఆత్మా వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, నాన్యత్ కించన మిషత్, స ఐక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి**" (ఐ.ఉ. 4.1.1,2) ఇతి చ. ఏవంజాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్య వాక్యజాతస్య ప్రతివేదాన్తమవిగీతార్థత్వాత్. కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే-క్వచిదాకాశాదికా సృష్టిః, క్వచిత్తేజఆదికా ఇత్యేవంజాతీయకమ్. న చ కార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపి బ్రహ్మ సర్వవేదాన్తేషు అవిగీతమధిగమ్యమానమ్ అవివక్షితం భవతి ఇతి శక్యతే వక్తుమ్ - అతిప్రసంగాత్, సమాధాస్యతి చ ఆచార్యః కార్యవిషయమపి విగానమ్ - "**న వియదశ్రుతేః**" (2.3.1) ఇత్యారభ్య. భవేదపి కార్యస్య, విగీతత్వమ్, అప్రతిపాద్యత్వాత్, న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపఞ్చః ప్రతిపిపాదయిషితః. న హి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థః దృశ్యతే, శ్రూయతే వా; న చ కల్పయితుం శక్యతే. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైః సాకమేకవాక్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్. దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతామ్ - "**అన్నేన సోమ్య శుఙ్గేనాపో మూలమన్విచ్ఛ; అద్భిః సోమ్య శుఙ్గేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ; తేజసా సోమ్య శుఙ్గేన సన్మూలమన్విచ్ఛ**" (ఛా. ఉ. 6.84) ఇతి. మృదాదిదృష్టాన్తైశ్చ కార్యకారణాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపఞ్చః శ్రావ్యతే ఇతి గమ్యతే. తథా చ సంప్రదాయవిదో వదన్తి-

మృల్లోహవిస్ఫులిఙ్గాద్యైః సృష్టిర్యా చోదితాన్యథా,

ఉపాయః సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచన" (**మా.కా. 3.15**)

బ్రహ్మప్రతిపత్తిప్రతిబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే - "**బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్**" (**తై. ఉ. 2.1**) "**తరతి శోకమాత్మవిత్**" (**ఛా.ఉ. 7.1.3**) "**తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యుమేతి**" (**శ్వే.ఉ. 3.8**) ఇతి. ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలమ్ - "**తత్త్వమసి**" ఇత్యసం

సార్వాత్మ్యప్రతిపత్తౌ సత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః" (బ్ర.సూ.భా. 1.4.14).

"ఏ లక్షణాలు గల బ్రహ్మ ఇక్కడ జగత్కారణంగా తెలుస్తూన్నదో ఆ లక్షణాలే కల బ్రహ్మయే ఇతర స్థలాలలో కూడ తెలుస్తూన్నది. (ఉదాహరణకి) "సదేవ.... సృజత" ఓ సౌమ్యుడా! సృష్టిప్రారంభంలో కేవలం సద్రూపమైన బ్రహ్మయే ఉండేది. అది సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితమైనది. "నేను అనేకరూపాలు ధరించి సృష్టిస్తాను". అని అది అనుకొన్నది. అది తేజస్సును సృష్టించింది" అని (ఒక ఉపనిషత్తులో చెప్పబడింది). అట్లే (మరొక ఉపనిషత్తులో) "ఆత్మా... సృజా ఇతి" (ప్రారంభలో ఇదంతా ఆత్మ గానే ఉండేది. మరొక వస్తు వేదీ మొదట లేదు. "నేను లోకాలను సృష్టిస్తాను" అని ఆ ఆత్మ ఆలోచించింది" అని (చెప్పబడింది). కారణస్వరూపాన్ని ప్రతిపాదించే ఈ రకమైన వాక్యసముదాయంలో విషయభేదం ఏమీ లేదు. (అన్నీ ఒకే కారణ స్వరూపాన్ని గూర్చి చెపుతున్నాయి). కార్యం విషయంలో మాత్రం భేదం (పరస్పరవిరోధం) కనబడుతున్నది. సృష్టి ఆకాశసృష్టితో ప్రారంభమైనది అని ఒక చోట చెపితే మరొక చోట తేజఃసృష్టితో ప్రారంభం అయినది అని చెప్పబడింది. కార్యం విషయంలో విగానం (పరస్పరవిరోధం) ఉన్నంతమాత్రాన, అన్ని వేదాంతాలలోను విగానం ఏమీ లేకుండా ప్రతిపాదించబడుచున్న బ్రహ్మ వివక్షితం కాదు అని చెప్పడానికి శక్యం కాదు కదా? అలా చెపితే అతిప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. (ఎక్కడో ఉన్న లోపాన్ని మరొక చోట అన్వయించడం ప్రారంభిస్తే ఏదీ సరిగా కుదరదు). అయితే ఆచార్యుడు "న వియదశ్రుతేః" అని ప్రారంభించి కార్యంవిషయంలో కూడ విగానం లేదని చెప్పబోతున్నాడు. ఇంతకీ కార్యం ప్రతిపాద్యం కాదు గాన విగీతత్వం ఉంటే ఉండవచ్చును కూడ. సృష్టి మొదలైన ఈ విషయం అంతా ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టం కాదు. సృష్ట్యాదులను సవిస్తరంగా ప్రతిపాదిస్తే దానిని తెలుసుకొనడంవల్ల పురుషార్థం ఏదీ కనబడడంలేదు. (శ్రుతిలో) వినబడడం లేదు. మనం కల్పించడానికి కూడ శక్యం కాదు. సృష్ట్యాదిప్రతిపాదకవాక్యా లన్నింటికీ, ఉపక్రమోపసంహారాల సామర్థ్యంచేత, బ్రహ్మవిషయకాలైన వాక్యాలతో ఏకవాక్యతయే (కాని అవి స్వతంత్రంగా అర్థాన్ని బోధించవు) అని చెప్పబడ నున్నది. "అన్నేన అన్విచ్ఛ" "సౌమ్యుడా! పృథివి... అనే లింగం (కార్యం) చేత దాని మూలమైన ఉదకాన్ని తెలుసుకో; ఉదకం అనే

లింగంచేత దాని మూలమైన తేజస్సును తెలుసుకో, తేజస్సనే లింగంచేత దాని మూలమైన సత్తును బ్రహ్మను) తెలుసుకో" అని సృష్ట్యాదుల విస్తృతవర్ణనం అంతా (మూలకారణమైన) బ్రహ్మను తెలుసుకొనడంకోసమే అని చూపుతున్నాడు. మృత్తు మొదలైన దృష్టాంతాలచేత, కార్యానికి కారణానికీ భేదం లేదని చెప్పడం కోసమే, సృష్ట్యాదివివరణం చేయుబడుచున్న దని తెలుస్తున్నది. ఈ విషయమే సంప్రదాయవేత్తలు **"మృల్లోహ.. కథంచన"** అని చెప్పారు. "మట్టి, ఇనుము, నిప్పు నెరసు మొదలైన దృష్టాంతాల సహాయంతో ఏ జగత్సృష్టి చెప్పబడిందో అది కేవలం పరమకారణమైన పరమాత్మమీద బుద్ధి నిలవడం కోసమే. ఏ విధంగానూ భేదం లేదు" అయితే **"బ్రహ్మ.. పరమ్"** "బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మను పొందుతాడు", **"తరతి.. విత్"** "ఆత్మ వేత్త శోకం దాటుతాడు", **"తమేవ..మేతి"** "ఆ ఆత్మను తెలియగానే మృత్యువును (సంసారాన్ని) దాటుతాడు" అని బ్రహ్మజ్ఞానంవల్ల ఫలం కలుగుతుం దని చెప్పబడుచున్నది. బ్రహ్మజ్ఞానంవల్ల కలిగే ఫలం ప్రత్యక్షంగానే చూడవచ్చును. ఎందువల్ల ననగా **"తత్త్వమసి"** అని అసంసారి యైన ఆత్మను తెలుసుకోగానే సంసార్యాత్మ నివర్తిస్తుంది".

అద్వైతికి ఎవరితోను విరోధవిద్వేషాలు లేవు

తన సిద్ధాంతంమీద ఎంతటి దృఢవిశ్వాసం ఉన్నా అద్వైతి ద్వైతుల విషయం లో ఏమాత్రమూ కూడ ద్వేషభావం వహించడు. వ్యావహారికసత్తాభూమికలో అనేక భేదా లుండవచ్చు ననీ, వారి వారి ఆధ్యాత్మికస్థితిలోని తారతమ్యాన్ని బట్టి వేరు వేరు ఆలోచనలు గల మనుష్యులు ఉంటా రనీ అతనికి తెలియును. అలాంటప్పుడు తన మాటే అందరూ వినాలని కాని విననివాళ్లందరూ మహాపాపాత్ము లని గాని అనుకునేవాడు నిజమైన అద్వైతి కాజాలడు. చిత్తశుద్ధికి కావలసిన సాధనా లన్నీ సమకూర్చుకున్న తరువాతనే ఈ శాస్త్రం వైపు రావడం మంచి దని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రథమసూత్రవ్యాఖ్యలోనే విశదీకరించారు. సాధనాలు కొరవడినా శాస్త్రగురూపదేశాలమీద పరిపూర్ణశ్రద్ధ కలవారు శాస్త్రాధ్యయనం చేసి శాస్త్రోక్తజీవనవిధానం గడుపుతూంటే వెంటనే కాకపోయినా కాలాంతరంలో నైనా లాభం పొందవచ్చును. అంతేనే కాని తాను కూడ పూర్తిగా ద్వైతప్రపంచకంలోనే,

భేదవ్యవహారంలోనే, ఉంటూ ద్వైతుల్ని దూషించడం యుక్తం కాదు. అందుచేతనే అద్వైతి సాధారణంగా ఎవరైనా రెచ్చగొటితే తప్ప ఇతరసంప్రదాయదూషణం చెయ్యడు. ఏ సంప్రదాయాన్నీ ద్వేషించడు. ప్రతీసంప్రదాయమూ ఏదో ఒక భూమికలో మానవునికి ఉపకరిస్తుందని అతని విశ్వాసం.

ప్రస్థానభేదః అనే ఒక చిన్న గ్రంథంలో మధుసూదనసరస్వతి - "సర్వేషా మేవ శాస్త్రాణాం భగవత్యేవ తాత్పర్యం సాక్షాత్పరంపరయా వా" (అన్ని శాస్త్రాలకు సాక్షాత్తుగా గాని, పరంపరయా గాని భగవంతునియందే తాత్పర్యం) అని ప్రారంభించి అతి సంక్షిప్తంగా వివిధదర్శనాలను గూర్చి వివరించి చివరికి ఇలా అంటారు.

"సర్వేషాం చ సంక్షేపేణ త్రివిధ ఏవ ప్రస్థానభేదః; తత్రారమ్భవాద ఏకః, పరిణామవాదో ద్వితీయః, వివర్తవాదస్తృతీయః. పార్థివాప్యతైజసవాయవీయాశ్చతుర్విధాః పరమాణవో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ బ్రహ్మాణ్డపర్యన్తం జగదారభన్తే. అసదేవ కార్యం కారక వ్యాపారాదుత్పద్యతే ఇతి ప్రథమస్తార్కికాణాం, మీమాంసకానాం చ. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం ప్రధానమేవ మహదహంకారాదిరూపేణ జగదాకారేణ పరిణమతే. పూర్వమపి సూక్ష్మరూపేణ సదేవ కార్యం కారణవ్యాపారేణాభివ్యజ్యత ఇతి ద్వితీయః పక్షః సాంఖ్యయోగపాతఞ్జలపాశుపతానామ్. బ్రహ్మణః పరిణామో జగదితి వైష్ణవానామ్. స్వప్రకాశపరమానన్దాద్వితీయం బ్రహ్మ స్వమాయావశాన్మిథ్యైవ జగదాకారేణ కల్పత ఇతి తృతీయః పక్షో బ్రహ్మవాదినామ్. సర్వేషాం ప్రధానకర్తౄణాం మునీనాం వివర్తవాదపర్యవసానేన పరమేశ్వర ఏవ ప్రతిపాద్యే తాత్పర్యమ్. న హి తే మునయో భ్రాన్తాః; సర్వజ్ఞత్వాత్తేషామ్. కిం తు బహిర్విషయప్రవణానామాపాతతః పురుషార్థే ప్రవేశో న సంభవతీతి నాస్తిక్యవారణాయ తైః ప్రకారభేదాః ప్రదర్శితాః. తత్ర తేషాం తాత్పర్యమబుద్ధ్వా వేదవిరుద్ధేఽప్యర్థే తాత్పర్యముత్ప్రేక్షమాణాస్తన్మతమేవోపాదేయత్వేన గృహ్ణన్తో జనా నానాపథజుషో భవన్తి"

"ఈ అన్ని ప్రస్థానాలనూ మూడు ప్రస్థానాలుగా విభజించవచ్చును. వాటిలో ఆరంభవాదం ఒకటి. పరిణామవాదం రెడవది. వివర్తవాదం మూడవది. నాలుగువిధాలైన పృథివీ-జల-తేజో-వాయుపరమాణువులు ద్వ్యణుకాదిక్రమంలో కలిసి బ్రహ్మాండపర్యంతమైన జగత్తును పుట్టిస్తున్నాయి. అంతకు ముందు లేని కార్యం

యా కారకాల (కర్తృకరణాదుల) వ్యాపారంచేత పుడుతున్నది అనే మొదటి ఆరంభవాదం తార్కికులది, మీమాంసకులదీ కూడ. సత్త్వ-రజస్-తమోగాణాత్మకమైన ప్రధానమే మహదహంకారాదిక్రమంచేత జగదాకారంలో పరిణామం చెందుతుంది. పూర్వం కూడ ఉన్నదే అయిన కార్యం కారకాల వ్యాపారంచేత అభివ్యక్తం అవుతుంది, అనగా అంతవరకు కనబడకుండా ఉన్నది కనబడుతుంది, అనే రెండవపక్షం సాంఖ్య-యోగ-పాతంజల-పాశుపతులది. జగత్తు బ్రహ్మయొక్క పరిణామం అని వైష్ణవుల మతం. స్వప్రకాశపరమానందరూపమైన బ్రహ్మ తన మాయచేత మిథ్యగానే జగద్రూపంలో కనబడుతున్నది అని మూడవ పక్షం బ్రహ్మవాదులది (అద్వైతవేదాంతులది). వివర్తవాదంలోనే అన్నివాదాలు పర్యవాసానం చెందుతాయి గాన మునులందరికీ కూడ అద్వితీయమైన పరమేశ్వరుణ్ణి ప్రతిపాదించడంలోనే తాత్పర్యం, ఆ మునులందరూ సర్వజ్ఞులు. వాళ్లు భ్రాంతి చెందుతారు అనడానికి వీలులేదు. అయితే బాహ్యవిషయాసక్తులకు పురుషార్థంలో ప్రవేశం కలగదు అనే అభిప్రాయంతో, వాళ్లు నాస్తికులు కాకుండా ఉండాలని ఈ ప్రకారభేదా లన్నీ వారు చూపించారు. కాని మునుల తాత్పర్యం ఏమిటో తెలుసుకొనకపోవడంతో కొందరు వేదవిరుద్ధార్థాలవిషయంలో కూడ వాళ్లకి తాత్పర్యం ఉన్నదనుకొని, ఆ మతాన్ని ఆశ్రయించి వేరు వేరు మార్గాలు అవలంబిస్తున్నారు."

నాస్తికదర్శనాల విషయంలో ఇలాచెప్పడం కుదరదు గాన, అనగా వాటికి కూడ చివరికి భగవంతునియందే తాత్పర్యం అని చెప్పడం కుదరదుగాన వాటిని ప్రస్తావించలేదు అన్నారు మధుసూదనసరస్వతి.

అప్పయదీక్షితులవారు సూచించిన మార్గాన్ని అనుసరించి శ్రీ పోలహం రామాశాస్త్రిగారు 'చతుర్మతసామరస్యం' అనే చిన్న గ్రంథంలో ద్వైత-విశిష్టాద్వైత-(శ్రీకంఠప్రతిపాదిత) శైవ, అద్వైతాలకు సామరస్యం చూపుతూ మాధ్వమతంలోని కొన్ని విషయాలు అద్వైతులకు అంగీకార్యాలే, అందుచేత అద్వైతులకు మాధ్వులతో విరోధ ద్వేషాలు లేవు. మాధ్వంకంటె విశిష్టాద్వైతం ఇంకా అద్వైతానికి సంనిహితం, దాని కంటె కూడ సంనిహితం నీలకంఠశైవసంప్రదాయం. అందుచేత ఇవన్నీ అందరికీ గ్రాహ్యాలే అని ప్రతిపాదించారు.

ఇంకొక అడుగు ముందుకు వెడితే అన్ని మతాలకీ సామరస్యం చెప్పవచ్చును. ఈ సందర్భంలో మా ఆర్యాశతకం నుండి కొన్ని శ్లోకాల ను ఉదాహరించడం అప్రస్తుతం కాదు.

"వేదా అపౌరుషేయాః పరమం తేఽతః ప్రమాణమిత్యేకే,
ఆగమనిచయస్యైవ ప్రామాణ్యం కలియుగే కిలేత్యన్యే"
"శైవా నిన్దన్తి హరిం శివమపి నిన్దన్తి వైష్ణవాః ప్రాయః,
శైవపురాణానాం కిల న ప్రామాణ్యం తమఃప్రధానత్వాత్"

"వేదాలు అపౌరుషేయాలు. అందుచేత అవే ప్రమాణం అని కొందరంటారు. కలియుగంలో ఆగమాలకే ఎక్కువ ప్రామాణ్యం అని కొందరంటారు."

"సాధారణంగా శైవులు విష్ణువును నిందిస్తూంటారు, వైష్ణవులు శివుణ్ణి నిందిస్తూంటారు. శైవపురాణాలన్నీ తామసాలు; అవి ప్రమాణం కాదని కొందరంటారు."

"శైవపురాణం యది తే నిన్దేయుః వైష్ణవం తథా శైవాః,
సున్దోపసున్దనయతో హ్యప్రామాణ్యం పురాణజాతస్య"

"వైష్ణవులు శైవపురాణాలనూ, శైవులు వైష్ణవపురాణాలను నిందిస్తే సుందోపసుందన్యాయంచేత అన్ని పురాణాలూ అప్రమాణాలని చెప్పవలసివస్తుంది.

"బౌద్ధార్హతాదిమతమిహ నాస్తికతావేదబాహ్యతాజుష్టమ్,
కిముతైస్లామక్రైస్తవమతాదికం యద్విదేశ్యమితి కేచిత్"

"జైనబౌద్ధాదిమతాలే వేదబాహ్యాలైన నాస్తికమతా లన్నప్పుడు విదేశీయాలైన ఇస్లాం క్రైస్తవాదిమతాల మాట చెప్పాలా అని కొంద రంటూంటారు."

"దృశ్యన్తే హి మహాన్తో నైకే వేదోక్తమార్గపథికేషు,
బౌద్ధేష్వర్హత్సు తథా శైవేషు చ వైష్ణవేషు శాక్తేషు"

"వేదోక్తధర్మం ఆచరించేవాళ్లలోను, బౌద్ధులలోను, జైనులలోను, శైవులలోను, వైష్ణవులలోను, శాక్తులలోను కూడ ఎందరో మహాపురుషులు మనకు కనబడుతున్నారు".

"క్రైస్తవమహమ్మదీయాదిషు తత్తన్మతపరేషు చాన్యేషు,
బహవోఽద్భుతప్రభావా దృశ్యన్తే యోగిపుంగవా లోకే"

"క్రైస్తవమహమ్మదీయాదులలో కూడ మహా ప్రభావశాలులైన ఎందరో యోగిపుంగవులు

కనబడుతున్నారు.

"దేహాత్మవాదనిరతేష్వపి కేచిల్లోకధర్మమర్మ జ్ఞాః,
యాన్త్యున్నతిమతులామిహ బుద్ధిబలం స్వీయమేకమాశ్రిత్య.

"దేహాత్మవాదులలో కూడ చాలమంది లోకధర్మరహస్యాలు బాగా తెలుసుకొని కేవలం తమ బుద్ధిబలంచేతనే అత్యున్నత స్థితిని పొందుతున్న వాళ్ళు కనబడుతున్నారు"

"ఏవం స్థితేఽత్ర భగవన్ ప్రామాణ్యం కస్య కస్య వా నేతి •
కో వా నిశ్చినుయాదిహ యస్య యదిష్టం తదస్తు తస్య మతమ్"

"ఓ! పరమాత్మా! ఇలాంటి పరిస్థితిలో ఏ మతం గొప్పది, ఏది కాదు అని ఎవడు నిశ్చయించగలడు? మానవుడు ఏ మార్గాన్ని అనుసరించినా వానికి సిద్ధి లభిస్తుంది".

"సర్వే సర్వజ్ఞాః కిల మాయాసంస్థగితసహజసార్వజ్ఞ్యాః,
చిత్తైకాగ్ర్యాభ్యాసాదావరణం భవతి భగ్నమఖిలమపి.

"అందరూ సర్వజ్ఞులే కదా? వాళ్ల సర్వజ్ఞత్వం మాయచేత కప్పబడిపోయింది. చిత్తైకాగ్రత్వాన్ని అలవరచుకొంటే అందరికీ ఆ అవరణం భగ్నం అవుతుంది.".

"కర్మజ్ఞానం భక్తిర్యోగో వోపాసనం తథైవాన్యత్,
భఞ్జయతి కిలావరణం చిత్తస్యాతో ముధా మతద్వేషః"

కర్మగాని, జ్ఞానంగాని, భక్తికాని, యోగంకాని, ఏదైనా మరొక ఉపాసగాని చిత్తావరణాన్ని భగ్నం చేస్తుంది. అందుచేత మతద్వేషం అనవసరం.

తత్త్వం అనేది ఒకటే; రెండు తత్త్వాలుండవు. ఇతర సంప్రదాయ ద్వేషం లేకుండా ఏదో ఒక సంప్రదాయాన్ని శ్రద్ధగా అనుసరిస్తే అదే చివరికి ఏనాటికైనా అసలు తత్త్వాన్ని చేరుస్తుంది.

జగజ్జీవేశ్వరులకు సమానమైన సత్యత్వాన్ని, పరస్పరభేదాన్నీ అంగీకరించిన ద్వైతు లైతే పరమేశ్వరుణ్ణి, అద్వైనా మేం చెప్పిన నామరూపాదులు గల పరమేశ్వరుణ్ణి, మేం చెప్పిన విధానంలో మాత్రమే సేవించాలి, అప్పుడే కృతార్థత్వం లభిస్తుంది అనే దురాగ్రహంతో ఉంటారు. అందరూ ఇలా ఉండక పోయినా ఇలా ఉండే వారి సంఖ్య వాళ్లల్లో అత్యధికంగా ఉంటుంది. అందుకు కారణం పుట్టినది మొదలు ఆ విధమైన ఆలోచనా ధోరణిలో పెరగడమే. అద్వైతసిద్ధాంతశ్రద్ధాళువులు కూడ ఇలాంటి దృక్పథం

అలవరచు కోనకుండా ఉండడం కొరకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అవకాశం వచ్చి నప్పుడల్లా మన సిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని విషయాలను ఇతరసిద్ధాంతాలనుండి నిఃసంకోచగా పరిగ్రహించవచ్చును అని సూచిస్తూంటారు. సాంఖ్యయోగమతాలను ఖండించి చివర శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు - "సాంఖ్యులూ యోగులూ కూడ ద్వైతులు, అందుచేత వాళ్ల మతంలో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరుద్ధమైన ఏ అంశాలున్నాయో వాటిని మాత్రమే మేం అంగీకరించం. మా సిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని అంశాలను మాత్రం స్వీకరిస్తాం" అంటారు.

"ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ, నాత్మైకత్వదర్శినః. యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేన త్విష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోః సావకాశత్వమ్. తద్యథా "అసంగో హ్యయం పురుషః" ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరభ్యుపగమ్యతే. తథా చ యోగైరపి "అథ పరివ్రాట్ వివర్ణవాసా ముణ్డోఽపరిగ్రహః" ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేన అనుగమ్యతే" (బ్ర.సూ.భా. 2.1.4)

అణిమాద్యైశ్వర్యాలను ఇస్తుందని చెప్పే యోగశాస్త్రాన్ని కూడ అప్రమాణం అని కొట్టివేయడం సాహసమే అవుతుంది అని ఒకచోట అంటారు-"యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్". (1.3.33).

ఇట్లే మరొక చోట "పరులమతాన్ని నిషేధించకపోతే అది మాకు అంగీకార్యం అన్నట్లే" అని అంటూ ఒక వాక్యానికి యోగశాస్త్రానుసారం అర్థం చెప్పారు-"ఏవం తర్హి "పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతి" ఇతి న్యాయాత్ ఇహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః మనసః పఞ్చ వృత్తయః పరిగృహ్యన్తే-'ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయః" (బ్ర.సూ.భా. 2.4.12).

ద్వితీయాధ్యాయంలోని ద్వితీయపాదం పూర్తిగా ఇతరమతఖండనానికి ఉద్దిష్టమైనది. దానిలో చివరి అధికరణం ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణం. దీనికే పాంచరాత్రాధికరణం అని పేరు కూడ. దానిలో సూత్రకారులు పాంచరాత్రమతాన్ని ఖండించారు. ఈ మతం ప్రకారం పరమేశ్వరుడు ఉపాదానకారణమూ

నిమిత్తకారణమూ కూడ. ఈ అధికరణప్రారంభంలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈశ్వరుడు ఉభయాత్మకకారణం అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నాయి కదా. శ్రుత్యనుసారియైన స్మృతి ప్రమాణమే కదా? అలాంటప్పుడు పాంచరాత్రాన్ని ఎందుకు నిరాకరిస్తున్నారు అని ఆశంకించుకొని ఆ విషయంలో వాళ్లతో మాకు విరోధం లేదు. కొన్ని ఇతరాంశాలు అవైదికాలుగా ఉన్నాయి. అందుచేత ఖండిస్తున్నాం అని సమాధానం చెపుతారు.

"నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః - ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి; శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః. తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి. ఉచ్యతే యద్యప్యేవంజాతీయకోంఽశః సమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి, అస్తి త్వంశాన్తరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారమ్భః". (బ్ర.సూ.భా. 2.2.42).

"అవ్యక్తంకంటె పరుడైన నారాయణుడు పరాత్మ; సర్వాత్మ. అతడు తననే అనేక విధంగా సృజించి ఉన్నాడు... ఆ భగవంతుణ్ణి భక్తిభావంతో సేవించి ఆతని అనుగ్రహానికి పాత్రులు కావాలి" ఇత్యాదివిషయాలు పాంచరాత్రసంప్రదాయంలో చెప్పబడ్డాయి. అవి కూడ మాకు అంగీకార్యాలే అంటారు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు - "తత్ర యత్తావదుచ్యతే - యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా, స ఆత్మనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్యావస్థిత ఇతి - తన్న నిరాక్రియతే "స ఏకధా త్రిధా భవతి" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్. యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచిత్తతయాభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే. శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. (బ్ర.సూ.భా. 2.2.42)

అదే విధంగా న్యాయశాస్త్రానికి సంబంధించిన కొన్ని అంశాలు అంగీకరించకపోయినా ఒకటి రెండు చోట్ల గౌతముని న్యాయసూత్రాలను సాదరంగా ప్రమాణంగా ఉదహరిస్తారు.

"స్వసిద్ధాన్తవ్యవస్థాసు ద్వైతినో నిశ్చితా దృఢమ్.
పరస్పరం విరుధ్యన్తే తైరయం న విరుధ్యతే" (మా.కా. 3.17)

అనే మాండోక్యకారికను శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈ క్రింది విధంగా వ్యాఖ్యానించారు.

"ఇతశ్చ మిథ్యాదర్శనం ద్వైతినాం రాగద్వేషాదిదోషాస్పదత్వాత్. కథమ్?

స్వసిద్ధాన్తవ్యవస్థాసు స్వసిద్ధాన్తరచనానియమేషు కపిలకణాదబుద్ధార్హతాదిదృష్ట్యనుసారిణో ద్వైతినః నిశ్చితాః. ఏవమేవైష పరమార్థో నాన్యథేతి తత్ర తత్రానురక్తాః ప్రతిపక్షం చాత్మనః పశ్యన్తః తం ద్విషన్త ఇత్యేవం రాగద్వేషోపేతాః స్వసిద్ధాన్తదర్శననిమిత్తమేవ పరస్పరమన్యోన్యం విరుధ్యన్తే. తైరన్యోన్యవిరోధిభిః అస్మదీయోఽయం వైదికః సర్వానన్యత్వాదాత్మైకత్వదర్శనపక్షో న విరుధ్యతే, యథా స్వహస్తపాదాదిభిః. ఏవం రాగద్వేషాదిదోషానాస్పదత్వాదాత్మైకత్వబుద్ధిరేవ సమ్యగ్దర్శనమిత్యభిప్రాయః''. (శంకరభాష్యమ్).

''ద్వైతుల దర్శనం (మతం) రాగద్వేషాదిదోషకలుషిత మైనది. అందువల్ల ఇది మిథ్యాదర్శనమే. ఎందువల్ల ననగా కపిల-కణాద-బుద్ధ అర్హతాదుల దృష్టిని అనుసరించిన ద్వైతులు తమ తమ సిద్ధాంతాలకు సంబంధించిన రచనానియమాల విషయంలో నిశ్చితబుద్ధి గలవారై ''ఇదే పరమార్థం, మరొకటి కాదు'' అని తమ మతాలపై రాగంతో మిగిలినవాళ్లందరినీ తమ శత్రువులనుగా చూస్తూ వాళ్లను ద్వేషిస్తూంటారు. ఈ విధమైన రాగద్వేషాలతో తమ తమ సిద్ధాంతాలను నిలబెట్టుకొనడం కోసం పరస్పరం కొట్లాడు కుంటుంటారు. పరస్పరవిరోధులైన వాళ్లతో మా పక్షానికి విరోధం ఏదీ లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఇది వైదికం, వేదప్రామాణ్యంమీద నిలబెట్టబడిన పక్షం; ఆత్మైకత్వదర్శనాన్ని బోధిస్తుంది. అందుచేత ఒక దేహానికి సంబంధించిన హస్తపాదాదులు పరస్పరమూ ఏ విధంగా ద్వేషించవో అదే విధంగా వైదికమైన మా పక్షం ఏ ద్వైతపక్షంతోనూ విరోధించదు. (అందరూ మనవాళ్లే, అందరూ ఒకటే అని కదా ఆత్మైకత్వదర్శనంలోని తత్త్వం). ఈ విధంగా రాగద్వేషాదిదోషాలకు అస్పదం కాకపోవడంచేత ఆత్మై కత్వబుద్ధి ఒక్కటే సమ్యగ్జ్ఞానం అని అభిప్రాయం''.

"యథా స్వహస్తపాదాదిభిః" అనే వాక్యానికి ఆనందగిరి ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించారు. ''యథా స్వకీయకరచరణాదిభిరాఘాతే కదా చిదాచరితేఽపి ద్వేషో న జాయతే, పరబుద్ధ్యభావాత్తథా ద్వైతాభిమానిభిరుపద్రవే క్షుద్రే కృతేఽపి నాద్వైతినస్తేషు ద్వేషో జాయతే. సర్వానన్యత్వాత్పరబుద్ధ్యభావాదిత్యర్థః''.

''తనచేయి గాని కాలు గాని తగిలి గట్టిగా నొప్పి కలిగినా కూడ పురుషుడు

ఆ హస్తపాదాదులను ద్వేషించడు. అందుకు కారణం అవి కూడ నావే కదా అనే జ్ఞానం వాని కుండడం. అట్లే ద్వైతు లందరూ మీది మీదికి ఎగబడి వస్తూ క్షుద్రమైన ఉపద్రవాలు చేయడానికి ప్రయత్నించినా కూడ అద్వైతి, వాళ్లందరూ మనవాళ్లే కదా అనే విశ్వాసంతో, వాళ్ల మాట లేవీ పట్టించుకొనడు'' అని భావం.

ఈ విధంగా అతివిశాలమైన దృక్పథం గల మహోత్తమదార్శనికులు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు. మా అద్వైతదర్శనం వైదికం అని చెప్పడంలో ఇతరములైన ఆగమాదులను ఆశ్రయించి ఎందరు ఎన్ని మతభేదాల సృష్టించినా వేదాన్ని మాత్రమే, ఉపనిషత్తులను మాత్రమే, ప్రమాణంగా అంగీకరించే ప్రతి ఒక్కరూ అద్వైతాన్నే అంగీకరించి తీరా లనే దృఢవిశ్వాసాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రకటించారు. కాని వైదికులమే అని చెప్పుకొంటూ, ఇతరాగమాదిసిద్ధాంతాలను కూడ ఔపనిషదసిద్ధాంతంలో చొప్పించి అద్వైతాన్ని వ్యతిరేకించడమే కాకుండా తనను అతికటువైన శబ్దాలతో దూషించడానికి వెనుకాడని వైదికద్వైతులు కూడా కాలాంతరంలో పుట్టబోతా రని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఊహించి ఉండరు. కాని అలాగే జరిగింది. శ్రీమద్రామానుజాచార్యమధ్వాచార్యాదులు అతి కటువులైన శబ్దాలతో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను వైయక్తికంగా దూషిస్తూ తావన్మాత్రంచేతనే అద్వైతాన్ని సమూలంగా పెకిలించవేయగలం అనీ, తమ సిద్ధాంతాన్ని నిలపగలం అనీ భ్రాంతిపడ్డారు. అలాంటి దేమీ జరగలేదు కదా అద్వైతం అచంచల శిలోచ్చయం వలె చెక్కుచెదరకుండా నిలచి ఉంది. ఈ ద్వైతమతాల లోని అంతర్గతవిరోధాలు, పరస్పరవిరోధాలు చూస్తుంటే, అవన్నీ నిర్జలమేఘశకలాల లాగ ఇటూ అటూ ఎగురుతూనే ఉంటాయి. అద్వైతసిద్ధాంతప్రచండభాస్కరుడు మాత్రం దేదీప్యమానంగా ప్రకాశిస్తూ ఉంటాడు అని స్పష్టం అవుతుంది.

భగవద్రామానుజులు తమ కున్న సుదీర్ఘసమాసనిర్మాణచాతురి నంతనీ ప్రదర్శిస్తూ రఘువీరగద్యం ఫక్కికలో అద్వైతమతప్రతిష్ఠాపనాచార్యులు, ప్రపంచంలోని మహాధీసంపన్నులలో అగ్రగణ్యులుగా పేర్కొనబడుచున్నవారూ, స్మరణమాత్రంచేతనే

సకలపాపాలను దహించే వరపువవిత్రనామధేయులూ అయిన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను అనేక జన్మసంచితమహాపాపకలుషితాత్ములనుగా వర్ణించారు. "తదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి, న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్." (భాష్యం 1.1.1)

ఏదో యుద్ధరంగంలో మనఃకల్పితుడైన ప్రతిపక్షిని నేలమీద పడవేసి వాని శరీరం ఇంకా ముద్గరంతో చితుక కొట్టినట్లు భావన చేస్తూ మధ్య మధ్య వీరు వాడే "ఇత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన" (దైవవశంచేతనే చచ్చిన వానిని ఇంకా ముద్గరంతో మర్దించి చాలును) ఇత్యాదివాక్యాలు చాల కనబడతాయి. ఇది ఆధ్యాత్మికవిషయవిచారమో భీరుభటుల శూన్యకదనరంగవిహారమో తెలియదు!

ఇంతకంటె ఒక ఆకు ఎక్కువ చదివిన ఆచార్యులు శ్రీమన్మధ్వాచార్యులు. వీరి దూషణవాక్యాలను అనువదించడానికి కూడ సంకోచించవలసి ఉంటుంది. గీతాభాష్యాంతంలో వీరు వ్రాసిన మహాకవితాసౌందర్యభరితమైన శ్లోకం చూడండి-

"శంకరాఖ్యస్య దుర్యోనేర్నిస్సృతేన రజస్వలా,

గీతానారీ సమీరేణ శోధితా హంసరూపిణా" (గీతాభాష్యాంతం)

ఇలాంటి నిరర్థకోద్గారాలన్నీ వారి వారి "మహోన్నతమానససంస్కారాన్ని" సూచిస్తాయి. ఇంకా ఆశ్చర్యకరమైన విషయం ఏమనగా ఈ సంప్రదాయాలకు చెందిన తరువాతివారిలో కూడ కొందరు (అందరూ కాదు) స్వీయగోష్ఠులలో ఇలాంటి వాక్యాలను ఉదాహరిస్తూ ఆహా మా ఆచార్యులు ఎంత బాగా అన్నారు అని సంతోషిస్తూంటారు. కొందరు సిగ్గుపడుతూంటారు.

ఇలాంటి నిందలు, ఆక్షేపణలు ఏ పద్మపాదాచార్యులవారి లేదా సురేశ్వరాచార్యులవారి దృష్టికైనా వెడితే వారు - "నాయనలారా ఎందుకు ఇంత

వృథాక్రోధావేశం? ఏమైనా మీరు నాకంటె చిన్నవాళ్లు. నా మాట వినండి. మీ తాతలు, ముత్తాతలూ కూడ మా ఆచార్యపాదులు స్థాపించిన అద్వైతమతాన్నే అనుసరించి, సాధనామార్గంలో ఉన్నంతకాలం వాళ్ల అభిరుచి ప్రకారం, శివుణ్ణో, కేశవుణ్ణో, దేవినో, గణపతినో మరే దేవతనో ఆరాధించి తరించారు. వాళ్లెవరూ నరకానికి వెళ్లినట్లు తార్కాణా లేవీ లేవు. అలాంటి దేదైనా జరిగితే వాళ్ల వంశాలలో మీవంటి మహామేధావులు, సదాచారసంపన్నులు పుట్టి ఉండరు. మీరు కూడా ప్రారంభంలో మా ఆచార్యచరణుల భాష్యాలే చదివారు కదా? ఉన్నది ఉన్నట్లుగా చెప్పడం మా ఆచార్యచరణుల పద్ధతి. ఏకాక్షరనిఘంట్వాదుల సహాయంతో ఉపనిషదర్థాలను ఇష్టం వచ్చినట్లు మార్చే పద్ధతి వారికి తెలియదు. మా ఆచార్యపాదులు పూర్వపక్షాలుగా చూపినవాటిని సిద్ధాంతాలుగా గ్రహించి వాటినే పట్టుకొని వ్రేలాడుతూ విషయం అర్థంకాకపోతే అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నించాలి కాని ఎందుకు ఈ నిందావాక్యాలు. మీరు చేసే ప్రతి ఆక్షేపానికి, ప్రతీ ప్రశ్నకీ సమాధానాలు సుస్పష్టంగా మా ఆచార్య పాదుల భాష్యాలలోనే మీకు లభిస్తాయి కదా? అవి అర్థం కాకపోతే ప్రకరణగ్రంథాలు చదువుకొనండి. తరవాత భాష్యాల దగ్గరికి వెళ్లండి. వారి భావాలనే విశదీకరిస్తూ మేం అందరం వ్రాసిన వ్యాఖ్యానాలు, ఉపవ్యాఖ్యానాలు ఉన్నాయి కదా? ఇష్టసిద్ధి, తత్త్వదీపిక, ఖండనఖండఖాద్యం మొదలైన గ్రంథాలున్నాయి కదా? నిజానికి మీరు సిద్ధాంతాలుగా గ్రహించిన విషయా లన్నీ వాటిలోని పూర్వపక్షాలే కదా? ఇంత ఆవేశంతో వ్రాసిన గ్రంథాలు అహంకారాన్నీ, ద్వేషాన్నీ పెంచుతాయి కాని మనఃశాంతి నిస్తాయా?'' అని అనేవారు.

ఇలాంటి దూషణవాక్యాలు, శ్లోకాలు చాలా ప్రమాదకరమైనవి. వీటిని పేర్లు, ప్రసంగాలు మార్చి ప్రయోగించినవారిమీదికే త్రిప్పికొట్టవచ్చు. అందుచేతనే సుందర పాండ్యుడు ఆర్యా అనే సూక్తిసముచ్చయంలో

"అప్రియముక్తాః పురుషాః ప్రయతన్తే ద్విగుణమప్రియం వక్తుమ్,
తస్మాదవాచ్యమప్రియమన్యప్రియవాక్యకామేన"

''ఎవరివిషయంలోనైనా అప్రియవాక్యం పలికిన ట్లయితే వాళ్లు రెట్టింపు

అప్రియంగా ఉండే పరుషవాక్యం పలకడానికి ప్రయత్నిస్తారు. అందుచేత ఇతరులు (తన విషయంలో) ప్రియవాక్యాలు పలకాలి అనుకొనే వాడు తా నెప్పుడూ అప్రియవాక్యం పలకకూడదు". అని అంటాడు. సరిగా ఇదే జరిగింది. ఎవరికి ఎవరు తీసిపోతారు! ఒకరు ఒకవిధంగా శ్లేషాదులతో నిందిస్తే మరికొందరు వాళ్లని అదే విధంగా దూషించడం ప్రారంభించారు. స్వతంత్రగ్రంథాలే బయలుదేరాయి. ఉదాహరణకి - మహావైయాకరణుడైన భట్టోదీక్షితులు అడుగడుగునా మధ్వసిద్ధాంతాన్ని ఖండిస్తూ బ్రహ్మసూత్రాలకు తత్త్వకౌస్తుభం అనే వ్యాఖ్యరచించాడు. ఇలాంటివి ఎన్నో. దీనివల్ల కలిగిన ఫలం ఏమయ్యా అంటే అసలు గ్రంథాల దాకా వెళ్లలేనివాళ్ల హృదయాలలో బహిర్జనాలాపకృతాలైన చిన్నచూపులే మిగిలాయి. ఇవన్నీ

"అపదే పదమర్పయన్తి హి శ్రుతవన్తో౽పి రజోనిమీలితాః"

"ఎంత విద్యావంతులైనా కూడ రజోగుణం కమ్మి చెడ్డమార్గంలో అడుగు పెడతారు" అనే కాళిదాసోక్తికి ఉదాహరణలు.

ఇదంతా ఒక విధంగా అప్రస్తుతమే. అప్రస్తుతమే కాదు కాళిదాసే చెప్పి నట్లు

"న కేవలం యో మహతో౽పభాషతే శృణోతి తస్మాదపి యః స పాపభాక్"

("మహాపురుషులను ఎవడైతే నిందిస్తాడో వానికే కాదు, ఆ నిందావాక్యాలు విన్నదానికి కూడ పాపం చుట్టుకొంటుంది"). ఇలాంటివి స్మరించడం పాపహేతువు కూడ. అయినా ఆధునికు లైనా ఇలాంటి పూర్వనిర్ణీతభావాలను దూరంగా పెట్టి శాస్త్రతత్త్వజ్ఞానం కోసం ప్రయత్నించాలని సూచించడం కోసం ఈ అప్రస్తుతప్రసంగం చేయబడింది. తన క్రమాగతసంప్రదాయాన్ని యథాశక్తిగా అనుసరిస్తూ, ఇతరసం ప్రదాయాలలో, అవి విదేశీయమతాలు కావచ్చు, నాస్తికమతాలు కావచ్చు, ఉన్న ఉత్తమాంశాలని కూడ స్వీకరించడవల్ల మానవునికి పరిపూర్ణత్వం లభిస్తుంది. ప్రధానసిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని మంచి విషయాలను ఏ సంప్రదాయంనుంచి యైనా తీసుకుంటాం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చూపిన మార్గాన్ని అనుసరించడమే

ఇందుకు ఏకైకోపాయం.

ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ఉపాసనాదులు: బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యమనీ, జగత్తు మిథ్యఅనీ అనగా సత్యమే కాని బ్రహ్మవలె సత్యం కాదనీ, ఉపనిషత్తుల సారాంశ మని చూచి ఉన్నాం. ఈ జగత్సృష్ట్యాదులకు కారణం మాయోపహితబ్రహ్మయే అని తెలుసుకొన్నాం. పారమార్థికభూమికవరకు వెళ్లిన తరవాత ఈ జగద్వ్యవహార మంతా బాధిత మైపోతుంది. కాని అంతవరకు, క్రింది భూమికలో, వ్యావహారికదశలో, జగద్వ్యవహారం అంతా సత్యమే అనే విషయం కూడ గుర్తించి ఉన్నాం. ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ప్రకారం ఈ జగత్తులో అనేకలోకా లున్నాయి. వీటిలో అన్నింటిలోకీ అత్యుత్తమమైన లోకం సగుణబ్రహ్మలోకం. కొంతకాలం భూమిమీద నివసించిన మానవుడు మరణానంతరం తన కర్మల ననుసరించి ఆ యా లోకాలకి ఏ విధంగా ప్రయాణిస్తాడో ఛాందోగ్య-బృహదారణ్యక-కౌషీతక్యాద్యుపనిషత్తులలోను తదనుసారం బ్రహ్మసూత్రాలలోను చెప్పబడింది.

దేవయానము, పితృయాణము అని రెండు మార్గా లున్నాయి. ఉత్తమము లైన ఉపాసనలు (సగుణోపాసనలు) చేసిన తపఃశాలులను దేవతలు దేవయానం ద్వారా బ్రహ్మలోకం చేరుస్తారు. వారు అక్కడ కూడ ఉపాసన నడిపిస్తూ ఉండి జ్ఞానం సంపాదించి చివరకు తల్లోకాధీశునితోపాటు ముక్తిపొందుతారు. ఇది క్రమముక్తి. ఇంక ఇష్టాపూర్తాదిపుణ్యకర్మలు చేసేవాళ్లని దేవతలు పితృయాణం ద్వారా చంద్రలోకం చేరుస్తారు. వాళ్లు అక్కడ చాలకాలం ఉండి మళ్లీ భూలోకంలో జనిస్తారు. వాళ్ల తరువాతి జన్మకు కారణమైన కర్మ పుణ్యకర్మయైతే మంచి జన్మ లభిస్తుంది; పాపకర్మ యైతే పాపజన్మ లభిస్తుంది. ఇంక ఉపాసనలు కాని కర్మలు గాని చేయనివారు ఈ భూలోకంలోనే అనేకవిధాలైన యోనులలో జన్మిస్తూ, మరణిస్తూ ఉంటారు.

వివిధలోకాలలోనికి లేదా శరీరాలలోనికి ప్రయాణం చేసేది సూక్ష్మశరీరం. ఈ సూక్ష్మశరీరంలో పచతన్మాత్రలు (పంచసూక్ష్మభూతాలు), పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచకర్మేంద్రియచాలు, మనస్సు, బుద్ధి అనేవి పదిహేడు ఉంటాయి. స్థూలశరీరం

పడిపోగానే జీవుడు సూక్ష్మశరీరంతో యతాయాతాలు చేస్తూంటాడు. నిజానికి జీవునికి యతాయాతాలు లేవు. ఇవి సూక్ష్మశరీరానికి మాత్రమే. ఈ సూక్ష్మశరీరం ఎక్కడికి వెడితే అక్కడ, ఘటం ఎక్కడికి వెడితే అక్కడ ఆకాశం ఉన్నట్లు, ఆత్మ ఉంటుంది. అక్కడ ఆ శరీరంతో సంబంధిస్తుంది.

సగుణబ్రహ్మోపాసనేష్టాపూర్తాదులతో సంతృప్తి పడకుండా సతతబ్రహ్మానుసంధానశీలులై అజ్ఞానబంధాన్ని తొలగించుకొని ఆత్మసాక్షాత్కారం సంపాదించుకొనగలిగినవారు ఇక్కడనే ముక్తి పొంద గలుగుతారు. శరీరం ఉన్నంతవరకు అది జీవన్ముక్తి. శరీరపాతానంతరం వాళ్ల సూక్ష్మశరీరం మళ్లీ ఎక్కడికీ వెళ్లడం అనేది ఉండదు. ఆ సూక్ష్మశరీరం ఇక్కడే నిలీనం అయిపోతుంది. అది విదేహముక్తి.

"యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః,

అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే". (ము. ఉ. 3.2.9)

(సర్వకామాలు విడచిన మర్త్యుడు అమృతుడై ఇక్కడనే బ్రహ్మను పొందుతాడు).

"స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" (ము.ఉ. 3.2.9)

(పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందినవాడు పరబ్రహ్మయే అవుతాడు)

వెనుక మనం చూచినట్లు ద్వివిధమార్గాల వర్ణనంలో గాని, జగత్సృష్ట్యాది వర్ణనంలో గాని శ్రుతికి తాత్పర్యం లేదు. బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదించుకొన్న వాడు ఈ గమనాగమనాలనుండి విముక్తుడై ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు. అందుకోసమే సాధకుడు ప్రయత్నం చెయ్యాలి అని చెప్పడంలోనే శ్రుతికి పరమతాత్పర్యం. శ్రుతులలో కనబడే వివిధమార్గాదివర్ణనం, జగత్సృష్ట్యాదివర్ణనం ఇవన్నీ వైరాగ్యోత్పాదనం కొరకే.

"తమేవ విదిత్వా అతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ" (శ్వే. ఉ. .8)

(ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందుతేనే మృత్యువును దాటకలుగుతాడు. మరొక మార్గం లేదు).

ఇత్యాద్యుపనిషద్వాక్యాలు ఆత్మజ్ఞానం తప్ప మోక్షానికి మరొక మార్గం లేదని స్పష్టంగా

చెపుతున్నాయి.

ఆధ్యాత్మికసాధన: ఉపనిషత్తులలో ఆత్మజ్ఞానానికి ఉపయోగించే అనేక సాధనాలు ప్రతిపాదింపబడ్డాయి. "కర్మలవల్ల లభించే లోకాలు కూడ నశ్వరములే అనే విషయాన్ని గ్రహించిన బ్రాహ్మణుడు (ఆత్మజ్ఞానసాధకుడు) వైరాగ్యం అలవరచుకోవాలి. కృత్రిమమైనవి (చేసి సంపాదించవలసిన కర్మలు) అకృత్రిమమైన, శాశ్వతమైన మోక్షరూపఫలాన్ని ఇవ్వజాలవు" అని ముండకోపనిషత్తు బోధిస్తున్నది.

"పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన"

(ము. ఉ. 1.2.12)

బ్రహ్మజ్ఞానానికి కావలసిన - నిత్యానిత్యవస్తువివేకం, ఇహాముత్రార్థఫలభోగ విరాగం, శమదమాదిసాధనసంపద, ముముక్షుత్వం అనే నాలుగు సాధనాలలో వివేక-వైరాగ్యా లనే మొదటి రెండు సాధనాలు ఈ శ్రుతివాక్యంలో చెప్పబడ్డాయి. ప్రపంచకంలో అనేకమైన ఆకర్షణలు ఉంటాయి. అయితే అవన్నీ అశాశ్వతములే అనే విషయాన్ని గ్రహించడమే వివేకం. అప్పుడు వాటిమీద ఆసక్తి తొలగిపోతుంది. అది వైరాగ్యం.

"విజ్ఞానం లేనివాడై పరిశుద్ధ మైన మనస్సు లేక అపవిత్రమైన జీవనవిధానం గడిపేవాడు ఆ పరమపదాన్ని పొందజాలడు. సంసారంలోనే చిక్కుకొని ఉంటాడు. మనోనిగ్రహం కలిగి విజ్ఞానవంతుడై పవిత్రమైన జీవితం గడిపేవాడు ఆ పరమపదాన్ని పొందుతాడు. అతనికి పునర్జన్మ ఉండదు" అని కఠోపనిషత్తు జ్ఞానవైశిష్ట్యాన్ని స్పష్టీకరిస్తున్నది.

"యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదాఽశుచిః,
న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి".
"యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి సమనస్కః సదా శుచిః,
న తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయతే". (క. ఉ. 1.1.7, 8)

"ఈ విధంగా మనోనిగ్రహం ఉన్న విజ్ఞానవంతుడు వాక్కునూ, ఇతరేంద్రియాలనూ

మనస్సులో నిలీనం చేసుకోవాలి. మనస్సును బుద్ధిలో నిలీనం చేసుకోవాలి. బుద్ధిని మహత్తత్త్వంలో నిలీనం చేసి దానిని శాంతమైన ఆత్మలో నిలీనం చేసుకోవాలి". ఈ సాధన కూడ కఠోపనిషత్తులో చెప్పబడింది.

"యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద్ జ్ఞాన ఆత్మని,

జ్ఞానమాత్మని మనసి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త ఆత్మని" (క.ఉ. 3.13)

నిర్గుణాత్మజ్ఞానానికి ప్రథమసోపానంగా అనేకమైన సగుణోపాసనలు ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడ్డాయి. ఓంకారోపాసన అనేకమైన ఉపనిషత్తులలో అతి విస్తృతంగా చెప్పబడింది. ఓంకారం పరమాత్మకు ప్రతీకం మాత్రమే కాదు; పదమాత్మవాచకం, తత్స్వరూపమూ కూడ.

"ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ధనస్సును గ్రహించి, ధ్యానంచేత వాడిగా చేయబడిన బాణం సంధించి, పరమాత్మమీద ఏకాగ్రంగా ఉన్న మనస్సుతో పరమాత్మ అనే లక్ష్యాన్ని గురి చూచి కొట్టాలి. ఓంకారమే ధనస్సు. ఆత్మ బాణం. బ్రహ్మ లక్ష్యం. ఆ లక్ష్యాన్ని ఏకాగ్రచిత్తంతో కొట్టిన ట్లయితే. బాణం లక్ష్యంలో కలిసి పోయినట్లు ఆత్మ (జీవాత్మ) ఆ బ్రహ్మతో కలిసిపోతుంది. అని అలంకారికభాషలో ముండకోపనిషత్తు వర్ణించింది:

"ధనుర్గృహీత్వౌపనిషదం మహాస్త్రం

శరం హ్యుపాసానిశితం సందధీత,

ఆయమ్య తద్భావగతేన చేతసా

లక్ష్యం తదేవాక్షరం సోమ్య విద్ధి"

"ప్రణవో ధనుః శరో హ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే.

అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయో భవేత్" (ము. ఉ. 2.2.3, 4)

శమం, దమం, ఉపరతి, తితిక్ష, సమాధానం, శ్రద్ధ అనేవి శమదమాది సాధనాలు. మొదటి ఐదు బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో సూచించబడ్డాయి.

"ఏవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం

పశ్యతి, సర్వమాత్మానం పశ్యతి" (బృ.ఉ. 4.4.23)

ఆత్మ యొక్క యథార్థస్వరూపం తెలిసినవాడు శాంతుడై (అంతరింద్రియని గ్రహం కలవాడై), దాంతుడై (బాహ్యేంద్రియనిగ్రహం కలవాడై) ఉపరతుడై (కర్మలు విడచి, సంన్యసించి), తితుక్షువై (సుఖదుఃఖశీతోష్ణాదిద్వంద్వాలను సహిస్తూ), సమాహితుడై (స్థిరచిత్తం కలవాడై) ఆత్మను తన ఆత్మలోనే చూస్తాడు; సర్వమునూ ఆత్మగానే చూస్తాడు."

ఆరవదైన శ్రద్ధ - **"తస్మాచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః శ్రద్ధావిత్తో భూత్వా ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్"** ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరాలలో చెప్పబడింది.

ముముక్షుత్వం అనేది నాల్గవ సాధనం. తీవ్రమైన మోక్షేచ్ఛ ఉన్నవాడే బ్రహ్మజ్ఞానం కోసం ప్రయత్నిస్తాడు. సద్గురువును సేవించి సఫలప్రయత్నుడౌతాడు. **"తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్"** (ము. ఉ. 1.2.12) అని ముండకోపనిషత్తు గురూపసదానాన్ని బోధిస్తున్నది. ఈ విధంగా ముముక్షువై, గురువును ఆశ్రయించి ఆయననుండి ఆత్మస్వరూపాన్ని గూర్చిన ఉపదేశం పొందిన సాధకుడు తాను విన్న విషయాన్ని గూర్చి మననం చెయ్యాలి. తగు యుక్తులచేత ఆ విషయం చక్కగా మనస్సుకు పట్టించుకొని ఆత్మస్వరూపాన్నే నిరంతరమూ ధ్యానం చేయడంచేత తత్సాక్షాత్కారం పొందుతాడు అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు చెపుతున్నది.

"ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో, మన్తవ్యో, నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమ్" (బృ.ఉ. 2.4.5)

బ్రహ్మయందు, గురువునందు పరిపూర్ణమైన శ్రద్ధాభక్తు లున్నవానికి ఉపదేశించిన విషయాలన్నీ వాటంతట అవే అర్థం అవుతాయట.

"యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,
తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః" (శ్వే. ఉ. 6.23)

అందుచేత ఆత్మజ్ఞానం కావాలనే కోరిక గలవాడు అవసరమైన ఇతర

వాగ్వాదాలన్నీ విడిచిపెట్టి ఆత్మను గూర్చియే ధ్యానం చెయ్యాలి.

"తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథామృతస్యైష సేతుః"

(ము. ఉ. 2.2.5)

నువ్వు అన్వేషించే ఆత్మ దేశకాలాదిపరిచ్ఛిన్న మైతే, ఒక దేశంలో, ఒక కాలంలో, ఒక ఆకారంతో కూడినదైతే అది పూర్ణానందస్వరూపం కాజాలదు. పరిపూర్ణానందం ఇవ్వజాలదు. పరిచ్ఛిన్నవస్తువులలో ఆనందం లేదు; ఉన్నా అది పరిచ్ఛిన్నమే. ఆనందం అపరిచ్ఛిన్నవస్తువునందే, అద్వితీయాత్మతత్త్వంలోనే ఉంది అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు చెపుతున్నది.

"యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం, భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః" (ఛా.ఉ. 7.23)

ఇక్కడ చెప్పిన భూమయే బ్రహ్మ; బ్రహ్మయే భూమ. దీనిలో ఉన్న ఆనందం యొక్క అత్యల్పమైన అంశాన్ని గ్రహించి ఇతరభూతా లన్నీ ఆనందంతో జీవిస్తున్నాయి

"ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి" (బృ.ఉ. 4.4.32)

ఈ విధంగా అద్వితీయాత్మతత్త్వాన్ని బోధించి, తాదృశబ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలవానికి ఈ ప్రపంచకమూ ఉండదు; దానితో ఏ విధమైన సంబంధమూ ఉండదు అని స్పష్టంగా చెపుతున్నాయి ఉపనిషత్తులు. ఈ జ్ఞానం కలిగిన తరవాత ఇతరజగత్తుతో పాటు ఉపనిషత్తులు కూడ పరిత్యాజ్యాలే నట. బియ్యం తీసికొన్న తరవాత ఊక ఎవరికి కావాలి?

గ్రన్థమభ్యస్య మేధావీ జ్ఞానవిజ్ఞానతత్త్వతః,

పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్గ్రన్థమశేషతః" (బ్రహ్మబిందూపనిషత్. 18)

ఇంత ధైర్యంతో ఇలా చెప్పగలిగిన సంప్రదాయం ఎక్కడైనా ఉంటుందా అని సందేహం.

ఈ విధంగా వేదాంతం మనకు అనాదికాలం నుంచీ పరిచితంగా వస్తూన్న ఈ ద్వైతప్రపంచాన్నే ఆధారంగా చేసుకొని క్రమక్రమంగా అద్వితీయాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారం

పొందే ఉపాయాన్ని అనేక వాచోయుక్తులతో ప్రతిపాదిస్తున్నది. అలాంటి సాక్షాత్కారాన్ని కొందరు ఒక జన్మలో పొందవచ్చు, మరికొందరు పది జన్మలలో పొందవచ్చు, మరొకరు వేయి జన్మలలో పొందవచ్చు. ఎప్పటికి చేరగలిగినా అదే ఉత్తమగమ్య మనీ అంతకు ముందు లభించే వన్నీ అవస్థావిశేషాలు మాత్రమే అనీ వాటి భూమికలో వాటి ప్రాధాన్యం వాటికి ఉండనే ఉందనీ ఉపనిషత్తుల ఉపదేశం.

వేదాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానమైన అంశాలను ఈ క్రింది విధంగా సంక్షిప్తరూపంలో చెప్పవచ్చును.

1. ఉన్న ఏకైకసత్యం బ్రహ్మమాత్రమే. అది నిర్గుణం; నిర్విశేషం, అది సద్రూపం (ఉనికి అనేది దానికే ఉంది). జ్ఞానరూపం. ఆనంద రూపం (సచ్చిదానందస్వరూపం).

2. అనిర్వాచ్యమైన మాయ అనే శక్తితో కూడిన, అనగా తన శక్తియే అయిన మాయ పనిచేసి నప్పుడు, ఆ బ్రహ్మయే సగుణబ్రహ్మ అని చెప్పబడుతుంది. ఆ స్వరూపానికి శివ-కేశవ-చతుర్ముఖాదినామధేయాలు ఎన్ని పెట్టినా పెట్టుకొనవచ్చును. మాయాసహితమైన బ్రహ్మయే జగత్సృష్ట్యాదులకు కారణం.

3. అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం జగత్తును మిథ్యా అని చెప్పినా ఈ మిథ్యాత్వం కేవలం పారిభాషికం. ఆత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు (ఇది కొన్ని వేల మంది సాధకులలో ఒకనికి కలుగుతుంది) ఈ జగత్తంతా ఇతరసంప్రదాయాల ప్రకారం ఎంత సత్యమో, అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం కూడ నూటికి నూరు పాళ్లు అంత సత్యమే. అందుచేత అంతా మిథ్యయే కదా అని ఏ అద్వైతీ స్వేచ్ఛగా, శాస్త్రవిరుద్ధంగా, ప్రవర్తించకూడదు. అయ్యో! ఈ జగత్తు ఏమైపోతుందో అని ఇతరులు బాధపడవలసిన పని లేదు. ఇది అందరినీ వెన్నంటియే ఉంటుంది.

4. క్రింది భూమికలో సాలోక్యం, సామీప్యం, సాయుజ్యం, సారూప్యం మొదలైన అన్ని రకాల ముక్తులూ కూడ అద్వైతికి అంగీకార్యములే. ఈ విషయాన్ని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ముండకోపనిషద్భాష్యంలో విశదీకరించారు-

"ప్రయాన్తి ప్రకర్షేణ యాన్తి. యత్ర యస్మిన్ సత్యలోకాదౌ అమృతః పురుషః ప్రథమజో హిరణ్యగర్భః.... ఏతదన్తాస్తు సంసారగతయః అపరవిద్యాగమ్యాః. నన్వేతం మోక్షమిచ్ఛన్తి కేచిత్? న. "ఇహైవ సర్వే ప్రవిలీయన్తే కామాః"; "తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరాః యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తి" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః"

(ము.ఉ. భాష్యం. 1.11)

"వాళ్లు అమృతపురుషుడైన, మొట్టమొదటి జీవుడైన హిరణ్యగర్భుని లోకమైన సత్యలోకం వంటి లోకాలకు వెడతారు. అపరవిద్యచేత, అనగా సగుణ బ్రహ్మోపాసనచేత పొందదగిన స్థానాలలో అత్యుత్తమమైన స్థానం ఇదే. (ప్రశ్న) కాని ఇదే మోక్షం అని కొందరంటారు కదా? కాదు. మోక్షం అంటే ఎక్కడికో వెళ్లడం కాదు. "ఇహైవ..కామాః" ఆ కామా లన్నీ ఇక్కడనే నశించి పోతాయి". "తే సర్వగం .... అవిశన్తి" "సర్వవ్యాప్తమైన బ్రహ్మను సాక్షాత్కరించుకొన్న ధీరులు, ఆ బ్రహ్మలోనే ప్రవేశిస్తారు. అనగా ఆ బ్రహ్మగానే ఉంటారు" అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి కదా?"

ఇంకొక విషయం ఏ మనగా - సాంఖ్య-యోగ-న్యాయ-వైశేషిక-మీమాంస కాది ప్రాచీనాస్తికదర్శనాలలో గాని, చివరికి నాస్తికదర్శనా లని చెప్పే బౌద్ధాది దర్శనాలలోగాని మోక్షం అంటే మరొక లోకం చేరి అక్కడ మళ్లీ భగవత్సేవాదికం ప్రారంభించడం అని అంగీకరించలేదు. జైనులు కూడ జీవుడు ఒంటరిగా నిరంతరం అలోకాకాశంలో హాయిగా పైకి ఎగురుతూండడమే మోక్షం అని అంటారు. ఈ దార్శని కుల మతాల ప్రకారం ప్రతీ సాధకుడు ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు. భక్తునికి ఆరాధ్యుడైన భగవంతుని స్థానం చేరుకోవడమే మోక్షం అని అంగీకరించిన వాళ్లు తరువాతి కాలంలో వచ్చిన దార్శనికులే. సాధకుడు ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు అని అంగీకరిస్తూనే అద్వైతులు "వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః" ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యాల ప్రామాణ్యాన్ని అనుసరించి, కొందరు సగుణోపాసకులు మాత్రం సత్యలోకం చేరి అక్కడనే చాల కాలం ఉండి, మహాప్రళయాంతంలో ఆ సత్యలోకం కూడ నిలీనం అయిపోయినప్పుడు, ఆ సగుణబ్రహ్మతో కలిసి మోక్షం పొందుతారు అని నిర్ణయించారు.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఉపనిషదాదులలో ఉద్ఘోషిత మైన మాయావాదాన్ని స్వీకరించి తాత్పాహాయ్యంతో జగజ్జీవేశ్వరుల స్వరూపాలను, వాటి పరస్పరసంబంధాన్ని చక్కగా నిరూపించారు. ఈ మాయావాదాన్ని అన్వయించుకుంటూ పోగా పోగా సగుణ బ్రహ్మ అని చెప్పే శివకేశవాదులకు కూడ పారమార్థికసత్త్వం లేదనీ, నిర్గుణమూ నిర్విశేషమూ అయిన నిర్గుణబ్రహ్మయే, ఉపనిషత్తుల ప్రకారం, ఏకైకపారమార్థిక సత్యమనీ తేల్చవలసివచ్చింది. మామూలుగా అందరూ అంగీకరించే తత్తద్దేవతాసన్నిధి ప్రాప్తి కూడ పూర్తి మోక్షం కాదనీ, సత్యలోకాదులు కూడ నశ్వరము లనీ తేలింది. దానితో తమ తమ ఆరాధ్యదేవతలకు కూడ అపారమార్థికత్వాన్ని ప్రతిపాదించే ఈ సిద్ధాంతంమీద, తత్ప్రవర్తకులమీద ద్వైతు లందరికీ పట్టరాని కోపం కలగడం సహజమే. పదిమంది కౌమారవయస్కులైన బాలులు మాటలాడుకుంటూండగా ఒకడు ఈ దేశంలో అందరికంటె గొప్పవాడు ఎవడు అని ప్రశ్నించాడట. మరొకడు అందరికంటె గొప్పవాడు రాజు అన్నాడట. మూడవవాడు లేచి, రాజుకాదు, అందరికంటె గొప్పవాడు మా నాన్న అన్నాడట. రెండవ వాడు అలా కాదనడంతో మూడవవాడు క్రోధావేశంతో అక్కడ నున్న దండంతో వానికి కపాలభంజనం చేశాడట. ఆ పరిస్థితులలో అది సహజంగా జరిగే పనియే. ద్వైతుల ఆక్షేపణలూ, నిందలూ కూడ ఇలాంటివే అని పిస్తుంది.

నిజం పరిశీలిస్తే ప్రపంచకంలో అందరూ ద్వైతులే. అద్వైతు లని చెప్పుకొనేవాళ్లు సైద్ధాంతికంగా మాత్రమే అద్వైతులు. వ్యవహారంలోనికి వచ్చేసరికి వీరందరూ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చెప్పిన "పశ్వాదిభిశ్చావిశేషాత్" ఇత్యాదివాక్యాలకు ఉదాహరణభూతులే. ఆ తత్త్వాన్ని ఆకళించున్నవాడు వెయ్యి మంది సాధకులలో (సాధకులలో మాత్రమే) ఒక డుండవచ్చును. ఎవ్వరూ తమ విశ్వాసాలను విడవవలసిన పని లేదు; తమ సంప్రదాయాలను యథావిధిగా అనుసరిస్తూ ఉండవచ్చును. కాని ఒక్క సారి నిష్పక్షపాత మైన, పూర్వనిర్ణయదుషితం కాని మనస్సుతో పరిశీలిస్తే ఈ సిద్ధాంతం ఎంత గంభీరమైనదో, దీనికి ఈ రూపం ఇచ్చిన ఆ మహాపురుషుడు ఎంతటి

మహామేధాసంపన్నుడో అర్థం అవుతుంది. ఆనందం కలుగుతుంది.

పాశ్చాత్యతత్త్వశాస్త్రం వలె భారతీయతత్త్వశాస్త్రం కేవలం సిద్ధాంతప్రధానం కాదు. విశ్రాన్త్యాసనవిచారణీయసిద్ధాంతం (Arms-Chair Philosophy) కాదు. ప్రతీ దర్శనాచార్యుడూ కూడ తాను బోధించిన సిద్ధాంతంలోని సత్యాన్ని కనుగొనడానికి తగిన సాధనామార్గాన్ని కూడ నిర్దేశించి ఉన్నాడు. ఇది ఆస్తికదర్శనాలలో ఎంత సత్యమో నాస్తికదర్శనాలలో కూడ అంత సత్యమే. అందుచేత ఏ దర్శనంలో ఆస్థ ఉన్న వారైనా, ఏ సంప్రదాయానికి చెందిన వారైన తమ మార్గాన్ని విడవకుండానే అద్వైతసిద్ధాంతజ్ఞానం సంపాదించుకొని తజ్జనితానందం కూడ పొందవచ్చును.

5. అయితే వేదాంతాధ్యనంవల్ల కొంతవరకు నూతనవిషయజ్ఞానజనిత మైన ఆనందం కలగవచ్చు నేమో; నిజమైన ప్రయోజనం ఏ కొద్దిమందికో మాత్రమే కలుగుతుంది. ప్రథమసూత్రానికి అర్థం చెపుతూ ప్రారంభంలోనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రతిఒక్కడు ఈ వేదాంతం జోలికి రావద్దని, సాధన చతుష్టయసంపత్తి ఉన్న దనుకొన్నవాడే ఏతచ్ఛాస్త్రాధ్యయనం చెయ్యాలనీ హెచ్చరిస్తారు. అంతే కాదు ఈ జన్మలోనే ఆత్మ సాక్షాత్కారం కావాలంటే సంన్యాసాశ్రమం తీసికోవా లని భాష్యాంతరాలలో వివరించారు. ఈ మాట వినగానే మాకు మాత్రం అధికారం ఎందుకు లేదు అని మనకు అహంకారోపరక్తమైన ఆగ్రహం కలగవచ్చును. కాని అత్యల్పమైన ఈ ఆయుర్దాయకాలంలో చాల వరకు సమయం లౌకికకార్యాలలో వెచ్చించి వేదాంతాధ్యయనఫలితం లభించాలంటే అంత సులభంగా లభిస్తుందా? అందుచేతనే వారు ఆ నియమం విధించారు. సంన్యాసాశ్రమం గ్రహించకపోయినా నిరంతరాత్మానుసంధానం చేసికొంటాం అంటే వారికి కూడ అభ్యతరం ఉండకపోవచ్చు. శీఘ్రఫలలాభం కోసమే సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారం మంచి దని చెప్పారు. కొంచెం మాత్రమే సాధించినా ఉత్తరజన్మలలో దీని ఫలితం ఉంటుంది. "న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి" అని శ్రీ కృష్ణుడిచ్చిన అభయహస్తం మన కుండనే ఉంది.

కార్ల్. హెచ్. పాట్టర్ అనే విద్వాంసుడు "ఎన్‌సైక్లోపీడియా ఆఫ్ ఇండియన్

ఫిలాసఫీస్" అనే గ్రంథంలో అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానాంశాలను చక్కగా విశ్లేషించి ఈ క్రింది విధంగా ప్రతిపాదించాడు.

"అద్వైతవేదాంతాన్ని మనం, తాత్కాలికంగా మన నిర్ణయాన్ని ఉపయోగించి, సైద్ధాంతికమైన ఆధారంమీద Theoritical basis, ఔపయోగికమైన స్థితి Practical Basis మీద, రెండు మార్గాలలో విభజించవచ్చును. సైద్ధాంతికాధారం మీద చేసే కల్పనలు ఇవి.

1. తత్త్వశాస్త్రం సంసారబంధాలనుండి విముక్తి లభించే మార్గం చూపించాలి.

2. బంధం కేవలం అవిద్యవల్ల ఏర్పడింది. వాస్తవలంలో ఆత్మకు బంధమూ లేదు, దేహాంతరలోకాంతరగమనాగమనాదులూ లేవు. ఇది ఎల్లప్పుడూ ముక్తమే.

3. బంధానికి ఆది అంటూ లేదు; అవిద్య తొలగించబడేవరకు ఇది అవిచ్ఛిన్నంగా కొనసాగుతూనే ఉంటుంది.

4. బంధం అజ్ఞానంవల్ల కలిగినది గాన, అజ్ఞానానికి విరుద్ధమైన విద్యను (జ్ఞానాన్ని) సంపాదించుకుంటే అజ్ఞానం తొలగిపోతుంది; అప్పుడు ముక్తి లభించి నట్లు కనబడుతుంది.

5. అజ్ఞానం వాస్తవంలో లేని, ఆపాతతః కనబడే, భేదబుద్ధిని కలిగించడం ద్వారా పనిచేస్తూంటుంది.

6. అందుచేత జ్ఞానం అనగా - అన్ని భేదాలు, విశేషించి, తెలుసుకొనేవాడు, తెలియబడేది, అనే భేదం, కాల్పనికమైనవే, దే, అని గ్రహించడమే.

7. దృక్ (చూచేది) దృశ్యం (చూడబడేది) అనే భేదంతో శూన్యమైన జ్ఞానమే మోక్షదాయకమైనది; అది సాక్షాత్తు చైతన్యరూప మైనది; అనుభవం.

8. ఆ పరిశుద్ధమైన చైతన్యమే ఆత్మ. అది లేకుండా దేనినీ తెలుసుకొనే అవకాశం లేదు.

9. సత్యమైన ఈ ఆత్మ, శుద్ధచైతన్యం, బ్రహ్మకంటె భిన్నం కాదు. బ్రహ్మ స్వజ్ఞానానికి విషయం అని అన్నట్లయితే అప్పుడు జ్ఞాత, జ్ఞేయం అనే భేదాన్ని

అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. ఈ భేదం పైన చెప్పి నట్లు అజ్ఞానకల్పితం.

10. అజ్ఞానకల్పితాలైన వన్నీ ఇది సత్యం కాదు, ఇది సత్యం కాదు అని భాధితము లవుతూంటాయి. అలా బాధితం కానిదే నిజమైన సత్యం.

11. సత్యత్వాన్ని నిర్ణయించడంలో నిర్ధారక ప్రమాణాన్ని critarion ఉపయోగించి చూస్తే శుద్ధచైతన్యం మాత్రమే సత్యమైన దని తెలుస్తుంది. ఎందువల్ల ననగా ఇది అజ్ఞానకృతమైన భేదబుద్ధిచేత కలుషితం కాదు; ఎన్నడూ బాధించబడదు; ఇది లేదు అని నిరాకరించబడదు; బాధించడానికి కూడ చైతన్యం ఉండాలి కదా?

12. మనకు శుద్ధచైతన్యంయొక్క అనుభవం సుషుప్తిలో కలుగుతుంది. దానినుండి మేల్కొన్న తరవాత మనం ప్రసన్నులంగా ఉంటాం. దీనిని పట్టి శుద్ధచైతన్యం ఆనందస్వరూపం అని నిర్ణయించవచ్చును.

13. భేదా లన్నీ అజ్ఞానకల్పితాలే గాన మోక్షానికి మార్గం ఇదే అని నిశ్చితంగా ఏ మార్గం చూపినా, దానిలో భేదబుద్ధికి అనుప్రవేశం ఉన్నతవరకూ, చివరికి అది కూడ (ఆ మార్గం కూడ) అసత్యమే అవుతుంది.

14. అయితే కొన్ని మిథ్యాదృష్టులు false views మిగిలినవాటికంటె కొంతవరకు మంచివి కావచ్చును; అవి అంతగా అమార్గప్రదర్శకాలు కాకపోవచ్చును. చెడ్డ దృష్టులను విమర్శించి పరిహరించగా పరిహరించగా క్రమంగా మంచివాటిని చేరవచ్చును.

15. ఉదాహరణకి - కార్యం కారణం కంటె పూర్తిగా భిన్నమైనది అని చెప్పే అసత్కార్యవాదంకంటె కార్యానికీ కారణానికీ వాస్తవంలో భేదం లేదని చెప్పే సత్కార్యవాదం మంచిది. సత్కార్యవాదంలో కూడ కారణం కార్యంగా మార్పు చెందుతుంది అని చెప్పే పరిణామవాదం కంటె కారణమే కార్యరూపంలో కనబడుతుంది అని చెప్పే వివర్తవాదం మంచిది. అదే విధంగా కార్యకారణభావాన్ని గూర్చిన అన్ని అభిప్రాయాలకంటె కూడ (మాండూక్యకారికలలో చెప్పినట్లు) అసలు దేనికీ పుట్టుక అనేదే లేదని చెప్పే అజాతివాదం మంచిది; ఎందువల్ల ననగా కార్యకారణభావంలో

భేదం అనుగతమై ఉంటుంది.

16. ఏదైన ఒక జ్ఞానాన్ని గూర్చి ఇది ప్రమాణమా అప్రమాణమా అని తెలుసుకోవా లంటే మరొక నిర్ణాయకజ్ఞానం ఉండాలి అని చెప్పే పరతఃప్రామాణ్యంవాదం కంటె ఒక జ్ఞానం పుట్టిన దంటే అది ప్రమాణమే. ఇది ప్రమాణమా అప్రమాణమా అని నిర్ణయించడానికి మరి యొక జ్ఞానం అవసరం ఏదీ లేదని చెప్పే స్వతః ప్రామాణ్యవాదం మంచిది. అయితే సత్యం అనేది నిర్ణయాల (judgements) చేత తెలియబడదు; పారమార్థికసత్యాన్ని ఎవ్వడూ కూడ ప్రమాణాల ద్వారా తెలుసుకొనజాలడు అని చెప్పే సిద్ధాంతం దృష్ట్యా పై రెండు వాదాలు కూడ చెడ్డవే.

17. ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించే ఆస్తికదృష్టికంటె నాస్తికత్వం భౌతికవాదం చెడ్డది. ఆస్తికత్వంలో కూడ ఏకేశ్వరవాదం కంటె అనేకేశ్వరవాదం తక్కువది. చివరికి అన్ని రకాలైన ఆస్తికత్వాలకంటె అద్వైతం మంచిది.

18. శబ్దప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్లందరి దృష్టికంటె చార్వాకుల దృష్టి చెడ్డది. శబ్దప్రమాణం అంగీకరించేవాళ్లలో కూడ వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించకుండా, ఇతరమైన ఆగమాదుల ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్ల (జైనబౌద్ధాదుల) దృష్టికంటె వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్ల దృష్టి మంచిది. వేద ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్లలో కూడ కర్మకాండవిధాయకవేదభాగానికే ప్రామాణ్యం, మిగిలినదానికి లేదు అనే వాళ్ల దృష్టికంటె రెండు భాగాలకూ సమానమైన ప్రామాణ్యం ఉంది అని అంగీకరించేవాళ్ల దృష్టి మంచిది. మోక్షానికి రెండు భాగాలూ కూడ సమప్రాధాన్యం కలవే అనే దృష్టికంటె పూర్వభాగం స్వర్గాదులను మాత్రమే ఇస్తుంది, ఉత్తరభాగమే మోక్షానికి ఉపయోగిస్తుంది అనే దృష్టి మంచిది. చివరికి ఈ భాగం కూడ ప్రత్యక్షంగా మోక్షమార్గం చూపజాలదు, "ఇది కాదు ఇది కాదు" అని అంటూనే పరతత్త్వాన్ని చూపుతుంది అనే దృష్టి అత్యుత్తమం".

ఈ విధంగా పైన కొన్ని అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానాంశాలు, వాటికి ఉపోద్బలకాలైన, అద్వైత్యంగీకృతాలైన వాదాలు సూచించబడ్డాయి.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రస్థానత్రయం, ఏకశ్లోకీ మొదలు సహస్రాధిక శ్లోకప్రమాణం గల అనేక ప్రకరణగ్రంథాలు రచించి అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని అచంచలములైన మూలాధారస్తంభాలమీద నిలబెట్టిన ఆ సుముహూర్తం ఎట్టిదో కాని, నాటినుండి నేటివరకు అద్వైతతత్త్వప్రతిపాదకాలు, వివిధాక్షేపపరిహారరూపాలు అయిన ఎన్నో గ్రంథాలు వందల సంఖ్యలో, వేలసంఖ్యలో ఆవిర్భవిస్తూనే ఉన్నాయి. సంస్కృతభాషలోనే కాక అనేకమైన ఇతరభారతీయభాషలలోను, పాశ్చాత్యభాషాదులలోను కూడ ఆవిర్భవిస్తున్నాయి. వీటిలో కొన్ని వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యారూపమైనవి. కొన్ని స్వతంత్రగ్రంథాలు. మరికొన్ని మళ్లీ ఆ స్వతంత్రగ్రంథాల వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యారూపమైనవి. ఇంత విశాలమైన వాఙ్మయం ఏ ఇతరసంప్రదాయంలోను వెలవడలేదు. అందుచేత కూడ వేదాంతం అనగానే అద్వైతం అని మాత్రమే పండితులు మొదలు పామరుల వరకు, మొదట మనస్సులో స్ఫురిస్తుంది.

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యంమీద బయలుదేరిన కొన్ని వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలను గూర్చి వెనుక చూచి ఉన్నాం. ఇక్కడ కొన్ని ప్రధానమైన ఇతరగ్రంథాల నామధేయమాత్రనిర్దేశం జిజ్ఞాసువులకు ఉపకారకంగా ఉత్సాహవర్ధకంగా ఉంటుం దనే అభిప్రాయంతో చేయబడుచున్నది. విద్యారణ్యులు (1350) వివరణప్రస్థానంలోని విశేషాలను స్పష్టీకరిస్తూ వివరణప్రమేయసంగ్రహం అనే గ్రంథం రచించారు. ఈయన రచించిన దృగ్దృశ్యవివేకం, జీవన్ముక్తివివేకం, పంచదశి, అనుభూతిప్రకాశ మొదలైన గ్రంథాలు గొప్ప మననగ్రంథాలు. సురేశ్వరాచార్యులు భగవత్పాదుల ప్రధానశిష్యచతుష్టయంలో ఒకరు. వీరు నైష్కర్మ్యసిద్ధి రచించారు. వీరి బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యవార్తికం శ్లోకరూపంలో ఉన్న అతి విస్తృతమైన వ్యాఖ్య. దాదాపు 12000 శ్లోకా లున్నాయి. ఇట్లే ఈయన తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యవార్తికం కూడ రచించారు. జ్ఞానోత్తమమిశ్రుడు నైష్కర్మ్యసిద్ధికి వ్యాఖ్య రచించాడు. సర్వజ్ఞాత్మముని (900) శాంకరభాష్యసిద్ధాంతాలను క్రోడీకరిస్తూ శ్లోక రూపంలో సంక్షేపశారీరకం రచించారు. దీనికి రామతీర్థులు వ్యాఖ్యానం రచించారు. 1190 ప్రాంతానికి చెందిన

శ్రీహర్షుడు అద్వైతవేదాంతవాదగ్రంథాలలో అతిప్రసిద్ధమైన **ఖండనఖండఖాద్యం** రచించి నైయాయికాదులు ఆ యా పదార్థాలకు చెప్పిన లక్షణాలను ఖండించి అనిర్వచనీయతావాదాన్ని స్థాపించారు. తరవాత నాతిచిరకాలానికే చెందిన చిత్సుఖాచార్యులు ఖండనఖండఖాద్యానికి వ్యాఖ్య రచించారు. ఈయన **తత్త్వదీపిక** అనే ఒక స్వతంత్రవాదగ్రంథం కూడ రచించారు. దీనికి ప్రత్యగ్రూపాచార్యులు నయప్రసాదిని అనే వ్యాఖ్య రచించారు. శంకరమిశ్రులు, రఘునాథుడు కూడ ఖండనఖండఖాద్యానికి వ్యాఖ్యలు రచించారు. 1350 ప్రాంతానికి చెందిన ఆనందపూర్ణసరస్వతి **'ఖండనఫక్కికావిభజనీ'** అనే సువిస్తృతవాఖ్య రంచించారు. దీనికే **విద్యాసాగరీ** అని కూడ పేరు. గ్రంథకర్తకు విద్యాసాగర అనే బిరుదు ఉండడంచేత ఈ వ్యాఖ్యకు ఆ పేరు ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చినది. ఇది చక్కని హిందీ అనువాదంతో 1979లో వారాణసినుండి ప్రకటించబడింది. 1550 ప్రాంతానికి చెందిన ధర్మరాజాధ్వరీంద్రుడు అద్వైతులు అంగీకరించిన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలను, అద్వైతసిద్ధాంతాన్నీ వివరించే **వేదాన్తపరిభాష** అనే గ్రంథం రచించాడు. దీనికి ఆయన కుమారుడు రామకృష్ణాధ్వరి **శిఖామణి** అనే మంచి ప్రామాణికమైన వ్యాఖ్య వ్రాశాడు. దీనికి అమరదాస అనే మహాపండితుడు **మణిప్రభ** అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అద్వైత వాదగ్రంథాలలో అతిప్రసిద్ధమైనది **అద్వైతసిద్ధి**. దీని రచయిత మధుసూదనసరస్వతి, 16-17 శతాబ్దాల ప్రాంతంవాడు. ఇది మాధ్వమతగ్రంథమైన న్యాయామృతాన్ని ఖండించడానికి రచించిన గ్రంథం. దీనికి **గౌడబ్రహ్మానంది (లఘుచంద్రిక), విట్ఠలేశోపాధ్యాయి, సిద్ధివ్యాఖ్య** అనే మూడు వ్యాఖ్యానా లున్నాయి. సదానందవ్యాసుడు **అద్వైతసిద్ధిసిద్ధాంతసారం** అనే గ్రంథంలో అద్వైసిద్ధిలో చెప్పిన విషయాలను సంగ్రహంగా వివరించాడు. సదానందవ్యాసుడు రచించిన ప్రకరణ గ్రంథం **వేదాన్తసారం**. దీనికి సుబోధిని, విద్వన్మనోరంజని అనే రెండు వ్యాఖ్యానా లున్నాయి. సదానందయతి అనే పండితుడు **అద్వైతబ్రహ్మసిద్ధి** రచించాడు. మధుసూదనసరస్వతి శ్రీ శంకరభగవత్పాదకృత దశశ్లోకికి **సిద్ధాన్తతత్త్వబిన్దుః** అనే అద్వైసిద్ధాంతప్రతిపాదక వ్యాఖ్య రచించాడు. గౌడబ్రహ్మానందులు

దీనికి కూడ వ్యాఖ్య రచించాడు. ఇలి కాక మధుసూదన సరస్వతి రచించిన **అద్వైతరత్నరక్షణం** అనే గ్రంథం,గీతాభాష్యవ్యాఖ్య మొదలైనవి సుప్రసిద్ధములు. **న్యాయమకరందం** అనే గ్రంథంలో ఆనందబోధభట్టాచార్యులు మాయావాదం మొదలైన అనేక అద్వైతసిద్ధాంతవిషయాలను చర్చించారు. ప్రకాశానందులు **వేదాన్తసిద్ధాన్తముక్తావలి** అనే గ్రంథంలో, అజ్ఞానం, దీనికీ చిత్‌కూ సంబంధం, దృష్టిసృష్టివాదం మొదలైన ఎన్నో సూక్ష్మవిషయాలను చర్చించారు. అద్వైతాచార్యులు తమ గ్రంథాలలో చూపిన వివిధఫక్కికలను క్రోడీకరించి అప్పయదీక్షితులు రచించిన **సిద్ధాంతలేశసంగ్రహం** చాల ప్రాధాన్యం గల గ్రంథం. **న్యాయరక్షామణి** అనే వీరి గ్రంథంలో బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని ప్రథమాధ్యాయానికి సంబంధించిన విషయాలు చర్చించబడ్డాయి. **వేదాన్తతత్త్వదీపిక, సిద్ధాంతతత్త్వం** అనే గ్రంథాలు వేదాంతసిద్ధాంతజ్ఞానానికి చాల ఉపయుక్తమైనవి. నృసింహాశ్రమముని రచించిన **భేదధిక్కారం** గొప్ప వాద గ్రంథం.

పూర్వాశ్రమంలో మండనమిశ్రు దనే పేరు గల మీమాసకుడు సురేశ్వరాచార్యులనే పేరుతో శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల శిష్యుడయ్యా డని కొందరి నమ్మకం. అది కాదని కొంద రంటారు. మండనమిశ్రుడు రచించిన **బ్రహ్మసిద్ధి** చాలవరకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదోక్తరీతిలో అద్వైతాన్ని ప్రతిపాదించే ప్రామాణిక గ్రంథం. దీని ప్రభావం వాచస్పతిమిశ్రులపై అధికంగా కనబడుతుంది. ఈయన దీనికి వ్యాఖ్య **తత్త్వసమీక్ష** రచించాడు. దీనికి శంఖపాణి అనే పండితుడు కూడా వ్యాఖ్య రచించాడు. అద్వైతవేదాంతంలో ఆనందబోధయతి స్థానం చాలగొప్పది. ఈయన **న్యాయమకరందం, న్యాయదీపావలి, ప్రమాణమాల** అనే గ్రంథత్రయం రచించాడు. వాటిమీద కూడ వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలు బయలుదేరాయి. 1200 ఎ.డి. ప్రాంతానికి చెందిన విముక్తాత్మ **ఇష్టసిద్ధి. ప్రమాణవృతినిర్ణయం** అనే గ్రంథాలు రచించాడు. మొదటి గ్రంథానికి చిత్సుఖాచార్యుల గురువైన జ్ఞానోత్తమాచార్యులు **ఇష్టసిద్ధివ్యాఖ్యా** అనే పేరుతో ఒక వ్యాఖ్య వ్రాశారు. దీనికే **ఇష్టసిద్ధివివరణం** అని కూడ పేరు. ఇది గొప్ప వాదగ్రంథం. 1300 ప్రాంతానికి చెందిన రామాద్వయయతి **వేదాంతకౌముది** అనే గ్రంథం రచించారు. దీనికి తానే వ్యాఖ్య రచించారు. నృసింహాశ్రమని (1500) **అద్వైతదీపిక,**

అద్వైతపంచరత్నం, అద్వైతబోధదీపిక, అద్వైతవాదం, భేదధిక్కారం, వాచారమ్భణమ్, వేదాన్తతత్త్వవివేకం, మొదలైన అనేకస్వతంత్రగ్రంథాలు రచించడమే కాక పంచపాదికా వివరణ- సంక్షేపశారీరకాదులమీద వ్యాఖ్యలు కూడ రచించారు. శ్రీ మ.మ. యస్. అంతకృష్ణ శాస్త్రి అనేక ప్రాచీనవేదాంతగ్రంథాలను సంపాదించడమే కాక వేదాంతదేశికులు రచించిన **శతదూషణీ** ఖండిస్తూ శతభూషణి అనే గ్రంథం, ఇంకా కొన్ని గ్రంథాలు రచించారు. ఈ శతాబ్దిలో కూడ ఇలా పండితులు ఎందరో భారతదేశంలో ఆవిర్భవించారు. ఈ విధంగా అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ఎన్నో వాదగ్రంథాలు, ప్రకరణగ్రంథాలు నిరంతరమూ అసఖ్యాకంగా వెలువడుతూనే ఉన్నాయి. ఆంధ్రదేశంలో ఆవిర్భవించిన శ్రీ బెల్లంకొండ రామారావు గారు గొప్ప వేదాంతపండితులు. ఇరవై శతాబ్దానికి చెందిన ఆంధ్రదేశీయవేదాంతపండితులలో అగ్రగణ్యులు. అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని సమర్థిస్తూ, ఇతరసిద్ధాంతాలను, ఇంచుమించుగా వా రేవిధ మైన భాష ఉపయోగించి అద్వైతదూషణానికి, మూలపురుషుల దగ్గరనుండీ ఒక సంప్రదాయబద్ధమైన రీతిలో పూన్కొంటున్నారో అదే భాషలో ఖండిస్తూ శతాధికగ్రంథాలు రచించారు. వీటిలో కొన్ని వ్యాఖ్యానరూపమైనవి. కొన్ని స్వతంత్ర వాద గ్రంథాలు. కొన్ని ప్రకరణగ్రంథాలు. ఈ విధంగా శ్రీ శంకరభగవత్పాదముఖకమల నిర్గతమైన అద్వైతామృతలహరి నాటినుండి నేటి వరకు ఎంతో మందిని జన్మజనామరణాదిరూపసంసారదూరులనుగా చేసి అమర్త్యులను చేస్తూన్నది.

బ్రహ్మసూత్రాలకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన భాష్యాన్ని అనుసరించి కేవల సూత్రార్థప్రతిపాదనైకదృష్టితో కొన్ని వృత్తులు రచింపబడ్డాయి. వాదప్రతివాదా లన్నీ విడచి కేవలం అధికరణాదిస్వరూపప్రతిపాదనం వీటి లక్ష్యం. ఇలాంటి వృత్తులలో రామకింకరుడు రచించిన "**బ్రహ్మామృతవర్షిణి**", శంకరానందులు రచించిన దీపిక, అన్నంభట్టు రచించిన **మితాక్షర** (ఈయన ఇదే పేరుతో అష్టాధ్యాయికి కూడ వృత్తి రచించాడు) మొదలైనవి ప్రధానమైనవి. ఇలాంటి వృత్తులు, శ్లోకరూపంల్లో ఉన్న శారీరకభాష్యన్యాయబోధక గ్రంథాలు దాదాపు ఇరవైయైదు దాకా లభిస్తున్నాయి. ఇవన్నీ శంకరభాష్యానుసారిగ్రంథాలే. శ్రీ కంచికామకోటిపీఠాధిపతులు శ్రీ జయేంద్రసరస్వతీ

స్వాముల వారు "గురుప్రియా బ్రహ్మసూత్రవివృతిః" అనే పేరుతో ఒక వృత్తి సుబోధమైన చక్కని భాషలో రచించారు.

శంకరభాష్యానంతరం వెలువడిన ఇతర భాష్యాలు: శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్నవారు బ్రహ్మసూత్రాలకు వ్రాసిన వృత్తులు కాని, తదితరవ్యాఖ్యానాలు కాని, ఉపనిషత్తులపై వ్రాసిన వృత్తులు కాని, వ్యాఖ్యానాలు కాని, భగవద్గీతకు వ్రాసిన వృత్తివ్యాఖ్యానాదులు కాని ఇప్పుడు లభించడం లేదనీ, శ్రీ భగవత్పాదులభాష్యాలు అవిర్భవించిన నాతిచిరకాలానికే ఆ ప్రాచీనగ్రంథాలన్నీ కథామాత్రశేషా లయ్యాయనీ వెనక చూచి ఉన్నాం.

శ్రీ భగవత్పాదల తరవాత ఆ యా కాలాలలో బ్రహ్మసూత్రాలకు కొన్ని భాష్యాలు వెలువడ్డాయి. ఇవన్నీ ద్వైతవాదప్రధానమైన భాష్యాలే. శంకరమతానికి విరుద్ధంగా ఉన్న తమ వాదాలను గూర్చి వ్రాసేటప్పుడు తప్ప ఇతరస్థలాలలో ఈ భాష్య లన్నీ, చాలవరకు శంకరభాష్యాన్నే అనుసరించి వ్రాయబడ్డాయి. శ్రీ చిద్ఘనానన్దపురీ అనే యతీంద్రుడు రచించి కాశీనుంచి 1943 లో ప్రకటించిన **శ్రీమద్ భగవద్బాదరాయణవ్యాససంమతబ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్ణయః** అనే గ్రంథంలో ఆయన పది భాష్యాలను గూర్చి ముచ్చటించి అధికరణరచన, సూత్రపాఠం, సూత్రసంఖ్య మొదలైన విషయాలలో ఆ యా భాష్యకారులలో ఉన్న మతభేదాలను చర్చించి శాంకరభాష్యమే సూత్రానుగుణంగా ఉంది అని తేల్చారు. అయితే ఇతరసంప్రదాయాలవారు కూడ ఈ విధంగా పరిశీలించి గ్రంథాలు వ్రాస్తే బాగుంటుం దని ఆయన ఒక చోట అన్నారు. ఆయన పేర్కొన్న భాష్యాల పేర్లు, వాటి కాలాలు ఈ విధంగా ఉన్నాయి.

1. శాంకరభాష్యం. క్రీ.శ.	703	2. భాస్కరభాష్యం	709
3. రామానుజభాష్యం	1089	4. నింబార్కభాష్యం	1129
5. మాధ్వభాష్యం	1249	6. శ్రీ కంఠభాష్యం	1271
7. శ్రీకరభాష్యం	1401	8. వల్లభభాష్యం	1501
9. విజ్ఞానభిక్షుభాష్యం	1601	10. బలదేవభాష్యం	1716

శ్రీ చిద్ఘనానందపురి ఈ పది భాష్యాలను పరిశీలించారు. ఇది కాక మరి కొన్ని భాష్యాలు కూడ ఉండవచ్చును. లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యం అనే పేరుతో కొంతకాలం క్రితం తెలుగులిపిలో ముద్రించిన భాష్యం ఒకటి ఉన్నది.

భాస్కరాచార్యుడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు సమానకాలీనుడై ఉంటాడు. అయితే శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల గ్రంథాలు ఇతడు చదివి ఉంటాడు కాని ఇతని గ్రంథాలు శ్రీ భగవత్పాదులు చూచి ఉండరు. ఇతడు భేదాభేదవాది. జీవునికి బ్రహ్మకూ భేదమూ ఉంది అభేదమూ ఉంది అనే మతాన్ని అంగీకరించినవాడు. బ్రహ్మకు పరిణామాన్ని అంగీకరిస్తాడు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్న ఆచార్యులలో భర్తృప్రపంచుడు మొదలైవాళ్లు కూడ భేదాభేదవాదులే. ఆ మతాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో ఖండించారు. అయినా ఆ మతాన్నే అవలబించి ఈతడు బయలుదేరాడు. రామానుజాదులు కూడ కొంతవరకు భేదాభేద మతానుయాయులే. దీనిని పట్టి ఒక్క విషయం అర్థం అవుతూన్నది. ఈ ఆచార్యులలోను ఆ యా శాస్త్రకారులలోనూ కూడ ఎవరి వాదం వాళ్లదే కాని ఎదుటివాడు చెప్పినది సరిగా వినడం, అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నించడం అనేది ఉండేది కాదని తోస్తుంది. తా మేవో సిద్ధాంతాలు, స్వకల్పితాలో, పూర్వాచార్యాగతాలో, ముందుగానే నిర్ణయించుకుని పరిహాసపూర్వకంగా, అధిక్షేపబహులంగా, ఎదుటివాళ్లని, వాళ్ల సిద్ధాంతాలనూ చులకన చేయడమే వీళ్ల ధ్యేయం.

శ్రీ శంకరచార్యులు బౌద్ధమతానికి సంబంధించిన విజ్ఞానవాద మధ్యమవాదాల ప్రభావంలో పడి తన మతాన్ని స్థాపించారని అన్న వాళ్లలో బహుశా ఈ భాస్కరాచార్యులు మొదటివాడై ఉంటాడు. అందుకు కులుకుతూ ఇతరాచార్యులు కూడ ఈయనకు ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధు డనే బిరుదాన్ని ఇచ్చారు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధుడనాలా, బౌద్ధులను ప్రచ్ఛన్నౌపనిషదులనాలా అనే వివేకం లేకపోవడంచేత మాటలాడే మాట లివి. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకమతాలను విమర్శిస్తున్న సందర్భాలలో ఎవరి విషయంలోనూ ఉపయోగించని పరుషవాక్యాలు బౌద్ధుల

విషయంలో ఉపయోగించారు. "ఔను,నువ్వు అలాగే అంటావు; నీ నోటికి అడ్డేమీ లేదు కదా?" అని ఒక చోట ఒక బౌద్ధవాదిని ఆక్షేపిస్తారు. "ఈ వైనాశికసమయం పరిశీలించినకొలదీ ఇసుకనేలలో నుయ్యి త్రవ్వుతున్నపుడు, ఒక మూలత్రవ్వుతూంటే మరొక మూలనుండి కూలిపోతున్నట్లు కూలిపోతున్నది" అంటారు. అట్లే మరొక చోట బౌద్ధ మతప్రవర్తకుడైన బుద్ధుణ్ణే ఉద్దేశించి "ఏమిటి ఈ విధంగా ఒకదానికీ ఒకదానికీ సంబంధం లేని వేరు వేరు సిద్ధాంతాలను ప్రతిపాదించడం? ఇది అసంబద్ధ ప్రలాపిత్వాన్నే సూచిస్తూన్నది. ప్రజలు ఏమైతే అవుతారులే అని వాళ్లమీద ద్వేషమా" అని తీవ్రంగా ఆక్షేపిస్తారు. అలాంటి ఆచార్యులు ఆ మతంనుండి విషయాలు గ్రహిస్తారు అనేది ఎంతవరకు సమంజసమో ఊహించుకొనవచ్చును. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాద్యుపనిషద్వాక్యాలు ఆత్మ విజ్ఞానాత్మక మైనది; అదే పరమసత్యం అని ఉద్ఘోషిస్తూంటే తరవాత ఎప్పుడో వచ్చిన బౌద్ధుల విజ్ఞానవాదాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు తాము వ్యాఖ్యానిస్తూన్న ఉపనిషత్తుల నుండి కాక బౌద్ధులనుండి గ్రహించా రనేదీ, ఇంకా ఇలాంటి మిథ్యారోపణా లన్నీ ఎంతవరకు సమంజసమో జాగర్తగా ఆలోచించుకుంటే తెలుస్తుంది. అందుచేతనే ఈ ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధత్వవాదాన్ని ప్రస్తావించి కార్ల్‌హెచ్. పాట్టర్, ఇంతకంటె అర్థరహితమైన వాదం మరొకటి ఉండదన్నాడు.

"The greatest notoriety has surrounded alleged Buddhist influence on Sankara's Advaita. On the face of it the charge is absurd. Sankara not only shows no self conscious leanings towards Buddhism, he saves some of his choicest disrespectful language for the Buddhists". (Encyclopedia of Indian philosophies, Vol. III P. 20)

ఇతడే మరొక చోట ఇలా అంటాడు

There is little reason to doubt that Sankara viewed Buddhism as one of the worst of heresies and criticised it as roundly as any opposing Philosophy of which he was aware. The issue, more than any of the others discussed in the

scholarly literature, has raised as much heat as light" (Ibid. P. 13)

భాస్కరాచార్యుడు పునఃప్రారంభించిన ఈ భేదాభేదవాదాన్ని పంచపాదికాకారుడు ఒక చోట ఖండించాడు. దీనిని పట్టియే ఇతడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల సమకాలికు డని ఊహ. వాచస్పతిమిశ్రుడు కూడ ఈ వాదాన్ని భామతిలో ఖండించాడు. వివరణకారులైన ప్రకాశాత్మయతి భాస్కరుడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల విషయంలో చేసిన బౌద్ధమతానుసారిత్వాక్షేపణకు చాల తీవ్రంగా ప్రతిస్పందించి ఇలా వ్రాశారు.:

"యత్కిఞ్చిత్సామ్యేన చ సిద్ధాన్తసాంకర్యే మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణ ప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్, క్షణికప్రమాణసంబన్ధస్య క్షణికస్యైవ సత్త్వాభ్యుపగమాత్ లోకాయతబౌద్ధాంశద్వయపరిణతః ప్రాభాకరః. భేదాభేదాభ్యుపగమాత్ మన్త్రాద్యప్రామాణ్యాచ్చ లోకాయతక్షపణకాంశద్వయపరిణతో వార్తికకారః. యస్తు కశ్చిత్-క్షపణకపాదావనతశిరోబిమ్బః, తత్త్వదర్శన - తన్నిష్ఠపరమహంసప్రద్వేష తీవ్రవాయువిక్షిప్తవివేకవిజ్ఞానలవః, స్వపరపక్షగుణదోషవిభాగదూరీకృతవిజ్ఞానః, భేదాభేదాభ్యాం బన్ధమోక్షాదిసంకరమివ కుర్వన్ దుర్జనరమణీమాం వాచం జల్పతి సుగతవిజ్ఞానవాదసమానోఽయం వేదాన్తవాద ఇతి, స సంప్రదాయశ్రవణపరిచయ శూన్యతయా దర్శనవివేకమనవబుధ్యమానః నాపవాద్యః; కి తు శోచనీయ ఇత్యుపేక్షణీయో విద్వద్భిః.

నను విజ్ఞానే ప్రపఞ్చస్య కల్పితత్వం తవ తస్య చ తుల్యమ్? సత్యమ్. విజ్ఞానే ప్రతిభాస్యమానత్వం చ తవ తస్య చ తుల్యమ్ ఇతి విజ్ఞానవాదస్త్వదీయం దర్శనం కిం న స్యాత్? సత్యపి ప్రతిభాస్యత్వే సత్యమిథ్యావిభాగోఽస్తీతి చేత్ ఇహాపి సత్యపి మిథ్యాత్వేఽర్థక్రియాసమర్థసత్త్వాసత్త్వవిభాగోఽస్త్యేవ. కల్పితత్వే నేయం విభాగసిద్ధిరితి చేత్, ప్రతిభాస్యత్వేఽపి న సత్యమిథ్యావిభాగసిద్ధిః. దృశ్యతేఽయం విభాగ ఇతి చేత్; తదేవ విభాగదర్శనం మమ కిం న స్యాత్? ఘటాదేర్మిథ్యా త్వమప్రసిద్ధమితి చేత్, న. ప్రతిభాస్యసత్యత్వస్యాప్యప్రసిద్ధత్వాత్. శుక్తిరజత ఘటయోరర్థక్రియా భావాభావసత్త్వాసత్త్వ విభాగదర్శనాచ్చ. దృశ్యతే మాయా

ప్రీతిద్వేషాదికారణమ్. శ్రూయతే చ దేవాసురసంగ్రామాదిషు మాయావి నిర్మితశస్త్రభేదానాం దాహచ్ఛేదభేదాదిహేతుత్వమిత్యలమతి ప్రసఙ్గేన. (నవవ్యాఖ్యాసహితశాంకరభాష్యమ్. పేజి. 400, 401)

"ఏదో కొంచెం సామ్యం ఉన్నంతమాత్రంచేత సిద్ధాంతాలకు సాంకర్యం కలుగుతుం దని అంటే మంత్ర-అర్థవాద-పురాణ-ఇతిహాసాలకు ప్రామాణ్యం అంగీకరించకపోవడంచేత, దేవతలను, స్వర్గాన్ని, ఈశ్వరుణ్ణి, మోక్షాన్ని అంగీకరించకపోవడంచేత, క్షణికప్రమాణసంబంధం క్షణికంగా మాత్రమే ఉంటుంది అని అంగీకరించడంచేత ప్రభాకరుడు, లోకాయతికకులు బౌద్ధులు అనే రెండు అంశాలుగా మారిపోయాడని చెప్పాలి. భేధాభేదాలను అంగీకరించడంవల్ల, మంత్రాదులకు అప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడంవల్ల వార్తికకారుడు (కుమారిలభట్టు) లోకాయతులు జైనులు అనే రెండు అంశాలుగా మారిపోయా డని చెప్పాలి. (భేదాభేదవాదాన్ని అంగీకరించడం ద్వారా) జైనుల పాదాలమీద శిరస్సును ఉంచినవాడు, తత్త్వదర్శనం విషయంలోను, ఆ తత్త్వదర్శనంమీద నిష్ఠ గల పరమహంసల విషయంలోను, ప్రద్వేష మనే తీవ్రమైన వాయువుచేత ఎగురగొట్టివేయబడిన, ఉన్నదే కొంచె మైన, వివేక జ్ఞానం కలవాడు, స్వపక్షంలోను పరపక్షంలోను ఉన్న గుణదోషాలను వేరు వేరుగా చూడజాలనివాడు, భేదాభేదాలచేత బంధమోక్షాల సాంకర్యాన్ని చేయడానికి ఉద్యుక్తుడైనట్లు కనబడుతూన్నవాడు అయిన ఏ ఒకానొకడు (భాస్కరుడు) వేదాంతవాదం బౌద్ధుల విజ్ఞానవాదంతో సమానము అని దుర్జనులు మాత్రమే మెచ్చుకొనే ఏ మాటలు పలుకుతున్నాడో, సంప్రదాయాన్ని వినడం గాని, దానితో పరిచయం కాని లేకపోవడంచేత దర్శనాల మధ్య ఉన్న భేదాన్ని గుర్తించజాలకుండా ఉన్న అతడు, పాపం! నిందింపదగిన వాడు కాదు; వానిని గూర్చి జాలిపడాలి. అందుచేత వానిని విద్వాంసులు ఉపేక్షించాలి. (ప్రశ్న) ప్రపంచం విజ్ఞానంలో కల్పితమైనది అనే విషయం నీకు వానికి (బౌద్ధునికీ) కూడ తుల్యమే కదా? (ఎదురు ప్రశ్న) నిజమే. విజ్ఞానంలో ప్రతిభాసించడం అనేది నీకు (భేదాభేదవాదికి) వానికీ (బౌద్ధునికీ) కూడ సమానమే గాన నీ దర్శనం విజ్ఞానవాదమే ఎందుకు కాదు?

(ఆశంక) ప్రతిభాస్యత్వం ఉన్నా కూడ సత్యము, మిథ్య అనే విభాగం ఉంది కదా అన్నట్లయితే (సమాధానం) మిథ్యా అయినా కూడ అర్థక్రియాసత్త్వం, అసత్త్వం అనే విభాగం ఉండనే ఉంది. కల్పితమైతే ఈ విభాగం సిద్ధించదు అని అంటే ప్రతిభాస్యం అయినా కూడ సత్యమిథ్యావిభాగసిద్ధి కుదరదు. ఈ విభాగం కనబడుతున్నది కదా అని అంటే - ఆ విభాగదర్శనం నా విషయంలో మాత్రం ఎందుకు ఉండదు? ఘటాదుల మిథ్యాత్వం అప్రసిద్ధం అన్నట్లయితే ప్రతిభాస్యంయొక్క సత్యత్వం కూడ అసిద్ధమే. శుక్తిరజత - ఘటాల మధ్య అర్థక్రియలు ఉండడం లేకపోవడం అనే సత్త్వాసత్త్వాల రూపమైన భేదం కనబడుచున్నది. మాయ కూడ ప్రీతిద్వేషాదుళకు కారణం అవడం కనబడుచున్నది. దేవాసురసంగ్రామాదులలో మాయానిర్మితాలైన శస్త్రవిశేషాలు దహనం, ఛేదనం, భేదనం మొదలైన పనులకు హేతువులుగా ఉండడం వింటున్నాం కదా? ఇంక అతి ప్రసంగం చాలును".

పైన ఉదహరించిన వాక్యాలలో కొన్ని తత్తత్సిద్ధాంతాలకు సంబంధించిన అంశాలు బాగా వివరిస్తే కాని అర్థం కావు. అయితే అది గ్రంథవిస్తరకారి అవుతుంది; ప్రస్తుతానికి ఉపయుక్తం కూడ కాదు. ఈషత్సామ్యమాత్రంచేత సిద్ధాంతసాంకర్యాక్షేపం అజ్ఞానవిలసితమే అని చెప్పడానికి మాత్రమే ఆ విద్యద్వరేణ్యుని వాక్యాలను ఉదాహరించడం జరిగింది.

ఈ మధ్య కొందరు మేధావులు భారతదేశంలోని భక్తి సంప్రదాయానికి మూలం క్రైస్తవ-మహమ్మదీయమతాలనీ, అందులోనూ వైష్ణవమతంలోని ప్రపత్తి ఇస్లాం మీద ఆధారపడినదనీ, అద్వైతవేదాంతానికి మూలం సూఫీసిద్ధాంతం అనీ ప్రచారం ప్రారంభించారు. మన సెక్యులర్ నాయకులు తమ ఉపన్యాసాలలో, ఇతర మతస్థులను సంతోషపెట్టడం కొరకు, ఈవాదాలను ధ్రువీకరిస్తున్నారు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల విషయంలో చేసే ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధత్వప్రచారం ఇలాంటిదే.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల భాష్యం కొన్ని చోట్ల సూత్రాక్షరానుగుణంగా లేదని కొందరు ఆక్షేపిస్తుంటారు. ఆ ఆక్షేపం అచింతితరమణీయం. సూత్రకారు డెక్కడైనా ఒక విధంగా చెప్పవలసిన విషయాన్ని మరొక విధంగా చెప్పినప్పుడు దానిని

సరిదిద్దవలసిన బాధ్యత భాష్యకారునిది. అలాంటి శక్తి ఉన్న వారే మేం భాష్యం వ్రాస్తా మని ముందుకు రావాలి. వ్యాకరణంలో నైతే "యథోత్తరం మునీనాం ప్రామాణ్యమ్" అని అత్యధికప్రామాణ్యం భాష్యకారవచనానికే అని నిర్ణయం చేసి ఉన్నారు. పై ఆక్షేపం చేసేవారు ఆనందమయాధికరణాదుల్ని ఉదాహరణంగా చూపుతుంటారు. నిజానికి అక్కడ సూత్రకారుడు సూత్రరచన మరొక విధంగా చేసిఉండా లనే చెప్పాలి. శ్రుతిలోని ఆ ఘట్టంలో ఎక్కడ చూచినా ఆనందశబ్దంయొక్క అభ్యాసమే ఉంది కాని ఆనందమయశబ్దాభ్యాసం లేదు. అలాంటప్పుడు **ఆనందమయోఽభ్యాసాత్** అని సూత్రించడంలో ఔచిత్యం ఏ ముంది? అందుచేతనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అక్కడ నున్న పరిస్థితిని చక్కచేశారు. అది వారి నైపుణ్యం. దానికి అభినందించడానికి బదులు నిందించడం పక్షపాతదృష్టినే సూచిస్తుంది. జైమినీయప్రథమసూత్రాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ శ్రీ శబరస్వామి-

"లోకే యేష్వర్థేషు ప్రసిద్ధాని పదాని తాని సతి సంభవే తదర్థాన్యేవ సూత్రేష్విత్యవగన్తవ్యమ్, నాధ్యాహారాదిభిరేషాం పరికల్పనీయోఽర్థః పరిభాషితవ్యో వా. ఏవం వేదవాక్యాన్యేవైభిర్వ్యాఖ్యాయన్తే. ఇతరథా వేదవాక్యాని వ్యాఖ్యేయాని స్వపదార్థాశ్చ వ్యాఖ్యేయా ఇతి ప్రయత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత".

"లోకంలో ఏ పదాలకి ఏ అర్థాలు ప్రసిద్ధాలో ఆ అర్థాలే సూత్రాలలోని పదాలకు కూడ గ్రహించాలి. అంతేనే కాని అధ్యాహారాదులచేత గాని, పారిభాషికంగా గాని క్రొత్త క్రొత్త అర్థాలు చెప్పకూడదు. (అనగా సూత్రాలు ఆ విధంగా రచించగూడదు). అలా గైతే వేదానికి అర్థం చెప్పడం కోసం బయలుదేరిన సూత్రాలకు కూడ వ్యాఖ్యానం వ్రాయవలసి ఉండడంచేత ప్రయత్నగౌరవం ఏర్పడుతుంది" అని అంటారు.

ఈ ఘట్టంలో వార్తికకారులైన కుమారిలభట్టు- "ఎక్కడైనా వైదికవాక్యానికీ, జైమినీయసూత్రానికీ విరోధం వచ్చినప్పుడు, పైకి ఏ అర్థం (సూత్రార్థం) కనబడుతుందో, ఆ అర్థం కుదరనప్పుడు, అధ్యాహారాదులచేత సూత్రానికి అర్థం మార్చి చెప్పుకోవాలి గాని వైదికవాక్యంయొక్క అర్థం మాత్రం మార్చకూడదు. రెండు వైదికవాక్యాలకు విరోధం వచ్చినప్పుడే బలాబలాలను పరిశీలించి ఒక వాక్యంయొక్క అర్థాన్ని అధ్యాహారాదుల

ద్వారా మార్చుకొనవచ్చును" అని అంటారు.

"వైదికం జైమినీయం చ యత్ర వాక్యం విరుధ్యతే.,
యథాశ్రుతగృహీతే౽ర్థే తత్రేదముపదిశ్యతే.
అధ్యాహారాదిభిః సూత్రం, వైదికం తు యథాశ్రుతం,
నేయం; విరోధే౽న్యేన్యస్య వైదికానాం భవన్తు తే"

దీనికి కారణం స్పష్టమే. మీమాంసాద్వయసంప్రదాయం ప్రకారం స్మృతి శ్రుతికి విరుద్ధంగా ఉండనంతవరకే ప్రమాణం. జైమినిసూత్రాదులు స్మృతులు. వైదికవాక్యంతో వీటికి విరోధం వస్తే స్మృతిని పరిత్యజించడం కాని, అన్యథాకరణం కాని చేయవలసిందే. అందుచేత శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఆనందమయాధికరణాదులలో చేసినది సంప్రదాయానుగుణమే కాని తద్విరుద్ధం కాదు.

నిజానికి (కొందరు పెద్దలకు అంగీకార్యం కాకపోవచ్చు) అస్పష్టార్థత్వానికి ప్రథమోదాహరణం బ్రహ్మసూత్రాలు. కొన్ని సూత్రాలకు ఆ అర్థాలు ఎలా చెప్పకలిగారో భాష్యకారులకే తెలియాలి. అందుచేతనే మధుసూదనసరస్వతి - "ఇన్ని సూత్రాలు చేతిలో ఉన్నా కూడ విషయాన్ని బాగా కట్టజాలకపోయాడు సూత్రకారుడు; అందుచేత ఆయనకు నమస్కరించను. సూత్రాలు (త్రాళ్లు అని రెండవ అర్థం) లేకుండానే విషయాన్ని చక్కగా బంధించకలిగిన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు, సురేశ్వరాచార్యులవారికి నమస్కరిస్తున్నాను" అంటారు.

న స్తౌమి తం వ్యాసమశేషమర్థం సమ్యఙ్ న సూత్రైరపి యో బబన్ధ,
వినాపి తైః సంగ్రథితాఖిలార్థం తం శంకరం నౌమి సురేశ్వరం చ".

(సిద్ధాంతతత్త్వబిందువు. చివరి శ్లోకాలలో)

శ్రీ శంకరభగవత్పాదవిరచితసూత్రభాష్యానికి ఆంధ్రభాషలో వ్యాఖ్యారూపానువాదం రచించడానికి అస్మాదృశులు పూన్కొనడం సాహసమే. అక్కడక్కడ ఉన్న అధికారి చింతాదులు చూస్తూంటే అసలు మనకీ శాస్త్రం దగ్గరికి వెళ్లే అధికారం కాని, అర్హత కాని ఉన్నదా అని సందేహం కలుగుతూంటుంది. ఏమైనా, ఈ అధికారానధికారవిచారా లేవీ తెలియని కౌమారదశలోనే ప్రాతఃస్మరణీయులైన మా గురువుగారు శ్రీ కొంపెల్ల సుబ్బరాయశాస్త్రిగారి ప్రోత్సాహంచేత

మద్రాసుసంస్కృతకళాశాలలో వేదాన్తశిరోమణికక్ష్యలో పరమపావనమూర్తులైన ఉద్దండపండితులవద్ద వేదాంత శాస్త్రాధ్యయనం చేయడం జరిగింది. ప్రేరకగురువుల ఆజ్ఞ, బోధకగురువుల అనుగ్రహం - ఈ రెండు అధికారాన్ని కూడ సమకూర్చి పెట్టాయేమో అని అప్పు డప్పుడు అనిపిస్తూంటుంది. "ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి" అని కదా అభియుక్తోక్తి?

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యానికి తెలుగలో వ్యాఖ్యారూపానువాదం రచిస్తే బాగుంటుం దని మూడు నాలుగు సంవత్సరాల క్రితం మా తమ్ముడు శ్రీకృష్ణమూర్తి అన్నాడు. తరవాత కొంతకాలానికి మాన్యన్యాయమూర్తులు శ్రీ పమిడిఘంటం కోదండరామయ్యగారు కూడ అదే మాట అన్నారు. ఏమైనా మనస్సు అటు వైపు వెళ్లలేదు. ఆ పని ప్రారంభించి పూర్తిచేయగలమా అనే సందేహం మొదటి కారణం; ఎవరో మంచి పండితులు పూర్వం రచించి ఉన్నారని వినడం రెడవ కారణం. ఈ కాలంలో ఇలాంటి గ్రంథాలు చదివే వా ళ్లెవ రుంటారు అనే భావం మూడవ కారణం. అందుచేత మనస్సు ఈ కార్యం వైపు వెళ్లలేదు. అయితే 10.1.1999 తేదీన నేను ఢిల్లీలోని లాల్‌బహదూర్ శాస్త్రి సంస్కృతవిద్యాపీఠం (సంస్కృతవిశ్వవిద్యాలయం) వారు ఇచ్చిన మహామహోపాధ్యాయ ఉపాధిని గ్రహించి హైదరాబాదు తిరిగివచ్చే సరికి విద్యాశ్రద్ధాలువులైన శ్రీ కే. అరవిందరావు గారు I.P.S., I.G. Police, డాక్టర్ ఎమ్. వి. ఆర్. శర్మగారు మొదలైన కొందరు అస్మన్మిత్ర-బాంధవులు, కుటుంబసభ్యులు విమానాశ్రయం వద్ద గొప్పగా స్వాగతం ఏర్పాటు చేసి, ఊరేగింపు కాకపోయినా అంత పని చేసి మా ఇంటికి తీసుకొనివచ్చారు. నేను ఇంకా ఇంట్లో ప్రవేశిస్తూండగా డా. శర్మగారు "మీరు ఏవేవో గ్రంథాలు వ్రాశారు; ప్రస్థానత్రయానికి కూడ ఆంధ్రానువాదం చెయ్యా లని నా కోరికే కాకుండా నా మిత్రుల కోరిక కూడ" అని అన్నారు. ఆయన గొప్ప మనోవిజ్ఞాననిపుణులైన భిషగ్వరులు. ఆ సమయంలో ఆయన ఆ అభిప్రాయం వెలిబుచ్చడంతో కనీసం సూత్రభాష్యానికైనా వ్యాఖ్య వ్రాద్దాం అని నిర్ణయించుకొన్నాను. వీరి, అనగా మా సోదరుడు, శ్రీ కోదండరామయ్యగారు, శ్రీ శర్మగారు - వీరందరి సంకల్పం ఈ రూపంలో ఆవిర్భవించింది. వారి సంకల్పం ఉత్తమమైనది గాన అది రూపుద్దిద్దుకొనగా ఆవిర్భవించిన ఈ అక్షరరూపం కూడ తాదృశమే అని భావించవచ్చును. ఏమైనా లోపాలుంటే అవి మధ్యనున్న నా లోపాలు.

వాటిని సహృదయులు సరిదిద్దుకొంటా రని నా విశ్వాసం. ఇది నేను వ్రాస్తున్నానని తెలియగానే శ్రీ కోందండరామయ్యగారు చాల సంతోషించి దీన్ని మన ఆర్షవిజ్ఞానట్రస్టు ద్వారా ప్రచురించుదాం. మరెవరికీ మాట ఇవ్వకండి అని దీని ప్రచురణ విషయంలో నా కెప్పుడో మాట ఇచ్చి ఉన్నారు. వారి సౌహార్దానికి, సౌజన్యానికి నేను చాల కృతజ్ఞుడను.

దీనిలో అనుసరించిన వ్యాఖ్యానువాదపద్ధతి: (1) అనువాదం శక్యమైనంతవరకు మూలానుసారంగానే ఉండే టట్లు ప్రయత్నం చేయబడింది (2) కొన్ని చోట్ల వాక్యం భావం బ్రాకెట్లలో విశదీకరించబడింది (3) ఇంకా విస్తృతవివేచనం అవసరమైన చోట్ల వి. అని ప్రారంభించి విశేషాంశాలు వివరించబడినవి. (4) మూలంలో ఉదాహరించిన శ్రుతి వాక్యాలను మళ్ళీ వ్యాఖ్యానంలో ఇవ్వకుండా వాటి ఆద్యంతాలు ఇచ్చి వాటి అనువాదం ఇవ్వబడింది. (5) ఒకే శ్రుతి వాక్యం మళ్లీ వచ్చినప్పుడు దానికి అనువాదం ఇవ్వబడలేదు. (6) మూలంలో సాధారణంగా పూర్వపక్షం లేదా ఆశంక 'నను' తో ప్రారంభించి **'చేత్'** తో ముగుస్తుంది. దాని సమాధానం **'ఉచ్యతే'** లేదా **'అత్రోచ్యతే'** **'అత్ర వదామః'** ఇత్యాదిశబ్దాలతో ప్రారంభం అవుతుంది (7) అనువాదంలో పూర్వపక్షానికి లేదా ఆశంకకు ప్రారంభంలో "ప్రశ్న" లేదా **'ఆశంక'** అని బ్రాకెట్లలో ఇవ్వబడింది. సమాధానానికి ముందు **'సమాధానం'** అని బ్రకెట్లలో ఇవ్వబడింది. (8) కొన్ని చోట్ల ఇది ప్రశ్నవాక్యం అనీ ఇది సమాధానం చెప్పే వాక్యం అనీ స్పష్టంగా తెలిసే చోట్ల బ్రాకెట్లలో ఏమీ ఇవ్వలేదు. వాక్యస్వరూపాన్ని పట్టియే తెలుస్తుంది. (9) కొన్ని చోట్ల పూర్వపక్షం లేదా ఆశంక **'అథాపి స్యాత్'** అని ప్రారంభం అవుతుంది. దాని తరవాత వచ్చిన రెండు మూడు వాక్యాలను ఏకవాక్యంగా, ఒకే భావం చెప్పేవిగా గ్రహించి "ఇలా ఈ వాక్యాలలో చెప్పినట్లు పూర్వపక్షి అనవచ్చును" అని ఆ మొత్తానికి అర్థం. (10) కొన్ని చోట్ల **'స్యాదేతత్'** అనే మాటలతో ప్రారంభించినప్పుడు కూడ పై విధంగానే అర్థం చేసుకోవాలి. కాని మేం చదువుకునే రోజుల్లో **'స్యాదేతత్'**, అనే దానితో ప్రారంభం అయితే పూర్వపక్షం అని కొండగుర్తు పెట్టుకొనేవాళ్లం. అందుచేత **'స్యాదేతత్'** అనేదానిని రాబోయే వాక్యాలతో కలుపకుండా "ఇది ఇలా ఉండుగాక'; ఉండనీ" అని అర్థం చెప్పుకొనే వాళ్లం. అందంతా స్వీయమైన ఊహమాత్రమే. గురువులు చెప్పినది కాదు. అందుచేత చాలవరకు ఆ అర్థంలో

అనువాదం చేయడం జరిగింది. కాని దీనికి కూడ "**అథాపి స్యాత్**" అనే పదాలకు చెప్పిన అన్వయం, అర్థం, చెపితేనే, బాగుంటుందని ప్రింటు అవుతూండగా తోచింది. ఈ విషయం గమనించాలి. (11) సూత్రభాష్యానికి ఎన్నో వ్యాఖ్యానా లున్నాయి. వాటిలో ఎన్నో విషయాల చర్చ ఉంది. ఆ విషయా లన్నీ ఈ గ్రంథంలో చేరిస్తే చాల పెద్ద దైపోతుంది. అవన్నీ చేర్చడానికి తగిన సామర్థ్యం కూడ ఉండాలి. భాష్యంలోని విషయాన్ని ముందుగా తెలుసుకోవాలనుకొనే వాళ్లకు కూడ అది అలసట కలిగిస్తుంది. ఈ అనువాదం సంస్కృతపండితులను మనస్సులో పెట్టుకొని రచించినది కాదు. వారు ఎలాగా పండితులే; ఇలాంటి వాటితో వారికి పని లేదు. చాలమంది అధునికవిద్యాప్రవీణులు ఈ గ్రంథాలలో ఏమున్నదో తెలుసుకొనవలె ననే అత్యధికమైన ఆసక్తితో ఉన్నారు. అలాంటివారి ఉపయోగంకొరకే ఇది రచింపబడింది. అలాంటి వారిలోని వందమందిలో ఏ పదిమందికి ఈ గ్రంథం ఉపకరించినా మా ప్రయత్నం సఫలం అయినట్లే. అన్నింటికంటె ఎక్కువ - దాదాపు ఒక సంవత్సరం పాటు, వ్రాయడం, పునఃపరిశీలనం, రెండు పర్యాయాలు ప్రాగ్రూపాలు (ప్రూఫ్‌లు) చూడడం అనే కార్యంలో నిరంతరం వ్యాపృతుడనై ఉంటూ ఎప్పుడో యాభై సంవత్సరాల క్రితం చదువుకొన్న గ్రంథాన్ని నిరంతరమననం చేసే అవకాశం లభించినందుకు నిజానికి అందరికంటె లాభం పొందినవాడను నేనే అని సంతోషిస్తున్నాను. ఈ ప్రస్తావనను శ్రీ కుమారిలభట్టు శ్లోకంతో ముగిస్తున్నాను-

"న చాత్రాతీవ కర్తవ్యం దోషదృష్టిపరం మనః
దోషో హ్యవిద్యమానోఽపి తచ్చిత్తానాం ప్రకాశతే".

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు

హైదరాబాదు
10.3.2000

సంక్షిప్తపదసూచి

ఈ.ఉ	ఈశావాస్యోపషత్తు	బ్ర.బిం.	బ్రహ్మబిందూపనిషత్తు
ఋ.సం.	ఋక్సంహిత	బ్ర.సూ.	బ్రహ్మసూత్రం
ఐ.ఆ	ఇతరేయారణ్యకం	భ.గీ.	భగవద్గీత
ఐ.ఉ	ఐతరేయోపనిషత్తు	మ.భా.	మహాభారతం
కే.ఉ.	కేనోపనిషత్తు	మ.స్మృ	మనుస్మృతి
కౌషీ.	కౌషీతక బ్రాహ్మణం	మా.ఉ.	మాండూక్యోపనిషత్తు
గౌ.కా.	గౌడపాదకారికా	మా.కా.	మాండూక్యకారిక
ఛా.ఉ.	ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	ము.ఉ.	ముండకోపనిషత్తు
జాబా.	జాబాలోపనిషత్తు	మై.ఉ.	మైత్రాయణీయోపనిషత్తు
జై.సూ	జైమినిసూత్రం	యజు.	యజుర్వేదం
తాం.బ్రా	తాండ్యబ్రాహ్మణం	యా.స్మృ.	యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి
తై.బ్రా	తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం	యో.సూ	యోగసూత్రం
ధ.సూ.	ధర్మసూత్రం	వ.ఉ.	వరాహోపనిషత్తు
నారా.	నారాయణం	వై.సూ.	వైశేషికసూత్రం
న్యా.సూ.	న్యాయసూత్రం	శ.బ్రా.	శతపథబ్రాహ్మణం
పా.సూ.	పాణినిసూత్రం	శ్వే.ఉ.	శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు
పురాణవా.	పురాణవాక్యం	షడ్వింశబ్రా.	షడ్వింశబ్రాహ్మణం
పైడిరహ.బ్రా.	పైడిరహస్యబ్రాహ్మణం	సాం.కా.	సాంఖ్యకారిక
ప్ర.ఉ.	ప్రశ్నోపనిషత్తు	స్మృ.	స్మృతి
బృ.ఉ.	బృహదారణ్యకోపనిషత్తు		

శ్రీ మద్బ్రహ్మసూత్రభాష్యస్థాధికరణ సూచీ (ప్రథమ భాగే)

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

1. జిజ్ఞాసాధికరణమ్ 1
2. జన్మాద్యధికరణమ్ 35
3. శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్ 46
4. సమన్వయాధికరణమ్ 50
5. ఈక్షత్యధికరణం 100
6. ఆనందమయాధికరణమ్ 127
7. అన్తరధికరణమ్ 151
8. ఆకాశాధికరణమ్ 161
9. ప్రాణాధికరణమ్ 166
10. జ్యోతిశ్చరణాధికరణమ్ 171
11. ప్రతర్దనాధికరణమ్ 191

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

12. సర్వప్రసిద్ధాధికరణమ్ 208
13. అత్త్రధికరణమ్ 224
14. గుహాధికరణమ్ 227
15. అన్తరాధికరణమ్ 237
16. అన్తర్యామ్యకరణమ్ 248
17. అదృశ్యత్వాధికరణమ్ 256
18. వైశ్వానరాధికరణమ్ 268

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

19. ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్ 286
20. భూమాధికరణమ్ 300
21. అక్షరాధికరణమ్ 311
22. ఈక్షతికర్మాధికరణమ్ 315
23. దహరాధికరణమ్ 320
24. అనుకృత్యధికరణమ్ 346
25. ప్రమితాధికరణమ్ 352
26. దేవతాధికరణమ్ 356
27. అపశూద్రాధికరణమ్ 400
28. కమ్పనాధికరణమ్ 409
29. జ్యోతిరధికరణమ్ 414
30. అర్థాన్తరత్వవ్యపదేశాధికరణమ్ 416
31. సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యధికరణమ్ 418

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

32. ఆనుమానికాధికరణమ్ 423

33. చమసాధికరణమ్ 450

34. నసంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్ 456

35. కారణత్వాధికరణమ్ 467

36. బాలాక్యధికరణమ్ 477

37. వాక్యాన్వయాధికరణమ్ 486

38. ప్రకృత్యధికరణమ్

39. సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్ 509

ద్వితీయధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

40. స్మృత్యధికరణమ్ 511

41. యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్ 521

42. న విలక్షణత్వాధికరణమ్ 524

43. శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్ 550

44. భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్ 552

45. ఆరమ్భణాధికరణమ్ 554

46. ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్ 586

47. ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్ 593

48. కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్ 597

49. సర్వోపేతాధికరణమ్ 606

50. నప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ 608

51. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణమ్ 611

52. సర్వధర్మోపపత్త్యధికరణమ్ 618

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

53. రచనానాపపత్త్యధికరణమ్ 620

54. మహద్దీర్ఘాధికరణమ్ 649

55. పరమాణుజగదకారణత్వాధికరణమ్ 663

56. సముదాయాధికరణమ్ 692

57. అభావాధికరణమ్ 726

58. ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్ 748

59. పత్యధికరణమ్ 760

60. ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్ 769

భాష్యపాఠారమ్భే పఠనీయః శాన్తిపాఠః

ఓమ్ శం నో మిత్రః శం వరుణః, శం నో భవత్వర్యమా, శం న ఇన్ద్రో బృహస్పతిః, శం నో విష్ణురురుక్రమః, నమో బ్రహ్మణే. నమస్తే వాయో. త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి. త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిష్యామి. ఋతం వదిష్యామి. సత్యం వదిష్యామి. తన్మామవతు. తద్వక్తారమవతు. అవతు మామ్. అవతు వక్తారమ్.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

సహ నావవతు, నహ నౌ భునక్తు, సహ వీర్యం కరవావహై, తేజస్వి నావధీతమస్తు, మా విద్విషావహై.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

యశ్ఛన్దసామృషభో విశ్వరూపః, ఛన్దోభ్యోఽధ్యమృతాత్సంబభూవ, స మేన్ద్రో మేధయా స్పృణోతు. అమృతస్య దేవ ధారణో భూయాసమ్. శరీరం మే విచర్షణమ్. జిహ్వా మే మధుమత్తమా. కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువమ్. బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః. శ్రుతం మే గోపాయ.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

అహం వృక్షస్య రేరివా. కీర్తిః పృష్ఠం గిరేరివ. ఊర్ధ్వపవిత్రో వాజినీవ స్వమృతమస్మి. ద్రవిణగ్ం సవర్చసమ్. సుమేధా అమృతోక్షితః. ఇతి త్రిశఙ్కోర్వేదానువచనమ్

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

భద్రం కర్ణేభిః శృణుయామ దేవాః. భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః. స్థిరైరఙ్గైస్తుష్టువాగ్ంసస్తనూభిః, వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః. స్వస్తి న ఇన్ద్రో వృద్ధశ్రవాః. స్వస్తి నః పూషా విశ్వవేదాః. స్వస్తి నస్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః స్వస్తి నో బృహస్పతిర్దధాతు.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే. పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

ఆప్యాయన్తు మమాఙ్గాని వాక్ ప్రాణశ్చక్షుః శ్రోత్రమథో బలమిన్ద్రియాణి చ సర్వాణి. సర్వం బ్రహ్మోపనిషదం మాహం బ్రహ్మ నిరాకుర్యాం మా మా బ్రహ్మ నిరాకరోదనిరాకరణమస్త్వనిరాకరణం మేఽస్తు. తదాత్మని నిరతే య ఉపనిషత్సు ధర్మాస్తే మయి సన్తు తే మయి సన్తు.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

వాఙ్మే మనసి ప్రతిష్ఠితా. మనో మే వాచి ప్రతిష్ఠితమ్. ఆవిరావీర్మ ఏధి. వేదస్య మ ఆణీస్థః. శ్రుతం మే మా ప్రహాసీః. అనేనాధీతేన, అహోరాత్రాన్సందధామి. ఋతం వదిష్యామి. సత్యం వదిష్యామి. తన్మామవతు. తద్వక్తారమవతు. అవతు మామ్. అవతు వకారమవతువక్తారమ్.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

భద్రం నోఽపి వాతయ మనః

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తగ్ంహ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం, ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

ఓం నమో బ్రహ్మాదిభ్యో బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదాయకర్తృభ్యో
వంశర్షిభ్యో మహద్భ్యో నమో గురుభ్యః.
సర్వోపప్లవరహితః ప్రజ్ఞానఘనః ప్రత్యగర్థో బ్రహ్మైవాహమస్మి.

నారాయణం పద్మభువం వసిష్ఠం
శక్తిం చ తత్పుత్రపరాశరం చ,
వ్యాసం శుకం గౌడపదం మహాన్తం
గోవిన్దయోగీన్ద్రమథాస్య శిష్యమ్.
శ్రీ శఙ్కరాచార్యమథాస్య పద్మ
పాదం చ హస్తామలకం చ శిష్యమ్,
తం త్రోటకం వార్తికకారమన్యా
నస్మద్గురూన్ సంతతమానతోఽస్మి. 2

శ్రుతిస్మృతిపురాణానామాలయం కరుణాలయమ్,
నమామి భగపత్పాదం శంకరం లోకశంకరమ్. 3

శంకరం శంకరాచార్యం కేశవం బాదరాయణమ్,
సూత్రభాషత్యకృతౌ వన్దే భగవన్తౌ పునః పునః 4

ఈశ్వరో గురురాత్మేతి మూర్తిభేదవిభాగినే,
వ్యోమవద్వ్యాప్తదేహాయ దక్షిణామూర్తయే నమః. 5

అనధ్యయనపూర్వదినే పాఠాన్తకర్తవ్యశాన్తిమఙ్గలపాఠః

అశుభాని నిరాచష్టే తనోతి శుభసన్తతిమ్,
స్మృతిమాత్రేణ యత్పుంసాం బ్రహ్మ తన్మఙ్గలం పరమ్. 1

అతికల్యాణరూపత్వాన్నిత్యకల్యాణసంశ్రయాత్,
స్మర్తౄణాం వరదత్వాచ్చ బ్రహ్మ తన్మఙ్గలం విదుః. 2

ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా,
కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గలికావుభౌ. 3

ఓమ్ అథ; ఓమ్ అథ; ఓమ్ అథ;

దక్షిణామూర్తిస్తోత్రమ్

మౌనవ్యాఖ్యాప్రకటితపరబ్రహ్మతత్త్వం యువానం
వర్షిష్ఠాన్తేవసదృషిగణైరావృతం బ్రహ్మనిష్ఠైః,
ఆచార్యేన్ద్రం కరకలితచిన్ముద్రమానన్దమూర్తిం
స్వాత్మారామం ముదితవదనం దక్షిణామూర్తిమీడే.

విశ్వం దర్పణదృశ్యమాననగరీతుల్యం నిజాన్తర్గతం
పశ్యన్నాత్మని మాయయా బహిరివోద్భూతం యథా నిద్రయా,
యస్సాక్షాత్కురుతే ప్రభోధసమయే స్వాత్మానమేవాద్వయం
తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 1

బీజస్యాన్తరివాఙ్కురో జగదిదం ప్రాఙ్నిర్వికల్పం పున
ర్మాయాకల్పితదేశకాలకలనావైచిత్ర్యచిత్రీకృతమ్,
మాయావీవ విజృమ్భయత్యపి మహాయోగీవ యః స్వేచ్ఛయా
తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 2

యస్యైవ స్ఫురణం సదాత్మకమసత్కల్పార్థగం భాసతే
సాక్షాత్తత్త్వమసీతి వేదవచసా యో బోధయత్యాశ్రితాన్,
యత్సాక్షాత్కరణాద్భవేన్న పునరావృత్తిర్భవామ్భోనిధౌ
తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 3

నానాచ్ఛిద్రఘటోదరస్థితమహాదీపప్రభాభాస్వరం
జ్ఞానం యస్య తు చక్షురాదికరణద్వారా బహిః స్పన్దతే,
జానామీతి తమేవ భాన్తమనుభాత్యేతత్సమస్తం జగ
త్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే. 4

దేహం ప్రాణమపీన్ద్రియాణ్యపి చలాం బుద్ధిం చ శూన్యం విదుః
స్త్రీబాలాన్ధజడోపమాస్త్వహమితి భ్రాన్తా భృశం వాదినః,
మాయాశక్తివిలాసకల్పితమహావ్యామోహసంహారిణే
తస్మైశ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 5

రాహుగ్రస్తదివాకరేన్దుసదృశో మాయాసమాచ్ఛాదనా
త్సన్మాత్రః కరణోపసంహరణతో యోఽభూత్సుషుప్తః పుమాన్,
ప్రాగస్వాప్సమితి ప్రభోధసమయే యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే
తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే 6

బాల్యాదిష్వపి జాగ్రదాదిషు తథా సర్వాస్వవస్థాస్వపి
వ్యావృత్తాస్వనువర్తమానమహమిత్యన్తః స్ఫురన్తం సదా,
స్వాత్మానం ప్రకటీకరోతి భజతాం యో భద్రయా ముద్రయా
తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 7

విశ్వం పశ్యతి కార్యకారణతయా స్వస్వామిసంబన్ధతః
శిష్యాచార్యతయా తథైవ పితృపుత్రాద్యాత్మనాభేదతః,
స్వప్నే జాగ్రతి వా య ఏష పురుషో మాయాపరిభ్రామిత
స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే. 8

భూరమ్భాంస్యనిలోఽనలోఽమ్బరమహర్నాథో హిమాంశుః పుమా
నిత్యాభాతి చరాచరాత్మకమిదం యస్యైవ మూర్త్యష్టకమ్,
నాన్యత్కిఞ్చన విద్యతే విమృశతాం యస్మాత్పరస్మాద్విభో
స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే. 9

సర్వాత్మత్వమితి స్ఫుటీకృతమిదం యస్మాదముష్మింస్తవే
తేనాస్య శ్రవణాత్తదర్థమననాద్ధ్యానాచ్చ సంకీర్తనాత్,
సర్వాత్మత్వమహావిభూతిసహితం స్యాదీశ్వరత్వం స్వతః
సిద్ధ్యేత్తత్పునరష్టధా పరిణతం చైశ్వర్యమవ్యాహతమ్. 10

వటవిటపిసమీపే భూమిభాగే నిషణ్ణం
సకలమునిజనానాం జ్ఞానదాతారమారాత్,
త్రిభువనగురుమీశం దక్షిణామూర్తిదేవం
జననమరణదుఃఖచ్ఛేదదక్షం నమామి. 11

చిత్రం వటతరోర్మూలే వృద్ధాః శిష్యా గురుర్యువా,
గురోస్తు మౌనం వ్యాఖ్యానం శిష్యాస్తు ఛిన్నసంశయాః. 1

ఓం నమః ప్రణవార్థాయ శుద్ధజ్ఞానైకమూర్తయే,
నిర్మలాయ ప్రశాన్తాయ దక్షిణామూర్తయే నమః. 2

అఙ్గుష్ఠతర్జనీయోగముద్రావ్యాజేన దేహినామ్,
శ్రుత్యర్థం బ్రహ్మజీవైక్యం దర్శయన్నోఽవతాచ్ఛివః. 3

ఉపదేశపఞ్చకమ్

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతమ్

వేదో నిత్యమధీయతాం తదుదితం కర్మ స్వనుష్ఠీయతాం
తేనేశస్య విధీయతామపచితిః కామ్యే మతిస్త్యజ్యతామ్।
పాపౌఘః పరిధూయతాం భవసుఖే దోషోఽనుసంధీయతామ్
ఆత్మేచ్ఛా వ్యవసీయతాం నిజగృహాత్తూర్ణం వినిర్గమ్యతామ్ ॥ 1

సంగస్సత్సు విధీయతాం భగవతో భక్తిర్దృఢాధీయతాం
శాంత్యాదిః పరిచీయతాం దృఢతరం కర్మాశు సంత్యజ్యతామ్।
సద్విద్వానుపసృప్యతామనుదినం తత్పాదుకా సేవ్యతాం
బ్రహ్మైకాక్షరమర్థ్యతాం శ్రుతిశిరోవాక్యం సమాకర్ణ్యతామ్॥ 2

వాక్యార్థశ్చ విచార్యతాం శ్రుతిశిరఃపక్షస్సమాశ్రీయతాం
దుస్తర్కాత్సువిరమ్యతాం శ్రుతిమతస్తర్కోఽనుసంధీయతామ్ ।
బ్రహ్మాస్మీతి విభావ్యతామహరహర్గర్వః పరిత్యజ్యతాం
దేహేఽహంమతిరుజ్ఝ్యతాం బుధజనైర్వాదస్సముత్సృజ్యతామ్॥ 3

క్షుద్వ్యాధిశ్చ చికిత్స్యతాం ప్రతిదినం భిక్షౌషధం భుజ్యతాం
స్వాద్వన్నం న తు యాచ్యతాం విధివశాత్ప్రాప్తేన సంతుష్యతామ్।
శీతోష్ణాది విషహ్యతాం న తు వృథావాక్యం సముచ్చార్యతామ్
ఔదాసీన్యమభీప్స్యతాం జనకృపానైష్ఠుర్యముత్సృజ్యతామ్॥ 4

ఏకాన్తే సుఖమాస్యతాం పరతరే చేతస్సమాధీయతాం
పూర్ణాత్మా సుసమీక్ష్యతాం జగదిదం తద్బాధితం దృశ్యతామ్,
ప్రాక్కర్మ ప్రవిలాప్యతాం చితిబలాన్నాప్యుత్తరైః శ్లిష్యతాం
ప్రారబ్ధం త్విహ భుజ్యతామథ పరబ్రహ్మాత్మనా స్థీయతామ్॥ 5

మొదటి అనుబంధం

బ్రహ్మసూత్రపాఠః

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా 1

జన్మాద్యస్య యతః 2

శాస్త్రయోనిత్వాత్ 3

తత్తు సమన్వయాత్ 4

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ 5

గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ 6

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ 7

హేయత్వావచనాచ్చ 8

స్వాప్యయాత్ 9

గతిసామాన్యాత్ 10

శ్రుతత్వాచ్చ 11

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ 12

వికారశబ్దాన్నేతి చెన్న ప్రాచుర్యాత్ 13

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ 14

మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే 15

నేతరోఽనుపపత్తేః 16

భేదవ్యపదేశాచ్చ 17

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా 18

అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి 19

అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ 20

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః 21

ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ 22

అత ఏవ ప్రాణః 23

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ 24

ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా
చేతోర్పణనిగదాత్తథాహి దర్శనమ్ 25

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తే
శ్చైనమ్ 26

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్య
విరోధాత్ 27

ప్రాణస్తథానుగమాత్ 28

న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేద
ధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ 29

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో
వామదేవవత్ 30

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి
చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ
తద్యోగాత్ 31

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమ పాదః
సమాప్తః

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ 1

వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ 2

అనుపపత్తేస్తు న శారీరః 3

కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ 4

శబ్దవిశేషాత్ 5

స్మృతేశ్చ 6
అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న
నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ 7
సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ 8
అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ 9
ప్రకరణాచ్చ 10
గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి
తద్దర్శనాత్ 11
విశేషణాచ్చ 12
అన్తర ఉపపత్తేః 13
స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ 14
సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ 15
శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ 16
అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః 17
అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు
తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ 18
న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ 19
శారీరశ్చోభయేఽపి హి
భేదేనైనమధీయతే 20
అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః 21
విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం
చ నేతరౌ 22
రూపోపన్యాసాచ్చ 23
వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్ 24
స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి 25
శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న
తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పు
రుషమపి చైన మధీయతే 26
అతఏవ న దేవతా భూతం చ 27
సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః 28
అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః 29
అనుస్మృతేర్బాదరిః 30
సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి
దర్శయతి 31
ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ 32

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః
సమాప్తః

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ 1
ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్ 2
నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ 3
ప్రాణభృచ్చ 4
భేదవ్యపదేశాత్ 5
ప్రకరణాత్ 6
స్థిత్యదనాభ్యాం చ 7
భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ 8
ధర్మోపపత్తేశ్చ 9
అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః 10
సా చ ప్రశాసనాత్ 11
అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ 12
ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః 13
దహర ఉత్తరేభ్యః 14
గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం
లిఙ్గం చ 15

ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మి
న్నుపలబ్ధేః 16
ప్రసిద్ధేశ్చ 17
ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి
చేన్నాసంభవాత్ 18
ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు 19
అన్యార్థశ్చ పరామర్శః 20
అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ 21
అనుకృతేస్తస్య చ 22
అపి చ స్మర్యతే 23
శబ్దాదేవ ప్రమితః 24
హృద్యపేక్షా తు
మనుష్యాధికారత్వాత్ 25
తదుపర్యపి బాదరాయణః
సంభవాత్ 26
విరోధః కర్మణీతి
చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ 27
శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్ర
త్యక్షానుమానాభ్యామ్ 28
అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్ 29
సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవి
రోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ 30
మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం
జైమినిః 31
జ్యోతిషి భావాచ్చ 32
భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి 33
శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్ర
వణాత్ సూచ్యతే హి 34
క్షత్రియత్వావగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన
లిఙ్గాత్ 35
సంస్కారపరామర్శాత్తదభావా
భిలాపాచ్చ 36
తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః 37
శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్
స్మృతేశ్చ 38
కమ్పనాత్ 39
జ్యోతిర్దర్శనాత్ 40
ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ 41
సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన 42
పత్యాదిశబ్దేభ్యః 43

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః
సమాప్తః

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

ఆనుమానికమప్యేకే షామితి చేన్న శరీర
రూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ 1
సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ 2
తదధీనత్వాదర్థవత్ 3
జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ 4
వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి
ప్రకరణాత్ 5
త్రయాణామపి చైవముపన్యాసః
ప్రశ్నశ్చ 6
మహద్వచ్చ 7
చమసవదవిశేషాత్ 8

జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే 9
కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః 10
న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ 11
ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ 12
జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే 13
కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః 14
సమాకర్షాత్ 15
జగద్వాచిత్వాత్ 16
జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ 17
అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే 18
వాక్యాన్వయాత్ 19
ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః 20
ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః 21
అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః 22
ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ 23
అభిధ్యోపదేశాచ్చ 24
సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ 25
ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ 26
యోనిశ్చ హి గీయతే 27
ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః 28

ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థపాదః సమాప్తః

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్య స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్ 1
ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః 2
ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః 3
న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ 4
అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ 5
దృశ్యతే తు 6
అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ 7
అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసమ్ 8
న తు దృష్టాన్తభావాత్ 9
స్వపక్షదోషాచ్చ 10
తర్కాప్రతిష్ఠానాదన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః 11
ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః 12
భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ 13
తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః 14
భావే చోపలబ్ధేః 15

సత్త్వాచ్చావరస్య 16
అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న
ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్ 17
యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ 18
పటవచ్చ 19
యథా చ ప్రాణాది 20
ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాది
దోషప్రసక్తిః 21
అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ 22
అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః 23
ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న
క్షీరవద్ధి 24
దేవాదివదపి లోకే 25
కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్ద
కోపో వా 26
శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ 27
ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి 28
స్వపక్షదోషాచ్చ 29
సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ 30
వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్ 31
న ప్రయోజనవత్త్వాత్ 32
లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్ 33
వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా
హి దర్శయతి 34
న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానా
దిత్వాత్ 35
ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ 36
సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ 37

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః
సమాప్తః

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్ 1
ప్రవృత్తేశ్చ 2
పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి 3
వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ 4
అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ 5
అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ 6
పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి 7
అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ 8
అన్యథానుమితౌ జ్ఞశక్తివిరోధాత్ 9
విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ 10
మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్
11
ఉభయథాపి న కర్మాతస్త
దభావః 12
సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ
సామ్యాదనవస్థితేః 13
నిత్యమేవ చ భావాత్ 14
రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో
దర్శనాత్ 15
ఉభయథా చ దోషాత్ 16
అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా 17
సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి
తదప్రాప్తిః 18

ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తి మాత్రనిమిత్తత్వాత్ 19
ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ 20
అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్య మన్యథా 21
ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తే రవిచ్ఛేదాత్ 22
ఉభయథా చ దోషాత్ 23
ఆకాశే చావిశేషాత్ 24
అనుస్మృతేశ్చ 25
నాసతో దృష్టత్వాత్ 26
ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః 27
నాభావ ఉపలబ్ధేః 28
వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ 29
న భావోఽనుపలబ్ధేః 30
క్షణికత్వాచ్చ 31
సర్వథానుపపత్తేశ్చ 32
నైకస్మిన్నసంభవాత్ 33
ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్ 34
న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః 35
అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వా దవిశేషః 36
పత్యురసామఞ్జస్యాత్ 37
సంబన్ధానుపపత్తేశ్చ 38
అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ 39
కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః 40
అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా 41
ఉత్పత్త్యసంభవాత్ 42
న చ కర్తుః కరణమ్ 43
విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః 44
విప్రతిషేధాచ్చ 45

ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదః సమాప్తః

ద్వితీయధ్యాస్య తృతీయః పాదః

న వియదశ్రుతేః 1
అస్తి తు 2
గౌణ్యసంభవాత్ 3
శబ్దాచ్చ 4
స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ 5
ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః 6
యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ 7
ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః 8
అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః 9
తేజోఽతస్తథాహ్యాహ 10
ఆపః 11
పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః 12
తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః 13
విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ 14
అన్తరావిజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాది తి చేన్నావిశేషాత్ 15

చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదే
శో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ 16
నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః 17
జ్ఞోఽత ఏవ 18
ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ 19
స్వాత్మనా చోత్తరయోః 20
నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరా
ధికారాత్ 21
స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ 22
అవిరోధశ్చన్దనవత్ 23
అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగ
మాద్ధృది హి 24
గుణాద్వా లోకవత్ 25
వ్యతిరేకో గన్ధవత్ 26
తథా చ దర్శయతి 27
పృథగుపదేశాత్ 28
తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః
ప్రాజ్ఞవత్ 29
యావదాత్మభావిత్వాచ్చ
న దోషస్తదర్శనాత్ 30
పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తి
యోగాత్ 31
నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతర
నియమో వాన్యథా 32
కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ 33
విహారోపదేశాత్ 34
ఉపాదానాత్ 35
వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం
న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః 36
ఉపలబ్ధివదనియమః 37
శక్తివిపర్యయాత్ 38
సమాధ్యభావాచ్చ 39
యథా చ తక్షోభయథా 40
పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః 41
కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతి
షిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః 42
అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా
చాపి దాశ కితవాదిత్వమధీయత
ఏకే 43
మన్త్రవర్ణాచ్చ 44
అపి చ స్మర్యతే 45
ప్రకాశాదవన్నైవం పరః 46
స్మరన్తి చ 47
అనుజ్ఞాపరిహారౌ
దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ 48
అసన్తతేశ్చావ్యతికరః 49
ఆభాస ఏవ చ 50
అదృష్టానియమాత్ 51
అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్ 52
ప్రదేశాతి చేన్నాన్తర్భావాత్ 53

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః
సమాప్తః

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

తథా ప్రాణాః 1

గౌణ్యసంభవాత్ 2
తత్ప్రాక్ర్శుతేశ్చ 3
తత్పూర్వకత్వాద్వాచః 4
సప్త గతేర్విశేషితత్వాచ్చ 5
హస్తాదయస్తు స్థితేऽతో నైవమ్ 6
అణవశ్చ 7
శ్రేష్ఠశ్చ 8
న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ 9
చక్షురాదివత్తుత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః 10
అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి
దర్శయతి 11
పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే 12
అణుశ్చ 13
జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు
తదామననాత్ 14
ప్రాణవతా శబ్దాత్ 15
తస్య చ నిత్యత్వాత్ 16
త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర
శ్రేష్ఠాత్ 17
భేదశ్రుతేః 18
వైలక్షణ్యాచ్చ 19
సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత
-ఉపదేశాత్ 20
మాంసాది భౌమం
యథాశబ్దమితరయోశ్చ 21
వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః 22

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః
సమాప్తః

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః
ప్రశ్నప్రతిరూపణాభ్యామ్ 1
త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ 2
ప్రాణగతేశ్చ 3
అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న
భాక్తత్వాత్ 4
ప్రథమేऽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ
హ్యుపపత్తేః 5
అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం
ప్రతీతేః 6
భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి
దర్శయతి 7
కృతాత్యయేऽనుశయవాన్
దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేత
మనేవం చ 8
చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి
కార్ష్ణాజినిః 9
ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ 10
సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు
బాదరిః 11
అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ 12
సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామా
రోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ 13
స్మరన్తి చ 14
అపి చ సప్త 15

తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాధవిరోధః 16
విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ 17
న తృతీయే తథోపలబ్ధేః 18
స్మర్యతేఽపి చ లోకే 19
దర్శనాచ్చ 20
తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య 21
సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః 22
నాతిచిరేణ విశేషాత్ 23
అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ 24
అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్ 25
రేతఃసిగ్యోగోఽథ 26
యోనేః శరీరమ్ 27

తృతీయాద్యాయే ప్రథమః పాదః సమాప్తః

తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

సంధ్యే సృష్టిరాహ హి 1
నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ 2
మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యే నాభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ 3
సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః 4
పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ 5
దేహయోగాద్వా సోఽపి 6
తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతే రాత్మని చ 7
అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ 8
స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్ద విధిభ్యః 9
ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ 10
న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి 11
న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ 12
అపి చైవమేకే 13
అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ 14
ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ 15
ఆహ చ తన్మాత్రమ్ 16
దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే 17
అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ 18
అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ 19
వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదు భయసామఞ్జస్యాదేవమ్ 20
దర్శనాచ్చ 21
ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః 22
తదవ్యక్తమాహ హి 23
అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ 24
ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ 25
అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్ 26

ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహి
కుణ్డలవత్ 27
ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ 28
పూర్వవద్వా 29
ప్రతిషేధాచ్చ 30
పరమతః సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్య
పదేశేభ్యః **31**
సామాన్యాత్తు 32
బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ 33
స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ 34
ఉపపత్తేశ్చ 35
తథాన్యప్రతిషేధాత్ 36
అనేన సర్వగతత్వమాయామ
శబ్దాదిభ్యః 37
ఫలమత ఉపపత్తేః **38**
శ్రుతత్వాచ్చ 39
ధర్మం జైమినిరత ఏవ 40
పూర్వం తు
బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ 41

తృతీయాధ్యాస్య ద్వితీయః పాదః సమాప్తః

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనా
ద్యవిశేషాత్ **1**
భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి 2
స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి
సమాచారే౾ధికా
రాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః 3
దర్శయతి చ 4
ఉపసంహారో౾ర్థాభేదాద్విధిశేషవత్
సమానే చ 5
అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్
6
న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయ
స్త్వాదివత్ 7
సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి 8
వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్ 9
సర్వాభేదాదన్యత్రేమే 10
ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య 11
ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయా
పచయౌ హి భేదే 12
ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ 13
ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ **14**
ఆత్మశబ్దాచ్చ 15
ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ **16**
అన్వయాదితి చేత్స్యాదవ
ధారణాత్ 17
కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ 18
సమాన ఏవం చాభేదాత్ 19
సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి 20
న వా విశేషాత్ 21
దర్శయతి చ 22
సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః 23
పురుషవిద్యాయామివ

చేతరేషామనామ్నానాత్ 24
వేధాద్యర్థభేదాత్ 25
హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్
కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ 26
సాంపరాయే తర్తవ్యాభావత్తథా
హ్యన్యే 27
ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ 28
గతేరర్థవత్త్వముభయథా న్యథా హి
విరోధః 29
ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః
లౌకికవత్ 30
అనియమః సర్వాసామవిరోధః
శబ్దానుమానాభ్యామ్ 31
యావదధికారమవస్థితిరాధికా
రికాణామ్ 32
అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య
తద్భావాభ్యా మౌపసదవత్తదుక్తమ్ 33
ఇయదామననాత్ 34
అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః 35
అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి
చేన్నోపదేశాన్తరవత్ 36
వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ 37
సైవ హి సత్యాదయః 38
కామాదీతరత్ర తత్ర చా
యతనాదిభ్యః 39
ఆదరాదలోపః 40
ఉపస్థితే౭తస్తద్వచనాత్ 41
తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేఃపృథ
గ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ 42
ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్ 43
లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి 44
పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్
క్రియామానసవత్ 45
అతిదేశాచ్చ 46
విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ 47
దర్శనాచ్చ 48
శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః 49
అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్
దృష్టశ్చ తదుక్తమ్ 50
న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న
హి లోకాపత్తిః 51
పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం
భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః 52
ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్ 53
వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న
తూపలబ్ధివత్ 54
అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు
ప్రతివేదమ్ 55
మన్త్రాదివద్వావిరోధః 56
భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి
దర్శయతి 57
నానా శబ్దాదిభేదాత్ 58
వికల్పో౭విశిష్టఫలత్వాత్ 59
కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీ

యేరన్న వా పూర్వ హేత్వభావాత్ 60
అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః 61
శిష్టేశ్చ 62
సమాహారాత్ 63
గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ 64
తత్సహభావాశ్రుతేః 65
దర్శనాచ్చ 66

తృతీయాధ్యాస్య తృతీయః పాదః సమాప్తః

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

పురుషార్థోऽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః 1
శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యే ష్వితి జైమినిః 2
ఆచారదర్శనాత్ 3
తచ్ఛ్రుతేః 4
సమన్వారమ్భణాత్ 5
తద్వతో విధానాత్ 6
నియమాచ్చ 7
అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ 8
తుల్యం తు దర్శనమ్ 9
అసార్వత్రికీ 10
విభాగః శతవత్ 11
అధ్యయనమాత్రవతః 12
నావిశేషాత్ 13
స్తుతయేऽనుమతిర్వా 14
కామచారేణ చైకే 15
ఉపమర్దం చ 16
ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి 17
పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి 18
అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః 19
విధిర్వా ధారణవత్ 20
స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేత్-నాపూర్వత్వాత్ 21
భావశబ్దాచ్చ 22
పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ 23
తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్ 24
అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా 25
సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవత్ 26
శమదమాద్యుపేతః స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ 27
సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ 28
అబాధాచ్చ 29
అపి చ స్మర్యతే 30
శబ్దశ్చాతో కామకారే 31
విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి 32
సహకారిత్వేన చ 33

సర్వథాపి తు త ఏవోభయ లిఙ్గాత్ 34
అనభిభవం చ దర్శయతి 35
అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః 36
అపి చ స్మర్యతే 37
విశేషానుగ్రహశ్చ 38
అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ 39
తద్భూతస్య నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః 40
న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్ 41
ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్ 42
బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ 43
స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః 44
ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే 45
శ్రుతేశ్చ 46
సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ 47
కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః 48
మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ 49
అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ 50
ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ 51
ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః 52

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః సమాప్తః

చతుర్థాధాయస్య ప్రథమః పాదః

ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ 1
లిఙ్గాచ్చ 2
ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ 3
న ప్రతీకేన హి సః 4
బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ 5
ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః 6
ఆసీనః సమ్భవాత్ 7
ధ్యానాచ్చ 8
అచలత్వం చాపేక్ష్య 9
స్మరన్తి చ 10
యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ 11
ఆ ప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ 12
తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ 13
ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు 14
అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః 15
అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ 16
అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః 17
యదేవ విద్యయేతి హి 18
భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే 19

చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమః పాదః సమాప్తః

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ 1

అత ఏవ చ సర్వాణ్యను 2

తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ 3

సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః 4

భూతేష్వతః శ్రుతేః 5

నైకస్మిన్ దర్శయతో హి 6

సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య 7

తదపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ 8

సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః 9

నోపమర్దేనాతః 10

అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా 11

ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ 12

స్పష్టో హ్యేకేషామ్ 13

స్మర్యతే చ 14

తాని పరే తథా హ్యాహ 15

అవిభాగో వచనాత్ 16

తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా 17

రశ్మ్యనుసారీ 18

నిశి నేతి చేన్న సంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ 19

అతశ్చాయనేఽపి హి దక్షిణే 20

యోగినః ప్రతి చ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే 21

చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః సమాప్తః

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః 1

వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ 2

తడితోఽధివరుణసంబన్ధాత్ 3

ఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్ 4

ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః 5

వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః 6

కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః 7

విశేషితత్వాచ్చ 8

సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః 9

కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతఃపరమభిధానాత్ 10

స్మృతేశ్చ 11

పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ 12

దర్శనాచ్చ 13

న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః 14

అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి (స) బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ 15

విశేషం చ దర్శయతి 16

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః సమాప్తః

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్ 1
ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ 2
ఆత్మా ప్రకరణాత్ 3
అవిభాగేనైవ దృష్టత్వాత్ 4
బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః 5
చితి తన్మాత్రేణ
తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః 6
ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వం
భావాదవిరోధం బాదరాయణః 7
సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః 8
అత ఏవ చానన్యాధిపతిః 9
అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ 10
భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ 11
ద్వాదశాహవదుభయవిధం
బాదరాయణోఽతః 12

తన్వభావే సంధ్యవదుపపద్యతే 13
భావే జాగ్రద్వత్ 14
ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి 15
స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్ష
మావిష్కృతం హి 16
జగద్వ్యాపారవర్జం
ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ 17
ప్రత్యక్షోపదేశాదితి
చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః 18
వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ 19
దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే 20
భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ 21
అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః
సమాప్తః

సమాప్తోఽయం బ్రహ్మసూత్రపాఠః

బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని కొన్ని రుచిరోక్తులు

1. న చాయమస్తి నియమః-పురోవస్థిత ఏవ విషయే విషయాన్తరమధ్యసితవ్యమితి.అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తి (1.1.1)
2. పశ్వాదిభిశ్చావిశేషాత్ - యథా హి పశ్వాదయః శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సమ్బన్ధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో నివర్తన్తే, అనుకూలే చ ప్రవర్తన్తే, యథా దణ్డోద్యతకరం పురుషమభిముఖముపలభ్య మాం హన్తుమయమిచ్ఛతీతి పలాయితుమారభన్తే హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీభవన్తి ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తన్తే తద్విపరీతాన్ ప్రతి ప్రవర్తన్తే, అతః సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారః (1.1.1.)
3. తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే, యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవతి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని. యథా రాజాసౌ గచ్ఛతీత్యు క్తే సపరివారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్. (1.1.1.)
4. వేదాన్తవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణామ్ (1.1.1.)
5. కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ, యథా అశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా, న వా గచ్ఛతీతి.(1.1.2)
6. యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేః జ్ఞేయైకదేశార్థమపి స తతోఽ ప్యధికతర విజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే. (1.1.2)

7. న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేన అన్యత్ర దృష్టం నిదర్శనమపేక్షేత.

8. తద్విషయే (బ్రహ్మాత్మజ్ఞానవిషయే) లిఙాదయః శ్రూయమాణా అపి అనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుణ్ఠీభవన్తి ఉపలాదిషు ప్రయుక్తక్షురతైక్ష్ణ్యాదివత్. (1.1.4)

9. న హి శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుమ్. న హి ధనినో గృహస్థస్య ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి. న చ కుణ్డలినః కుణ్డలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుణ్డలవిముక్తస్య కుణ్డలితాభిమానరహితస్య తదేవ కుణ్డలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం భవతి. (1.1.4)

10. తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్. యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యమ్. అథాప్రసిద్ధం నైవ శక్యం జిజ్ఞాసితుమితి (1.1.1)

11. తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వమ్. యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగతబ్రహ్మాత్మ భావః (1.1.4)

12. అవశ్యం చ త్వయాపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతా సర్వజ్ఞానశక్తి మత్త్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. న హి సర్వదా సర్వ విషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే. (1.1.5)

13. యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమాత్మానమాత్మేత్యుప

దిశేత్ప్రమాణభూతం శాస్త్రం స శ్రద్ధధానతయా అన్ధగోలాఙ్గూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్... అనర్థం చ ఋచ్ఛేత్ (1.1.7)

14. అపి చ క్వచిద్గౌణః శబ్దః దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీ కల్పనా న్యాయ్యా. సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్ (1.1.7.)

15. ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం, తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివివర్జితమ్. 1.1.11. Page. 127.

16. కాని చిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కాని చిత్క్రమముక్త్యర్థాని. కాని చిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని. 1.1.11 page. 128

17. ఏకమపి బ్రహ్మ అపేక్షితోపాధిసంబన్ధం నిరస్తోపాధిసంబన్ధం చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాన్తేషూపదిశ్యతే. 1.1.11 page 130

18. పరమేశ్వరస్తు అవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్ కర్తుర్భోక్తుః విజ్ఞానాత్మాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతః స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపో భూమిష్ఠః అన్యః, యథా వా ఘటాకాశాద్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నాదనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః. (1.1.17)

19. స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపి ఇచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థమ్. "మాయహ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద, సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి" ఇతి స్మరణాత్. (1.1.20)

20. న హీయతే ఫలాయ బ్రహ్మాశయణీయమ్, ఇయతే నేతి నియమే హేతురస్తి (1.1.24)

21. యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణః ఆత్మాన్తరాభావాత్ శారీరస్య భోగేన

బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి; అత్ర వదామః - ఇదం తావద్దేవానాం ప్రియః ప్రష్టవ్యః - కథమయం త్వయాత్మాన్తరాభావోఽధ్యవసీయత ఇతి. "తత్త్వమసి" "అహం బ్రహ్మాస్మి" "నాన్యోఽతోస్తి విజ్ఞాతా" ఇత్యాదిశాస్త్రేభ్య ఇతి చేత్ యథాశాస్త్రం తర్హి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిత్తవ్యః. న తత్రార్ధజరతీయం లభ్యమ్. (1.2.8)

22. మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత ఉపభోగః. సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వమ్.(1.2.8)

23. అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే, నాశ్వః పురుషో వా (1.2.11)

24. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణః స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే, శాలగ్రామ ఇవ విష్ణోః (1.2.14)

25. నాత్ర ప్రధానం నామ కించిత్ స్వతన్త్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్య తస్మాద్భేదవ్యపదేశ ఉచ్యతే;కిం తర్హి? యది ప్రధానమపి కల్ప్యమానం శ్రుత్యవిరోధేన అవ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం పరికల్ప్యేత పరికల్ప్యతామ్ (1.2.22)

25. మనఉపాధికశ్చ జీవః మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమ్. (1.3.14)

26. లోకేఽపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే "బ్రహ్మీభూతో, బ్రహ్మతాం గతః." ఇతి (1.3.15)

27. న హి ప్రదీపః ప్రదీపాన్తరమనుభాతి (1.3.22)

28. ద్విరూపా హి వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తిః - క్వచిత్పరమాత్మ స్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైక త్వోపదేశపరా. (1.3.25)

29. స్థానవిశేషసంబన్ధనిమిత్తాశ్చేన్ద్రాదిశబ్దాః సేనాపత్యాదిశబ్దవత్. (1.3.28)

30. ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచః సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యః. అనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్ (1.3.28)

31. యథా హి ప్రాణిత్వావిశేషేఽపి మనుష్యాదిస్తమ్బపర్యన్తేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబన్ధః పరేణ పరేణ భూయాన్ భవన్ దృశ్యతే తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యన్తేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్య భివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతత్ శ్రుతిస్మృతివాదేషు అసకృదనుశ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుమ్ (1.3.30)

32. న హి తావల్లోకో నామ కించిత్ స్వతన్త్రం ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవ హ్యవిచారితవిశేషేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిధ్యన్నర్థో లోకాత్ప్రసిధ్యతీత్యుచ్యతే (1.3.32)

33. ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నానార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా. తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవ ప్రతిపద్యతే. (1.3.33)

34. భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరన్తీతి స్మర్యతే. యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః అస్తీతి బ్రూయాత్. తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనోపరున్ధ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాన్తరేఽప్యవ్య వస్థితప్రాయాన్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ ప్రతిజానీత. తతశ్చ వ్యవస్థా

విధాయి శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. (1.3.33)

35. యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్. (1.3.33)

36. ఋషీణామపి మన్త్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తమ్. (1.3.33)

37. "శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్" ఇతి చేతిహాసపురాణాధిగమే చాతుర్వర్ణ్యస్యాధికారాత్. (1.3.38)

38. వాయౌ హి పర్జన్యభావేన వివర్తమానే విద్యుత్స్తనయిత్ను వృష్ట్యశనయో వివర్తన్తే ఇత్యాచక్షతే. (1.3.39)

39. న హ్యాత్యన్తికే మోక్షే గత్యుత్క్రాన్తీ స్తః. (1.3.40)

40. ... స ప్రాచీమపి దిశం ప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపి దిశం ప్రతిష్ఠేత. (1.3.42)

41. న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్న శ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి. (1.4.1)

42. న హి తయా (ప్రాగవస్థయా) వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిధ్యతి. శక్తిరహితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః (1.4.3)

43. యథా హి కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాం చిద్రజ్జుమహిం మన్యమానో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా భైషీః, నాయమహీ రజ్జురేవేతి. స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయముత్సృజేత్ వేపథుం పలాయనం చ, న హ్యాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషః స్యాత్, తథైవేతదపి ద్రష్టవ్యమ్. (1.4.6)

44. న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపఞ్చః ప్రతిపిపాదయిషితః; న హి

తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చితురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా. (1.4.14)

45. యే తు నిర్బన్ధం కుర్వన్తి తే వేదాన్తార్థం బాధమానాః శ్రేయోమార్గం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధన్తే; కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయన్తి. న్యాయేన చ న సంగచ్ఛన్తే (1.4.22)

46. న లోకవదిహ భవితవ్యమ్. న హ్యాయమనుమానగమ్యోఽర్థః. శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహ భవితవ్యమ్. (1.4.27)

47. పరతన్త్రప్రజ్ఞాస్తు ప్రాయేణ జనాః స్వాతన్త్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువన్తః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు స్మృతిష్వవలమ్బేరన్. తద్బలేన చ శ్రుత్యర్థం ప్రతిపిత్సేరన్. అస్మత్కృతే చ వ్యాఖ్యానే న విశ్వస్యుః, బహుమానాత్ స్మృతీనాం ప్రణేతృషు. (2.1.1)

48. యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోః సావకాశత్వమ్ (2.1.3)

49. అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయా నివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే. (2.1.4)

50. న హి సామ్యే సత్యుపకకార్యోపకారకభావో భవతి; న హి ప్రదీపా పరస్పరస్యోపకురుతః (2.1.4)

51. నానేన మిషేణ శుష్కతర్కస్యాత్ర అత్మలాభః సంభవతి. శ్రుత్యనుగృహీత ఏవ హ్యత్ర తర్కోఽనుభవాఙ్గత్వేనాశ్రీయతే (2.1.6)

53. కిం హి యచ్చైతన్యేనానన్వితం తద్బ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత. (2.1.6)

52. అనన్యత్వేఽపి కార్యకారణయోః కార్యస్య కారణాత్మత్వం న తు

కారణస్య కార్యాత్మత్వమ్ (2.1.9)

53. యథా స్వయం ప్రసారితయా మాయయా మాయావీ త్రిష్వపి కాలేషు న సంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవం పరమాత్మాపి సంసారమాయయా న సంస్పృశ్యతే. (2.1.9)

54. న హి పూర్వజో మూఢ ఆసీదిత్యాత్మనాపి మూఢేన భవితవ్యమితి కిం చి దస్తి ప్రమాణమ్. (2.1.11)

55. న హీదమతిగమ్భీరం భావయాథాత్మ్యం ముక్తినిబన్ధనమాగమమ న్తరేణోత్ప్రేక్షితుమపి శక్యమ్. (2.1.11)

56. కథం చానృతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి? అత్రోచ్యతే. నైష దోషః. సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్ బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్ సత్యత్వోపపత్తేః స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాక్ప్రబోధాత్. (2.1.14)

57. కథం త్వసత్యేన వేదాన్తవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిపత్తి రుపపద్యేత? న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణి కామ్భసా పానావగాహనాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి. నైష దోషః. శఙ్కావిషాదిదోషనిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః. స్వప్న దర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్...... యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యమనృతమ్, తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలమ్. (2.1.14)

58. అకారాదిసత్యాక్షరప్రతిపత్తిర్దృష్టా రేఖానృతాక్షరప్రతిపత్తేః. (2.1.14)

59. సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య ఆత్మభూత ఇవ అవిద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపఞ్చబీజభూతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయాశక్తిః ప్రకృతిరితి చ

శుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే. తాభ్యామన్యః సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః (2.1.14)

60. తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతా శక్తిః శక్తే శ్చాత్మభూతం కార్యమ్. (2.1.18)

61. తాదాత్మ్యప్రతీతేర్ద్రవ్యగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యమ్. (2.1.18)

62. న హి దేవదత్తః స్రుఘ్నే సంనిధీయమానః తదహరేవ పాటలిపుత్రేఽ పి సంనిధీయతే (2.1.18)

63. ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌ చావయవినః కార్యేణాధికారాత్తస్య చైకత్వాత్ శృఙ్గేణాపి స్తనకార్యం కుర్యాదురసా చ పృష్ఠకార్యమ్. (2.1.18)

64. న హి వన్ధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ ప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽ భిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేన నిరుపాఖ్యో వన్ధ్యాపుత్రః రాజా బభూవ భవిష్యతీతి వా విశేష్యతే (2.1.18)

65. యస్య పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్ కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారః స్యాత్; అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః. ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్. (2.1.18)

66. న కారణాదన్యత్కార్యం వర్షశతేనాపి శక్యం నిశ్చేతుమ్. (2.1.18)

67. న హి కశ్చిదపరతన్త్రో బన్ధనాగారమాత్మనః కృత్వానుప్రవిశతి. (2.1.18)

68. యథా హి మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛయా అనాయాసేనైవఉపసంహరతి ఏవం శారీరోఽపీమాం సృష్టిముపసంహరేత్. స్వమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనాయాసేనోపసంహర్తుమ్ (2.1.21)

69. లోకేఽపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ స్వరూపానుపమర్దేనైవ

విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యన్తే. (2.1.28)

70. న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే. (2.1.33)

71. న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్, బ్రహ్మాత్మభావ ప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి న విస్మర్తవ్యమ్. (2.1.33)

72. యథా అయస్కాన్తో మణిః స్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽపి అయసః ప్రవర్తకో భవతి, యథా వా రూపాదయో విషయాః స్వయం ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవన్తి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరః సర్వగతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిశ్చ సన్ సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నమ్. (2.2.2)

73. కల్పనాయాశ్చ స్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ. న చ వైశేషికైః కల్పితేభ్యః షడ్భ్యః పదార్థేభ్యః అన్యే అధికాః శతం సహస్రం వాప్యర్థాః న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి. తస్మాద్యస్మై యద్రోచతే తత్తత్సిధ్యేత్. కశ్చిత్ కృపాలుః ప్రాణినాం దుఃఖబహులః సంసార ఏవ మా భూదితి కల్పయేత్. అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్. కస్తయోర్నివారకః స్యాత్? (2.2.17)

74. యథా యథాయం వైనాశికసమయః ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విశీర్యత ఏవ... అపి చ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనో ఽ సంబద్ధప్రలాపిత్వమ్. ప్రద్వేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి. (2.2.32)

75. సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాది ప్రసంగాత్ ఈశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వప్రసంగః. (2.2.40)

76. న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిః సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు. (2.2.40)

77. పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశన్తి. సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యేత్. (2.3.12)

78. పరమార్థతస్తు న జీవో నామ బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరికల్పిత స్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి (2.3.29)

79. తచ్చాత్మన ఉపాధిభూతమన్తఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానం చిత్తమితి చానేకధా తత్ర తత్రాభిలప్యతే. క్వచిచ్చ వృత్తివిభాగేన సంశయాదివృత్తికం మన ఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికం బుద్ధిరితి (2.3.32)

80. జీవస్యావిద్యాతిమిరాన్ధస్య సతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్, సర్వభూతాధివాసాత్, సాక్షిణశ్చేతయితుః ఈశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిః, తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి. (2.3.41)

81. జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్ష ఏవ తత్తత్ఫలాని విషమం విభజేత్పర్జన్యవదీశ్వరః, నిమిత్తత్వమాత్రేణ, యథాలోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్మాదీనాం వ్రీహియవాదీనాంచాసాధరణేభ్యః స్వస్వబీజేభ్యః జాయమానానాం. సాధారణం నిమిత్తం భవతి పర్జన్యః, న హ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పఫలాశాదివైషమ్యం తేషాం జాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు, ఏవం జీవకృతప్రయత్నాపేక్ష

ఈశ్వరస్తేషాం శుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. (2.3.42)

82. ఈశ్వరస్య చాత్యన్తనిరపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యం, తథా దేశకాలనిమిత్తానామ్. (2.3.42)

83. యథా చ స్వదేహగతదాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమాన భ్రాన్త్యా అనుభవతి, తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యైవానుభవతి... తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే - మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవ ఇతి. వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే. తథాహి-పుత్రమిత్రాదిమత్సు బహుషూపవిష్టేషు తత్సంబన్ధాభిమానిషు, ఇతరేషు చ పుత్రో మృతో మిత్రం మృతమిత్యేవముద్ఘోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే, నాభిమానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్. (2.3.46)

84. ఏవం తర్హి "పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతి" ఇతి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పఞ్చ వృత్తయః పరిగృహ్యన్తే (2.4.12)

85. తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రమిత్రభృత్యాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాది కారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా. (3.1.7.)

86. న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి, న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసంనిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే. (3.1.8)

87. కశ్చిత్సేవకః సకలైః సేవోపకరణైః రాజకులముపసృప్తశ్చిర

ప్రవాసాత్పరిక్షీణబహూపకరణః ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషః న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నోతి... (3.1.8)

88. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా కర్మణాముచ్ఛేదః సంభావ్యతే. (3.1.9)

89. ప్రదీపం సమానేఽపి సంనిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి న సూక్ష్మమ్. (3.1.9)

90. న హి పద్భ్యాం పలాయితుం పారయమాణః జానుభ్యాం రంహితుమర్హతి. (3.1.10)

91. కాలసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి - రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే మన్యతే. (3.2.3)

92. సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావే ప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వరవిపరీతధర్మత్వమ్. (3.2.5)

93. యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపఞ్చో దేహాదిలక్షణః ఆధ్యాత్మికః బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్యః ఇత్యుచ్యేత స పురుషమాత్రేణ అశక్యః ప్రవిలాపయితుమితి తత్ప్రవిలయోపదేశః అశక్యవిషయ ఏవ స్యాత్. ఏకేన చాదిముక్తేన పృథివ్యాదిప్రవిలయః కృత ఇతీదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్ (3.2.21)

94. అనావేదితే తు బ్రహ్మణి బ్రహ్మవిజ్ఞానం కురు ప్రపఞ్చవిలయం చేతి శతకృత్వోఽప్యుక్తే న బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రపఞ్చవిలయో వా జాయేత.

95. జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవస్తువిషయం చ, న తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే. న చ ప్రతిషేధశతేనాపి

వారయితుం శక్యతే. న హి తత్ పురుషతన్త్రం. వస్తుతన్త్రమేవ హి తత్. (3.2.21)

96. తదేవ చ ఈశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాః సృజతి (3.2.41)

97. లక్షణాయామపి తు సంనికర్షవిప్రకర్షౌ భవత ఏవ. అధ్యాసపక్షే హి అర్థాన్తరబుద్ధిరర్థాన్తరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా. విశేషణపక్షే త్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవః సమర్ప్యత ఇతి సంనికృష్టా. సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాః శబ్దాః అవయవేష్వపి వర్తమానాః దృష్టాః పటగ్రామాదిషు. (3.3.9)

98. అనేకార్థత్వస్మరణాచ్చ ధాతూనాం న స్మరణవిరోధః. (3.3.26)

99. యథా లోకే గ్రామప్రాప్తౌ దేశాన్తరప్రాపణః పన్థాః అపేక్ష్యతే నారోగ్యప్రాప్తౌ. (3.3.30)

100. అసౌ భగవాన్ సవితా సహస్రయుగపర్యన్తం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితం కైవల్యమనుభవతి. (3.3.32)

101. ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశఙ్కానుపపత్తిః. కర్మఫలే హి స్వర్గాదౌ అనుభవానారూఢే స్యాదాశఙ్కా భవేద్వా న వేతి. అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలమ్... న హి "తత్త్వమసి" ఇత్యస్య వాక్యస్య అర్థస్తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం పరిణేతుం శక్యః. (3.3.32)

102. యథా దేవదత్తో దత్తః సత్యభామా భామేతి. (3.3.39)

103. న హ్యస్తి వచనస్యాతిభారః. (3.3.41)

104. సంశయమాత్రేణాపి పరపక్షః ప్రతిషిధ్యతే. (3.3.54)

105. న హ్యగ్నిరుష్ణః సన్స్వాత్మానం దహతి. న హి నటః శిక్షితః సన్ స్వస్కన్ధమధిరోక్ష్యతి (3.3.54)

106. దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యన్తమితి స్థితమ్ (3.4.6)

107. సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్మసాహిత్యదర్శనమ్ (3.4.9)

108. అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్కాలాన్తర భావీత్యసకృదవోచామ. (3.4.15)

109. న హ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ అన్యతరస్త్వనయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి. భవతి త్వేవం - దేవదత్త యజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ; విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి. (3.4.20)

110. న హి వచనస్యాతిభారో నామ కశ్చిదస్తి. (3.4.32)

111. జన్మాన్తరానుష్ఠితైరపి చాశ్రమకర్మభిః సంభవత్యేవ విద్యాయా అనుగ్రహః. (3.4.38)

112. యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే; చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య. (3.4.40)

113. (జ్ఞానీ) జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్ దమ్భగర్వాదిరహితో భవేత్. (3.4.50)

114. శాస్త్రమపి అస్య కర్మణ ఇదం ఫలం భవితేత్యేతావతి పర్యవసితం, న దేశకాలనిమిత్తమపి సంకీర్తయతి. సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీన్ద్రియా కస్య చిచ్ఛక్తిరావిర్భవతి, తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి. (3.4.51)

115. అథాపి స్యాద్యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే, న విశేషవిషయమ్. యథాస్తి మే హృదయే

శూలమిత్యతో వాక్యాద్గాత్రకమ్పాదిలిఙ్గాచ్చ సద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి యథా స ఏవ శూలీ.

(4.1.2)

116. న హి వరఘూతాయ కన్యాముద్వాహయన్తి. (4.1.2)

117. ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేత్, న; ఇష్టత్వాత్ "అత్ర పితాऽపితా భవతి" ఇత్యుపక్రమ్య "వేదాః" అవేదాః" ఇతి వచనాదిష్యతే ఏవ అస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః. (4.1.3)

118. కస్య పునరయమబోధ ఇతి చేత్, యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి వదామః. నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా? యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోऽసి నాస్తి కస్య చిదప్రబోధః (4.1.3)

119. న హి క్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్. (4.1.5)

120. శాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశఙ్కనీయోऽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః. న చ లౌకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియన్తుం యుక్తేతి. అత్రోచ్యతే. నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్. సందిగ్ధే తు తస్మిన్ తన్నిర్ణయం ప్రతి లౌకికోऽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న విరుధ్యతే.

(4.1.5)

121. లక్షణా చ యథాసంభవం సంనికృష్టేన విప్రకృష్టేన చ స్వార్థసంబన్ధేన ప్రవర్తతే. (4.1.6)

122. శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే న ప్రతిబన్ధాప్రతిబన్ధయోరపి. "న హి కర్మ క్షీయతే" ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం. న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే, తదర్థత్వాదితి.

ఇష్యత ఏవ తు ప్రాయశ్చిత్తాదినా తత్క్షయః. (4.1.13)

123. అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యమ్ - బ్రహ్మవిదా కం చిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న వా ధ్రియతే ఇతి. కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత? శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే. (4.1.15)

124. జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమన్త్రసంయుక్తయో స్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్. (4.1.16)

125. యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః పాటిలిపుత్రం గచ్ఛతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలిపుత్రం యాతీతి శక్యతే వక్తుమ్. (4.2.5)

126. న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణః ఉత్క్రాన్తిర్గతిర్వా ఉపపద్యతే, నిమిత్తాభావాత్. (4.2.13)

127. అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణః విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలమ్. (4.2.21)

128. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా. భీష్మస్య ప్రతిపాలనమాచార ప్రతిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛన్దమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ (4.2.21)

129. తథా చ లోకే ప్రసిద్ధేష్వప్యాతివాహికేషు ఏవంజాతీయక ఉపదేశో దృశ్యతే - గచ్ఛ త్వమితో బలవర్మాణం, తతో జయసింహం, తతః కృష్ణగుప్తమితి. (4.3.5)

130. పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబన్ధం క్వ చి త్కైశ్చిద్ధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః

ఉపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః (4.3.9)

131. న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాసయితా విద్యతే (4.3.14)

132. కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవన్తి ఉత్తరాణి చ సిద్ధాన్తసూత్రాణీతి వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయన్తి; తదనుపపన్నమ్ (4.3.14)

133. యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే - నిత్యాని నైమిత్తికాని చ కర్మాణి అనుష్ఠీయన్తే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే. కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియన్తే స్వర్గనరకానావాప్తయే.... కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవంవృత్తస్య సేత్స్యతి ఇతి, తదసత్. (4.3.14)

134. .... సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి చేత్, న ప్రాక్ ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవదుపపత్తేః. (4.3.14)

135. కిం ద్వే బ్రహ్మణీ, పరమపరం చేతి? బాఢం ద్వే..... (4.3.14)

136. న చ శ్రుత్యవగమ్యేఽర్థే లోకవదితి సామాన్యతోదృష్టం క్రమతే. (4.4.8)

137. ఏషైవ చ యోగశాస్త్రేషు యోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా. (4.4.15)

138. సగుణవిద్యావిపాకస్థానం త్వేతత్స్వర్గాదివదవస్థాన్తరమ్, యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతే (4.4.16)

శ్రీః

బ్రహ్మసూత్రశాఙ్కరభాష్యమ్

బాలానన్దిన్యాఖ్యయా ఆంధ్రభాషావ్యాఖ్యయా

సమన్వితమ్

ద్వితీయభాగః

వ్యాఖ్యాయా రచయితా

మహామహోపాధ్యాయః

ఆచార్యః **డా. పుల్లెల శ్రీరామచన్ద్రః**

ఆర్షవిజ్ఞాన ట్రస్ట్

జూబిలీహిల్సు, హైదరాబాదు

2000

బ్రహ్మసూత్రశాఙ్కరభాష్యమ్ బాలానందినీసహితమ్
ద్వితీయభాగః - 2000

కాపీలు - 1000

@ ఆ.వి.ట్రస్టు. మూల్యమ్. రూ.300=00 రెండుభాగాలకు

ప్రతులకు
శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురాం,
కార్యదర్శి
ఆర్షవిజ్ఞానట్రస్టు,
శ్రీరామసదనం, రోడ్డు నం. 45, జూబిలీహిల్సు,
హైదరాబాదు. 500 034. ఫోన్ / ఫ్యాక్స్ : 3608237, 3545145

Brahmasutra Sankarabhashyam
with
Balanandini
by
Mahamahopadhyaya
Prof. **P. Sri Ramachandrudu**
2nd Part - 2000

Copies - 1000.

@ A.V.Trust. Price Rs. 300=00 for two parts

Typesetting at :
Vasantha Graphics, Khairtabad, Hyd. **Ph : 3214577**

For copies :
Sri Pamidighantam Sriraghuram, Secretary
Arshavijnana Trust, Sriramasadanam, Road No. 45,
Jubilee Hills, Hyderabad - 500 034. Ph/Fax : 3608237, 3545145

ట్రస్టుబోర్డు సభ్యులు

శ్రీ పొత్తూరి వెంకటేశ్వరరావు ఛైర్మన్, ఎ.పి. ప్రెస్ అకాడమీ	అధ్యక్షుడు
శ్రీ పల్లెంపాటి వెంకటేశ్వర్లు కాకతీయసిమెంట్సు	సభ్యుడు
శ్రీఆకెళ్ల సత్యనారాయణమూర్తి హైదరాబాదు	సభ్యుడు
శ్రీ నీలంరాజు మురళీధర్	సభ్యుడు
డా. ముక్తినూతలపాటి గురునాథ్ విజయవాడ	కోశాధికారి
శ్రీఉప్పులూరి బిందుమాధవ్ కెనడా	సభ్యుడు
శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురామ్ అడ్వొకేట్, హైదరాబాదు	కార్యదర్శి

శ్రీః

ఈసంపుటము హైదరాబాదు వాస్తవ్యులైన

శ్రీమతి మరియు శ్రీ మాగంటి రామలింగంగారి

ద్రవ్యసహాయముతో

ముద్రించి ప్రకటించబడినది

బ్రహ్మసూత్రభాష్యద్వితీయభాగస్థాధికరణసూచి

		పేజి
61	వియదధికరణమ్	775-A
62	మాతరిశ్వాధికరణమ్	802
63	అసంభవాధికరణమ్	804
64	తేజోఽధికరణమ్	806
65	అబధికరణమ్	811
66	పృథివ్యధికారాధికరణమ్	812
67	తదభిధ్యానాధికరణమ్	815
68	విపర్యయాధికరణమ్	817
69	అన్తరావిజ్ఞానాధికరణమ్	819
70	చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్	822
71	ఆత్మాధికరణమ్	824
72	జ్ఞాధికరణమ్	830
73	ఉత్క్రాన్తిగత్యధికరణమ్	833
74	కర్త్రధికరణమ్	858
75	తక్షాధికరణమ్	865
76	పరాయత్తాధికరణమ్	875
77	అంశాధికరణమ్	881
	ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థఃపాదః	
78	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్	903
79	సప్తగత్యధికరణమ్	912
80	ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్	921
81	ప్రాణశ్రైష్ఠ్యాధికరణమ్	922
82	వాయుక్రియాధికరణమ్	924
83	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణమ్	933
84	జ్యోతిరాద్యధికరణమ్	934
85	ఇన్ద్రియాధికరణమ్	939
86	సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్	944
	తృతీయాధ్యాయేప్రథమఃపాదః	
87	తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్	953
88	కృతాత్యయాధికరణమ్	974
89	అనిష్టాదికార్యధికరణమ్	990
90	సాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్	1000
91	నాతిచిరాధికరణమ్	1002
92	అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్	1004
	తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయఃపాదః	
93	సంధ్యాధికరణమ్	1011
94	తదభావాధికరణమ్	1027
95	కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణమ్	1037
96	ముగ్ధేర్ధసంపత్త్యధికరణమ్	1042
97	ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్	1047
98	ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణమ్	1074
99	పరాధికరణమ్	1090
100	ఫలాధికరణమ్	1102
	తృతీయాధ్యాయేతృతీయఃపాదః	
101	సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్	1108
102	ఉపసంహారాధికరణమ్	1122
103	అన్యథాత్వాధికరణమ్	1124
104	వ్యాప్త్యధికరణమ్	1132
105	సర్వాభేదాధికరణమ్	1138
106	ఆనన్దాద్యధికరణమ్	1142
107	ఆధ్యానాధికరణమ్	1146
108	ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్	1149

109 కార్యాఖ్యానాధికరణమ్ 1167
110 సమానాధికరణమ్ 1167
111 సంబన్ధాధికరణమ్ 1170
112 సంభృత్యధికరణమ్ 1175
113 పురుషవిద్యాధికరణమ్ 1178
114 వేధాద్యధికరణమ్ 1182
115 హాన్యధికరణమ్ 1190
116 సాంపరాయాధికరణమ్ 1201
117 గతేరర్థవత్త్వాధికరణమ్ 1204
118 అనియమాధికరణమ్ 1207
119 యావదధికారాధికరణమ్ 1211
120 అక్షరాధ్యధికరణమ్ 1218
121 ఇయదధికరణమ్ 1221
122 అన్తరాభూతాధికరణమ్ 1224
123 వ్యతిహారాధికరణమ్ 1228
124 సత్యాద్యధికరణమ్ 1230
125 కామాద్యధికారాధికరణమ్ 1235
126 ఆదరాధికరణమ్ 1238
127 తన్నిర్ధారణాధికరణమ్ 1244
128 ప్రదానాధికరణమ్ 1250
129 లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్ 1256
130 ఐకాత్మ్యాధికరణమ్ 1272
131 అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్ 1278
132 భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్ 1283
133 శబ్దాదిభేదాధికరణమ్ 1287
134 వికల్పాధికరణమ్ 1292
135 కామ్యాధికరణమ్ 1294
136 యథాశ్రయభావాధికరణమ్ 1295

తృతీయాధ్యాయేచతుర్థఃపాదః

137 పురుషార్థాధికరణమ్ 1301
138 పరామర్శాధికరణమ్ 1319
139 స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ 1333
140 పారిప్లవాధికరణమ్ 1336
141 అగ్నీన్ధనాధికరణమ్ 1338
142 సర్వాపేక్షాధికరణమ్ 1339
143 సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్ 1345
144 ఆశ్రమకర్మాధికరణమ్ 1351
145 విధురాధికరణమ్ 1357
146 తద్భూతాధికరణమ్ 1361
147 ఆధికారికాధికరణమ్ 1363
148 బహిరధికరణమ్ 1367
149 స్వామ్యధికరణమ్ 1368
150 సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్ 1371
151 అనావిష్కారాధికరణమ్ 1377
152 ఐహికాధికరణమ్ 1380
153 ముక్తిఫలాధికరణమ్ 1383

చతుర్థాధ్యాయేప్రథమఃపాదః

154 ఆవృత్త్యధికరణమ్ 1386
155 ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్ 1399
156 ప్రతీకాధికరణమ్ 1406
157 బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణమ్ 1408
158 ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ 1413
159 ఆసీనాధికరణమ్ 1421
160 ఏకాగ్రతాధికరణమ్ 1423
161 ఆప్రాయణాధికరణమ్ 1425
162 తదధిగమాధికరణమ్ 1428

163 ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్ 1433
164 అనారబ్ధాధికరణమ్ 1435
165 అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్ 1438
166 విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్ 1440
167 ఇతరక్షపణాధికరణమ్ 1445

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయఃపాదః

168 వాగధికరణమ్ 1446
169 మనోధికరణమ్ 1451
170 అధ్యక్షాధికరణమ్ 1453
171 ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ 1458
172 సంసారవ్యపదేశాధికరణమ్ 1461
173 ప్రతిషేధాధికరణమ్ 1464
174 వాగాదిలయాధికరణమ్ 1471
175 అవిభాగాధికరణమ్ 1472
176 తదోకోధికరణమ్ 1473
177 రశ్మ్యధికరణమ్ 1476
178 దక్షిణాయనాధికరణమ్ 1479

చతుర్థాధ్యాయే తృతీయఃపాదః

179 అర్చిరాద్యధికరణమ్ 1482
180 వాయ్వధికరణమ్ 1486
181 తడిదధికరణమ్ 1489
182 ఆతివాహికాధికరణమ్ 1490
183 కార్యాధికరణమ్ 1496
184 అప్రతీకాలమ్బనాధికరణమ్ 1518

చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థఃపాదః

185 సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ 1521
186 అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణమ్ 1525
187 బ్రాహ్మాధికరణమ్ 1527
188 సంకల్పాధికరణమ్ 1531
189 అభావాధికరణమ్ 1533
190 ప్రదీపాధికరణమ్ 1536
191 జగద్వ్యాపారాధికరణమ్ 1540

శ్రీః

యద్వక్త్రమానససరఃప్రతిలబ్ధజన్మ
భాష్యారవిన్దమకరన్దరసం పిబన్తి,
ప్రత్యాశమున్ముఖవినీతవినేయభృఙ్గా
స్తాన్ భాష్యవిత్తకగురూన్ ప్రణమామి మూర్ధ్నా.

– శ్రీపద్మపాదాచార్యాః.

వక్తారమాసాద్య యమేవ నిత్యా సరస్వతీ స్వార్థసమన్వితాసీత్,
నిరస్తదుస్తర్కకలఙ్కపఙ్కా నమామి తంశఙ్కరమర్చితాఙ్ఘ్రిమ్.

– శ్రీసర్వజ్ఞాత్మమునయః

నానాభాష్యాదృతా సా సగుణఫలగతిర్ద్వైధవిద్యావిశేషై
స్తత్తద్దేశాప్తిరమ్యా సరిదివ సకలా యత్ర యాత్యంశభూయమ్,
తస్మిన్నానన్దసిన్ధావతిమహతి ఫలే భావవిశ్రాన్తిముద్రా
శాస్త్రస్యోద్ఘాటితా యైః ప్రణమత హృది తాన్ నిత్యమాచార్యపాదాన్

– శ్రీమదప్పయ్యదీక్షితేన్ద్రాః

వాచోఽపి చిత్తసహితా న హి యత్ర గన్తుం
శక్నువన్తి తద్విషయతాం కథమేతి వస్తు,
త్యక్త్వా కృపాం గురువరస్య హి, చిత్స్వరూప
శ్రీశంకరార్య మమ దేహి పదావలమ్బమ్.

– శ్రీచన్ద్రశేఖరభారతీస్వామినః

ద్వైతివ్రాతమహాధ్వాన్తధ్వంసకర్మాంశుమాలినమ్
వన్దే శ్రీభగవత్పాదపాదద్వన్ద్వమహర్దివమ్

– పు. శ్రీ. రా.

శ్రీః

అనుబంధం-1

బ్రహ్మసూత్రాల అకారాదివర్ణక్రమసూచి

పేజి	●	అ.పా.సూ.
881	[1]అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే.	2.3.43
929	అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి.	2.4.11
1218	అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య తద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్.	3.3.33
311	అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః.	1.3.10
1438	అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్.	4.1.16
962	అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్న భాక్తత్వాత్.	3.1.4
1278	అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్.	3.3.55
639	అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ.	2.2.8
1295	అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః.	3.3.61
1422	అచలత్వం చాపేక్ష్య.	4.1.9
921	అణవశ్చ.	2.4.7
933	అణుశ్చ.	2.4.13
379	అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్.	1.3.29
1450	అత ఏవ చ సర్వాణ్యను.	4.2.2
1338	అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా.	3.4.25
1532	అత ఏవ చానన్యాధిపతిః.	4.4.9
1057	అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్.	3.2.18
278	అత ఏవ న దేవతా భూతం చ.	1.2.27
166	అత ఏవ ప్రాణః.	1.1.23
1036	అతః ప్రబోధోఽస్మాత్.	3.2.8
1479	అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే.	4.2.20
1360	అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ.	3.4.39
1260	అతిదేశాచ్చ.	3.3.46
1086	అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్.	3.2.26
1439	అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః.	4.1.17
224	అత్తా చరాచరగ్రహణాత్.	1.2.9
17	అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా.	1.1.1
256	అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః.	1.2.21
898	అదృష్టానియమాత్.	2.3.51
590	అధికం తు భేదనిర్దేశాత్.	2.1.22
1308	అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణ స్యైవం తద్దర్శనాత్.	3.4.8
765	అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ.	2.2.39
1314	అధ్యయనమాత్రవతః.	3.4.12
1356	అనభిభవం చ దర్శయతి.	3.4.35
245	అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః.	1.2.17
1435	అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః.	4.1.15
1376	అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్.	3.4.50
1545	అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్.	4.4.22
1207	అనియమః సర్వాసామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యామ్.	3.3.31

1. పెద్దఅక్షరాలలో ఉన్నవి అధికరణప్రారంభసూత్రాలు

990 అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. 3.1.12
346 అనుకృతేస్తస్య చ. 1.3.22
890 అనుజ్ఞాపరిహారౌ.
దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్. 2.3.48
215 అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. 1.2.3
1265 అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ
తదుక్తమ్. 3.3.50
1324 అనుష్ఠేయం బాదరాయణః
సామ్యశ్రుతేః. 3.4.19
282 అనుస్మృతేర్బాదరిః. 1.2.30
716 అనుస్మృతేశ్చ. 2.2.25
1100 అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః.3.2.37
237 అన్తర ఉపపత్తేః. 1.2.13
1357 అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః. 3.4.36
1224 అన్తరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. 3.3.35
819 అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి
చేన్నావిశేషాత్. 2.3.15
246 అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్.1.2.18
767 అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. 2.2.41
154 అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. 1.1.20
758 అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః. 2.2.36
633 అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. 2.2.5
1124 అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్. 3.3.6
640 అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. 2.2.9
1226 అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి
చేన్నోపదేశాన్తరవత్. 3.3.36
314 అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. 1.3.12
1004 అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాపాత్. 3.1.24
484 అన్యార్థం తు జైమినిః
ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే. 1.4.18
344 అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. 1.3.20
1153 అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్. 3.3.17
679 అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా. 2.2.17
992 అపి చ సప్త. 3.1.15
351 అపి చ స్మర్యతే. 1.3.23
884 అపి చ స్మర్యతే. 2.3.45
1349 అపి చ స్మర్యతే. 3.4.30
1358 అపి చ స్మర్యతే. 3.4.37
1051 అపి చైవమేకే. 3.2.13
1083 అపి చ సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. 3.2.24
538 అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమఞ్జసమ్. 2.1.8
1518 అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ
ఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ. 4.3.15
1349 అబాధాచ్చ. 3.4.29
1533 అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్. 4.4.10
506 అభిధ్యోపదేశాచ్చ. 1.4.24
529 అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్. 2.1.5
281 అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. 1.2.29
899 అభిసంధ్యాష్వపి చైవమ్. 2.3.52
635 అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్. 2.2.6
1058 అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. 3.2.19
1052 అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్. 3.2.14
1482 అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. 4.3.1
219 అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న
నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. 1.2.7
345 అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్. 1.3.21

839 అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుప
గమాద్ధృది హి. 2.3.24
493 అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః. 1.4.22
1525 అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. 4.4.4
1472 అవిభాగో వచనాత్. 4.2.16
839 అవిరోధశ్చన్దనవత్. 2.3.23
1007 అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్. 3.1.25
592 అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః. 2.1.23
966 అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః. 3.1.6
708 అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. 2.2.21
536 అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. 2.1.7
573 అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ
వాక్యశేషాత్. 2.1.17
894 అసంతతేశ్చావ్యతికరః. 2.3.49
804 అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. 2.3.9
1312 అసార్వత్రికీ. 3.4.10
777 అస్తి తు. 2.3.2
143 అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. 1.1.19
1464 అస్యైవచోపపత్తేరేష ఊష్మా. 4.2.11

ఆ

161 ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్. 1.1.22
714 ఆకాశే చావిశేషాత్. 2.2.24
416 ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్. 1.3.41
1305 ఆచారదర్శనాత్. 3.4.3
1490 ఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్. 4.3.4
507 ఆత్మకృతేః పరిణామాత్. 1.4.26
1149 ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. 3.3.16
603 ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి. 2.1.28
1148 ఆత్మశబ్దాచ్చ. 3.3.15
1524 ఆత్మా ప్రకరణాత్. 4.4.3
1399 ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ. 4.1.3
1238 ఆదరాదలోపః. 3.3.40
1413 ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గఉపపత్తేః. 4.1.6
1146 ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. 3.3.14
131 ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. 1.1.12
1142 ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. 3.3.11
987 ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్. 3.1.10
423 ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న
శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. 1.4.1
811 ఆపః. 2.3.11
1425 ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. 4.1.12
895 ఆభాస ఏవ చ. 2.3.50
285 ఆమనన్తి చైనమస్మిన్. 1.2.32
1369 ఆర్త్విజ్యమౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే. 3.4.45
1386 ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. 4.1.1
1421 ఆసీనః సంభవాత్. 4.1.7
1054 ఆహ చ తన్మాత్రమ్. 3.2.16

ఇ

332 ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్. 1.3.18
588 ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. 2.1.21
1433 ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. 4.1.14
697 ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నోత్పత్తి
మాత్రనిమిత్తత్వాత్. 2.2.19
1144 ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్. 3.3.13
520 ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. 2.1.2
1221 ఇయదామననాత్. 3.3.34

ఈ

315 ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. 1.3.13
103 ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. 1.1.5

ఉ

492 ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః. 1.4.21
833 ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్. 2.3.19
333 ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. 1.3.19
705 ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. 2.2.20
769 ఉత్పత్త్యసంభవాత్. 2.2.42
725 ఉదాసీనానామపి చైవంసిద్ధిః. 2.2.27
189 ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. 1.1.27
1098 ఉపపత్తేశ్చ. 3.2.35
615 ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ. 2.1.36
1205 ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. 3.3.30
1364 ఉపపూర్వమపిత్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. 3.4.42
1318 ఉపమర్దం చ. 3.4.16
861 ఉపలబ్ధివదనియమః. 2.3.37
593 ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. 2.1.24
1122 ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ. 3.3.5
1240 ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. 3.3.41
859 ఉపాదానాత్. 2.3.35
676 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.16
713 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.23
663 ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః. 2.2.12
1086 ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. 3.2.27
1492 ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః. 4.3.5

ఊ

1318 ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3.4.17

ఏ

1272 ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్. 3.3.53
802 ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. 2.3.8
521 ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 2.1.3
550 ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః. 2.1.12
509 ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. 1.4.28
754 ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్. 2.2.34
1383 ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతే స్తదవస్థావధృతేః. 3.4.52
1530 ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. 4.4.7

ఐ

1380 ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్. 3.4.51

క

409 కమ్పనాత్. 1.3.39
766 కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. 2.2.40
858 కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2.3.33
216 కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. 1.2.4
454 కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః. 1.4.10
1317 కామకారేణ చైకే. 3.4.15
142 కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. 1.1.18
1235 కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. 3.3.39
1294 కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్. 3.3.60
467 కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. 1.4.14
1496 కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. 4.3.7
1160 కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. 3.3.18
1499 కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్. 4.3.10

878 కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు
విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. 2.3.42
974 కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం
యథేతమనేవం చ. 3.1.8
597 కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. 2.1.26
1375 కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. 3.4.48
743 క్షణికత్వాచ్చ. 2.2.31
404 క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన
లిఙ్గాత్. 1.3.35

గ

328 గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఙ్గం చ. 1.3.15
125 గతిసామాన్యాత్. 1.1.10
1204 గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథా హి విరోధః. 3.3.29
1297 గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ. 3.3.64
841 గుణాద్వా లోకవత్. 2.3.25
227 గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్. 1.2.11
113 గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. 1.1.6
779 గౌణ్యసంభవాత్. 2.3.3
907 గౌణ్యసంభవాత్. 24.2

చ

927 చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2.4.10
450 చమసవదవిశేషాత్. 1.4.8
986 చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః. 3.1.9
822 చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో
భాక్తస్తద్భావ భావిత్వాత్. 2.3.16
1528 చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. 4.4.6

ఛ

1203 ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్. 3.3.28
183 ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదా
త్తథా హి దర్శనమ్. 1.1.25

జ

477 జగద్వాచిత్వాత్. 1.4.16
1540 జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసంనిహితత్వాచ్చ. 4.4.17
35 జన్మాద్యస్య యతః. 1.1.2
482 జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి
చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. 1.4.17
199 జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రై
విధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. 1.1.31
438 జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. 1.4.4
830 జ్ఞోఽత ఏవ. 2.3.18
934 జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్. 2.4.14
452 జ్యోతిరుపక్రమా తు తథాహ్యధీయత ఏకే. 1.4.9
414 జ్యోతిర్దర్శనాత్. 1.3.40
172 జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. 1.1.24
390 జ్యోతిషి భావాచ్చ. 1.3.12
466 జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే. 1.4.13

త

939 తఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. 2.4.17
1306 తచ్ఛ్రుతేః. 3.4.4
1489 తడితోఽధివరుణః సంబన్ధాత్. 4.3.3
53 తత్తు సమన్వయాత్. 1.1.4
910 తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. 2.4.4
909 తత్ప్రాక్శ్రుతేశ్చ. 2.4.3
993 తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. 3.1.16
844 తథా చ దర్శయతి. 2.3.27
1337 తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్. 3.4.24
1099 తథాన్యప్రతిషేధాత్. 3.2.36
903 తథా ప్రాణాః. 2.4.1

1428 తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. 4.1.13

433 తదధీనత్వాదర్థవత్. 1.4.3

554 తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. 2.1.14

953 తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. 3.1.1

407 తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. 1.3.37

1027 తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ. 3.2.7

815 తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్సః. 2.3.13

1083 తదవ్యక్తమాహ హి. 3.2.23

1461 తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్. 4.2.8

356 తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్. 1.3.26

1473 తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యా త్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా. 4.2.17

845 తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2.3.29

137 తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. 1.1.14

1361 తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః. 3.4.40

1307 తద్వతో విధానాత్. 3.4.6

1244 తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్. 3.3.42

116 తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. 1.1.7

1451 తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. 4.2.3

1536 తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. 4.4.13

545 తర్కాప్రతిష్ఠానాదన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః. 2.1.11

938 తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2.4.16

1471 తాని పరే తథా హ్యాహ. 4.2.15

1311 తుల్యం తు దర్శనమ్. 3.4.9

999 తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య. 3.1.21

806 తేజోఽతస్తథా హ్యాహ. 2.3.10

441 త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. 1.4.6

959 త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్. 3.1.2

ద

998 దర్శనాచ్చ. 3.1.20

1060 దర్శనాచ్చ. 3.2.21

1249 దర్శనాచ్చ. 3.3.48

1300 దర్శనాచ్చ. 3.3.66

1501 దర్శనాచ్చ 4.3.13

1544 దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. 4.4.20

1120 దర్శయతి చ. 3.3.4

1173 దర్శయతి చ. 3.3.22

1055 దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే. 3.2.17

320 దహర ఉత్తరేభ్యః. 1.3.14

దృశ్యతే తు. 2.1.6

595 దేవాదివదపి లోకే. 2.1.25

1024 దేహయోగాద్వా సోఽపి. 3.2.6

286 ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. 1.3.1

1535 ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః. 4.4.12

1104 ధర్మం జైమినిరత ఏవ. 3.2.40

310 ధర్మోపపత్తేశ్చ. 1.3.9

330 ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. 1.3.16

1422 ధ్యానాచ్చ. 4.1.8

న

614 న కర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్. 2.1.35
772 న చ కర్తుః కరణమ్. 2.2.43
1502 న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. 4.3.14
756 న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. 2.2.35
252 న చ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాత్. 1.2.19
1363 న చాధికారికమపి పతనానుమానా త్తదయోగాత్. 3.4.41
539 న తు దృష్టాన్తభావాత్. 2.1.9
996 న తృతీయే తథోపలబ్ధేః. 3.1.18
1406 న ప్రతీకే న హి సః. 4.1.4
608 న ప్రయోజనవత్త్వాత్. 2.1.32
741 న భావోఽనుపలబ్ధేః. 2.2.30
1049 న భేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. 3.2.12
194 న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబన్ధ భూమా హ్యస్మిన్. 1.1.29
1298 న వా తత్సహభావాశ్రుతేః. 3.3.65
1126 న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయ స్త్వాదివత్. 3.3.7
924 న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. 2.4.9
1172 న వా విశేషాత్. 3.3.21
775-A న వియదశ్రుతేః. 2.3.1
524 న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. 2.1.4
456 న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావా దతిరేకాచ్చ. 1.4.11
1269 న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః. 3.3.51
1047 న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. 3.2.11
836 నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్. 2.3.21
1002 నాతిచిరేణ విశేషాత్. 3.1.23
824 నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. 2.3.17
1288 నానాశబ్దాదిభేదాత్. 3.3.58
293 నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్. 1.3.3
726 నాభావ ఉపలబ్ధేః. 2.2.28
1316 నావిశేషాత్. 3.4.13
722 నాసతోఽదృష్టత్వాత్. 2.2.26
672 నిత్యమేవ చ భావాత్. 2.2.14
855 నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్య తరనియమో వాన్యథా. 2.3.32
1308 నియమాచ్చ. 3.4.7
1013 నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ. 3.2.2
1476 నిశి నేతి చేన్న సంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శ యతి చ. 4.2.19
139 నేతరోఽనుపపత్తేః. 1.1.16
1456 నైకస్మిన్ దర్శయతో హి. 4.2.6
748 నైకస్మిన్నసంభవాత్. 2.2.33
1463 నోపమర్దేనాతః. 4.2.10

ప

931 పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. 2.4.12
586 పటవచ్చ. 2.1.19
422 పత్యాదిశబ్దేభ్యః. 1.3.43
760 పత్యురసామఞ్జస్యాత్. 2.2.37
631 పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. 2.2.3
1500 పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. 4.3.12
1090 పరమతః సేతూన్మానసంబన్ధభేద వ్యపదేశేభ్యః. 3.2.31

875 పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. 2.3.41
1022 పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య
బన్ధవిపర్యయౌ. 3.2.5
1319 పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి. 3.4.18
1270 పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం
భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః. 3.3.52
1336 పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్. 3.4.23
857 పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. 2.3.31
1178 పురుషవిద్యాయామివ
చేతరేషామనామ్నాత్. 3.3.24
1301 పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః. 3.4.1
637 పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి. 2.2.7
1106 పూర్వం తు బాదరాయణో
హేతువ్యపదేశాత్. 3.2.41
1088 పూర్వవద్వా. 3.2.29
1258 పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్
క్రియామానసవత్. 3.3.45
844 పృథగుపదేశాత్. 2.3.18
812 పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. 2.3.12
226 ప్రకరణాచ్చ. 1.2.10
296 ప్రకరణాత్. 1.3.6
1053 ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. 3.2.15
1085 ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం
ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. 3.2.25
885 ప్రకాశాదివన్నైవం పరః. 2.3.46
1087 ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్. 3.2.28
501 ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్. 1.4.23
1074 ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో
బ్రవీతి చ భూయః. 3.2.22
491 ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః. 1.4.20
787 ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః. 2.3.6
1089 ప్రతిషేధాచ్చ. 3.2.30
1464 ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. 4.2.12
710 ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధా
ప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. 2.2.22
1542 ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారి
కమణ్డలస్థోక్తేః. 4.4.18
963 ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్న తా ఏవ
హ్యుపపత్తేః. 3.1.5
1250 ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్. 3.3.43
1536 ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి. 4.4.15
899 ప్రదేశాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్. 2.3.43
627 ప్రవృత్తేశ్చ. 2.2.2
331 ప్రసిద్ధేశ్చ. 1.3.17
961 ప్రాణగతేశ్చ. 3.1.3
294 ప్రాణభృచ్చ. 1.3.4
937 ప్రాణవతా శబ్దాత్. 2.4.15
191 ప్రాణస్తథానుగమాత్. 1.1.18
463 ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్. 1.4.12
1143 ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచ
యాపచయౌ హి భేదే. 3.3.12

ఫ

1102 ఫలమత ఉపపత్తేః. 3.2.38

బ

1367 బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ. 3.4.43
1095 బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 3.2.33
1408 బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. 4.1.5
1527 బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. 4.4.5

భ

970 భాక్తంవా౽నాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి. 3.1.7
1534 భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. 4.4.11
392 భావం తు బాదరాయణో౽స్తి హి. 1.3.33
1335 భావశబ్దాచ్చ. 3.4.22
570 భావే చోపలబ్ధేః. 2.1.15
1536 భావే జాగ్రద్వత్. 4.4.14
188 భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. 1.1.26
1455 భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః. 4.2.5
300 భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. 1.3.8
1283 భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి. 3.3.57
139 భేదవ్యపదేశాచ్చ. 1.1.17
160 భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. 1.1.21
295 భేదవ్యపదేశాత్. 1.3.5
941 భేదశ్రుతేః. 2.4.18
1114 భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. 3.3.2
552 భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. 2.1.13
1544 భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. 4.4.21
1445 భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. 4.1.19

మ

388 మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. 1.3.31
884 మన్త్రవర్ణాచ్చ. 2.3.44
1281 మన్త్రాదివద్వావిరోధః. 3.3 56
649 మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్. 2.2.17
449 మహద్వచ్చ. 1.4.7
950 మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. 2.4.21
138 మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 1.1.15
1015 మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. 3.2.3
1523 ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. 4.4.2
292 ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. 1.3.2
1042 ముగ్ధే౽ర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్. 3.2.10
1376 మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. 3.4.49

య

1423 యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. 4.1.11
865 యథా చ తక్షోభయథా. 2.3.40
587 యథా చ ప్రాణాది. 2.1.20
1440 యదేవ విద్యయేతి హి. 4.1.18
1211 యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. 3.3.32
851 యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్. 2.3.30
793 యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2.3.7
575 యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ. 2.1.18
1480 యోగినః ప్రతిచ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే. 4.2.21
508 యోనిశ్చ హి గీయతే. 1.4.27
1010 యోనేః శరీరమ్. 3.1.27

ర

620 రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్. 2.2.1
1476 రశ్మ్యనుసారీ. 4.2.18
673 రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయో దర్శనాత్. 2.2.15
264 రూపోపన్యాసాచ్చ. 1.2.23
1009 రేతఃసిగ్యో౽థ. 3.1.26

ల

1256 లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి. 3.3.44
1390 లిఙ్గాచ్చ. 4.1.2
610 లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. 2.1.33

వ

439 వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. 1.4.5
486 వాక్యాన్వయాత్. 1.4.19
1446 వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. 4.2.1
1486 వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. 4.3.2
607 వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్. 2.1.31
1292 వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. 3.3.59
135 వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. 1.1.13
1543 వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ. 4.4.19
772 విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః. 2.2.44
994 విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్. 3.1.17
1249 విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. 3.3.47
1326 విధిర్వా ధారణవత్. 3.4.20
817 విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపత్తేః. 2.3.14
774 విప్రతిషేధాచ్చ. 2.2.45
641 విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్. 2.2.10
1313 విభాగః శతవత్. 3.4.11
358 విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. 1.3.27
213 వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. 1.2.2
1520 విశేషం చ దర్శయతి. 4.3.16
263 విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ. 1.2.22
232 విశేషణాచ్చ. 1.2.12
1358 విశేషానుగ్రహశ్చ. 3.4.38
1497 విశేషితత్వాచ్చ. 4.3.8
859 విహారోపదేశాత్. 2.3.34
1351 విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. 3.4.32
1058 వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యా
దేవమ్. 3.2.20
1182 వేధాద్యర్థభేదాత్. 3.3.25
1495 వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః. 4.3.6
740 వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్. 2.2.29
942 వైలక్షణ్యాచ్చ. 2.4.19
951 వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. 2.4.22
268 వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్. 1.2.24
611 వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి
దర్శయతి. 2.1.34
1275 వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. 3.3.54
632 వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. 2.2.4
842 వ్యతిరేకో గన్ధవత్. 2.3.26
1228 వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్. 3.3.37
860 వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న
చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. 2.3.36
1132 వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్. 3.3.9

శ

863 శక్తివిపర్యయాత్. 2.3.38
362 శబ్ద ఇతి చేన్నాతః
ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. 1.3.28
217 శబ్దవిశేషాత్. 1.2.5
1350 శబ్దశ్చాతోఽకామకారే. 3.4.31
781 శబ్దాచ్చ. 2.3.4
274 శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న
తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి
చైనమధీయతే. 1.2.26
352 శబ్దాదేవ ప్రమితః. 1.3.24
1342 శమదమాద్యుపేతః స్యాత్తథాపి తు
తద్విధేస్తదఙ్గతయా
తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. 3.4.27

253 శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. 1.2.20

198 శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. 1.1.30

46 శాస్త్రయోనిత్వాత్. 1.1.3

1296 శిష్టేశ్చ. 3.3.62

400 శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి. 1.3.34

1303 శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః. 3.4.2

408 శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ. 1.3.38

126 శ్రుతత్వాచ్చ. 1.1.11

1105 శ్రుతత్వాచ్చ. 3.2.39

1370 శ్రుతేశ్చ. 3.4.46

599 శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. 2.1.27

244 శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. 1.2.16

1262 శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః. 3.3.49

922 శ్రేష్ఠశ్చ. 2.4.8

స

1531 సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః. 4.4.8

1131 సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. 3.3.8

944 సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్. 2.4.20

1011 సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. 3.2.1

283 సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి. 1.2.31

1521 సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్. 4.4.1

1170 సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి. 3.3.20

764 సంబన్ధానుపపత్తేశ్చ. 2.2.38

1175 సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః. 3.3.23

221 సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్. 1.2.8

991 సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. 3.1.13

406 సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ. 1.3.36

1037 స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. 3.2.9

572 సత్త్వాచ్చావరస్య. 2.1.16

912 సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. 2.4.5

1306 సమన్వారమ్భణాత్. 3.4.5

669 సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః. 2.2.13

473 సమాకర్షాత్. 1.4.15

864 సమాధ్యభావాచ్చ. 2.3.39

1166 సమాన ఏవం చాభేదాత్. 3.3.19

380 సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. 1.3.30

1458 సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. 4.2.7

1296 సమాహారాత్. 3.3.63

692 సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః. 2.2.18

208 సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. 1.2.1

747 సర్వథానుపపత్తేశ్చ. 2.2.32

1355 సర్వథాపి త ఏవోభయలిఙ్గాత్. 3.4.34

618 సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. 2.1.37

1108 సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్. 3.3.1

1344 సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. 3.4.28

1339 సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. 3.4.26

1138 సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. 3.3.10

606 సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. 2.1.30

1352 సహకారిత్వేన చ. 3.4.33

1371 సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. 3.4.47
508 సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. 1.4.25
279 సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. 1.2.28
313 సా చ ప్రశాసనాత్. 1.3.11
1000 సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. 3.1.22
1093 సామాన్యాత్తు. 3.2.32
1498 సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. 4.3.9
1201 సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే. 3.3.27
989 సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. 3.1.11
241 సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. 1.2.15
418 సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన. 1.3.42
432 సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. 1.4.2
1463 సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః. 4.2.9
1018 సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః. 3.2.4
1230 సైవ హి సత్యాదయః. 3.3.38
1453 సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. 4.2.4
1316 స్తుతయేఽనుమతిర్వా. 3.4.14
1333 స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్. 3.4.21
1097 స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. 3.2.34
240 స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. 1.2.14
296 స్థిత్యదనాభ్యాం చ. 1.3.2
1466 స్పష్టో హ్యేకేషామ్. 4.2.13
888 స్మరన్తి చ. 2.3.47
992 స్మరన్తి చ. 3.1.14
1423 స్మరన్తి చ. 4.1.10
1470 స్మర్యతే చ. 4.2.14
998 స్మర్యతేఽపి చ లోకే. 3.1.19
273 స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి. 1.2.25
218 స్మృతేశ్చ. 1.2.6
1500 స్మృతేశ్చ. 4.3.11
511 స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగాత్. 2.1.1
782 స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. 2.3.5
544 స్వపక్షదోషాచ్చ. 2.1.10
604 స్వపక్షదోషాచ్చ. 2.1.29
838 స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ. 2.3.22
835 స్వాత్మనా చోత్తరయోః. 2.3.20
1118 స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ శబ్దవచ్చ తన్నియమః. 3.3.3
1539 స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. 4.4.16
122 స్వాప్యయాత్. 1.1.9
1368 స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. 3.4.44

హ

914 హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. 2.4.6
1190 హానౌ తూపాయనశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. 3.3.26
354 హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. 1.3.25
120 హేయత్వావచనాచ్చ. 1.1.8

ఆ యా అధ్యాయాలలోను పా లోను ఉన్న సూత్రాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1. పాదం	2. పాదం	3 ం	4. పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	31	32		28	134
2.	37	45		22	157
3.	27	41		52	186
4.	19	21		22	78
					555

ఆ యా అధ్యాయా ధికరణాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1.పాదం	2.పాదం	3 ం	4.పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	11	7		8	39
2.	13	8		9	47
3.	6	8		17	67
4.	14	11		7	38
					191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను అధికరణప్రధా ాలు - 191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను ఇతర సూత్రా - 364

బ్రహ్మసూత్రాలలో పేర్కొన్న ఋషులు - ఆ పేర్లున్న సూత్రాలు

1.	ఆత్రేయుడు (1) 1. స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః.	3.4.44
2.	ఆశ్మరథ్యుడు (1) 1. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమిత్యాశ్మరథ్యః.	1.4.20
3.	ఔడులోమి (3) 1. ఆర్త్విజ్యమౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే.	3.4.45
	2. ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః.	1.4.21
	3. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః.	4.4.6
4.	కార్ష్ణాజిని (1) 1. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః.	3.1.9
5.	కాశకృత్స్నుడు (1) 1. అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః.	1.4.22
6.	జైమిని (10) 1. అన్యార్థం తుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే.	1.4.18
	2. తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః.	3.4.40
	3. ధర్మంజైమినిరత ఏవ.	3.2.40
	4. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్.	4.3.12
	5. పరామర్శం జైమినిరచోదనాచాపవదతిహి.	3.4.18
	6. బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః.	4.4.5
	7. మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారంజైమినిః.	1.3.31
	8. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితి జైమినిః.	3.4.2
	9. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి.	1.2.31
	10. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః.	1.2.28
7.	బాదరాయణుడు(9) 1. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్.	3.4.8
	2. అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః.	3.4.19
	3. ఏవముపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః.	4.4.7
	4. తదుపర్యపిబాదరాయణఃసంభవాత్.	1.3.26
	5. ద్వాదశాహవదుభయంబాదరాయణోఽతః.	4.4.12
	6. పురుషార్థోఽతఃశబ్దాదితిబాదరాయణః.	3.4.1
	7. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్.	3.2.41
	8. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాదోషాత్తత్క్రతుశ్చ.	4.3.15
	9. భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి.	1.3.33
8.	బాదరి(3) 1. అనుస్మృతేర్బాదరిః.	1.2.30
	2. అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్.	4.4.10
	3. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః.	3.1.11

శ్రీః

అనుబంధం - 2

బ్రహ్మసూత్రభాష్యోదాహృతానాం శ్రుత్యాదివాక్యానామ్ అకారాదిక్రమేణ సూచీ

అ

అక్కే(ర్కే)చేన్మధు విన్దేత కిమర్థం పర్వతాన్ వ్రజేత్. 1305

అక్షరాత్పరతః పరః(ము.ఉ.2.12). 257, 260, 263, 264, 434

అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్. 259

అఙ్గుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చకర్ష యమో బలాత్ (మ.భా.3.297.17). 352

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః (కౌ.ఉ.2-4.13). 352

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సంనివిష్టః(క.ఉ.2.6.17). 355

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి (క.ఉ.4.2.) 352

అగృహ్యో న హి గృహ్యతే (బృ.ఉ. 4.2.4) 350

అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదః (ఛా.ఉ.3.18.2) 388

అగ్నిరన్నాదః (బృ.ఉ.1.4.6) 224

అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్. తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి (భ.గీ.8.24).244,1480

అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః(ము.ఉ.2.1.4) 265

అగ్నిర్వా అకామయత, అన్నాదో దేవానాం స్యామితి(తై.బ్రా.3.1.4.1) 386

అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్(ఐ.ఆ.2.4.2.4) 530. 935. 1250

అగ్నిర్వై మృత్యుః. (బృ.ఉ.3.2.10) 1269

అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి(కౌషీ.1.3) 1490

అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత(యజు) 1007

అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయేత్(యజు) 890

అగ్నేరాపః(తై.ఉ.2-1.11) 811

అగ్నేర్వైహోత్రం వేరధ్వరమ్ (యజు) 1218, 1281

అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనః. (బృ.ఉ. 3.8.8) 314, 607

అచిన్త్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్ (స్మృ) 534, 601

అజమజరమమరమ్ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్ (బృ.ఉ.3.8.8)1394

అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదా. (గౌ.కా1-16) 541

అజమజరమమరమ్ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్ (బ.ఉ.3.8.8.) 1394

అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదా (గౌ.కా.1.16) 541

అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః. (శ్వే.ఉ.4.5) 450

అజోఽగ్నీషోమీయః.(యజు) 1281

అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణః (క.ఉ.2.18)827

అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్యః. (శ్వే.ఉ.4.5) 450

అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః (భగీ.5.15) 568

అణీయాతన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా (ఛా.ఉ.3.14.3) 219. 850

అణ్వ్యో మాత్రాఽవినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః
స్మృతాః. (మ.స్మృ. 1.27) 1457
అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహి
(బృ.ఉ.4.3.14) 421, 829, 1237
అతశ్చ సంక్షేపమిమం శృణుధ్వం నారాయణః
సర్వమిదం పురాణః (శాం.ప. 303 115) 515
అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ. (ము.ఉ 2.19)
(మహా.నా. 8.5)
అతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతి (ఛా.ఉ.8.6.3) 1031
అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి. 39, 602
అతివాద్యసీత్యతి వాద్యస్మీతి బ్రూయాత్
నాపహ్నువీత. (ఛా.ఉ. 7 15.4) 301
అతోఽన్యదార్తమ్ (బృ.ఉ. 3.4.2) 310, 800, 1226
అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్(ఛా.ఉ.5.10.16)1002
అత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్
(ఛా.ఉ.2.23.1) 1361
అత్ర పితాఽపితా భవతి (బృ.ఉ.4.3.22) 1403
అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే. 1469
అత్ర స్తేనోఽస్తేనో భవతి (బృ.ఉ.10.3.12). 1045
అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిర్భవతి
(బృ.ఉ.4.3.9). 832
అత్రైవమా భగవానమూముహన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి.
(ము.ఉ.2.4.12) 497
అత్రైవసమవలీయన్తే. 1466
అథ కోఽహమ్. (ఐ.ఉ.3.11) 1154
అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషః యథాక్రతురస్మిన్
లోకే. (ఛా.ఉ.3.14.1) 209
అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం
పరిగృహ్యోత్థాపయతి. (కౌ.బ్రా.3.3) 191, 199
అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీత
(ఛా.ఉ.2.9.1) 1419
అథ ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి
(ఛా.ఉ.1.1.10) 1127
అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకల
ఏవ మధ్యే స్థాతా (ఛా.ఉ.3.11.1) 1213
అథ తత్త్వదర్శనోపాయో యోగః (యోగ.సూ.) 521
అథ తస్య భయం భవతి (తై. ఉ. 2.7) 143
అథ తే శతం పితౄణాం జితలోకానామానన్దాః స
ఏకః కర్మదేవానామానన్దః (బృ.ఉ.4.3.33) 972
అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే.
(ము.ఉ.1.1.5) 256, 260, 1218
అథనామధేయమ్, సత్యస్యసత్యమ్,
ప్రాణావైసత్యమ్, తేషామేషసత్యమ్.
(బృ.ఉ.2.10.20) 1081
అథ పరివ్రాడ్ వర్ణవాసాముణ్డోఽపరిగ్రహః.(జాబా.5)
523, 1332
అథ పునరేవ వ్రతీ వా వ్రతీ వా స్నాతకో వా.
(జాబా.4) 1331
అథ మర్త్యోమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే
(బృ.ఉ.4.4.7) 292
అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానా
మసంభేదాయ(ఛా.ఉ.8.4.1) 330, 1090
అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే
ధూమమభిసంభవన్తి(ఛా.ఉ.5.10.6) 967
అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ
సత్యాన్ కామాన్ తేషాం(ఛా.ఉ.8.1.6) 326,
1236, 1532
అథ యఏతౌ పన్థానౌ న విదుస్తే కీటాః పతఙ్గా
యదిదం దన్దశూకమ్ (బృ.ఉ.6.2.16) 1209
అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ
పరం జ్యోతిరుపసంపద్య (ఛా.ఉ.8.3.4) 332,
344
అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే.
(ఛా.ఉ.1.7.5) 154, 1091, 1234
అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో
దృశ్యతే. (ఛా.ఉ.1.6.6) 154, 1091, 1234

అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్యమ్ (ఛా.ఉ.7.24.1) 1501
అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వం క్రామతే. (ఛా.ఉ.8.6.5) 414, 1476.
అథ యత్రైతదాకాశమనువిణ్ణం చక్షుః స చాక్షుషః పురుషదర్శనాయ చక్షురథ(ఛా.ఉ.8.12.4) 937
అథ యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి తద్వ్యాఖ్యాస్యామః (కౌ.బ్రా.3.4.) 204.
అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు (ఛా.ఉ.3.13.7) 172, 189.
అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోస్మిన్నన్తరాకాశః 320, 1235, 1476, 1514.
అథ యదిదమాసీత్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ (ఛా.ఉ.8.1.1) 1476.
అథ యదు చైవమస్మిన్ శవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవన్తి (ఛా.ఉ.4.5.5.) 244.
అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మ చర్యమేవ తత్ (భా.ఉ.8.5.1) 1340.
అథ యః స్వప్నే పురుషం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తి 562,1018
అథ యా ఏతా హృదయస్య నాడ్యః (ఛా.ఉ.8.6.1)1476
అథ యే శతం పితౄణాం జితలోకానామానన్దాః స ఏకః కర్మదేవానామ్ (బృ.ఉ.4.3.33)972.
అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోసావన్యోఽహ మస్మీతి న స వేద యథా పశు వం స దేవానామ్. (బృ.ఉ.1.4.10). 970, 1402.
అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ(పైఙ్గిరహ.బ్రా.)
అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా(ఛా.ఉ.8.12.4)832
అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే(బృ.ఉ.4.3.10)1011.
అథ సత్యవతః కాయాత్పాశబద్ధం వశంగతమ్(మ.భా.3.297.17)352
అథ సప్తవిధస్య (ఛా.ఉ.2.8 1)1410
అథ సోఽభయం గతో భవతి(తై.ఉ.2.7)143
అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసి వ్యూదిరే(ఛా.ఉ.5.1.6)929
అథ హ య ఏతానేవం పఞ్చాగ్నీన్వేద(ఛా.ఉ.5.10.10)1115
అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే(ఛా.ఉ.1.2.7)1124
అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుర్మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ. (బృ.ఉ.4.5.1) 1336
అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ విభిక్షే (ఛా.ఉ.4.3.5) 404
అథ హేమమాసన్యం ప్రాణముచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి(బృ.ఉ.1.37) 941, 1124
అథా కామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో భవతి (బృ.ఉ.4.4.6) 1313, 1465
అథాత ఆదేశో నేతి నేతి (బృ.ఉ.2.3.6) 1055, 1074, 1079, 1089
అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసా (జై.సూ.4.1.1)98
అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా (జై.సూ.1.1.1) 98
అథాతో నిఃశ్రేయసాదానమ్ (కౌషీ.2.14) 1138
అథాతో రేతసః సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవాః (ఐ.బ్రా.) 1151
అథాతో వ్రతమీమాంసా (బృ.ఉ.1.5.21) 1253
అథాధ్యాత్మమ్. (ఛా.ఉ. 1.7.1) 154
అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి (కౌషీ. 4.20) 477
అథాస్య వేదముపశృణ్వతః త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమ్. 408

అథే మమేవ నాప్నోద్యోయం మధ్యమః ప్రాణః (బృ.ఉ.1.5.21) 943
అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా (ఛా.ఉ.5.10.5) 1000
అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని (ఛా.ఉ.5.10.8)994,1485
అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రామతే(ఛా.ఉ.8.6.5) 1482
అథైన మేతే ప్రాణా అభిసమాయన్తి(బృ.ఉ.4.4.1)954
అథో హ ఆహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్ పశ్యతి (బృ.ఉ.4.3.14) 1013
అథోత్తరేణతపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయావిద్యయాత్మా నమన్విష్యాదిత్యమభియన్త(ప్ర.ఉ.1.10) 244
అథో య ఏవం విద్వాన్ ప్రాణే నిః శ్రేయసం విదిత్వా (కౌషీ. 1.14) 1138
అదృష్టం ద్రష్టృ(బృ.ఉ.3.8.11) 1394
అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మన్తాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతా (బృ.ఉ.3.7.23) 252
అదోమ్భః పరేణ దివమ్ (ఐత.1.2) 1149
అద్భ్యః పృథివీ. 812
అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ అనుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి (యజు) 1327
అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద(ఛా.ఉ.7.1.1) 406
అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి (క.ఉ.1.2.12) 446
అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమ్ (యజు) 1282
అనన్తమపారమ్ (బృ.ఉ.2.4.12) 286
అనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ(బృ.ఉ.4.5.13) 831
అనన్తం వై మనోఽనన్తా విశ్వేదేవాః(బృ.ఉ.3.1.9) 73
అనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి (బృ.ఉ.4.3.22) 421
అనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగో హ్యయం పురుషః (బృ.ఉ.4.3.15) 421
అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి (ము.ఉ.3.1.1) 224, 227, 133, 234, 296
అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః. 368
అనాది మత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే (భ.గీ.13.12) 1056
అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే (గౌ.కా. 1.16) 541
అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే (క.ఉ.2.3.15) 439
అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకపి ద్విజః(యాజ్ఞ.స్మృ)1360
అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః (భ.గీ. 6.1) 1355
అనిత్యమితి చ విశేషతః ప్రతిషేధాభావః (వై.సూ.4.1.4) 674
అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే(ఛా.ఉ.5.2.2) 1387
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్. (భ.గీ.6.45) 1359, 1382
అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి (ఛా.ఉ.6.3.2)417,475,493,588, 616, 827, 945, 1024, 1060.
అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేత్. 1379
అన్ధో భవతి 1523
అన్నమయం హి సోమ్యమనఆపోమయః ప్రాణ స్తేజోమయీ వాక్ (ఛా.ఉ.6.5.4)820,910,1451
అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తత్పురీషం భవతి.(ఛా.ఉ.6.5.1)950.
అన్నాదో వసుదానో విన్దతే వసు య ఏవం వేద (బృ.ఉ.4.4.24) 182.
అన్నేన సోమ్య శుఙ్గేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిః సోమ్య శుఙ్గేన తేజో. (ఛా.ఉ.6.8.4)471

అన్యత్పరమస్తి (బృ.ఉ.2.3.6) 1081

అన్యత్ర ధర్మా దన్యత్రాధర్మాత్ (క.ఉ. 1.2 14) 69, 227, 353, 413, 441, 1013, 1222, 1501

అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద (క.ఉ.1.2.14) 69, 353, 413, 441.

అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శ మన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషమ్ (బృ.ఉ.1.5.3) 856.

అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయతే (ఛా.ఉ. 6.8.2) 1027.

అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి (కే.ఉ.1.3) 75, 1055.

అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే (బృ.ఉ.4.4.4.) 954.

అన్యం వరం నచికేతో వృణీష్వ (క.ఉ. 1.21)446.

అన్యా వాచో విముఞ్చథ (ము.ఉ. 2.25) 291.

అన్యోఽన్తర ఆత్మా (తై.ఉ.2.2) 138.

అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయః (తై.ఉ.2.5) 138.

అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః (తై.ఉ.2.3) 144

అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః (తై.ఉ. 2.4) 144.

అన్యోఽసావన్యోహమస్మీతి న స వేద యథా పశుః (బృ.ఉ. 1.4.10) 499.

అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రాక్ ప్రమాతృత్వమాత్మనః 99

అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వమ్ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం (ఛా.ఉ.6.4.1) 555.

అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్య కర్ణః, స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహు రగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమ్ (శ్వే.ఉ.3.19) 608

అపి తు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసః స్యాత్ప్రతిషేధే వికల్పః స్యాత్ (జై.సూ. 10.8.15) 1195.

అపి రోదితీవ. 1523

అపోహస్మై శ్రద్ధాం సంనమన్తే పుణ్యాయ కర్మణే. 965.

అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః (మను.స్మృ. 1.5) 252.

అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః (ము.ఉ. 2.1.2) 65, 209, 907, 922.

అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి (భ.గీ. 6,37) 1381.

అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి (బృ.ఉ.4.2.4) 70, 565, 603, 1507.

అభిసమావృత్య కుటుమ్బే (ఛా.ఉ.8.15.1) 1375.

అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా అభ్యో నాడీభ్యః (ఛా.ఉ. 8.6.2) 1477.

అమృతత్వం చానుపోష్య 1464.

అమృతత్వస్య తునా శాస్తి విత్తేన (బృ.ఉ.2.4.2)489.

అమృతస్యైష సేతుః (ము.ఉ.2.2.5) 291.

అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః. 1370.

అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదనాన్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21) 420.

అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమన్తఃపురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే (బృ.ఉ.5.9) 270.

అయమాత్మా బ్రహ్మ (బృ.ఉ.2.5.19) 54,73,84,196.827.

అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతేమే (క.ఉ.2.6) 991.

అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః (బ్రా) 1270, 1278, 1333.

అయం వై నః శ్రేష్ఠః (బృ.ఉ. 1.5.21) 942.

అయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్ యాతి (బృ.ఉ.4.3.35) 420.

అరణ్యమియాదితి పదం తతో న పునరేయాదిత్యుపనిషత్. 1361

అర్కే(క్కే)చేన్మధువిన్దేతకిమర్థంపర్వతాన్ వ్రజేత్.1305

అర్చిషోఽహః (ఛా.ఉ. 4.15. 5; 5.10.1) 1493.

అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః (బృ.ఉ.2.2.3) 451.
అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వాదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాత్ (జై.సూ. 6.8.21) 1363.
అవాగమనాః (బృ.ఉ. 3.8.8) 194
అవికార్యోఽయముచ్యతే. 78
అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ (బృ.ఉ. 3.8.11) 1394.
అవిద్యా చ (వై.సూ. 4.1.5) 674
అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిర్గుణే సంప్రలీయతే (శాం.ప.341.31) 515.
అవ్యక్తలిఙ్గోఽవ్యక్తాచారః. 1379
అవ్యక్తోఽయమచిన్త్యోఽయమవికార్యోయముచ్యతే (భ.గీ.2.25) 534, 1083.
అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్ (క.ఉ.1.3.15) 155, 159, 439, 1048, 1052.
అశరీరం వా వ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః (ఛా.ఉ.8.12.1) 65, 92, 415, 1523
అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ (క.ఉ.1.2.21,22) 65, 339
అశిశిషతి నామ (ఛా.ఉ.6.8.3) 1459
అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా (ఛా.ఉ.8.13.1) 1190, 1199
అష్టౌ గ్రహా అష్టావతిగ్రహాః (బృ.ఉ.3.2.1) 912
అసంగో హ్యయం పురుషః(బృ.ఉ.4.3.15) 65, 523, 1237
అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ త్తత్సదాసీత్ తత్సమభవత్ (ఛా.ఉ.3.19.1) 468, 474, 573
అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సదజాయత(తై.ఉ.2.7.1) 468, 473, 903
అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్. అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః (తై.ఉ.2.6.1) 473, 1077
అసుప్తః సుప్తానభిచాకశీతి (బృ.ఉ.4.3.11) 832
అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు (ఛా.ఉ. 3.1.1) 388
అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః(ఛా.ఉ.5.4.1) 964, 1269
అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహా. 967
అస్తి భగవో నామ్నో భూయః(ఛా. ఉ. 7.1.5) 301
అస్తి భగవో వాచో భూయః (ఛా.ఉ. 7.2.2) 301
అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః(క.ఉ.6.10) 1061, 1077
అస్థూలమనణు (బృ.ఉ. 3.8.8) 127, 565, 598, 799, 1047, 1052, 1384, 1394, 1505
అస్మిన్ కామాః సమాహితాః (ఛా.ఉ.8.1.4) 327
అస్య మహతో భూతస్య (బృ.ఉ. 2.4.10; 4.5.11) 46, 489, 1310
అస్య లోకస్య కా గతిరాకాశ ఇతి హోవాచ (ఛా.ఉ.1.9.1) 161
అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్ మనసి సంపద్యతే (ఛా.ఉ.6.8.6) 1446
అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి(ఛా.ఉ.8.9.1)246
అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా(భ.గీ.7.6) 515
అహం బ్రహ్మాస్మి (బృ.ఉ.1.4.10) 73, 202, 222, 564, 827, 851, 890, 1087, 1526
అహమన్నమహమన్నాదః(తై.ఉ.3.10.6) 265
అహమాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః (భ.గీ.10.2) 534
అహముక్థమస్మీతి విద్యాత్ (ఐ.ఆ.2.12.6) 118, 1335
అహమేవాధస్తాత్ (ఛా.ఉ.7.25.1) 1099
అహరేవైతద్రాత్రౌ దధాతి 1477
అహ అరే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్తు(ఛా.ఉ.4.2.30) 400
అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః. 884
అహోరాత్రేషు తే లోకేషు సజ్జన్తే. 1490

ఆ

ఆకాశఆత్మా (తై.ఉ.1.7-1) 781
ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చ. 312
ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి (ఛా.ఉ.1.9.1.) 163

ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః (గౌడకా.3.3) 155, 216, 781, 800, 836, 1100, 1504
ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ(తై.ఉ.1.6.2) 781, 784
ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః (బృ.ఉ.4.4.17) 462
ఆకాశాచ్చన్ద్రమైష సోమో రాజా(ఛా.ఉ.5.10.4) 967
ఆకాశాద్వాయుః(తై.ఉ.2.1) 802, 815
ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా (ఛా.ఉ.8.14.1)161,165,331,332,416,567,946,1052
ఆకాశో హ్యేవేభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమ్ (ఛా.ఉ.1.9.1) 163, 1129
ఆచారహీనం న పునన్తి వేదాః (స్మృతి) 998
ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య (ఛా.ఉ.8.15.1) 1307, 1314
ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే (ఛా.ఉ.6.14.2) 116, 1301
ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా (ఛా.ఉ.4.14.1) 241
ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతన్తుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః. (తై.ఉ.1.11.1) 1322
ఆచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్ణామేకమాశ్రమమ్ (స్మృతి) 1361
ఆణ్డజం జీవముద్భిన్నజమ్ (ఛా.ఉ.6.3.1) 999
ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః(తై.ఉ.2.1) 468, 714, 794
ఆత్మన ఏవేదం సర్వమ్ (ఛా.ఉ.7.26.1) 125
ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయతే (ప్ర.ఉ.3.3) 125
ఆత్మనః ప్రాణః (ఛా.ఉ.7.26.1) 309
ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి (బృ.ఉ.2.4.5) 1310
ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమ్ (బృ.ఉ.4.5.6) 504, 787
ఆత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మా (బృ.ఉ.2.4.6) 491
ఆత్మనే వా యజమానాయ వాయం కామం కామయతే, తమాగాయతి(బృ.ఉ.1.3.28) 1368
ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే (బృ.ఉ.4.3.6) 350
ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమ్ (బృ.ఉ.2.4.5) 907
ఆత్మనో వై శరీరాణి బహూని భరతర్షభ. (మ.భా) 359
ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే (భ.గీ.3.17) 1397
ఆత్మరతి రాత్మక్రీడః(ఛా.ఉ.7.25.2) 1526
ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యతే. (స్మృతి) 140
ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః, కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరేత్. (బృ.ఉ.4.4.12) 84
ఆత్మానమన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్టమ్. 231
ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత. (బృ.ఉ.1.4.5) 62
ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవ నో బ్రూహి(ఛా.ఉ.5.11.6) 268
ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం [handwritten: ब्र. सू. 1-2-12 1-4-1] రథమేవతు(క.ఉ.1.3.3) 232, 427
ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరన్తి (బృ.ఉ.3.5.1) 1374
ఆత్మాన్వేష్టవ్యః (ఛా.ఉ.) 140
ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః (బృ.ఉ.2.4.5) 62, 83, 84, 590, 864, 1301, 1336, 1387
ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్. నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి. స ఇమాన్ లోకానసృజత.(ఐ.ఉ.1.1.1)54,105,470,572,1149
ఆత్మేత్యేవోపాసీత (బృ.ఉ.1.4.7) 62
ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః. (క.ఉ.1.3.4) 80, 427, 865
ఆత్మైవాధస్తాత్. (ఛా.ఉ. 7.25.2) 1099
ఆత్మైవేదమగ్రఆసీత్ పురుషవిధః (బృ.ఉ.1.4.1) 1151, 1152

ఆత్మైవేదం సర్వమ్ (ఛా.ఉ. 7.25.2) 498, 541, 555, 1099, 1505
ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత. 267,1151
ఆదిత్య ఉద్గీథః (ఛా.ఉ.1.5.1) 1390
ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా కున్తీముపజగామ హ (మ.భా.) 393
ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః (ఛా.ఉ.4.15.5) 244, 1489
ఆదిత్యే పురుషశ్చన్ద్రమసి పురుషః (మై.ఉ.6.35) 477
ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః. (ఛా.ఉ.3.19.1) 73, 388, 1401, 1406, 1414
ఆనన్ద ఆత్మా(తై.ఉ.2.5) 145
ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ (తై.ఉ.2.9)70, 148, 149
ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని (తై.ఉ.3.6.) 44
ఆనన్దోఽజరోఽమృతః (కౌషీ.3.9.) 191, 193
ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్. (తై.ఉ.3.6.) 133, 149
ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్నపరః కించనాస (ఋ.సం. 8.7.17) 922
ఆప ఏవ తదశితం నయన్తే (ఛా.ఉ.6.8.3) 123
ఆపః పురుషవచసః(ఛా.ఉ.5.3.3) 1456
ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి (ఛా.ఉ.1.1.7) 1135, 1244, 1335
ఆపశ్చాన్నమసృజన్త (ఛా.ఉ.5.2.4) 1451
ఆపూర్వమాణపక్షాద్యానుదఙ్ఙేతి మాసాన్ తాన్ (ఛా.ఉ.4.15.9) 1479
ఆపోఽబ్రువన్(శ.బ్రా. 6.1.3.4) 393, 529
ఆపో హాస్మై శ్రద్ధాం సంనమన్తే పుణ్యాయ కర్మణే.965
ఆప్నోతి మనసస్పతిమ్. (తై.ఉ.1.6.2) 1542
ఆప్నోతి స్వారాజ్యమ్ (తై.ఉ.1.6.2) 1540, 1542
ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానామ్ (జై.సూ.1.2.1) 50, 59, 88
ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణః(కౌషీ.3.2) 204
ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేరన్ (యజు.) 780
ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః (శ్వే.ఉ.5.8) 838
ఆరూఢపతితం విప్రం మణ్డలాచ్చ వినిస్సృతమ్ (స్మృతి) 1367
ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః (స్మృతి) 1363, 1367
ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా (మను.స్మృ.12.106) 547
ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః (ఛా.ఉ. 8.8.1) 844
ఆవిమోక్షాచ్ఛరీరస్యాసోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధి(స్మృతి) 1361
ఆశిశిషతి నామ (ఛా.ఉ. 6.8.3) 1459
ఆశ్చర్యోఽస్య వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధాశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః (క.ఉ.1.7) 1381
ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి (ఛా.ఉ.8.6.3.) 1030
ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః. 1349

ఇ

ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి (ఛా.ఉ.5.9.1) 956, 965
ఇతి తు పఞ్చవిధస్య(ఛా.ఉ.2.7.2) 1419
ఇతి ను కామయమానః. (బృ.ఉ.4.4.6) 1313, 1469
ఇత్యధిదైవతమ్(ఛా.ఉ.1.6.8) 154
ఇదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమసః (బృ.ఉ.2.2.3) 452
ఇదంమహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. (బృ.ఉ.2.4.12) 487
ఇదం వా వ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిః (ఛా.ఉ.3.13.7) 176
ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి. 202, 204
ఇదం సర్వమసృజత (తై.ఉ.2.6) 470
ఇదం సర్వం యదయమాత్మా (బృ.ఉ.2.4.6) 84, 489, 491, 495, 493, 541, 555, 788, 1384
ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాల మిన్ద్రాయాధిరాజాయే న్ద్రాయస్వరాజ్ఞే. 1254

A. ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః (క.ఉ. 1-3-10) 611
శ్రీ.సూ. 1-4-1 & 3-3-14.
B. ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే (బృ. 2-5-19) (జైమినీయోపనిషత్ 1-44-1

ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుప్. 1193

ఇన్ద్రియాణాం గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వమ్. (బృ.ఉ.3.2) 428

ఇన్ద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది (శాం.ప. 275.24) 870

A ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ (క.ఉ.1.3.10) 428, 1146 శ్రీ.సూ. 1-4-1 3-3-14.

ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణామ్ (ఛా.ఉ.8.7.2) 392

ఇమంశరీరం పరిగృహ్య (కౌషీ. 3.3.) 191, 199

ఇమావేవ గౌతమభరద్వాజావయమేవ గోతమోఽయం భరద్వాజః(బృ.ఉ.2.2.4) 388

ఇమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్యః ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి (ఛా.ఉ.8.3.2) 328

ఇమాః సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహ ఇతి. (ఛా.ఉ.6-9.2,3) 328, 542, 1039

ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య (ఛా.ఉ.6.4.7) 949

ఇమాస్తిస్రోత దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి (ఛా.ఉ.6.3.4) 947

ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయః 1333

ఇయమేవ పృథివీ (ఛా.ఉ.) 1278

ఇయమేవర్గగ్నిః సామ (ఛా.ఉ.1.6.1) 1234, 1333, 1413, 1418

ఇయం విసృష్టిర్యత ఆబభూవ (ఋ.సం.1.30.6)534

ఇషే త్వోర్జే త్వా (యజు) 53.

ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్ (ఛా.ఉ.5.10.3) 994

ఈ

ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వ ఏతద్వై తత్. (క.ఉ.2.4.13) 352

ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి (భ.గీ.18.61) 218, 569

ఉ

ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్థమ్ (ఛా.ఉ.) 1278

ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం (ఛా.ఉ.6.1.2) 503

ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కథం ను భగవః స ఆదేశో భవతీతి యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి. (ఛా.ఉ.6.1.1,3) 121

ఉతేవ స్త్రీభిః సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్యన్ (బృ.ఉ.4.3.13) 870

ఉదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదః (గౌ.ధ.సూ.2.3.5.6) 408

ఉదితే జుహోతి. 39

ఉద్గీథముపాసీత (ఛా.ఉ.1.1.1) 1279, 1335

ఉద్ధృత్య కృమిదష్టం చ స్పృష్ట్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్. 1367

ఉద్భిదా యజేత. 464

ఉపలభ్యాప్సు చేద్గన్ధం కేచిద్బ్రూయురనైపుణాః (మ.భా.) 846

ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మా (బ్ర.బిం.12) 1057

ఉపాయః సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచన (మా.ఉ.3.15) 472

ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతి(బృ.ఉ.4.4.22)1433,1435

ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిః హృదయం గార్హపత్యః మనోన్వాహార్యపచనః (ఛా.ఉ.5.18.2) పే1241.

ఉష్ణ ఏవ జీవిష్యన్ శీతో మరిష్యన్. 1464

ఋ

ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధివిశ్వే నిషేదుః. (ఋ.సం.1.164.39) 165
ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే (క.ఉ.1.3.1) 227, 1221
ఋతవో వై ప్రయాజాః సమానత్ర హోతవ్యాః. 1281
ఋతౌ భార్యాముపేయాత్. 890
ఋషిం ప్రసూతం కపిలం యస్తమగ్రే జ్ఞానైర్బిభర్తి జాయమానం చ పశ్యేత్ (శ్వే.ఉ.5.2.) 514
ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః. శర్వర్యన్తే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజః. 386

ఏ

ఏక ఏవ ప్రాణః. 1287
ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః (బ్ర.బిం.12) 1057
ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జల చన్ద్రవత్. (బ్ర.బిం.12) 1057
ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి (శ్వే.ఉ.6.12) 567
ఏకమేవ వ్రతమ్ (బృ.ఉ.1.5.23) 1253
ఏకమేవాద్వితీయమ్ (ఛా.ఉ.6.2.1) 54, 782, 792, 1068, 1143
ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయా వర్తతే పునః (భ.గీ.8.26) 1209
ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్యః(ఛా.ఉ.2.10.5) 1193
ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస (ఛా.ఉ.8.11.3) 357
ఏకశ్చరతి భూతేషు స్వైరచారీ యథాసుఖమ్ (శాం.ప. 353.5) 518
ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః (క.ఉ.5.11) 889
ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహుః (బృ.ఉ.4.4.2) 917
ఏకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాత్. (ఛా.ఉ.6.1.6) 503
ఏకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాత్. (ఛా.ఉ.6.1.5) 503
ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢఃసర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా (శ్వే.ఉ.6.11) 80, 148, 455
ఏజృకమ్పనే (పాణినీయధాతుపాఠః) 410
ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిన్దవ ఇతి. 366
ఏతచ్ఛ్రేయో ఽభినన్దన్తి మూఢా జరాం మృత్యుం తే పునరేవాపియన్తి (ము.ఉ.1.2.7) 261
ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే (ఛా.ఉ.5.10.8) 995
ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి (ఛా.ఉ.8.9.13) 333, 340, 415, 1310, 1523
ఏతత్సర్వం మన ఏవ (బృ.ఉ.1.5.3) 915
ఏతత్స్యాత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణమ్. 1335
ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.8.11.1) 334, 340
ఏతదేవ తదనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే(బృ.ఉ.6.1.14) 1162
ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమ్ (ఛా.ఉ.2.11.1) 1414, 1419
ఏతద్ధ స్మ వై తత్పూర్వే విద్వాం సోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే. 1311
ఏతద్ధ స్మ వై తత్పూర్వే విద్వాం సః ప్రజాం న కామయన్తే (బృ.ఉ.4.4.2) 1317
ఏతద్ధ స్మ వై తద్విద్వాంస ఆహుర్ఋషయః కావషేయాః (కౌ.బ్రా. 2.5) 1311
ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారత. (భ.గీ. 15.20) 84
ఏతద్బ్రహ్మ (ఛా.ఉ. 3.14.4) 211
ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరం చ బ్రహ్మయదోంకారః. తస్మాత్. (ప్ర.ఉ.5.2) 315
ఏతద్విద్యామను శిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయః (క.ఉ.1.1.20) 227

ఏతద్వైతత్. 353
ఏతద్వై జరానుద్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం
జరయా వా హ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునా వా
(శత. బ్రా. 12.4.1.1.) 1308
ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా
అభివదన్త్యస్థూలమనణు (బృ.ఉ.3.8.3) 1218
ఏతమానన్దమయమాత్మానముప సంక్రామతి
(తై.ఉ. 2.8) 149
ఏతమితః ప్రేత్యాభి సంభవితాస్మి (ఛా.ఉ.3.14.4)216
ఏతమేవ తదనమనగ్నిం కుర్వన్తో మన్యన్తే
(బృ.ఉ.6.1.14) 1162
ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి. 881
ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి
(బృ.ఉ. 4.4.22) 1318, 1323, 1324
ఏతమేవ బ్రాహ్మణా మహత్యుక్థే మీమాంసన్తే
(ఐ.ఆ.3.2.3.12) 1120
ఏతం వైతమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః
పుత్రైషణాయాశ్చ (బృ.ఉ.3.5.1) 1311
ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి
సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి(ఛా.ఉ.4.15.2)
239
ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ
(ము.ఉ.2.1.3) 264, 266, 905, 922, 940
ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః (ము.ఉ.2.1.3) 265,
806, 819, 903, 907, 909, 924
ఏతసాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే
ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః (కౌషీ. బ్రా.
4.20) 484
ఏతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకాః సర్వే దేవాః
సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరన్తి(బృ.ఉ.2.1.20)905
ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గి ఆకాశః ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ
(బృ.ఉ.3.8.11) 312, 434
ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ప్రాచ్యోఽన్యా
నద్యః స్యన్దన్తే (బృ.ఉ.3 8.7) 606, 1309
ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనె గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ
విధృతౌ తిష్ఠతః (బృ.ఉ.3.8.9) 313, 330
ఏతస్యైవ ఖల్వక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి
(ఛా.ఉ.1.1.10) 1416
ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి
(బృ.ఉ.4.3.32) 147
ఏతం హ వావ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవమ్
(తై.ఉ.2.9.1) 1507
ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసన్తే
ఏతమగ్నావధ్వర్యవః (ఐ.ఆ.3.2.3.12) 185
ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమ్ (బృ.ఉ.4-5.15) 1311
(ఏ)తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః
(ఛా.ఉ.3.12.6) 1543) 1545, 178, 188, 884;
ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః
(కౌషీ. 2.14) 530, 1138
ఏతే అనన్తే అమృతే ఆహుతీ జాగ్రచ్చ స్వపంశ్చ
సతతం జుహోతి (కౌషీ. 2.5) 1264
ఏతే ఇతి వై ప్రజాపతిః దేవానసృజత, అసృగ్రమితి
మనుష్యాన్. 366
ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే (వై.సూ.7.1.17) 658
ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం
నావర్తన్తే (ఛా.ఉ.4.15.6) 1499, 1546
ఏతేన వై చిత్రరథం కాపేయా అయాజయన్
(తాం.బ్రా. 20.12.5) 405
ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ
తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి
(బృ.ఉ.2.4.12) 497, 1539
ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే
(ఈ.ఉ.2) 1308
ఏవమితః ప్రేత్యాభి సంభవితాస్మి(ఛా.ఉ.3.14.4) 216
ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతిగౌతమ
(క.ఉ.4.15) 1526

ఏవమేవాప్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః
పురుషాయణాః (ప్ర.ఉ.6.5) 1471
ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ
పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన
రూపేణాభిసంపద్యతే. (ఛా.ఉ.8.12.3) 1521
ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా
అభిసమాయన్తి. 1453
ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః
(బృ.ఉ.4.5.13) 1528
ఏవం విదే. 1264
ఏవం విద్ధ వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం
సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి. (ఛా.ఉ.4.17.10) 1300
ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసతే
(ఛా.ఉ.5.25.5) 1238
ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే
(ఛా.ఉ.5.24.3) 272
ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో
విమృత్యుర్విశోకో(ఛా.ఉ.8.1.5) 123, 1235
ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి
(ఛా.ఉ.4.15.4) 239
ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో
నినీషతే (కౌ.బ్రా.3.8.) 613, 877, 1106
ఏష ఉ వా ఉద్గీథః (బృ.ఉ.1.3.23) 1125
ఏష త అన్తర్యామ్యమృతః (బృ.ఉ.3.7.3) 250, 1401
ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరః (బృ.ఉ.3.4.1) 1087, 1401
ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతి. 301,305
ఏష బ్రహ్మైష ఇన్ద్రః (ఐ.ఉ.5.3) 1154
ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా
యవాద్వా (ఛా.ఉ.3.14.3) 209, 219, 1175
ఏష లోకాధిపతిరేష లోకేశః (కౌషీ. 3.8)193
ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీవాత్సముత్థాయ పరం
జ్యోతిదుపసంపద్య.(ఛా.ఉ.8.12.3)334,414,492
ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా. 265
ఏష సర్వేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే (క.ఉ.3.12)
430, 1148
ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష
సేతుర్విధారణః. (బృ.ఉ.4.412)156, 330, 569
ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా
భక్షయన్తి (ఛా.ఉ.5.10.4) 969
ఏష హ షోడశవర్షశతం జీవతి య ఏవం వేద
(ఛా.ఉ.3.16.7) 1181
ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా
పురుషః (ప్ర.ఉ.5.9) 858
ఏష హ్యాత్మా న నశ్యతి యం
బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దతే. (ఛా.ఉ.8.5.3) 1356
ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో
లోకేభ్య ఉన్నినీషతే (కౌ.బ్రా.3.8) 613, 877
ఏష హ్యే వానన్దయాతి(తై.ఉ.2.7) 137
ఏషా సోమ్య తేస్మద్విద్యా చాత్మవిద్యా చ. 242
ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః
పఞ్చధా సంవివేశ (ము.ఉ.3.1.9) 838, 848
ఏషోఽస్య పరమ ఆనన్ద ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని
భూతాని(బృ.ఉ.4.3.32) 310, 867.

ఐ

ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా
తత్త్వమసి(ఛా.ఉ.6.8.7) 555, 558, 787, 911

ఓ

ఓం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.4.10.5) 165
ఓంకారఏవేదం సర్వమ్ (ఛా.ఉ.2.23.3) 311,312
ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత (ఛా.ఉ.1.1.1)
1126, 1132, 1244, 1278, 1313, 1416
ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మానమ్
(ము.ఉ.2.2.6)864
ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశాః (బృ.ఉ.3.2.13) 962

ఔ

ఔదుమ్బరాః కుశాః. 1195

ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్త ఇతి దివమేవ (ఛా.ఉ.5.12.1) 1283

క

క ఇత్థా వేద యత్ర సః. 226
కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః. (బృ.ఉ.4.3.7) 418, 840, 1156, 1157
కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మ త్యదిత్యాచక్షతే (బృహ.3.9.9) 359, 477
కతమచ్చాస్యస్థానం భవతీతి భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సంధిః స ఏషః (జాబా.ఉ.1) 285
కతమా సా దేవతేతి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని (ఛా.ఉ.1.11.5) 166
కతమే తే. 359
కతి దేవతాః. 359
కథం న్విదం మద్బృతే స్యాత్ (ఐ.ఉ.3.11) 1153
కథమసతః సజ్జాయేత (ఛా.ఉ.8.7.1) 585, 805
కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి (శా.ప. 290, 18) 982
కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.4.10.5) 1287, 1292
కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్.(ము.ఉ.3.1.3) 508
కర్మణఃశేషేణ (గౌ.ధ.సూ.11.29) 1511
కర్మాత్మా త్వపరో యోఽసౌ మోక్షబన్ధైః స యుజ్యతే. (శాం.ప.351.19) 889
కల్పన్తే హాస్మై ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చ (ఛా.ఉ.2.2.3) 1248, 1335
కంవరమేనమేతత్సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థ (ఛా.ఉ.4.1.3) 402
కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షత్ అవృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్. (క.ఉ.4.1) 1084
కషాయసక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః. 1340
కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే. 1340
కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి (బృ.ఉ.3.8.7) 311, 312
కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి (ము.ఉ.1.1.3) 260, 296, 503 787, 907
కస్మిన్నహముత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే (ప్ర.ఉ.6.3) 849, 930
కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిః (బృ.ఉ.1.5.3) 856
కామనాం త్వా కామభాజం కరోమి(క.ఉ.1.24) 1013
కామో మ ఉదపానమ్ (ఛా.ఉ.1.10.4) 1347
కారణబహుత్వాత్కారణమహత్వాత్ ప్రచయ విశేషాచ్చ మహత్. (వై.సూ.7.1.9) 658
కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం య ద్వావ జిజ్ఞాసితవ్యమ్ (ఛా.ఉ.8.1.3) 323
కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం లోకః (బృ.ఉ.4.4.22)1397
కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కూటదురసీతి వా.1281
కుత ఏతదాయాత్ (బృ.ఉ.2.12.16) 1036
కుతస్తు ఖలు సోమేద్యం స్యాదితి హోవాచ కథ మసతః సజ్జాయేతేతి (ఛా.ఉ.6.2.2) 468
కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్యాదితి పఞ్చమమ్. 1335
కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే (మ.స్మృ.2.8.7) 1359
కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః (ఈ.ఉ.2) 1308, 1316
కుశా వానస్పత్యాః స్థ తా మా పాత .1195
కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రావోచత్. 534
కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.5.11.1) 268, 270
కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ (తై.ఉ.2.7) 133,148
క్రత్వర్థాయామితిచేన్న వర్ణత్రయసంయోగాత్ (జై.సూ.11.4.7) 1267
క్వాయం తదా పురుషో భవతి (బృ.ఉ.3.2.13) 1457

క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏత
దభూత్ కుత ఏతదాగాత్ (కౌ.బ్రా. 4.19) 484
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి (ము.ఉ.2.2.8) 70, 193, 292, 1214, 1430, 1433
క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత
(భ.గీ.13.2) 218, 233, 498

ఖ

ఖం పురాణమ్ (బృ.ఉ.5.1) 765
ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ
(ము.ఉ.) 266, 819, 905
ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి
(ఛా.ఉ.1.1.10) 1416

గ

గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠాః (ము.ఉ.3.2.7) 1471
గన్ధాయ ఘ్రాణమ్. 832
గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతమ్
(ఛా.ఉ.3.12.1) 176, 183, 184
గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమ్. 1373
గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన
వేదసంయోగః(జై.సూ.3.3.8) 1218
గుణలోపే న ముఖ్యస్య. 1239
గుర్వఙ్గనాం నోపగచ్ఛేత్. 890
గుహాహితం గుహ్వరేష్ఠం పురాణమ్.(క.ఉ.1.2.12) 231
గూఢధర్మాశ్రితో విద్వాన జ్ఞాతచరితం వ్రజేత్ 1379
గౌణమిథ్యాత్మనోసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్. 98
గోభిః శ్రీణీత మత్సరమ్ (ఋ.సం.9.46.4) 432
గ్రహం వా గృహీత్వా చమసంవాన్నీయ
స్తోత్రముపాకరోతి. 1296

చ

చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం (బృ.ఉ.4.8) 912, 919
చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః
(బృ.ఉ.4.4.2) 835, 1468
చక్షుష్యః శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద
(ఛా.ఉ.3.13.8) 176
చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స
ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి (ఛా.ఉ.4.15.5) 1491
చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకమ్ (జై.సూ.1.1) 59

ఛ

ఛాగస్య వ పాయా మేదసోఽనుబ్రూహి. 1281
ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ
త్రిణాచికేతాః (క.ఉ.1.3.1) 1221

జ

జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే. (శాం.ప. 339, 29) 817
జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే
(బృ.ఉ.3.1.1) 1305
జనికర్తుః ప్రకృతిః (పా.సూ. 1.4.30) 504
జప్యేనైవ చ సంసిధ్యేద్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః
(మ.స్మృ.2.8.7) 1359
జయతీమాన్ లోకాన్ (బృ.ఉ.5.4.1) 1230
జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ
బహుపాక్య ఆస (ఛా.ఉ.4.1.1) 1336
జాయతేఽస్తి (యాస్కనిరుక్తం) 37
జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ
లోకో న సంపూర్యతే (ఛా.ఉ.5.1.8) 994, 996
జీవాపేతం వా వ కిలేదం మ్రియతే న జీవో
మ్రియతే (ఛా.ఉ.6.11.3) 822
జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః
(మ.స్మృ.10.104) 1349
జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి
వీతశోకః (ము.ఉ.3.1.2) 1222
జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యు
ప్రహాణిః (శ్వే.ఉ.1.11) 1023
జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైర్నాత్మా సంపద్యతే పునః. 1215
జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః తతస్తు తం పశ్యతే
నిష్కలం ధ్యాయమానః (ము.ఉ.3.3.8)

జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త
ఆత్మని (ఛా.ఉ.1.3.13) 430
జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా
(భ.గీ.4.37) 1215
జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యద్
జ్ఞాత్వామృతమశ్నుతే (భ.గీ.13.12) 1055
జ్యాయాన్ దివః (ఛా.ఉ.3.14.3) 1100
జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్
దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః (ఛా.ఉ.3.14.3)
163, 211, 216
జ్యాయానాకాశాత్ (శత.బ్రా.10.6.3.2) 324, 800
జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతి (బృ.ఉ.6.1.1) 1113
జ్యోతిః పశ్యన్తి యుఞ్జానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః
(శా.ప. 47.55) 1084
జ్యోతిరుపసంపద్య (ఛా.ఉ.8.12.3) 1525
జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయన్తే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే.
(శా.ప.339.29)

త

తత ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా (ఛా.ఉ.6.9.3)854
త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో
వా కీటో వా (ఛా.ఉ.6.9.3) 1039
త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా
ఇతి జాయన్తే (ఛా.ఉ.5.10.6) 1004
త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ (బృ.ఉ.1.5.21)943
త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తాః
(బృ.ఉ.1.5.13) 1250
తం కాలం వక్ష్యామి (భ.గీ. 8.13) 1480
తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే
దహరమ్ (ఛా.ఉ.8.1.3) 323
తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదుః
(ము.ఉ.2.2.9) 349
తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత (ఛా.ఉ.6.2.3) 790, 806
తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః
(భగీ.8.6) 1426
తతస్తు తం ధ్యాయతే నిష్కలం ధ్యాయమానః
(ము.ఉ.3.1.8) 1086
తతోఽన్యదార్తమ్ (బృ.ఉ.3.4) 413
తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం జ్ఞాత్వా దేవం
ముచ్యతే సర్వపాశైః (శ్వే.ఉ.6.13) 522
తత్కేన కం పశ్యేత్ (బృ.ఉ.2.4.13) 55
తత్కేన కం విజానీయాత్ (బృ.ఉ.2.4.14) 1035, 1538
తత్తేజ ఐక్షత (ఛా.ఉ.6.2.3) 529, 530, 815
తత్తేజోఽసృజత (ఛా.ఉ.6.2.3) 468, 777, 788,
790, 806, 809, 812, 903, 911, 1153
తత్త్వమసి(ఛా.ఉ.6.8.7)55,73,114,116,202,218,234,
336,445,472,559,591,827,851,887,890,1133,
1391,1393,1509,1526,1021,1987,1158,1216,1310
తత్ప్రకృతవచనే మయట్ (పా.సూ.5.4.21) 136
తత్ర కో మోహః కః శోకః(ఈ.ఉ.7)70,499,518,1507
తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వ
దేహికమ్ (భ.గీ.6.43) 1382
తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణః స్మృతః
(శాం.ప. 351.14)
తత్రైతచ్ఛుఙ్గముత్పతితం సోమ్య విజానీహి
నేదమమూలం భవిష్యతి (ఛా.ఉ.6.8.3) 1507
తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి
(బృ.ఉ.3.9.26) 87, 523
తత్షట్త్రింశత్ సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీ
నర్కాన్మనోమయాన్ మనశ్చితః. 1256
తత్సత్యమిత్యాచక్షతే. 473
తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో
(ఛా.ఉ.6.9.4) 1024, 1401
తత్సదాసీత్. 473, 573
తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా
జ్ఞాతయః (కౌ.బ్రా.14) 1191
తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ (తై.ఉ.2.6) 500,
553, 588, 827, 890

తథాక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర
చైవాపియన్తి (ము.ఉ.2.1.1) 825
తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్వామి గుణాధికమ్
(శాం.ప.352.3) 517
తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః
పరమం సామ్యముపైతి.(ము.3.2.8) 1190
తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం
పురుషముపైతి
దివ్యమ్(ము.ఉ.3.2.8)292,492
తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం
హిరణ్మయమ్ (ఛా.ఉ.8.5.3) 1502
తదపోఽసృజత. 811, 812
తదప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి
(తై.ఉ.2.6) 146, 150, 473
తాదాత్మానమేవావేదహం బ్రాహ్మస్మీతి
(వాజ.బ్రా.ఉ.1.4.10) 70
తదాత్మానం స్వయమకురుత (తై.ఉ.2.7) 507,
809, 815, 825
తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వా వ తేఽగ్రే
సదాసీత్తదాహుః. 903
తేదిదమేవోర్ధమియమేవ పృథివీ. 1333
తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం
గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్. (క.ఉ.1.2.12) 132, 446
తదేతత్సత్యం యేన స్వప్నం పశ్యతి. 234
తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ (ఛా.ఉ.1.6.1)
1413, 1418
తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత (ఛా.ఉ.13.8)176
తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనన్తరమబాహ్యమయమాత్మా
బ్రహ్మ సర్వానుభూః (బృ.ఉ.2.5.19) 54,
1052, 1063, 1089, 1099
తదేతేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ
(బృ.ఉ.2-1.17) 845,859,860,870
తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి(కే.ఉ.1.4) 75
తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే,
తస్మిన్ లోకః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన
(క.ఉ.2.6.1) 411,1013,1021
తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత
(ఛా.ఉ.6.2.3)104,114,506,775A;787,815,1310
తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః (బృ.ఉ.4.4.16) 179,
348, 466, 1525
తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామః
(ఛా.ఉ.1.2.1) 1124
తద్ధాస్య విజజ్ఞౌ (ఛా.ఉ.6.16.3) 564
తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ
వ్యాక్రియతే (బృ.ఉ.1.4.7) 432, 468, 475
తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్రఆసీత్ (ఛా.ఉ.6.2.1)
468, 473, 585
తద్ధై తత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం
మనురభవం సూర్యశ్చ(బృ.ఉ.1.4.10)70,198,1216
తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః
(భ.గీ.5.17) 1331
తద్బ్రహ్మ (తై.ఉ.3.1.1) 417
తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మా (ఛా.ఉ.8.14) 417
తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే. 384
తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయః
(జై.సూ.1.1.25) 59
తద్య ఇత్థం విదుః (ఛా.ఉ.5.10.1) 994, 1208
తద్య ఇమే వీణాయాం గాయన్త్యేతం తే గాయన్తి
తస్మాత్తే ధనసనయః (ఛా.ఉ.2.7.6) 157
తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే
రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్
(ఛా.ఉ.5.10.7) 976, 980, 986, 1010, 1511
తద్య ఏవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మ చర్యేణానువిన్దన్తి
(ఛా.ఉ.8.4.3) 1486
తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయన్తి.
1256, 1264
తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్

మణ్డలే పురుషో (బృ.ఉ.8.6.3) 1170, 1230
తద్యత్రైతత్సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మా. 334, 1027
తద్యథా తృణజలాయుకా (బృ.ఉ.4.4.3) 956
తద్యథామ్రే ఫలార్థే నిమిత్తే ఛాయాగన్ధావనూత్పద్యేతే ఏవం (ధర్మ.సూ)1512
తద్యథారేషు నాభిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః 196
తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుఞ్జన్త్యేవమేవైష (కౌ.బ్రా.4.20) 478
తద్యథాహిన్నిర్ల్వయినీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమ శరీరోఽ మృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ(బృ.ఉ.4.4.7)95
తద్యథేషీకా తూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవమ్(ఛా.ఉ.5.24.3) 1430
తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే(ఛా.ఉ.8.1.6) 24, 326
తద్యదపాం శర ఆసీత్తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవత్. (బృ.ఉ.5.19.1) 812
తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయమ్. (ఛా.ఉ.5.10.1) 274, 812, 1239, 1241
తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సిఞ్చతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి (ఛా.ఉ.4.15.1) 239
తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామ్. (బృ.ఉ.1.4.10) 198, 392, 1216
తద్యోఽహం సోఽసౌ యోసౌ సోహమ్ (ఐ.ఆ.2.2.46) 228
తద్వాఅస్యైతదాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాన్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21) 867
తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృశ్రుతం శ్రోత్రమతం మన్త్రవి జ్ఞాతం విజ్ఞాతృ(బృ.ఉ.3.8.11) 314
తద్విజిజ్ఞాసస్వ (తై.ఉ.3.1.1) 25
తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్ (ము.ఉ.1.2.12) 262
తద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయః(క.ఉ.1.1.20) 227
తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త అచానున్త్యశిత్వా (బృ.ఉ.6.1.14) 1160
తద్విపరీతమణు (వై.సూ.7.1.10) 658
తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతి (ఛా.ఉ.8.6.3) 1031
తప ఏవ ద్వితీయః (ఛా.ఉ.2.23.1)1323,1324, 1376
తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే (ము.ఉ.1.2.11) 1318, 1323
తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ, తపో బ్రహ్మ(తై.ఉ.3.2)782
తం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరే (ఛా.ఉ.1.2.2) 1127
తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ ఏవ హరన్తి (ఛా.ఉ.5.9.2) 1116
తం బకో దాల్భ్యో విదాంచకార స హ నైమిషీయాణాముద్గాతా బభూవ (ఛా.ఉ.1.2.13) 1370
తం మా భగవాన్ శోకస్య పరం పారం తారయతు (ఛా.ఉ.7.1.3) 300
తమాహాపో వై ఖలు మీయన్తే లోకోఽసౌ. (కౌషీ.ఉ.1.6) 1545
తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి (బృ.ఉ.4.4.2) 917, 938, 961, 1453
తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే (ఛా.ఉ.1.2.7) 1124
తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తి. 1443
తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన (బృ.ఉ.4.4.22) 1340, 1351, 1352, 1355, 1438, 1441
తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత (బృ.ఉ.4.4.21) 292, 1387
తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి (కౌ.బ్రా.2.5.15) 346

తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్
బ్రహ్మమృతోఽమృతమ్(బృ.ఉ.4.4.17)456,462
తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా
విద్యతేఽయనాయ (శ్వే.ఉ.6.15.3.8) 193, 413, 472, 522, 853
తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో·
విముఞ్చథామృతస్యైష సేతుః (ము.ఉ.2.2.5) 286, 288
ముణ్డకోపనిషత్ 128.
తంయథాయథోపాసతేతదేవభవతి(ము.ఉ.3.3)1384
తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి (ము.ఉ.3.1.1) 80, 224, 133, 296, 889, 1221
తయోరన్యః స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమ్. 234
తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి (ఛా.ఉ.8.6.6, క.ఉ.6.1.6) 1471, 1499, 1501, 1546
తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ.1430
తరతి శోకమాత్మవిత్ (ఛా.ఉ.7.1.3) 303, 472, 1301
తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే (బృ.ఉ.4.4.2) 1306, 1313
తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమ్ (క.ఉ.2 6.17)
తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయుత. 405
తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః (తై.7.1.1.6) 400
తస్మాజ్జుగుప్సేత. 953
తస్మాత్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతికః
స నిత్యః (ధ.సూ.1.8.23.2) 515
తస్మాత్తత్రవ సుతం ప్రసుత మాసుతం కులే దృశ్యతే
(ఛా.ఉ.5.12.1) 1284
తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగోఽదన్తకో హి. 1343
తస్మాదగగ్నిసమిధో యస్య సూర్యః. 266
తస్మాదన్యోఽన్తరఆత్మా మనోమయః(తై.ఉ.2.1.3)144
తస్మాదన్యోఽన్తరఆత్మా విజ్ఞానమయః(తై.ఉ.2.1.4)144
తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణం ద్విజసత్తమ
(శాం.ప.336.30) 515
తస్మాదుపశాన్తతేజాః(ప్ర.ఉ.3.9) 1450
తస్మాదు హైవం విదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే
కామమాగాయాని (ఛా.ఉ.1.7.9) 1371
తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ ప్రాణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చ
(బృ.ఉ.1.5.23) 1251
తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్తే ప్రాణాః(బృ.ఉ.1.5.21)943
తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాత్. 382
తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో
భూత్వా (బృ.ఉ.4.4.23) 1342
తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణం కుర్వీత నానేవం
విదమ్ (ఛా.ఉ.1.17.1) 1441
తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ. 1160
తస్మాదేతదేవోక్థము.సేత. 204
తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేత్
(బృ.ఉ.3.5.1) 1377
తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాంనపిబేత్. 1350
తస్మాద్యత్రక్వచవర్షతి తదేవభూయిష్ఠమన్నంభవతి. 812
తస్మాద్వాఏతదశిష్యన్తఃపురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః
పరిధధతి(ఛా.ఉ.5.2.2) 1160
తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽన్తర
ఆత్మా ప్రాణమయః (తై.ఉ.2.2) 144
తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః
(తై.ఉ.2.1) 125, 162, 566, 777, 778, 782, 788, 808, 903, 1152
తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర
ఆత్మానన్దమయః (తై.ఉ.2.5) 131
తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే.
(బృ.ఉ.4.4.6) 834, 974
తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి
(ఛా.ఉ.5.4.2) 964
తస్మిన్నేవాగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యాః ఆహుతేః
సోమో రాజా సంభవతి. (ఛా.ఉ.5.4.2) 967
తస్మిన్ యదన్తః. 322

తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం
పునర్నివర్తన్తే యథేతమ్. (ఛా.ఉ.5.10.5) 974
తస్మిన్ వసన్తి శాశ్వతీః సమాః (బృ.ఉ.5.10.1) 1484
తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన
(క.ఉ.5.8) 1013
తస్మై బలిహరణమ్ (బృ.ఉ.6.1.13)
తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి
భగవాన్ సనత్కుమారః (ఛా.ఉ.7.26.2) 70, 309
తస్య జ్ఞానముపదేశః (1.1.5) 59
తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్
(భ.గీ.7.20) 1106
తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే
(ఛా.ఉ.6.14.2) 1213, 1215, 1435, 1445
తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః
సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్ (కౌ.ఉ.1.4)
1190, 1439
తస్య ప్రియమేవ శిరః (తై.ఉ.2-5) 132, 145, 1143
తస్య భూరితి శిరః, ఏకం శిరః ఏకమేతదక్షరమ్
(బృ.ఉ.5.5.3)176
తస్యమేతత్ర లోమ చ న మీయతే స యో మాం వేద
న హ వై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయతే.198
తస్య య ఆత్మానమావిస్తరాం వేద (ఐ.ఆ.2.3.2) 130
తస్యయథాకప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ
(ఛా.ఉ.1.6.7)154
తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథః (ఛా.ఉ.1.6.8)
157, 1234
తస్య శ్రద్ధైవ శిరః (తై.ఉ.2.4) 872
తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి
(ఛా.ఉ.7.25.2) 1527
తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ
సుతేజాః (ఛా.ఉ.5.18.2) 272 1283
తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన
(బృ.ఉ.4.4.2) 1473
తస్యాగ్ని రేవాగ్నిర్భవతి (బృ.ఉ.6.2.14) 1114,1116
తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం
కేవల ఆప్తకామః (శ్వే.ఉ.1.11) 1023
తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్
(ఛా.ఉ.1.7.5) 154, 1091, 1173
తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా
పత్నీ (నారా. ఉ. 80) 1180
తస్యైష ఏవ శారీరఆత్మా,యః పూర్వస్య(తై.ఉ.2.3)132
తస్యైషా దృష్టిః (ఛా.ఉ.3.13.7) 176
తస్యైషా శ్రుతిః (ఛా.ఉ.3.13.8) 176
తస్యోదితి నామ (ఛా.ఉ.1.6.7) 157, 240
తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషికాం ధైర్యేణ
(క.ఉ.2.6.17) 355
తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై
శరణమహం ప్రపద్యే (శ్వే.ఉ.6.18) 382
తం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార న హ
నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవ(ఛా.ఉ.1.2.13)1370
తం హోపనిన్యే (శ.బ్రా. 11.5.3.13) 406
తా అప ఐ క్షన్త (ఛా.ఉ.6.2.4)113,529,812,815
తా ఏతాః సర్వాదేవతాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వా
(కౌషీ.2.14) 530
తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి (ఛా.ఉ.1.10.11) 1246
తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి (ఛా.ఉ.1.1.10) 1246
తాని మృత్యుః శ్రమోభూత్వోపయేమే.
(బృ.ఉ.1.5.21) 943, 1253
తాన్వైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని
చిన్వత్యపి స్వపతే. 1256
తాన్యేవ తే ప్రద్యన్తే సృజ్యమానాః పునః పునః. 384
తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా
మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పఞ్చధాత్మానం
(ప్ర.ఉ.2.3) 199, 929
తాన్వైద్యుతాన్ పురుషోఽమానవః స ఏత్య
బ్రహ్మలోకం గమయతి (బృ.ఉ.6.12.15) 1495

తాన్ హానుపనీయైవ (ఛా.ఉ.5.11.7) 406
తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే (బృ.ఉ.2.1.19) 1027, 1033
తాభిః సర్వ(సార్థ) మిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః(మ.స్మృ.1.27) 1457
తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్ తాభ్యః పురుషమానయత్. 1151
తాం యోగమితి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణామ్ (క.ఉ.2.6.11) 521
తావా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతమ్. 204
తా వా ఏతాః సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్వా (బృ.ఉ.2.14) 530
తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః (ఛా.ఉ.3.12.6) 178, 188, 599, 884, 1543
తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ న హ వా ఏవంవిది కించన రజ ఆధ్వంసతే. 234
తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకం కరవాణి (ఛా.ఉ.6.3.3) 173
తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోత్. 951
తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణే (కౌ.బ్రా.4.19)1027,1029
తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వే త్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తి(బృ.ఉ.6.2.16)970
తేజఏవతత్పీతంనయతే (ఛా.ఉ.6.2.16)123
తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్ (ఛా.ఉ.6.8.6) 1461
తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతి (ఛా.ఉ.8.6.3)1031
తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి (బృ.ఉ.6.2.15) 1484
తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్ (శ్వే.ఉ.1.3.) 453
తేన బద్ధస్య వై బన్ధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చ(బ్ర.పు)919
తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతి. 930
తేనయం త్రయీ విద్యావర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యో మితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతి (ఛా.ఉ.1.1.9) 1297
తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చ(బృ.ఉ.14.4.9) 1360
తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాముజ్యం సలోకతాం జయతి (బృ.ఉ.1.5.23) 1253, 1545
తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద (ఛా.ఉ.1.1.10) 1246, 1441
తే మనసైవాధీయన్త మనసాచీయన్త మనసైవ గ్రహా. 1265
తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ. 417
తేఽర్చిరభిసంభవన్తి (బృ.ఉ.6.2.15) 1486, 1494
తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్త్యర్చిషోఽహరహ్నః (ఛా.ఉ.5.10.1) 1482
తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః. 967
తేవా ఏతే పఞ్చ బ్రహ్మపురుషాః (ఛా.ఉ.3.13.6) 188
తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సన్తస్తత్కృతమ్ (ఛా.ఉ.4.3.8) 186, 1253
తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి (బృ.ఉ.6.1.18) 1499
తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం, జీవజముద్భిజ్జమ్. (ఛా.ఉ.6.3.1) 999
తేషాం న పునరావృత్తిః. (బృ.ఉ.6.2.15) 1546
తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వః. 1267
తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమ్ (ము.ఉ.3.2-10). 1119
తేషాం యదా తత్సర్వవైతి(బృ.ఉ.6.2.16) 974
తేషాం యే యాని కర్మాని ప్రాక్ సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే. 384
తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతి(ఛా.ఉ.7.25.2; 8.1.6) 1540
తేషుబ్రహ్మలోకేషుపరాఃపరావతో వసన్తి (బృ.ఉ.6.2.15) 1484
తేహదేవాఊచుర్హన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్గీథేనాత్యయామేతి (బృ.ఉ.1.3.1)1124

తేహప్రాణాఃప్రజాపతింపితరమేత్యోచుః
(ఛా.ఉ.5.1.7) 530
తేహవాచమూచుః(బృ.ఉ.1.3.2) 529, 941, 1124
తేహేమేప్రాణాఅహంశ్రేయసేవివదమానాబ్రహ్మజగ్ముః
(బృ.ఉ.6.1.7) 529
తేహైతేవిద్యాచితఏవ. 1262
తేహోచుర్వన్త తమాత్మానమన్విచ్ఛామో
యమాత్మానమన్విష్య. 392
తౌవాఏతౌద్వౌసంవర్గౌ వాయురేవదేవేషుప్రాణః
ప్రాణేషు(ఛా.ఉ.4.3.4) 1253
తౌహయదూచతుఃకర్మహైవతదూచతుః
అథహయత్ప్రశశంసతుః (బృ.ఉ.3.2.13) 1457
త్రయ ఏతే పుణ్యలోకభాజ ఏకోఽమృతత్వభాక్. 1329
త్రయశ్చత్రీచ శతాత్రయశ్చత్రీచసహస్రా. 359
త్రయంసువిదితం కార్యం
ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా(మ.స్మృ.12.105) 547
త్రయోధర్మస్కన్ధాః(ఛా.ఉ.2.23.1) 1318,1319,1324
త్రిపాదస్యామృతం దివి (ఛా.ఉ.3.12.6) 176, 189
త్రిరున్నతంస్థాప్యసమంశరీరమ్ (శ్వే.ఉ.2.8) 521
త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమరున్ముఖాన్ యతీన్
శాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్. 194
త్రిష్టుభౌభవతఃసేన్ద్రియత్వాయ. 1193
త్రేధాతణ్డులాన్విభజేద్యేమధ్యమాః
స్యుస్తానగ్నయేదాత్రే.1129
త్వంన ఉద్గాయ (బృ.ఉ.1.3.2) 1127
త్వమహమస్మ్యహంచత్వమసి(ఐ.ఉ.)1401
త్వమేవ మే వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ
హితతమం మన్యసే. 193
త్వం వా అహమస్మిభగవోదేవతేఽ
హంవైత్వమసి(ఐ.ఉ.) 1228
త్వంస్త్రీత్వంపుమానసి త్వంకుమార
ఉతవాకుమారీత్వంజీర్ణోదణ్డేనవఞ్చసి త్వంజాతో
భవసివిశ్వతోముఖః (శ్వే.ఉ.4.3) 215, 881
త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యా (ప్ర.ఉ.6.8)70

ద

దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత. 1374
దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతాధిగోఽభవత్.
(శాం.ప.333.20) 1470
దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః (బృ.ఉ.3.9.4)
912, 914, 919
దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశః
(ఛా.ఉ.8.1.1) 1175
దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశః. 484, 1476
దిక్ సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ (పా.సూ.2.1.50) 462
దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో స్వః
(ఋ.సం.10.190.3) 386
దివమేవ భగవన్ రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై
సుతేజాః (ఛా.ఉ.5.12.1) 1283
దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః
(ము.ఉ.2.1.2) 263, 597, 1052
దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా
సర్వభూతప్రణేతా. 273
దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోష.....(న్యా.సూ.1.1.2) 70
దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ
(భ.గీ.2.49) 1441
దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః
(క.ఉ.1.3.12) 430, 1148
దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత. 181
దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమ్. 59, 88
దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వాణి. 1195
దేవసవితుః ప్రసువ యజ్ఞమ్. 1182, 1185
దేవా అపి మార్గేముహ్యన్త్యపదస్యపదైషిణః. 1470
దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః. 1182
దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ ప్రమాణత్వేన కల్పితః.99
దేవో భూత్వా దేవానప్యేతి (బృ.ఉ.4.1.2) 1292
దోధూయన్తే ధ్వజాగ్రాణి. 1199

ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే. 273
ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాన్తరమారభన్తే గుణాశ్చ గుణాన్తరమ్ (వై.సూ.1.1.10) 683
ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకాః. 1193
ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా (ము.ఉ.3.1.1) 233, 296, 1221
ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదానమ్ (గౌ.ధ.సూ.2.1.1) 408
ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ (బృ.ఉ.2.3.1) 1074

ధ

ధూఞ్ కమ్పనే (ధాతుపాఠః) 1199
ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్ (భ.గీ.8.25) 1480
ధ్యానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః (ము.ఉ.3.1.8) 1084
ధ్యాయతీవ పృథివీ (ఛా.ఉ.7.6.1) 1422
ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ (బృ.ఉ.4.3.7) 420, 853, 865

న

న ఋషీణామార్షేయాన్తరాభావాత్ (జై.సూ.6.1.7)358
న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః (భ.గీ.5.14) 568
న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్. 229
న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే (భ.గీ. 5.14) 568
న కర్మ లిప్యతే నరే (ఈ.ఉ.2) 1316
న కాంచనస్త్రియం పరిహరేత్తద్వ్రతమ్ (ఛా.ఉ.2.13.2) 1345
న కా చన మద్బహిర్ధా విద్యాస్తి. 787
న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా (ము.ఉ.3.1.8) 1083
న చ పునరావర్తతే (ఛా.ఉ.8.15.1) 1546
న చిరమివ జీవిష్యతీతి విద్యాత్. 562
న జాయతే మ్రియతే విపశ్చిత్ (క.ఉ.1.2.18) 226, 441, 827
న జీవో మ్రియతే (ఛా.ఉ.6.11.3) 827
న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నా విద్వాంసస్తపస్వినః. 1208, 1270
న తత్ర పర్యేతి (ఛా.ఉ.8.12.3) 1525
న తత్ర రథా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథఃసృజతే (బృ.ఉ.4.3.10) 603, 1011, 1018
న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమావిద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః (ము.ఉ.2.2.10; శ్వే.ఉ.6.14; క.ఉ.5.15) 346, 349, 1544
న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః (భ.గీ.15.6) 351, 1544
న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి. 1465
న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ (శ్వే.ఉ.6.8) 594
న తస్య కశ్చిత్ పతిరస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్. స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః (శ్వే.ఉ.6.9) 126
న తస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామ మహద్యశః (శ్వే.ఉ.4.19) 800, 1502
న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి (బృ.ఉ.4.4.6) 1459, 1514
న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమ్ (శ్వే.ఉ.2.14) 398
న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తమ్ (బృ.ఉ.4.3.23) 1526, 1538
న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః (బృ.ఉ.3.4.2) 75, 253
న దేవానాం దేవతాన్తరాభావాత్ (జై.సూ.6.1.6) 358
న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన. ఇతరేణ తు జీవన్తి యస్మిన్నేతావుపాశ్రితౌ (క.ఉ.2.5.5)202

న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న
ఆసీత్ప్రకేతః (ఋ.సం.8.7.17) 922
న మే విదుః సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః
(భ.గీ.10.2) 534
న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాన్తో న చాదిర్న
చ సంప్రతిష్ఠా (భ.గీ.15.3) 616
న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివామ్భసా
(శాం.ప.351.14)
నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ(తై.సం.5.3.2.3)912,915
న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ (ఛా.ఉ.1.10.4) 1347
న వా అరే పత్యుః కామాయ (బృ.ఉ.4.5.6) 486
న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం
భవతి, ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం
భవతి (బృ.ఉ.4.5.6) 486, 609
న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరే
అయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా(బృ.ఉ.4.5.14)497,828
న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్. 191, 196,
199, 202, 203
న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయాః (బృ.ఉ.3.4.2)75
న వై శక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితుమ్ (బృ.ఉ.6.1.13) 923
న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్. (మ.స్మృ.4.80) 408
న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతి
(మ.స్మృ.10.12.6) 406
న శృణోతి న పశ్యతి. 302
న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యన్తం
విత్తమోహేన మూఢమ్(క.ఉ.2.6) 981
న సురాం పిబేత్. 394
న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కించిత్ స
బ్రాహ్మణః. 1379
న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం
పరిగృహీతమ్ (బృ.ఉ.6.1.14) 1344
న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతి
(ఛా.ఉ.5.2.1) 1344, 1346, 1347, 1350
న హ వై దేవా అశ్నన్తి న పిబన్తి ఏతదేవామృతం
దృష్ట్వా తృప్యన్తి (ఛా.ఉ.3.6.1) 970
న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః
(ఛా.ఉ.8.12.1) 65
న హి కర్మ క్షీయతే. 1428, 1431
న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి
(భ.గీ.6.40) 1382
న హి ఖల్వేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్య
యమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని. 340
న హి గతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతి హి గుణే
ప్రవదన్త్యతుల్యతామ్(శాం.ప.194.60) 1385
న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాత్
(బృ.ఉ.4.3.30) 340, 832
నహింస్యాత్సర్వభూతాని. 1007
నాడీషు సృప్తో భవతి (ఛా.ఉ.8.6.3) 1031
నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి. 602
నాదత్తే కస్య చిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః
(భ.గీ.5.15) 568
నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా
కరోతి (ఛా.ఉ.1.1.10)
నానా వా దేవతా పృథగ్ జ్ఞానాత్. 1255
నానుధ్యాయా ద్బహూన్ శబ్దాన్వాచో విగ్లాపనం హి
తత్ (బృ.ఉ.4.4.21) 292
నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావాత్. 722
నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తిశ్రోతృ
(బృ.ఉ.3.8.8) 314, 498
నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ శ్రోతృ మన్తృ విజ్ఞాతృ
(ఛా.ఉ.6.8.7)851, 1310
నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ (శ్వే. ఉ. 6.15)
309, 1513
నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా
(బృ.ఉ.3.7.23) 111, 140, 218, 221, 222,
255, 498, 815, 851, 865, 882, 1089

ना/भूर्नं श्रीयते कर्म कल्पकोटि शतैरपि / (ब्र.वै. उत्तर. 4-81-55)
संदर्भः = भामती - (योगीन्द्रानन्द) हिन्दी सूत्रम् 4-1-13. Page 1212.

నాపుత్రస్య లోకోఽస్తీతి తత్సర్వే పశవో విదుః. 1323

నామరూపం చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనామ్. వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః (మ.స్మృ.1.21) 368

నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.8.14.1) 1502

నామరూపే వ్యాకరవాణి (ఛా.ఉ.6.3.2) 567

నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వాత్. 1113

నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమ్(తై.బ్రా.3.12.9.7)523

నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యహమస్మీతి (ఛా.ఉ.8.11.2) 334

నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే (క.ఉ.3.15) 1147

నిత్యః సర్వగతః స్థాణురచలోఽయం సనాతనః (భ.గీ.2.24) 1100

నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్. అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధనమివానలమ్ (శ్వే.ఉ.6.19) 127, 502, 597, 1505

నేతి నేతి (బృ.ఉ.2.3.6) 607; 85.

నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః(బృ.ఉ.3.2.11) 1466

నేహ నానాస్తి కించన (బృ.ఉ.4.4.19) 555, 1099

నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోపత్వానేష్యే న సత్యాదగాః. (ఛా.ఉ.4.4.5) 407

నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే (ము.ఉ.3.2.11) 1119

నైనంసేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ (ఛా.ఉ.8.4.1) 1045, 1434

నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీత్. (శ.బ్రా.10.5.31) 1256

నైవంవిదః కించిదనన్నం భవతి. 1346

నైషా తర్కేణ మతిరాసనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ (క.ఉ.1.2.9) 534

న్యాస ఇతి బ్రహ్మ బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా (నారా.78) 1331

న్యూనమన్యత్ స్థానం సంపూర్ణమన్యత్. 127

ప

పఞ్చబ్రహ్మపురుషాః(ఛా.ఉ.3.13.6) 188

పఞ్చమ్యామాహుతౌ అపః పురుషవచసో భవన్తి (ఛా.ఉ.5.3.3) 963, 997

పఞ్చ సప్త చ వర్ణాణి న నవర్ష శతక్రతుః. 458

పఞ్చానాం త్వా పఞ్చజనానామ్ (తై.ఉ.1.6.2) 459

పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యతే (ఛా.ఉ.6.14.2) 39

పద్యు హ వా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్. 408

పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః. 319

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే (ఛా.ఉ.8.12.3) 335, 415, 1310, 1524

పరమతమప్రతిషిద్ధమను మతం భవతి. 932

పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్.1216,1500

పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్ పశ్యతి నాన్తరాత్మన్ (క.ఉ.4.5) 1084

పరా చైవాపరా చ. 260

పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్ (ము.ఉ.3.2.8) 1086

పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ (శ్వే.ఉ.6.8) 594

పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయన్నాస్త్యకృతః కృతేన (ము.ఉ.1.2.12) 262

పరో దివో జ్యోతిః. 175, 176

పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మనః. 475

పాణ్డిత్యం నిర్విద్యాథ మునిరమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః (బృ.ఉ.3.5.1) 1371

పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని (ఛా.ఉ.3.12.6) 1543

పాదోఽస్య సర్వా భూతాని (ఛా.ఉ.3.12.5) 188, 599, 884

పానవ్యాపచ్చతద్వత్ (జై.సూ.3.4.15) 905
పారిప్లవమాచక్షీత. 1336
పిపాసతి నామ (ఛా.ఉ.6.8.5) 1459
పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం
సామ్యముపైతి (ము.ఉ.3.1.3) 1204
పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవాన్ పాపం
గచ్ఛతి (బృ.ఉ.1.5.3) 938
పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన
(బృ.ఉ.3.2.13)613
పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి
బుద్ధాన్తాయైవ (బృ.ఉ.4.3.16) 1039
పునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైః
(ప్ర.ఉ.3.9) 1450
పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః
(బృ.ఉ.2.5.18) 1060
పురః స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశత్
(బృ.ఉ.2.5.18) 1060
పురీతతి శేతే (బృ.ఉ.2.1.19) 1031
పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ
పరామృతమ్(ము.ఉ.2.1.10)266,267,288,907
పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తి
(ఐ.ఆ.3.2.4) 562, 1018
పురుషవిధః(బృ.ఉ.1.4.1) 1151
పురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేద. 277, 279
పురుషాన్న పరం కిం చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః
(క.ఉ.1.3.11) 87, 319, 428, 1146
పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేద. 274
పురుషో వావ గౌతమాగ్నిః (ఛా.ఉ.5.7.8) 82
పుర్యష్టకేన లిఙ్గేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే.
(బ్ర.పు.) 919
పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది
పాపం కర్మన న శ్లిష్యతే (ఛా.ఉ.4.14.3) 242
పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్. 1238, 1241
పృథివీ భగవః కింసంశ్రయా. 715
పృథివీ హింకారః. (ఛా.ఉ.2.2.1) 1414, 1420
పృథివ్యా ఓషధయః. (తై.ఉ.2.1.1) 808, 812
పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ
సంశ్రితమ్(మ.భా.) 846
పృథివ్యేవ యస్యాయతనమగ్నిర్లోకో మనో జ్యోతిః
(బృ.ఉ.3.9.10) 249
పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ
ఆకాశమయస్తేజోమయః (బృ.ఉ.4.4.5) 1457
పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పఞ్చాత్మకే
యోగగుణేప్రవృత్తే (శ్వే.ఉ.2.14) 398
ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచిన్త్యస్య లక్షణమ్. 601
ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమ్.
1077, 1080 మ.భా. వన.ప. 2-49.
ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్.స ఆత్మానమైక్షత స
మనోఽసృజత (ఛా.ఉ.6.5.4) 820
ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే (ఛా.ఉ.8.14.1)1502
ప్రజ్ఞయాఇదం శరీరం సమారుహ్య (కౌ.బ్రా. 3.6.)
844, 849
ప్రజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ
తాన్యేవానువినశ్యతి (బృ.ఉ.4.15.13) 828
ప్రజ్ఞాసంవిచ్ఛిత్తిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యతే. 429
ప్రతర్దనో వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం
ధామోపజగామ (కౌ.బ్రా.3.1) 1336
ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్.
(మ.స్మృ.12.105) 547
ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య
పఞ్చాత్మకం న విద్యతే (వై.సూ.4.2.2) 661
ప్రమాణవిపర్యయవికల్ప నిద్రాస్మృతయో నామ
(యో.సూ.1.1.6) 932
ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః(తై.ఉ.2.5) 145
ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేన (భ.గీ.8.10) 1426
ప్రయాతా యాన్తితం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ
(భ.గీ.8.23) 1480

ప్రవర్తనా లక్షణా దోషాః (న్యా.సూ. 1.1.18) 762
ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా.
(ఛా.ఉ.1.11.4) 166, 1246
ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః (ఛా.ఉ.5.11.1) 1283
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిం చన
వేద నాన్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21)123,1027,1091
ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం
పరిగృహ్యోత్థాపయతి (కౌ.బ్రా. 3.3) 196, 203
ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా
జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ (ఛా.ఉ.3.18.4)924
ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి (కౌ.బ్రా.2.5) 1264
ప్రాణబన్ధనం హి సోమ్య మనః (ఛా.ఉ.6.82)
166, 170, 483
ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి
(బృ.ఉ.4.4.2) 1454
ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరే (ఛా.ఉ.1.2.2) 1127
ప్రాణస్తేజసా యుక్తః సహాత్మనా యథాసంకల్పితం
లోకం నయతి. 1426
ప్రాణస్తేజసి. 1454
ప్రాణస్య ప్రాణమ్ (బృ.ఉ.4.4.18) 166, 170, 411
ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య
శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనసో విదుః.
463
ప్రాణా గుహాశయా నిహితాః సప్త
సప్త(ము.ఉ.2.1.8) 913
ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతి
(ప్ర.ఉ.4.2.37) 302
ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాణేఽస్తమేతి
(బృ.ఉ.1.15.23) 1251
ప్రాణాన్ గృహీత్వా చ (బృ.ఉ.2.1.18) 859
ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయమ్(బృ.ఉ.4.3.12)929
ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః
(బృ.ఉ.1.15.3) 931
ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ
(ఛా.ఉ.4.10.5) 241, 1514
ప్రాణో వా అమృతమ్ (కౌ.బ్రా.3.2) 303
ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్(ఛా.ఉ.7.15.1)300,301
ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ (ఛా.ఉ.5.1.1) 923
ప్రాణో వా వ సంవర్గః (ఛా.ఉ.4.3.3)73,1250,1287
ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా. 194, 198, 201, 1337
ప్రాణో వై బలమ్. 194
ప్రాణోహ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా
(ఛా.ఉ.7.15.1) 464, 1287
ప్రాదేశమాత్రమిహ వై దేవాః సువిదితా
అభిసంపన్నాస్తథాను. 283
ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్ కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్
(మ.భా.) 359
ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్
(బృ.ఉ.4.46) 974
ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహా.
1363, 1367
ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టా
దశోక్తమవరం యేషు కర్మ (ము.ఉ.1.2.7) 261

బ

బహవః పురుషా బ్రహ్మన్ ఉతాహో ఏక ఏవ తు
(మ.భార.) 517
బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణామ్
(మ.భార.)517
బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా(బృ.ఉ.4.3.12)1015
బహు స్యాం ప్రజాయేయ (తై.ఉ.2.6) 470
బహూనాం పురుషాణాం చ యథైకా యోనిరుచ్యతే
(శా.ప.352.3) 517
బహోర్లోపో భూ చ బహోః (పా.సూ.6.4.158) 300
బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహన్తి యథా పునః. 1215
బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ
(క.ఉ.1.3.3) 427, 819

బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహః(భ.గీ.10.4) 809
బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః (క.ఉ.1.3.10) 449
బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ
ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః
(శ్వే.ఉ.6.8) 348
బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి
(భ.గీ.2.39) 1441
బ్రహ్మచర్యం పరిసమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ
భూత్వా వనీ భవేత్ (జా. ఉ.4) 1361, 1331
బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ (జా.ఉ.4)1318,1323,1361
బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతంగర్దభమాలభేత.1363, 1365
బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం
దివమాతతాన. 1175
బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే.
1216, 1500
బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి. (నా.ఉ.80) 1181
బ్రహ్మ తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనో వేద బ్రహ్మ. 489
బ్రహ్మ తే బ్రవాణి (బృ.ఉ.2.1.1) 479, 1077
బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవాః. 881
బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మాన్వేషమాణాః ఏష
హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే (ప్ర.ఉ.1.1)406
బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా (తై.ఉ.2.5)145,146,147,150
బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే (ఛా.ఉ.8.15.1) 1546
బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు
పరాః పరావతో వసన్తి (బృ.ఉ.6.2.15) 1496
బ్రహ్మ వా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ.1182
బ్రహ్మవాదినో వదన్తి కిం కారణం బ్రహ్మ(శ్వే.ఉ.1.1)
453
బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ (తై.ఉ.2.1) 24, 138,
472, 1077, 1301, 1514
బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి(ము.ఉ.2.2.9)62,70,73
బ్రహ్మసంస్థోమృతత్వమేతి (ఛా.ఉ.2.23.1) 1320
బ్రహ్మేత్యాదేశః. 1410
బ్రహ్మేత్యుపాసీత. 1411
బ్రహ్మేత్యు పాస్తే (ఛా.ఉ.1.19.4) 1411
బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ (బృ.ఉ.4.4.7) 1031
బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రాట్ (బృ.ఉ.4.4.23) 1497
బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి (బృ.ఉ.4.4.6) 1086,
1445, 1515, 1539
బ్రహ్మైవేదమమృతమ్ (ము.ఉ.2.1.11) 54, 288,
541, 788, 1384
బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠమ్ (ము.ఉ.2.2.11)
907, 1505
బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ (ము.ఉ.2.2.11)498,555,1099
బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః. 90, 879

భ

భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః.
భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః
(క.ఉ.2.6.3) 412
భవన్తి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః
(భ.గీ.10.5) 809
భాగో జీవః స విజ్ఞేయః (శ్వే.ఉ.5.8) 848
భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన
ఏవంవేద (ఛా.ఉ.3.18.3) 1389
భారూపః సత్యసంకల్పః (ఛా.ఉ.3.14.2) 348
భిక్షుర్వానప్రస్థవత్సోమవల్లివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చ.
1365
భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః (ము.ఉ.2.2.8) 73, 292,
1214, 1430
భిద్యేతే తాసాం నామరూపే పురుష ఇత్యేవం
ప్రోచ్యతే (ప్ర.ఉ.6.5) 1472
భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః
(తై.ఉ.2.8) 413
భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతిసూర్యః (తై.ఉ.2.8)
247, 413, 1309
భూః ప్రపద్యేఽమునామునా (ఛా.ఉ.3.15.3) 1183

భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి (ఛా.ఉ.7.23) 300
భూయ ఏవ మా భగవాన్వి జ్ఞాపయతు (ఛా.ఉ.6.5.4) 1226, 1393
భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససాద, అధీహి భగవో బ్రహ్మ (తై.ఉ.3.1) 44, 357
భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మ మే తత్ (శ్వే.ఉ.7.12)1051
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా (భ.గీ.18.61) 569

మ

మఘవన్ మర్త్యం వా ఇదం శరీరమ్. 340
మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే (శాం.ప.290.18) 982
మటచీహతేషు కురుషు (ఛా. ఉ1.10.1) 1347
మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః. 1349
మనః ప్రాణే (ఛా.ఉ.6.8.6) 1451
మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః (క.ఉ.1.3.10) 428
మనసా హ్యేవ పశ్యతి మనసా హ్యేవ శృణోతి. (బృ.ఉ.1.5.3) 856
మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే (ఛా.ఉ.8.12.5) 1533
మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కిం చన (క.ఉ.4.11) 1051
మనుర్వైవస్వతో రాజా. 1336
మనుష్యలోకఃపితృలోకోదేవలోకః(బృ.ఉ.1.5.16)1490
మనో జ్యోతిర్జుషతామ్ (తై.బ్రా.1.6.3.3) 178
మనోనుకూలే న తు చక్షుపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయజేత్ (శ్వే.ఉ.2.10) 1424
మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చ. 915
మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత (ఛా.ఉ.3.18.1) 73, 276, 1389, 1401, 1406
మనోమయః ప్రాణశరీరః (ఛా.ఉ.3.14.2) 209, 214,274,850,1063,1287,1292,1384,1516
మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నన్తర్హృదయే (బృ.ఉ.5.6.1) 1166
మనో మహాన్ మతిర్బ్రహ్మ పూర్బుద్ధిఃఖ్యాతిరీశ్వరః.429
మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేకురుత(బృ.ఉ.1.5.7)941
మనో వా వ వాచో భూయః (ఛా.ఉ.7.3.1) 1520
మమాన్తరాత్మా తవ చ మే చాన్యే దేహసంస్థితాః (శాం.ప.353.4) 517
మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః (భ.గీ.15.7) 884
మహతః పరమవ్యక్తమ్యక్తాత్పురుషః పరః (క.ఉ.11) 424, 428
మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్(క.ఉ.6.2)1120, 1309
మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏకః స జగార భువనస్య గోపాః (ఛా.ఉ.4.3.6) 1251
మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధరో న శోచతి (క.ఉ.2.4.4.) 65, 446, 449
మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవాః (బృ.ఉ.3.9.2) 359
మా భగవాన్ మోహాన్తమపీపదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి.828
మామేవ విజానీహి (కౌ.బ్రా.3.1.)191,194,198,201
మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్ (శ్వే.ఉ.4.10) 434
మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద. 159, 1056 (మ.భా. శాం.ప. 339-45)
మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి. 1241, 1365
మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమ్ (బృ.ఉ.6.2.15) 1487
మా హింస్యాత్సర్వా భూతాని. 890
మునీనామప్యహం వ్యాసః (భ.గీ.10.37) 1373

మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ
(ఛా.ఉ.5.12.2) 1285, 1286
మూర్ధైవ సుతేజాః 274
మూలప్రకృతిరవికృతిః. (సాం.కా.3) 456
మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. 557
మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి
(క.ఉ.2.4.11)289,446,499,559,890,1051,1402,1507
మృదబ్రవీత్ (శ.బ్రా.6.1.3.2) 393, 529
మృల్లోహవిస్ఫులిఙ్గాద్యైః సృష్టిర్యా చోదితాన్యథా
(మాం.కా.3.15) 472
మృషా ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ.479
మేధాతిథిం హ కాణ్వాయయన మిన్ద్రో మేషో
భూత్వా జహార (షడ్వింశ బ్రా.1.1.) 393
మేధాతిథేర్మేష. 393
మోదో దక్షిణః పక్షః (తై.ఉ.2.5.) 145

య

య ఆత్మని తిష్ఠన్. 254, 877, 881
య ఆత్మాపహతపాప్మా (ఛా.ఉ.8.7.1) 62, 157,
213, 415, 1301, 1523, 1524, 1527
య ఆత్మా సర్వాన్తరః (బృ.ఉ.3.4.1) 1504
య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ఆదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న
వేద (బృ.ఉ.3.7.9) 160
య ఇమం చ పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని
యోఽన్తరో యమయతి (బృ.ఉ.3.7.1) 248
య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పఞ్చవిధం
సామోపాస్తే (ఛా.ఉ.2.2.3) 1416
య ఏతదేవంవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి
(ఛా.ఉ.5.24.2) 1238
య ఏతామేవబ్రహ్మోపనిషదం వేద(ఛా.ఉ.3.11.3)183
య ఏతే బ్రహ్మలోకే(ఛా.ఉ.8.13.1) 1533
య ఏవమే తద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం
సత్యముపాసతే (బృ.ఉ.6.2.15) 1209
య ఏవం విద్వాన్ శంసతి. 1441
య ఏవం విద్వానుద్గాయతి. 1441
య ఏవం విద్వాన్ జుహోతి. 1441
య ఏవం విద్వాన్యజతి. 1441
య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి (ఛా.ఉ.1.7.9)
1234, 1418
య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత
(ఛా.ఉ.1.3.1) 1413
య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః(బృ.ఉ.5.5.3)1172
య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్
కుత ఏతదాగాత్ (బృ.ఉ.2.1.16) 484
య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో
నిర్మిమాణః (క.ఉ.5.8) 1013
య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతి ఏష ఆత్మా
(ఛా.ఉ.8.10.1)333, 340., 1013
య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవా
చైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి(ఛా.ఉ. 4.15.1,
8.7.4) 237,242,245,333,340,1175,1310
య ఏషోఽనన్తోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత
ఇతి (జా.ఉ.1) 285
య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే
(బృ.ఉ.2.1.17) 484, 1031
యక్ష్యమాణో వై భగవన్తోఽహమస్మి (ఛా.ఉ.5.11.5)
1305, 1311
యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్
(భ.గీ.15.12) 351
యచ్ఛిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి (ప్ర.ఉ.3.10) 1426
యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద్ జ్ఞాన ఆత్మని
(క.ఉ.1.3.13) 430, 440, 1148
యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయన్ తామన్వవిన్దన్
ఋషిషు ప్రవిష్టామ్ (ఋ.సం.10.71.3) 379
యజ్ఞేన వివిదిషన్తి. 1342
యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమః. 1320, 1322
యజ్ఞోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్ (ఛా.ఉ.4.14.1)

యతశ్చోదేతి సూర్యః (బృ.ఉ.1.5.23) 1251
యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే (తై.ఉ.3.1) 25, 35, 44, 504, 817, 507
యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ (తై.ఉ.2.4.1) 147, 1055, 1077
యత్కృష్ణం తదన్నస్య. 812
యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయమ్ (శాంతిప.336, 28)514
యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యమ్(ము.ఉ.1.1.6)257,1083
యత్పాఞ్చజన్యయా విశా (ఋ.సం.8.53.5)464
యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి (తై.ఉ.3.1.1) 25
యత్ప్రయాజానుయజా ఇజ్యన్తే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే. 1303
యత్ప్రాతర్మధ్యందినం సాయం చ తాని (నారా.ఉ.80) 1178
యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః (భ.గీ.8.23) 1480
యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన పశ్యేత్ (బృ.ఉ.4.5.15) 84, 236, 255, 310, 498, 558, 568, 867, 1403, 1514, 1539
యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమాథ యత్రాన్యత్పశ్యతి అన్యచ్ఛృణోతి అన్యద్విజానాతి తదల్పం, యో వై భూమా తదమృత మథ యదల్పం తన్మర్త్యమ్ (ఛా.ఉ. 7.24.1) 127,148,300,310,568,1384,1526
యత్ర వా అన్యదివ స్యాదన్యోఽన్యత్పశ్యేత్ (బృ.ఉ.4.3.31, 4.5.15) 236, 1035
యత్ర వా అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్, కేన కం జిఘ్రేత్ (బృ.ఉ.2.4.14) 1318
యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి (మా.ఉ.5., బృ.ఉ.4.3.19) 1539
యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ (బృ.ఉ.4.5.15) 1514
యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి (బృ.ఉ.2.4.13) 127, 255, 498, 867
యత్రాయం పురుషో మ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యహో నేతి (బృ.ఉ.3.2.11) 1466
యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్య అగ్నిం వాగప్యేతివాతంప్రాణః (బృ.ఉ.3.2.13) 962
యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ స తా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మా దేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి (ఛా.ఉ.6.8.1) 122, 1459
యత్రైష దేవః స్వప్నాన్న పశ్యతి అథ తదైతస్మిన్ శరీరే ఏతత్సుఖం భవతి.(ప్ర.ఉ.4.6) 303
యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ (బృ.ఉ.3.4.1) 1215, 1224, 1504
యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే, దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు.386
యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతి(బృ.ఉ.4.4.5)987
యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో బవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి (ఛా.ఉ.3.14.1) 128
యథాగ్నేః క్షుద్రాః విస్ఫులిఙ్గా వ్యుచ్చరన్తి ఏవమస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః (బృ.ఉ.2.1.20) 825, 903, 1036
యథాగ్నేర్జ్వలతః సర్వా దిశో విస్ఫులిఙ్గా విప్రతిష్ఠేరన్ ఏవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః (కౌ.బ్రా.3.3)125
యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ (క.ఉ.2.5.6) 441
యథా నద్యః స్యన్దమానాః సముద్రేఽస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ (ము.ఉ.3.2.8) 492
యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముచ్యతే. 319
యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవవిది పాపం కర్మ (ఛా.ఉ.4.14.3) 242, 1430

యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి
(ము.ఉ.1.17) 503
యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ
దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చ. 386
యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమస్మిన్
ప్రాణే సర్వం సమర్పితమ్. 303
యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా
శ్యామాకతణ్డులో వా ఏవమయమన్తరాత్మన్
పురుషో హిరణ్మయః (శ.బ్రా.10.6.3.2) 217
యథా సతః పురుషాత్ కేశలోమాని తథాక్ష
రాత్సంభవతీహ విశ్వమ్ (ము.ఉ.1.1.7)256
యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాః సహస్రశః
ప్రభవన్తే సరూపాః (ము.ఉ.2.1.1) 825
యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం
విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో
(ఛా.ఉ.6.1.4) 121, 503, 555
యథా హ వై స్వయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య
జుహుయాదేవం తత్. 1218, 1241
యథాహ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా
బహుధైకో గచ్ఛన్. 1057
యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుమ్(ఛా.ఉ.5.10.5)1001
యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే
(ఛా.ఉ.5.24.5) 1238
యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి ఏవం
హైవంవిదమ్ (బృ.ఉ.15.20) 1545
యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున
(భ.గీ.4.37) 1215
యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి
(క.ఉ.4.15) 1526
యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ యథా
పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి (ము.ఉ.1.1.7)
256, 508
యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం
యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య
(ఛా.ఉ.6.4.1) 452, 947
యదక్ష్ణే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే. 1303
యదతః పరో దివో జ్యోతిః. 182
యదవిజ్ఞాతమివాభూదేతాసామేవదేవతానాం
సమాసః (ఛా.ఉ.6.4.7) 947
యదహరేవ జుహోతి తదహః
పునర్మృత్యుమపజయత్యేవ విద్వాన్. 1441
యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి
(ఛా.ఉ.5.2.9) 562, 1018
యదాక్ష్ణే చక్షురేవభ్రాతృవ్యస్య. 1303
యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్
(భ.గీ.15.6) 351
యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణమ్
(శ.బ్రా.10.3.3.6) 166, 1482
యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స
వాయుమధిగచ్ఛతి (బృ.ఉ.5.10.1) 1482
యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది
స్థితాః (బృ.ఉ.4.4.7) 292
యదా సుప్తః స్వప్నం న కం చ న పశ్యత్యథాస్మిన్
ప్రాణ ఏవైకధా భవతి (కౌ.బ్రా.3.3)169,484,380
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే
(తై.ఉ.2.7.1) 143
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽ
నిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే (తై.ఉ.2.7)
143, 1083, 1120
యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం
సంగ్రహేణ బ్రవీమి(క.ఉ.2.15) 1340
యదిదం కిం చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిః
సృతమ్. మహద్భయం వజ్రముద్యతం య
ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి (క.ఉ.2.6.2) 409
యదిదం కిం చ (తై.ఉ.2.6)470
యదిదం కిం చా శ్వభ్యః ఆ కృమిభ్యః ఆ
కీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేఽన్నమ్ (బృ.ఉ.6.1.14) 1163
యది వా చాభివ్యాహృతం యది
ప్రాణేనాభిప్రాణితమ్ (ఐ.ఉ.3-11) 1153

యదు రోహితమివాభూత్తే జసస్తద్రూపమ్
(ఛా.ఉ.6.4.6) 947
యదేతన్మణ్డలం తపతి (బ్రాహ్మ) 1270
యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ
వీర్యవత్తరం భవతి. (ఛా.ఉ.1.1.10) 1306,
1312, 1416, 1443
యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ (బృ.ఉ.3.5.1) 1226
యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ
(క.ఉ.2.4.10) 446
యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ (తై.ఉ.2.7)149,161
యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ
(భ.గీ.15.16) 351
యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః(ము.ఉ.1.1.6)
508
యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా
(భ.గీ.10.41) 130, 157
యద్వా అహం వసిష్ఠోస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసి
(బృ.ఉ.6.1.14) 1138
యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే, తదేవ
బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే
(క.ఉ.1.4.10) 75, 203
యద్వావ కం దేవ ఖం, యదేవ ఖం తదేవ కమ్
(ఛా.ఉ.4.10.) 241
యద్వై కించ మనురవదత్తద్భేషజమ్
(తై.సం.2.2.10.2) 517
యద్వై తద్బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.3.12.6) 183, 188
యద్వైతన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి న హి
ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో భవతి (బృ.ఉ.4.3.23)
832, 1397
యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న
బహుశ్రుతమ్.1379
యన్నామ తన్నామ. 157
యఃపునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం
పురుషమభిధ్యాయీత (ప్ర.ఉ.5.5) 315
యం పృథివీ న వేద. 251
యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ
న వేద యస్య పృథివీ(బృ.ఉ.3.7.3)240,248,815
యః ప్రాణః స వాయుః స ఏష వాయుః పఞ్చవిధః
ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః
(ఐ.ఆర.2.3.3) 924, 926, 1250
యః ప్రాణేన ప్రాణితి స ఆత్మా సర్వాన్తరః
(బృ.ఉ.3.4.1) 1310
యం యం వాపి స్మరన్ భావమ్(భ.గీ.8.6)128,1426
యం వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః
సంయతేన్ద్రియాః (శా.ప.47.55) 1084
యయా తదక్షరమధిగమ్యతే (ము.ఉ.2.1.2) 257
యశోఽహంభవామి బ్రాహ్మణానామ్ (ఛా.ఉ.8.11.1)
1502
యశ్చక్షుషితిష్ఠన్. 240
యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం
తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో
యశ్చాయమధ్యాత్మమ్ (బృ.ఉ.2.5.1) 1050
యః సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (ఛా.ఉ.7.4.3)1412
యః సర్వజ్ఞః సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః,
తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే
(ము.ఉ.1.1.9) 105, 257, 259, 294
యః సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి. 606,
1309, 1086
యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్
(క.ఉ.3.2) 1222
యస్తద్వేద యత్సవేద స మయైతదుక్తమ్
(ఛా.ఉ.4.1.4) 1389
యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః
(మ.స్మృ.12.106) 547
యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః
(భ.గీ.3.17) 1397
యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం
వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు(ఛా.ఉ.5.18.2)268

యస్యైతమేవమభివిమానమాత్మానం
ప్రాదేశమాత్రమ్ (ఛా.ఉ.5.18.1) 1121
యస్మాత్కస్మాచ్చాఙ్గాత్ ప్రాణ ఉత్క్రామతి తదైవ
తచ్ఛుష్యతి (బృ.ఉ.1.3.19) 929
యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్(శ్వే.ఉ.3.9) 1099
యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనః సహ
ప్రాణైశ్చ సర్వైః (ము.ఉ.2.2.5) 286, 349
యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః
(బృ.ఉ.4.4.17) 456, 463
యస్మిన్ వ ఉత్క్రాన్తే శరీరం పాపిష్ఠతరమివ
దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠః (ఛా.ఉ.5.1.7) 929
యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూర్విజానతః
(ఈ.ఉ.7) 518
యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం
శ్లోకం శృణోతి. 1244, 1303
యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః,
మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః
(క.ఉ.1.2.24) 224
యస్య వైతత్కర్మ (కౌ.బ్రా.1.19) 477, 479, 483
యస్యస్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి(ఛా.ఉ.3.14.4)1292
యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖంనాభిశ్చరణౌ క్షితిః. 273
యస్య వైతత్కర్మ (కౌ.బ్రా..19) 477, 479, 483
యస్యస్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి (ఛా.ఉ.3.14.4) 1292
యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః. 273
యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద
సః, అవిజ్ఞాతం (కే.ఉ.2.3) 75
యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్ సంస్కారాః. 1355
యస్యై దేవతాయై హ విర్గృహీతస్యాత్తాం మనసా
ధ్యాయే ద్వషట్కరిష్యన్ (ఐ.బ్రా.3.8.1) 81
యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో
ఇతరాణి (తై.ఉ.1.11.2)397, 987
యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి. 1351
యావత్సంపాతముషిత్వా (ఛా.ఉ.5.10.4) 65
యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః. 196
యావద్వాచో గతం తన్నాస్య యథా కామచారో భవతి
(ఛా.ఉ.7.2.2) 1520
యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి
(ఛా.ఉ.7.1.5) 1520
యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ. 157
యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః
(ఛా.ఉ.8.1.3) 321, 346, 1100
యాం వై కాంచన యజ్ఞ ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత
ఇతి యజమానాయైవ. (ఛా.ఉ.1.7.8) 1371
యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో
ఇతరాణి (తై.ఉ.1.11.2)
యుక్తాహ్యస్య హరయః శతాః దశేత్యయం వై
హరయోఽయంవై. (బృ.ఉ.2.5.19) 1063
యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్ వేదాన్ సేతిహాసాన్
మహర్షయః. 379
యూపం ఛినత్తి. 464
యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే
(బృ.ఉ.6.2.15) 1483
యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాః (ఛా.ఉ.1.6.8) 1091
యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపఇత్యుపాసతే
(ఛా.ఉ.5.10.1) 1208, 1318, 1323, 1324
యే చైతస్మాదర్వాఞ్చోలోకాః. (ఛా.ఉ.1.7.6) 1091
యేన జాతాని జీవన్తి (తై.ఉ.3.1.1)
యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధః (తై.బ్రా.3.12.9.7)178
యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం
తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్ (ము.ఉ.1.2.13) 260
యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి (ఛా.ఉ.6.13) 586,
587, 787, 791, 911, 1158
యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం
యదేవ భగవన్ వేద తదేవ మే బ్రూహి
(బృ.ఉ.)459
యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్
(బృ.ఉ.2.4.13) 75

యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాంస్తథైవ
భజామ్యహమ్ (భ.గీ.4.11) 613
యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే
నాయమస్తీతి చైకే (క.ఉ.1.1.20) 227, 441
యే వా ఏతే పఞ్చబ్రహ్మపురుషాః(ఛా.ఉ.3.13.6) 464
యే వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః
సంయతేన్ద్రియాః. 1084
యేకేచై (వైచా) వాస్మల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ
తే సర్వే గచ్ఛన్తి (కౌ.బ్రా.3.3) 834, 990
యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తి భగవన్తం సనాతనమ్. 1084
యోగీ కుర్యాద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం
వ్రజేత్. (మ.భా.) 359
యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వాన్ (ఋ.సం.2.6.7)1282
యోనిమన్యే ప్రపద్యన్తే శరీరత్వాయ దేహినః
(క.ఉ.2.5.7) 441, 1461
యోనిష్ఠ ఇన్ద్ర నిషదే అకారి (ఋ.సం.1.104.1) 508
యోఽప్సు తిష్ఠన్ యోఽపోఽన్తరో యమయతి
(బృ.ఉ.3.7.4) 631
యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ
ప్రహిణోతి తస్మై (శ్వే.ఉ.6.18) 382, 429
యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన
రోదసీ అన్తరిక్షమ్ (ఋ.సం.10.88.3) 274
యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః (బృ.ఉ.5.5.4) 1172
యోఽయంహిర్ధా పురుషాదాకాశః(ఛా.ఉ.3.12.7)1098
యోఽయమన్తఃపురుష ఆకాశః (ఛా.ఉ.3.12.8) 1098
యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశః(ఛా.ఉ.3.12.9) 1098
యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు (బృ.ఉ.౹.3.7;
4.4.22) 420, 837, 852
యో యోనింయోనిమధితిష్ఠత్యేకః (శ్వే.ఉ.4.11) 453
యో యో యాం యాం తనుం భక్తః
శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి (భ.గీ.7.20) 1106
యో యో హ్యన్నమత్తి రేతః సిఞ్చతి తద్భూయ
ఏవ భవతి (ఛా.ఉ.5.10.6) 1009
యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (ఛా.ఉ.7.2.2) 1412
యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ (బృ.ఉ.3.7.22) 254
యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే
వ్యోమన్(తై.ఉ.2.1) 231, 500
యో వై ప్రాణః స ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞాస ప్రాణః
సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే. 200
యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య
వైతత్కర్మ సవై వేదితవ్యః. (కౌ.బ్రా.4.19) 477
యో వై భూమా తత్సుఖమ్(చా.ఉ.7.23)303,310
యో వై భూమా తదమృతమ్. 303, 310
యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం
మృత్యుమత్యేతి (బృ.ఉ.3.5.1) 1310
యోషా వా వ గౌతమాగ్నిః (ఛా.ఉ.5.7.1) 82
యోహ వై అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన
మన్త్రేణ యాజయతి. 382
యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చవేద (బృ.ఉ.6.1.1,
ఛా.ఉ.5.1.1) 1113

ర

రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః (బృ.ఉ.5.5.2)238,247
రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయతాత్ (ఛా.ఉ.1.5.2)1390
రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి(తై.ఉ.2.6)133,149
రసో వై సః (తై.ఉ.4.2.6) 133, 139, 149, 150
రేతో వై ప్రజాపతిః ప్రజాపతే హ ప్రజయా పశుభిర్య
ఏవం వేద (బృ.ఉ.6.1.6) 1115

ల

లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్
(భ.గీ.7.21) 1106
లిప్యతే నసపాపేనపద్మపత్రమివామ్భసా
(మ.స్మృ.10.104) 1349
లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువా. 379
లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా
యావతీర్వా యథా వా (క.ఉ.1.1.15) 441
లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత (ఛా.ఉ.2.2.1)
1278, 1413, 1414, 1418

వ

వక్తవ్యమధిభూతం య వహ్నిస్తత్రాధిదైవతమ్ (శాం.ప.31.3.5) 935

వదిష్యామ్యేవాహమితివాగ్దధ్రే(బృ.ఉ.1.5.21)943,1250

వరం వృణీష్వ. 192

వరాణామేష వరస్తృతీయః. (క.ఉ.1.1.20)443

వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ (గౌ.ధ.సూ. 2.2.29) 977

వర్ణా ఏవ తు శబ్దః (ఉపవర్షః) 372

వర్షతి హాస్మై వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టౌ పఞ్చవిధం సామోపాస్తే. (ఛా.ఉ.2.3.2) 1368

వర్షత్యస్మై య ఉపాస్తే. 1368

వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత. 170

వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతి (తై.ఉ.16.2) 1542

వాక్చితః ప్రాణచితః చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః. 1256

వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః. (శా.ప.31.3.5) 935

వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోఽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ (ఛా.ఉ.3.18.3) 935

వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గమదూదుహత్ తస్మై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా. 204

వాగ్వా వ నామ్నో భూయసీ (ఛా.ఉ.7.2.1)301, 304, 1520

వాఙ్మనసి సంపద్యతే. (ఛా.ఉ.6.8.6) 1450, 1451

వాచా చ హ్యేవ న ప్రాణేన చోదగాయత్ (బృ.ఉ.1.3.24) 1128

వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత (ఛా.ఉ.2.8.1) 1413

వాచైవాయం జ్యోతిషాస్తే (బృ.ఉ.4.3.5) 178

వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేత. 1185

వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్. 1365

వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామః. 395

వాయుః కిం సంనిశ్రయః. 715

వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్ (ఐ.ఉ.2.4)935

వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మా(ము.ఉ.2.1.4)265

వాయురాకాశసంనిశ్రయః. 715

వాయురేవ వ్యష్టిః వాయుః సమష్టిరపపునర్మృత్యుం జయతి య ఏవం వేద. 410

వాయుర్వావ సంవర్గః(ఛా.ఉ.4.3.1)73,388,1250,1337

వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి. 395

వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ (బృ.ఉ.3.7.2) 287

వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్(బృ.ఉ.2.3.3)780

వాయోరగ్నిః (తై.ఉ.2.1) 778, 790, 807, 808

వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ (శ్వే.ఉ.5.8) 838, 848

వాసుదేవః సర్వమితి (భ.గీ.7.19) 498

విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ ఖం చ తు న విజానామి (ఛా.ఉ.4.10.5) 241

విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్. 498

విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ (తై.ఉ.2.6) 528, 535

విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే (తై.ఉ.2.5.1) 872

విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయః శ్రోత్రమయః. 852

విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ(బృ.ఉ.3.9.28) 133, 149, 164, 830, 1394

విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ (తై.ఉ.2.5.1) 860, 872

విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ (నారా.ఉ.25) 1178

విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః.
1208, 1270
విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే న త్వా కామా
బహవోఽలోలుపన్త (క.ఉ.1.2-4) 446
విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్నమ్(క.ఉ.2.18)521
విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితాభవన్తి. 1262
విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా(ఛా.ఉ.7.11.1)1489
విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన (తై.ఉ.2.9.1) 1507
విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ (జై.సూ.1.2.7) 50, 1333
విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాత్. 1327
వినాశమేవాపీతో భవతి. (ఛా.ఉ.8.9.11) 1523
విరజః పర ఆకాశాత్ (బృ.ఉ. 4.420) 837
విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమానమ్
(జై.సూ1.3.3) 515
విశ్వతః పృష్ఠేషు. 180
విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః
(శా.ప.353.5) 518
విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం
కేతుమహ్నామకృణ్వన్ (ఋ.సం.10.88.12) 270
విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్
(భ.గీ.10.42) 188
విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి (ఛా.ఉ.8.6.6) 1503
వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే
(తై.స.1.5.2.1) 1322
వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః
పురుషవచసో భవన్తి (ఛా.ఉ.5.3.3.) 956
వేత్థ యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే
(ఛా.ఉ.5.3.3.)956, 994
వేదా అవేదాః (బృ.ఉ.4.3.22) 1403
వేదాన్తవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థాః
సంన్యాసయోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః
(ము.ఉ.3.2.6;నారా.12.3; కైవ.ఉ.3)499,1331
వేదాహమేతం పురుషం మహన్తమ్ (శ్వే.ఉ.3.8)
449, 853
వేదిం కరోతి. 464
వైవస్వతం సంగమనం జనానామ్. 191
వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమ్. 1110
వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజాహితం
భువనానామభిశ్రీః(ఋ.సం.1.98.1) 270

శ

శతం చైకా హృదయస్య నాడ్యః తాసాం
మూర్ధానమభినిఃసృతైకా(ఛా.ఉ.8.6.6) 1474
శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వ (క.ఉ.1.2.3) 1013
శం నో మిత్రః శం వరుణః(తై.ఉ.1.1.1) 1182
శరీరస్థోఽపి కౌన్తేయ న కరోతి న లిప్యతే.
(భ.గీ.13.31) 339
శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా న్వారూఢః.
(బృ.ఉ.4.3.35) 590, 1091
శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్.(జై.సూ.1.3.9) 1365
శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాన్తరిక్షగః.
(శాం.ప.333.20) 1470
శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థానమ్(బృ.ఉ.4.3.11) 835
శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే
(భ.గీ.8.26) 1209
శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః.
(భ.గీ.6.11) 1423
శూద్రశ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః (మ.స్మృ.10.4) 406
శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః. 402
శ్రద్ధాం జుహ్వతి (బృ.ఉ.6.2.9) 967
శ్రద్ధా వా ఆపః. 965
శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తోఽపి
బహవో యం న విద్యుః (క.ఉ.2.7) 1381
శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్ (మ.భా.)408
శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి (ఛా.ఉ.7.1.3)
70, 300
శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే
పారదౌర్బల్యమర్థ విప్రకర్షాత్ (జై.సూ.3.3.13)
1185, 1257

శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్.
(భ.గీ.3.35) 1361
శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః (బృ.ఉ.2.4.5)
39, 63, 521, 1387, 1388, 1393
శ్వేకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా
అనూచానమానీ స్తబ్ధోఽస్యుత(ఛా.ఉ.6.1.1)
792
శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసి. 1182

ష

షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యర్కాస్తేషామేకైక ఏవ
తావాన్యావానసౌ పూర్వః. 1260
షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః
(సాం.కా.3) 456

స

స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి
తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే(కౌ.బ్రా.1.4.)1201
స ఆత్మనో వపాముదఖిదత్. 1338
స ఆత్మా తత్త్వమసి. (ఛా.ఉ.6.14.3) 117, 239,
355, 558, 558, 1156, 1226
స ఆత్మాపహతపాప్మా. 333
స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం
భారూపమ్. 1166
స ఇమాన్ లోకానసృజత అమ్భోర్మరీచిర్మరమాపః
(ఐ.ఉ.4.1.2) 468, 1149, 1152
స ఈక్షత లోకాన్ను సృజై (ఐ.ఉ.4.1.2) 1152
స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణసృజత(ప్ర.ఉ.6.3.14)105,501
స ఈయతేమృతో యత్ర కామమ్(బృ.ఉ.4.3.12)
859
స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతయత్యాధ్మాతో మృతః శేతే
(బృ.ఉ.3.2.11) 1466
స ఉత్తమః పురుషః (ఛా.ఉ.8.12.3) 415
స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి (ఛా.ఉ.7.26.2)
771, 1534, 1537
న ఏతం దేవయానం పన్థానమాసాద్యాగ్ని
లోకమాగచ్ఛతి(కౌ.బ్రా.1.3)1201,1482,1486,1487
స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం
నిరవపత్ (తై.బ్రా.3.1.4.1) 386
స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమపశ్యత్.
(ఐ.ఉ.3.13) 1154
స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా
ప్రాపద్యత (ఐ.ఉ.3.12) 1153
స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాత్పరం పురిశయం
పురుషమీక్షతే (ప్ర.ఉ.5.5) 317, 326
స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానో
హృదయమేవాన్వవక్రామతి (బృ.ఉ.4.4.1) 835,
955, 1473
స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి (ఛా.ఉ.4.15.6) 1494,
1496, 1500, 1518
స ఏవాధస్తాత్ (ఛా.ఉ.7.25.1) 1099
స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆ నఖాగ్రేభ్యః (బృ.ఉ.1.4.7)
475, 827
స ఏష నేతినేత్యాత్మా (బృ.ఉ.3.9.26) 85, 565,
598, 603, 1083, 1237, 1384, 1505
స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః స ఏషోఽనన్తః
(ఛా.ఉ.1.9.2) 164, 1129
స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతః.
(కౌ.ఉ.3.8) 191
స ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోమృతోఽభయో
బ్రహ్మ (బృ.ఉ.4.4.25) 565
స ఏష యే చాముష్మాత్ పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం
చేష్టే. (ఛా.ఉ.1.6.8) 156
స ఏష యేచైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే
మనుష్యకామానాం చ (ఛా.ఉ.1.7.6) 156
స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో
యదుద్గీథః (చా.ఉ.1.1.3) 1333
స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమోయద్యజ్ఞః. 872

స ఏష సర్వస్యేశానః. 1168
స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః. 157
స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరః (శత.బ్రా.10.6.1.11)274,276
సంకల్పాదేవాస్య పితరఃసముత్తిష్ఠన్తి (ఛా.ఉ.8.2.1) 1531, 1533
స కారణం కారణాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః (శ్వే.ఉ.6.9) 805
స క్రతుం కుర్వీత (ఛా.ఉ.3.14.1) 1063
సంక్షిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివ (మ.భా) 359
సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవ. 95
సచ్చ త్యచ్చాభవత్, నిరుక్తం చానిరుక్తం చ (తై.ఉ.2.6.1) 507, 815
సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే (ఛా.ఉ.6.10.2) 1036
స తత్ర పర్యేతి (ఛా.ఉ.8.12.3) 1527
స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించ (తై.ఉ.3.6.1) 807
స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే. (భ.గ.7.21) 1106
సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి (ఛా.ఉ.6.8.1) 328,590,599, 854,1027,1033,1045,1091
సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహే ఇతి (ఛా.ఉ.6.9.2) 854, 1027
స తేజసి సూర్యే సంపన్నః, స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్. 315
సత్యకామః సత్యసంకల్పః(ఛా.ఉ.8.1.5; 8.7.1) 213, 606, 1287, 1292, 1527
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ(తై.ఉ.2.1.1)132,138, 148,308,470,500,777,830,836,1077,1394
సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్. (ఛా.ఉ.7.16)306
సత్యం బ్రహ్మ (బృ.ఉ.5.5.1) 1170
సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమ్ (బృ.ఉ.2.1.20)
సత్యమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహితం శ్రద్ధధానాయ మహ్యమ్ (క.ఉ.1.1.13) 441
సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్ (భ.గీ.14.17) 102
సదకారణవన్నిత్యమ్ (వై.సూ.4.1.1) 674
సదా తద్భావభావితః (భ.గీ.8.6) 1292
స దాధార పృథివీముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ (ఋ.సం.10.121.1) 266
స దేవ సోమ్యేదమ్ (ఛా.ఉ.6.21) 54, 104, 113, 470, 498, 572, 585, 614, 775-A, 787, 1093, 1157
సధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతి (బృ.ఉ.4.3.7)870
సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్.(బృ.ఉ.4.3.9)101
సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్ (ఐ.బ్రా.3.8.1)81.
స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్. 193, 422
సన్మూలాః సోమ్యేమాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః(ఛా.ఉ.6.8.4)288
స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్ (ఈ.ఉ.8)
సంపశ్యన్నాత్మయాజీస్వారాజ్యమధిగచ్ఛతి (మ.స్మృ.12.91) 517
సప్తద్వీపావసుమతీ (మహాభాష్య.)62
సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తి తస్మాత్ (ము.ఉ.2.1.8) 903,912,913
సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా: ద్వావవాఞ్చౌ (తై.సం.5.1.7.1) 912, 913
స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీన్ద్రియం మనోఽన్నమ్. (ప్ర.ఉ.6.4) 468,850,903,909,922,930
సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః (ము.ఉ.2.1.2) 1505

స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ (ము.ఉ.1.1.1) 261
సబ్రూయాద్యావాన్వాయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ (ఛా.ఉ.8.1.3) 323
స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని (ఛా.ఉ.7.2.4.1) 155, 309, 1526
స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజత (తై.బ్రా.2.2.4.2) 368
స మ ఆత్మేతి విద్యాత్. 196
స మనసా వాచం మిథునమభవత్ (బృ.ఉ.1.2.4)366
సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైః (బృ.ఉ.1.3.22) 933
సమయాధ్యుషితే సూర్యే. 1195
సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమ్(భ.గీ.13.27) 498
సమస్తస్య ఖలుసామ్న ఉపాసనం సాధు (ఛా.ఉ.2.1.1) 1419
సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః (ము.ఉ.3.1.2) 133
సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్ (జై.సూ.1.3.8) 1365
సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే (ఛా.ఉ.5.2.9) 562, 1018
సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిః (శ్వే.ఉ.1.10) 1424
స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న పుత్రరోదం రోదితి (ఛా.ఉ.3.15.2) 1294
స య ఏతమేవంవిద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (ఛా.ఉ.3.15.4) 1412
స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో.(చా.ఉ.6.14.3)114
స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యత. 388
స యత్ర ప్రస్వపితి (బృ.ఉ.4.3.9) 1011
స యత్రైతత్స్వప్న్యయా చరతి (బృ.ఉ.2.1.18) 1015
స యత్రైష చక్షుషః పురుషః పరాఙ్ పర్యావర్తతేఽథారూపజ్ఞో భవతి (బృ.ఉ.4.4.1) 917
స యథా దున్దుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాన్ శక్నుయాద్గ్రహణాయ (బృ.ఉ.4.5.8) 504
స యథానన్తోఽయమాకాశ ఏవమనన్త ఆత్మా వేదితవ్యః. 781
స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన(బృ.ఉ.4.5.13) 290, 1055
స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాని (బృ.ఉ.1.5.23)
స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుః (బృ.ఉ.1.5.22) 1253
స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి స హైవైతైః సర్వైరుత్క్రామతి (కౌషీ.3.3) 834
స యది పితృలోకకామో భవతి (ఛా.ఉ.8.2.1) 1516, 1531
స యావత్క్రతురస్మాల్లోకాత్ప్రైతి(శ.బ్రా.10.6.3.1)1426
స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి (ఛా.ఉ.8.6.5) 1477, 1482
స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (ఛా.ఉ.7.1.5) 1294, 1406
స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చన కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా (కౌషీ.3.1) 193
స యో హ వైతత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి (ము.ఉ.3.2.9) 336, 1086, 1301
స యో హైతం మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ (బృ.ఉ.5.4.1) 1230
సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరన్తి. 485, 825

సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః (ఛా.ఉ.3.14.2)159,209,213,606,1047,1503
సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.3.14.1) 184, 209, 211, 541, 790
సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః (ఐ.ఉ.5.3) 1154
సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద (బృ.ఉ.2.4.6) 1099, 1402
సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్, సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి(భ.గీ.13.13)215
సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేసు లోకేషు. 175
సర్వదా సర్వాణ్యపి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపతే.1262
సర్వం పాప్మానం తరతి. 1430
సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య. 1182
సర్వభూతగుణైర్యుక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి. 159, 1056
సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః. (శాం.ప.239, 23) 1470
సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని (మ.స్మృ12.9) 517
సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః. 422
సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరన్తి. 909
సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే (తై.ఆ.3.12.7) 127, 493, 567, 882
సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి (ఛా.ఉ.1.11.5) 168, 169, 506
సర్వాణి హి వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే (ఛా.ఉ.1.9.1) 162, 163, 331
సర్వాణీన్ద్రియకృతాని పాపాని వారయతీతి సా వరణా. 285
సర్వాన్హ పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేద. 483
సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్యః ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి (ఛా.ఉ.8.3.2) 1039
సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య(చా.ఉ.8.1.1)1301
సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తేఽపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోకః (ఛా.ఉ.8.4.2) 1434
సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి (క.ఉ.2.15) 1120, 1340
సర్వేషాం తుసనామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్ సంస్థాశ్చ నిర్మమే (మ.స్మృ)366
సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యచ్ఛంవషట్కారమ్.1254
సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేన చిత్ క్వచిత్ (శాం.ప.353.4) 517
సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయతనమ్ (బృ.ఉ.2.4.11) 912
సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహన్తి (తై.ఉ.1.5.3) 1540
సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైతో భవతి (బృ.ఉ.4.3.32) 1538
సంవత్సరమనాశ్రమీ స్థిత్వా కృచ్ఛ్రమేకం చరేత్. 1360
స వా అయం పురుషః సర్వాసు పూర్షు పురిశయః (బృ.ఉ.2.5.18) 326
స వా అయం పురుషో జాయమానః శరీరమభిసంపద్యమానః స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణః (బృ.ఉ.4.3.8) 822
స వా అయమాత్మా విజ్ఞానమయో మనోమయః (బృ.ఉ.4.4.5) 828
స వా ఏష ఆత్మా హృది తస్యైతదేవ(ఛా.ఉ.8.3.3)840
స వా ఏష ఏవ మృత్యు య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషః. 1269
వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః (తై.ఉ.2.1)144

స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ (బృ.ఉ.4.4.25) 499, 827, 836, 845, 1156, 1235, 1384, 1505
స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః (బృ.ఉ.4.4.24) 1100
స వా ఏష మహానజ ఆత్మాయోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు(బృ.ఉ.4.4.22)419,421
స విజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి (బృ.ఉ.4.4.2) 1426, 1454
స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవత్ (బృ.ఉ.1.3.12) 935
స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే. 267,1151
స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పునః (శాం.ప.351,19) 889
స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి. 852
ససర్గకాలే చ కరోతి సర్వం సంహారకాలే చ తదత్తి భూయః (శాం.ప.303.115) 515
స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమ్ (ఛా.ఉ.8.7.1) 1301
స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి(ఛా.ఉ.5.18.1)272, 1285
స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్. 319
స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తతే (ప్ర.ఉ.5.4) 972
స షోడశం వర్షశతం జీవతి య ఏవం వేద (ఛా.ఉ.3.16.7) 1181
సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామతః.203
స హి కర్తా. 1011
సహోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ (కౌ.ఉ.3.2)191
స హోవాచాధీహి భో ఇతి, స తూష్ణీం బభూవ, తం హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి. ఉపశాన్తోఽయమాత్మా. 1055
స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణాః. 311
స హ్యన్తరాత్మా భూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే. (శా.ప.336.30) 515
సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పఞ్చ. (సాంకా.29) 924
సామోపాసీత (ఛా.ఉ.2.2.1) 1335
సా యా (వా)బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిం జయతి (కౌషీ.1.4) 1484
సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయన్తి (కౌ.1.4.) 1190
సుకృతస్య లోకే. 229
సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణఇతరాన్ ప్రాణాన్ రక్షతి మాతేవ పుత్రాన్. 927
సురాసస్య బ్రాహ్మనస్యోష్ఠ మాసిఞ్చేయుః (గౌ.ధ.సూ.3.5.1) 1349
సురాపాః కృమయో భవన్త్యభక్ష్యభక్షణాత్. 1349
సుహృదః సాధుకృత్యాముపయన్తి. 1440
సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి (ము.ఉ.1.2.11) 1482
సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః.273
సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ (ఋ.సం.10.190.3) 386, 616
సేతుం తీర్త్వా (చా.ఉ.8.4.2) 1090
సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి (ఛా.ఉ.6.3.2) 114, 599, 944, 946, 1024
సేవతే విషయానేవ తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శనమ్ (శాం.ప.275.24) 870

సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ. 157
సైషా చతుష్పదా షడ్విధాగాయత్రీ
తదేతదృచాభ్యనూక్తమ్ (ఛా.ఉ.3.12.5)183,188
సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతి (తై.ఉ.2.8) 133
సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః
(బృ.ఉ.1.5.22) 802, 1253
సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్
ప్రతిష్ఠితా (తై.ఉ.3.6) 138, 165
సైసా విరాడన్నాదీ (ఛా.ఉ.4.3.8) 186
సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి
(తై.ఉ.2.6) 139, 142, 150, 473, 506, 815
సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్
(క.ఉ.1.3.9) 232, 1148
సోఽన్తవేలాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేత
(ఛా.ఉ.3.17.6) 1426
సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః (ఛా.ఉ.8.7.1)
590, 591, 881, 1387
సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్యస్యాత్మా భవతి. 1270
సోఽరోదీత్. 50
సోఽహం భగవః శోచామి తన్మా బగవాన్ శోకస్య
పరం పారం తారయతు (ఛా.ఉ.7.13) 70,300
సోఽహం భగవః సత్యేనాతివదాని. 308
స్తేనోఽస్తేనో భవతి (బృ.ఉ.4.3.22) 1045
స్థానుమన్యేఽనుసంయన్తి యథాకర్మ
యథాశ్రుతమ్ (క.ఉ.2.5.7) 441, 1461
స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా (భ.గీ.2.54) 95
స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః
(ఛాఉ.7.26.2) 1214
స్వపతే జాగ్రతే చైవంవిదే సర్వదా సర్వాణి
భూతాన్యేతానగ్నీంశ్చిన్వన్తి. 1263
స్వప్నాన్తం జాగరితాన్తం చోభౌ యేనానుపశ్యతి
(క.ఉ.2.4.4) 446
స్వమపీతో భవతి తస్మాదేవం స్వపితీత్యాచక్షతే
(ఛా.ఉ.6.8.1) 1098, 1539
స్వయం విహత్య స్వయం వినిర్మాయ స్వేన భాసా
స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితి (బృ.ఉ.4.3.9) 1021
స్వర్గకామో యజేత. 879, 970, 1104
స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః
(యో.సూ.2.44) 398
స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమఃపురుషః
(ఛాఉ.8.12.3) 1523, 1527
స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే (బృ.ఉ.2.1.18)
859, 1015

హ

హన్త త ఇమం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ
సనాతనమ్ (క.ఉ.2.5.6) 441
హన్తాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ
సర్వేరూపమభవన్ (బృ.ఉ.1.5.21) 939
హన్తి పాప్మనం జహాతి చ (బృ.ఉ.5.5.3)1230
హస్తో వై గ్రహః స కర్మణాతిగ్రహేణ గృహీతో హస్తాభ్యాం
హి కర్మ కరోతి (బృ.ఉ.3.2.8)914,918
హస్తౌ చాదాతవ్యం చ, ఉపస్థశ్చానన్దయితవ్యం చ
పాయుశ్చ (ప్ర.ఉ.4.8) 919
హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మనిష్కలమ్
(ము.ఉ.2.2.9) 349
హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక
ఆసీత్ (ఋ.సం.10.121.1) 266
హిరణ్యశ్మశ్రుః (ఛా.ఉ.1.6.6) 154, 240
హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే.
384
హృదయం గార్హపత్యః. 274
హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య. 1185
హృది హ్యేష ఆత్మా (ప్ర.ఉ.3.6) 840
హోతృషదనాద్ధైవాపిదురుద్గీథమనుసమాహరతి
(ఛా.ఉ.1.5.5) 1296

శుభం భూయాత్

శ్రీ :

అనుబంధం - 3

కొన్ని పదాలకు అర్థాలు

అ

అకార్త్స్న్యమ్ పరిపూర్ణం కాకపోవడం. అసంపూర్ణత్వం. పూర్తిగా ఉండకపోవడం.

అకృతాభ్యాగమః చేయని పనికి ఫలం లభించడం.

అక్షరమ్ (1) బ్రహ్మ. నాశరహితమైనది. (2) అవ్యక్తం. మాయ. ప్రకృతి.

అఖ్యాతిః ఒక తెల్లని వస్తువును చూడగానే ఇది అనే జ్ఞానం కలుగుతుంది. తెల్లగా ఉన్న దానిని చూడడంవల్ల వెండి స్మరించబడుతుంది. ఇది అనే ప్రత్యక్షవస్తువునీ స్మరించబడే వెండినీ, వాటి కున్న భేదాన్ని గుర్తించకపోవడంచేత ఒకటిగా చేసి ఇది వెండి అనే లోక వ్యవహారం కనబడుతుంది. అఖ్యాతి అనగా ప్రత్యక్షవస్తు - స్మర్యమాణవస్తువుల భేదాన్ని గుర్తించకపోవడం. అందుచేత నిజంగా భ్రమ అనేది లేదు అని ప్రాభాకరులంటారు.

అఙ్గాఙ్గిభావః ఒకటి అవయవంగాను (అప్రధానంగాను) మరొకటి అవయవిగాను (ప్రధానంగాను) ఉండడం.

అజీవః అచేతనం.

అతన్త్రమ్ (1) అంగీకరింపబడనిది. (2) అంతగా ప్రధానం కానిది. అవసరం లేనిది.

అతిదేశః ఒక చోట చెప్పిన దానికి మరొకచోట ప్రవర్తింపచేయడం. (ఇలా చేయడానికి కారణం రెండింటి మధ్యా పోలిక ఉండడం).

అతిప్రసంగః ఒక వాదం లేదా నియమం ప్రవర్తించకూడని చోట కూడ ప్రవర్తించడం.

అతిశయః (1) ప్రధానమైన భేదం లేదావిశేషం. (2) సూక్ష్మమైనవిశేషం (3) ఒక విశిష్టత్వం (4) నొక్కి చెప్పడం.

అతీన్ద్రియ ఇంద్రియగోచరం కానిది.

అధర్మః (1) ధర్మవిరుద్ధమైనది (2) స్థితికి ఉపకరించేది (జై.మ.)

అధికారః (1) అర్హత (2) ప్రకరణం, సందర్భం.

అధికృతాధికారః ఒక కర్మ చేయడానికి అధికారం ఉన్నవానికే మరొక కర్మచేయ డానికి అధికారం ఉండడం.

అధిష్ఠాతృ ఒక విషయాన్ని నడిపించేవాడు. దానిని తన వశంలో ఉంచుకొన్నవాడు.

అధిష్ఠానమ్ (1) ఎక్కడ ఉండి పని చేస్తాడో అది. ఆధారం. (2) మూర్తీభవించి ఉండడం.

అధిష్ఠేయ ఎక్కడ ఉండి పని చెయ్యాలో అది.

అధ్యాసః (1) ఒక వస్తువును (పొరబాటున) మరొక వస్తువుగా చూడడం. (2) ఒక వస్తువు మీద మరొక వస్తువుయొక్క ధర్మాలను ఆరోపించడం. (3) (ఉపాసనలో) ఆలంబనాన్ని ప్రధానంగా ధ్యానించడం.

ఉదా : మనస్సే బ్రహ్మ అని ధ్యానించి నప్పుడు మనస్సు ఆలంబనం. ఈ ధ్యానంలో మనస్సుకు ప్రాధాన్యం గాన ఇది అధ్యాసరూపమైన ఉపాసన. దీనికే 'ప్రతీకోపాస' అని కూడ పేరు.

అధ్యాత్మమ్ (1) ఆత్మతో సంబంధించిన (2) శరీరంలో ఉన్న.

అధ్యారోపః లేనిదానిని ఆరోపించడం, ఉదా. బ్రహ్మమీద, నిజానికి లేని, జగ్గు ఉన్నట్లు చెప్పడం.

అధ్యారోపిత లేకపోయినా, కావాలని, ఉన్నట్లు చూపబడినది.

అనాగతసంబన్ధాదతీతసంబన్ధో బలవాన్. (ఇదొక న్యాయం - సామెత) రాబోయే సంబంధం కంటె అంతకు ముందే ఉన్న సంబంధం ఎక్కువ బలం గలది.

అన్ధపఙ్గున్యాయః (ఇదొక న్యాయం) కాళ్ళు లేని వాడు గ్రుడ్డివాని బుజం ఎక్కి దారి చూపుతుండగా ఇద్దరూ కలిసి వెళ్ళి గమ్యస్థానం చేరడం.

అన్ధపరమ్పరాన్యాయః గ్రుడ్డివాళ్ళందరూ ఒకని వెనుక ఒకడు నడిచివెడుతూ అందరూ ఏ గోతిలోనో పడడం.

అనపేక్ష దేని అపేక్షా లేకుండా నిశ్చితంగా తనంతతానే ప్రమాణ మైనది.

అనవకాశ చోటు లేకుండా పోయినది.

అనవస్థా అంతం అంటూ లేకపోవడం ("విత్తు ముందా చెట్టు ముందా" ఇత్యాదులలోవలె)

అనాక్షేపః సారం లేని ఆక్షేపం,

అనిర్వచనీయ దీని స్వరూపం ఇది అని చెప్ప శక్యం కాని.

అనిర్వచనీయఖ్యాతి భ్రమస్థలంలో తాడుమీద కనబడిన సర్పం మొదలైనవి, ఉన్నవని కాని లేవని కాని చెప్పడం శక్యం కాదు అనిచెప్పే అద్వైతుల మతం.

అనుగ్రహీతృత్వమ్ సహాయపడడం. అవలంబనం ఇవ్వడం.

అనుగ్రాహికా సంరక్షించేది. ఉపకరించేది.

అనుపపత్తి కుదరకపోవడం. ఇది ఇలాగే అని చెప్పడానికి వీలు కాకపోవడం.

అనుపమర్ధః చెడిపోకుండా ఉండడం. చెడగొట్టకపోవడం.

అనుబన్ధచతుష్టయమ్ ప్రతీ గ్రంథానికీ ప్రారంభంలో (1) దీనిలోని విషయం ఏమిటి (2) విషయానికి గ్రంథానికీ సంబంధం ఏమిటి (3) ఇది చదవటానికి అధికారి ఎవరు (4) చదువుతే ప్రయోజనం ఏమిటి అనే నాలుగు విషయాలు సూచించాలి. ఇవే అనుబన్ధచతుష్టయం.

అనుమానమ్ (1) ఒక ప్రమాణం, పొగను చూచి నిప్పు ఉన్నట్లు తెలుసుకొనడం మొదలైనది (2) సాంఖ్యుల ప్రధానం.

అనుయాయిన్ ముందుకు కూడా సాగుచున్న.

అనుశయః ఒక కర్మకు ఫలంగా స్వర్గాదులకు వెళ్లిన తరవాత మరొక జన్మకు కారణంగా తన ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన మరొక కర్మ.

అనుషంగః సంబంధం

అనుష్ఠానమ్ (ధర్మాదులను)అచరించడం.
అనుష్ఠేయ చేయదగినది.
అనుష్ఠేయరూప నిశ్చితమైన కార్యవిధానంగల
అనుస్మృతి గడచినదానిని స్మరించడం.
అనేకాత్మక అనేక స్వరూపస్వభావాలుగల.
అన్ధగోలాఙ్గూలన్యాయః ఎద్దు తోక ఒక గ్రుడివాని చెతిలో పెట్టి దీనిని పట్టుకొని వెళ్ళు అని ఎవడో కొంటెవాడు చెప్పగా ఆ మాటలు నమ్మి అతడు ఏ విధంగా కష్టాలకు లోనౌతాడో అట్లు అనే సామెత.
అన్నమయకోశః ఆత్మను కప్పి ఉన్న, అన్నంతో తయారైన ఒర (అనగా దేహం).
అన్యథాఖ్యాతిః ఎదుట తళతళలాడుచున్న ముత్యపు చిప్పమీద ఎక్కడనో వెండి కొట్టులో ఉన్న వెండి ఉన్నట్లు కనబడడం అన్యథాఖ్యాతి అని నైయాయికులు.
అన్వయః (1) అనుస్యూతంగా ఒకదానిలో ఉండడం (2) ఏకరూపత్వం.
అన్వయవ్యతిరేకాలు ఇది ఉంటే అది ఉంటుంది అని చెప్పడానికి వీలుంటే అన్వయం. ఉదా. ధూమం ఉంటే అగ్ని ఉంటుంది అని చెప్పడానికి వీలవుతుంది గాన అది అన్వయం. ఇది లేకపోతే అది ఉండదు అని చెప్పడానికి వీలుంటే వ్యతిరేకం. ఉదా. అగ్ని లేకపోతే ధూమం ఉండదు అని చెప్పడానికి వీలుంది గాన అది వ్యతిరేకం.
అన్వయ్యవిచ్ఛేదః అనుస్యూతంగా వస్తూన్న కారణాదులలోని అంశాలు కార్యాదులులో అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండడం.
అపకర్ష కనీసపు స్థితి లేదా అవయవాదులు. కనీసం. కనిష్ఠత్వం.
అపచయః తరిగిపోవడం.
అపదేశః (1) వంక. మిష (2) చెప్పడం.
అపరిగ్రహః ధనాదులు ఏవీ నిలవచేసి కొనుకుండా ఉండడం.
అపరిచ్ఛిన్న ఇంత అని కొలవశక్యం కాని, కొలవబడని.
అపవర్గః మోక్షం.
అపవాదః (1) సామాన్యంగా చెప్పిన ఒక విషయాన్ని బాధించే మరొక విషయం. (EXCEPTION)(2) నింద, నిరాకరణం (3) అధ్యారోపం చేసి, తరవాత, వాస్తవంలో అది లేదని చెప్పడం(చూ.అధ్యారోపః).
అపవాదాభావే ఉత్సర్గ ప్రసిద్ధిః (ఇది ఒక న్యాయం) అపవాదం లేకపోతే సామాన్య శాస్త్రం ప్రవర్తించడం.
అపీతి (ప్రపంచ) ప్రలయం. కార్యం తన కారణంలో లీనం అయిపోవడం (కుండ మట్టిలో లీనం అయిపోయి నట్లు).
అప్రతిఘాత: ఏ అడ్డంకులూ లేకపోవడం.
అప్రతిష్ఠానమ్ ఒక చోట నిలకడ లేకపోవడం. ఉదా. తర్కాప్రతిష్ఠానం - తర్కానికి ఒక నిలకడ, అంతం, లేకపోవడం.
అప్రతిసంఖ్యానిరోధః పదార్థసంతానం దానంతట అదే నిలిచిపోవడం (బౌ.మ).
అప్రదేశత్వమ్ విభజించడానికి తగిన ప్రదేశం (అవయవాలు) లేకపోవడం.
అప్రవృత్తిః (ప్రమాణాదులు)

ప్రవర్తించకపోవడం

అభావాన్విత: అభావంతో కూడిన, అభావం కలిసి ఉన్న.

అభిగమనమ్ తీర్థ - దేవాలయాదులకు యాత్ర.

అభిజ్వలనమ్ ఉద్రేకం చెందడం. ఉదా. చిత్తాభిజ్వలనమ్.

అభిధ్యా అంతర్మననం.

అభిధ్యానమ్ ధ్యానం.

అభిభవ: అణగిపోవడం.

అభియుక్త: విద్యావంతుడు.

అభిమానిదేవతా పృథివ్యాదులను అధిష్ఠించి ఉండే చైతన్యం గల దేవత.

అభిమానివ్యపదేశ: అభిమానిదేవతల నిర్దేశం

అభేద: భేదం లేకపోవడం (రెండు పాత్రలలో ఉన్న నీళ్ళు కలిపితే కలిసిపోయి నట్లు).

అభౌతిక పంచభూతాలకు సంబంధించని. వాటి వల్ల పుట్టని

అభ్యుపగమవిరోధ: (తన) సిద్ధాంతానికే విరోధం.

అభ్యుచ్చయ: చాలావాటి యొక్క కలయిక

అభ్యుపాయ: (1) ఉపాయం (2) పద్ధతి.

అభ్యుపేతహాని: ముందు అంగీకరించిన దానిని (వాదాన్ని) విడిచిపెట్టడం.

అయుతసిద్ధ ఒక దాని నుండి ఒకటి విడదీయరాని విధంగా కలిసి ఉన్నవి. ఉదాహరణకి అవయవం - అవయవి, గుణం-ద్రవ్యం, కార్యం - కారణం మొ.

అర్థయాథాత్మ్యమ్ ఒక వస్తువుయొక్క యథార్థ స్వరూపం.

అర్థవాద: ఏదైన ఒక విషయాన్ని స్తుతిస్తూ లేదా నిందిస్తూ చెప్పిన వాక్యం అర్థవాదం. ఇది మూడు విధాలు. ప్రత్యక్షాది విరుద్ధంగా ఉంటే గుణవాదం. ఉదా : **ఆదిత్యో యూప:**. యూపస్తంభం సూర్యుడు కాజాలదు గాన ఇది నిగనిగలాడడం వంటి గుణాన్ని పట్టి చెప్పిన అర్థవాదం. "**అగ్నిర్హిమస్య భేషజమ్**" (అగ్ని చలికి మందు) ఇది తెలిసిన విషయమే చెపుతున్నది. అందుచేత **అనువాదరూపమైన అర్థవాదం**. ఈ రెండు రకాలకీ చెందని 'ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్" (ఇంద్రుడు వృత్రుని మీదికి వజ్రం ఎత్తాడు) ఇత్యాదికం **భూతార్థవాదం.**

అర్థాపత్తి ఇదొక ప్రమాణం. "దేవదత్తుడు బలిసి ఉన్నాడు. పగలు బోజనం చేయడు" అన్నప్పుడు అసలు భోజనం చేయకపోతే బలిసి ఉండడం కుదరదు గాన రాత్రి భోజనం చేస్తాడు అని ఊహిస్తాం. ఇలా ఊహించడం అర్థాపత్తి.

అర్ధజరతీన్యాయ: వృద్ధురాలి సగం శరీరమే కావాలి మిగిలిన సగం వద్దు అన్నట్లు అనే సామెత. గ్రహిస్తే అంతనీ గ్రహించాలి కాని సగం గ్రహించి సగం విడవకూడదు అనడానికి చెప్పే న్యాయం (చూ-ఆనందమయాధికరణం)

అర్ధవైనాశిక: సగం శూన్యవాది. (వైశేషికునికి ఆక్షేపపూర్వకంగా పెట్టిన పేరు)

అవచ్ఛేదవాద: ఆకాశం ఒక్కటే అయినా గదులు, ఘటాలు మొదలైన వాటిచేత వేరు చేయబడినట్లు కనబడుతూ

అపవరకాకాశం, ఘటాకాశం ఇత్యాది భేదాలు పొందినట్లు, సర్వవ్యాప్తమైన ఆత్మ అంతఃకరణాదులలో ఇమిడి వేరు వేరుగా కనబడుచున్నది అనేవాదం.

అవభాస్యావభాసకభావః ప్రకాశింపచేయదగినది ప్రకాశింపచేసేది అనే ధర్మం.

అవయవః ఒక భాగం. ఉదా. కొమ్మ చెట్టు యొక్క అవయవం.

అవయవావయవి విభాగం ఇది అవయవం ఇది అవయవి అనే విభాగం.

అవయవీ అవయవాలు కలది. ఉదా. మొత్తం చెట్టు (చూ. **అవయవః**).

అవష్టమ్భః : (1) ముందుకు వెళ్ళకుండా అడ్డుకొనడం (2) పట్టు, ఆధారం.

అవస్థితిః కొంత కాలం ఉండడం. మన్నిక.

అవికార్య మార్చడానికి శక్యం కాని.

అవికృత మార్పు లేని ఆకారం గల.

అవిచ్ఛేదః మధ్యలో తెగిపోకుండా, ఆగిపోకుండా ఉండడం.

అవిద్యా అజ్ఞానం, మాయ, అధ్యాస.

అవిద్యాకల్పిత (వాస్తవంలో లేకపోయినా) అజ్ఞానంచేత కల్పించబడిన.

అవిద్యానివృత్తిః అజ్ఞానం తొలగిపోవుట.

అవిద్యాప్రత్యుస్థాపిత అజ్ఞానంచేత ఏర్పరుపబడిన.

అవిద్యోపప్లవ అజ్ఞానంవల్ల కలిగిన ఉపద్రవం లేదా చిత్తవిభ్రమం.

అవ్యక్త వ్యక్తం కాని, పైకి కనబడని. నామరూపాలు లేకుండా సూక్ష్మంగా ఉన్న.

అవ్యతిరేక వేరుగా లేకపోవడం.

అవ్యాకృత నామరూపాలతో విభజించడనిది. సూక్ష్మరూపంలో ఉన్నది. సృష్టికి పూర్వం గూఢంగా ఉన్న జగత్తు. (ఇదే మాయ యొక్క ఒక అవస్థ).

అష్టకా ఒక శ్రాద్ధకర్మ.

అసత్ లేనిది.

అసత్ కార్యవాదః పుట్టడానికి పూర్వం కార్యం లేదు. అది క్రొత్తగా పుడుతుంది అనే వాదం (నైయాయికాదుల వాదం).

అసత్ఖ్యాతి (భ్రాంతి స్థలంలో) అక్కడ లేనిదే కనబడుతుంది అని చెప్పే మతం (శూన్యవాదిబౌద్ధుల మతం).

అసమఞ్జస యుక్తిసంమతం కాని.

అసమవాయికారణమ్ సహజసిద్ధం కాని కారణం. ఉదా.పటానికి దారాల సంయోగం అసమవాయి కారణం (దారాలు సమవాయికారణం).

అస్తికాయః పదార్థం. (జై.మ).

అస్మత్ప్రత్యయః 'నేను' లేదా 'మేము' అనేభావం.

అహంశ్రేయస్ స్వప్రాధాన్యం. నేనే గొప్ప అనే భావం.

అహంకారః 'నేను' అనే భావన.

ఆ

ఆకాఙ్క్షా మరొకదాని అవసరం. 'వస్తున్నాడు' అనగానే ఎవరు? అని ప్రశ్న కలుగుతుంది. ఇలాంటి ప్రశ్నకు అవకాశం ఉండడం ఆకాంక్ష.

ఆకాశః ఆకాశం. అవకాశం చోటు.

ఆకాశఘటాకాశన్యాయః అంతటా వ్యాపించి ఉన్న ఆకాశం ఘటంలో ఉన్న ఆకాశం అనే పద్ధతి.

ఆకృతిః (1) ఆకారం (2) జాతి.

ఆక్షేపః (1) ఏదైనా చెప్పినప్పుడు ఇది ఎలా కుదురుతుంది అని ప్రశ్నించడం. (2) ఉన్న దానిని, చూచిన దానిని పట్టి చూడనిదానిని ఊహించి తెలుసుకొనడం.

ఆగమః శాస్త్రం (వేదాదికం)

ఆతివాహికః మరణానంతరం జీవుణ్ణి, కూడా ఉండి, మరొక లోకానికి చేర్చే దేవతాపురుషుడు.

ఆత్మఖ్యాతి (భ్రాంతి స్థలంలో), లోపలనున్న విజ్ఞానరూపమైన ఆత్మయే బైట నున్న వస్తువుగా భాసిస్తూన్నది అని చెప్పే విజ్ఞానవాది బౌద్ధుల మతం.

ఆత్మలాభః ఒక పదార్థం తన వైయక్తిక స్వరూపంతో ఆవిర్భవించడం. ఉనికి కలది అవడం. పుట్టడం.

ఆత్మన్ (1) జీవాత్మ (2) పరమాత్మ (3) మనస్సు (4) బుద్ధి (5) అంతఃకరణం (6) శరీరం.

ఆత్మాతిశయ అతర్గతమైన సార యొక్క సూక్ష్మరూపం. తనలోనే ఉన్న ఒక గొప్పతనం.

ఆత్యన్తిక పరిపూర్ణమైన. దానికి (తనకు) మించినది లేని.

ఆధారః ఒక వస్తువును నిలబెట్టేది.

ఆధేయ మరొకదానిమీద నిలబడేది. ఉదా. ఘటం ఆధారం ఉదకం ఆధేయం.

ఆధ్యాత్మిక (1) ఆత్మకు సంబంధించిన (2) శరీరంలో ఉన్న.

ఆనన్దమయకోశః అజ్ఞానసమష్ట్యుపహిత చైతన్యం.

ఆనర్థక్యమ్ ప్రయోజనం లేకపోవడం.

ఆనుమానిక అనుమానప్రమాణంచేత. ఊహించబడిన పదార్థం (సాంఖ్యుల ప్రధానం).

ఆభాసః (పైకి) ఉన్నట్లుగా కనబడడం.

ఆయతనమ్ ఉండే స్థానం, ఆధారం.

ఆయతనభావః ఆధారంగా ఉండడం.

ఆరమ్భణ ఆరంభించడం, పుట్టించడం.

ఆరమ్భకత్వ పుట్టించే వ్యాపారం, పని.

ఆరమ్భః లేని వస్తువు కొత్తగా పుట్టడం, అంతవరకూ లేని ఘటం కులాలాదుల వ్యాపారంచేత క్రొత్తగా పుడుతుంది.

ఆర్షజ్ఞాన ఋషుల దివ్యదృష్టి.

ఆలయవిజ్ఞానమ్ 'నేను నేను' అనే జ్ఞానం యొక్క ప్రవాహం. ఇదే బౌద్ధుల జీవాత్మ.

ఆవరణశక్తిః సత్యాన్ని మరుగుపరిచే శక్తి. మాయలో ఉన్న శక్తి.

ఆవరణాభావః ఆవరణం లేకపోవడం. పరిమితి లేకపోవడం.

ఆవిర్భావః (అంతవరకు కనబడనిది కొంతకాలానికి) పైకి కనబడడం.

ఆశయః గ్రహించే విజ్ఞానం. ఆలయవిజ్ఞాన ప్రవాహం. అవిచ్ఛిన్నమైన విజ్ఞానప్రవాహం.

ఆశ్రయః ఆధారం. ఆధారపడి ఉండడం.

ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఇది ఆధారం ఇది ఆధేయం (దాని మీద ఉండేది) అనే ధర్మం.

ఆసనమ్ యోగశాస్త్రంలో చెప్పిన కూర్చునే విధానం.

ఆస్రవః (1) లోపలికి చేరే ప్రవాహం (2) కర్మ (జై.మ) (3) ఇంద్రియాలు విషయాభిముఖంగా ప్రవర్తించడం.

ఆహవనీయః హోమం చేసే అగ్ని.

ఇ

ఇజ్యా యాగం. పూజ.

ఇతరేతరప్రత్యయత్వమ్ : కార్యంగాను కారణం గాను (రెండు పదార్థాల మధ్య నున్న) పరస్పర సంబంధం.

ఇతరేతరభావః ఇది అదిగాను అది ఇది గాను అవడం లేదా కనబడడం.

ఇతరేతరాధీనత్వమ్ (రెండు వస్తువులు) ఒకదాని మీద ఒకటి ఆధారపడి ఉండడం.

ఇతరేతరాశ్రయత్వమ్ అది దీనినీ ఇది దానినీ ఆశ్రయించి ఉండడం.

ఇన్ద్రియసంనికర్షః ఇంద్రియాలకు అవి గ్రహించే విషయాలతో సంబంధం (కలవడం)

ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్న ఇది ఇంత అని కొలవబడిన

ఈ

ఈశితవ్య ఎవనిమీద లేదా దేనిమీద అధికారం చెలాయించవచ్చునో వాడు లేక అది.

ఈశితృ అధికారం ఉన్నవాడు. నియమించ గలవాడు.

ఈశిత్రీశితవ్యభావ ఒకడు నియామకుడు ఒకడు నియమించదగినవాడు అనే ధర్మం.

ఈశ్వరప్రణిధానమ్ ఈశ్వరునిపై మనస్సు నిలపడం.

ఉ

ఉత్తరపక్షః ప్రతివాది ఆక్షేపణలను ఖండించి ప్రతిపాదించబడిన సిద్ధాంతం.

ఉత్పత్తికారణమ్ పుట్టడానికి కారణం.

ఉత్పత్తిహేతుః పుట్టడానికి హేతువు.

ఉత్సర్గః : (1) సామాన్యశాస్త్రం "మా హింస్యాత్సర్వా భూతాని" ఏ ప్రాణుల్నీ హింసించకూడదు. అనేది సామాన్యశాస్త్రం. "అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత" "అగ్నీషోమయాగంలో పశువును హింసించాలి" అనేది అపవాదశాస్త్రం. (2) విడవడం సృష్టించడం.

ఉద్భవాభిభవౌ పైకి రావడం అణగిపోవడం. ప్రధానంగా ఉండడం అప్రధానంగా అయిపోవడం.

ఉపకారకం మరొకదానికి ఉపకరించేది.

ఉపకార్యమ్ మరొకదానినుండి ఉపకారం పొందేది.

ఉపకార్యోపకారకభావః ఉపకరించతగినది ఉపకరించేది అనే సంబంధం.

ఉపక్రమః ప్రారంభం. ఒక ఘట్టం ప్రారంభంలో చెప్పిన విషయం.

ఉపక్రమే సందిగ్ధార్థస్య తచ్ఛేషాన్నిర్ణయన్యాయః ఉపక్రమంలో ఏ విషయాన్ని గూర్చి ఇలా చెప్పాలా అలా చెప్పాలా అని సందేహం ఉంటుందో దానిని తరవాత చెప్పినదానిని పట్టి నిర్ణయించాలి అని చెప్పే న్యాయం.

ఉపగమః అంగీకారం.

ఉపచయః (ఆకారాదులలో) పెరుగుదల.

ఉపచారః ఏదో పోలిక మొదలైన దానిని పట్టి ఒక వస్తువును మరొక వస్తువునుగా (కావాలనే) చెప్పడం. ఉదా. సింహాని కున్న శౌర్యధైర్యాదుల వంటి శౌర్యధైర్యాలున్న వానిని చూపి 'ఇతడు సింహం' అనడం.

ఉపచిత అవయవవృద్ధి పొందన

ఉపజీవన ధ్రువీకరించేది. ప్రమాణంగా నిలచేది.

ఉపన్యాసః ఏదైన విషయాన్ని ముందు ఉంచడం, చెప్పడం.

ఉపపత్తిః చెప్పిన విషయం యుక్తంగా, యుక్తియుక్తంగా ఉండడం. సమర్థనం.

ఉపప్లవః ఉపద్రవం, బాధ.

ఉపమర్దః ఉన్నది ఉన్నట్లుండకుండా పూర్తిగా మారిపోవడం. ఉదా. స్వరూపోపమర్దః = అసలు రూపం చెడిపోవడం.

ఉపరతి కర్మసంన్యాసం

ఉపలమ్భ (1) పొందడం. (2) తెలియడం

ఉపసంహారం: (1) వినాశం (2) సాధన సామగ్రిని సమకూర్చుకొనడం (3) వెనుకకు తీసికొనడం.

ఉపసంహారకారణమ్ వినాశానికి లేదా వెనుకకు తీసికొనడానికి కారణం.

ఉపలబ్ధిః జ్ఞానం, తెలుసుకొనడం

ఉపాదానమ్ (1) ఏ వస్తువుతో కార్యాన్ని తయారు చేస్తామో ఆ వస్తువు ఆ కార్యానికి ఉపాదానకారణం. ఉదా. మట్టి కుండకి, బంగారం కుండలానికి ఉపాదానం. (2) ప్రయత్నం (3) (పూజాదులకు) వస్తువులు సేకరించడం.

ఉపాధిః (1) విస్తృతమైనదానిని సంకుచితం చేసే వస్తువు. ఉదా. ఆకాశానికి ఘటం ఉపాధి. ఇది విశాలమైన ఆకాశాన్ని సంకుచితం చేస్తున్నది. అనంతమైన ఆత్మకు దేహం ఉపాధి. (2) మార్పు కలిగించేది.

ఉపాయనమ్ వెళ్ళి మరొకదానితో చేరడం.

ఉపాయోపేయభావః ఒక కార్యాన్ని సాధించడానికి సాధనం, సాధించబడే కార్యము అనే సంబంధం.

ఉపాసనమ్ ఏకాగ్రచిత్తంతో సేవించడం లేదా ధ్యానించడం.

ఏ

ఏకాన్తః తప్పకుండా వర్తించే నియమం.

ఐ

ఐకాన్తిక తప్పనిసరి యైనది.

ఐతిహ్యమ్ 'ఇది ఇలాగట' అని చెప్పేమాట.

ఐదమ్పర్యమ్ పరమతాత్పర్యం

ఐశ్వర్యమ్ సర్వశక్తత్వం. ఏదైనా చేయగల సామర్థ్యం.

ఔ

ఔత్సుక్యనివృత్తిః అత్యాసక్తి తొలగడం.

ఔపచారిక ఉపచారంచేత, ఆరోపించడంచేత చెప్పినది.

క

కరణగ్రామః ఇంద్రియాల సముదాయం.

కరణాయతనమ్ ఇంద్రియా లుండే స్థానం అనగా దేహం.

కర్మకాణ్డః యజ్ఞాదికర్మల సముదాయం.

కర్మవిపాకః కర్మ ఫలం ఇవ్వడానికి పరిపక్వం అవడం.

కర్మేన్ద్రియాణి ఆ యా పనులు చేసే వాక్ - పాణి - పాద - పాయు - ఉపస్థ లనే ఐదు ఇంద్రియాలు

కల్పః జగత్సృష్టి. కొన్ని లక్షల సంవత్సరాల అతిదీర్ఘకాలం.

కామ్యకర్మ స్వర్గాదులు కావాలనే కోరికతో చేసే జ్యోతిష్టోమయాగాదికర్మ

కాయః శరీరం.

కారకమ్ కర్త, కర్త, కరణం మొదలైన ఒక పని చేయడానికి కావలసినది.

కారణశరీరమ్ (1) అవిద్య (2) అజ్ఞాన సమష్ట్యుపహితచైతన్యమైన ఈశ్వరుడే కారణశరీరం.

కారకోపసంహారః సాధనసామగ్రి సమకూర్చుకొనుట.

కార్యకరణసంఘాతః శరీరేంద్రియాల సముదాయం, ఇంద్రియహితమైన శరీరం.

కార్యకరణాని శరీరేంద్రియాలు.

కార్యవైచిత్ర్యమ్ సృష్టిలోని కార్యాల (సృష్టించబడిన వస్తువుల) వైవిధ్యం.

కుణ్డబదరన్యాయః కుండలో రేగిపళ్ళు పోసినట్లు అనే సామెత.

కూటస్థ మార్పు లేకుండా స్థిరంగా ఉన్న.

క్రతుః (1) సంకల్పం, ధ్యానం, ఉపాసన (2) యజ్ఞం

క్రత్వర్థ యజ్ఞానికి ఉపకరించేది. యజ్ఞం పరిపూర్ణం అవడానికి కావలసినది.

క్రియాకారకఫలలక్షణ పనుల, వాటి సాధనాలు, పనుల ఫలితాలు అనే స్వరూపంగల. (జగత్తనగా ఈ మూడే)

క్షణిక ఒక్క క్షణం మాత్రమే ఉండి మరు క్షణంలో నశించేది

క్షేత్రజ్ఞ శరీరాన్ని గుర్తించే జీవుడు.

ఖ

ఖ్యాతిః జ్ఞానం.

గ

గుణః (1) సత్త్వం, రజస్సు, తమస్సు అనే గుణాలు (2) రూపం, రసం మొదలైన వైశేషికులు అంగీకరించిన గుణాలు. (3) శౌర్యం, ధైర్యం మొదలైన గుణాలు.

గుణిన్ గుణాలు ఉన్నది.

గుణగుణికల్పనా గుణాలు, వాటికి ఆశ్రయమైన గుణి అనగా ద్రవ్యం అని కల్పించడం.

గుణత్రయం సత్త్వరజస్తమోగుణా లనే మూడు గుణాలు.

గుణప్రధానభావః ఇది అప్రధానము (సహకరించేది) ఇది ప్రధానము అని రెండు వస్తువుల మధ్య నున్న సంబంధం (2) ఒకటి లొంగి ఉండడం రెండవది ప్రధానంగా ఉండడం.

గుణవృత్తమ్ గుణాల వ్యాపారం లేదా స్వభావం.

గుణవైషమ్యమ్ గుణాలలో హెచ్చుతగ్గులు కలగడం.

గౌణం (1) అప్రధానం (2) గుణాలను పట్టి (పోలికలను పట్టి) ఏర్పడినది.

గ్రాహ్యగ్రాహకత్వమ్ తెలుసుకొనదగినది తెలుసు కొనేవాడు అనే సంబంధం

చ

చతురణుకమ్ నాలుగు ద్వ్యణుకాల సముదాయం.

చరణమ్ (1) వేదశాఖ (2) ఆచారం (3) చూ, అనుశయః

చిత్తాభిజ్వలనమ్ చిత్తం ప్రజ్వలించడం అనగా చిత్తంలో వేరు వేరు ఆలోచనలు పుట్టడం.

చైత్తమ్ చిత్తానికి సంబంధించినది.

చైత్తికమ్ చిత్తానికి సంబంధించిన రాగాది స్కంధపంచకం.

చోదనా విధి, ఇలా చెయ్యాలి అని వేదాదులలో ఉన్న వాక్యం.

జ

జాగరితమ్ జాగ్రదవస్థ.

జాతి: మనుష్యత్వం, వృక్షత్వం మొదలైనది. మనుష్యత్వం మనుష్యులందరిలోను ఉంటుంది. అట్లే వృక్షత్వం. మనుష్యుడు అనిత్యమైనా మనుష్యత్వం నిత్యం. ఇలాంటి 'మనుష్యత్వం' మొదలైనవాటికి జాతి లేదా సామాన్యం అని పేరు.

జిజ్ఞాసా తెలుసుకోవాలనే కోరిక

జీవాస్తికాయః జీవు డనే పదార్థం.

జ్ఞానవైచిత్ర్యమ్ జ్ఞానాలలో ఉన్న వైవిధ్యం. అనేక రకాలైన జ్ఞానాలు.

జ్ఞానేన్ద్రియాణి ఆ యా వస్తువుల జ్ఞానం కలిగించే త్వక్ - చక్షుః - శ్రోత్ర - ఘ్రాణ - రసనేంద్రియాలు.

త

తత్త్వావ్యవస్థానమ్ : తత్త్వాన్ని గూర్చి నిశ్చితాభిప్రాయం లేకపోవడం.

తన్తుపటన్యాయః : దారాలు సమవాయికారణం, పటం వాటి కార్యం అనే న్యాయం.

తన్త్రమ్ (1) సిద్ధాంతం (2) వి. అధీనమైన

తప్తపరశుగ్రహణమ్ అపరాధి అని సందేహించిన వాని చేతిలో ఎఱ్ఱగా కాల్చిన గొడ్డలి పెట్టగా వాని చెయ్యి కాలితే అతడు దోషి అన్నట్లు, కాలకపోతే నిర్దోషి అన్నట్లు నిర్ణయించేవారట. పూర్వకాలంలో ఉన్న దివ్యపరీక్షలలో ఒకటి.

తప్యతాపకభావః ఒకటి తపింప చేయబడేది మరొకటి తపింపచేసేది అనే స్థితి.

తప్యః (1) జీవుడు (2) తపింపబడేవాడు

తన్మాత్రాణి ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్న పృథివ్యాదిస్థూలభూతాలకు కారణమైన వాటి సూక్ష్మరూపాలు.

తర్కాప్రతిష్ఠానమ్ తర్కానికి (కేవలయుక్తులకు) నిలకడ లేకపోవడం.

తర్కావష్టమ్భః తర్కబలం. తర్కాన్ని ఊతగా తీసికొనడం.

తాత్పర్యం ప్రధానంగా చెప్పదలచిన విషయం. ఒక విషయాన్ని ప్రధానంగా చెప్పాలనే కోరిక.

తాదాత్మ్యమ్ ఇదీ అదీ ఒకటే అవడం. కొంచెం భేదం పాలు ఉన్న అభేదం. పాలు నీళ్ళు కలపగా ఆ రెండింటికీ ఏర్పడినది తాదాత్మ్యం.

తాపకః (1) బాధించేవాడు. బాధించేది (2) సంసారం.

తితిక్షా శీతోష్ణాదులను సహించడం.

తిరోభావః పైకి కనబడకపోవడం. ఆవిర్భవించకుండా ఉండడం.

తీర్థకరః ఏదైన ఒక సిద్ధాంతాన్ని, మతాన్ని స్థాపించినవాడు.

తైజసః స్వప్నావస్థలో ఉన్న జీవుడు.

తుచ్ఛ చెవులపిల్లి కొమ్ము వలె అసలే లేనిది.

త్రివృత్కరణమ్ అగ్ని, జలం, పృథివి అనే మూడు సూక్ష్మభూతాలలో ఒకొక్కదానిని రెండేసి అర్థాలు (సగభాగాలు) చేసి, ఒకభాగం ప్రక్కన ఉంచి, రెండవభాగం మళ్ళీ రెండు సగాలు చేసి, ఆ సగాలను మిగిలిన భూతాల అర్ధబాగాలతో కలపగా అన్నిభూతాలలోను మూడు భూతాల పాళ్ళూ ఉంటాయి. ఇలా చేయడం త్రివృత్కరణం.

ద

దమః ఇంద్రియనిగ్రహం.

దర్శనమ్ (1) వేదవాక్యం (2) తత్త్వసాక్షాత్కారం (3) తత్త్వాన్ని గూర్చిన సిద్ధాంతం.

దార్ష్టాన్తికమ్ దేనిని విశదీకరించడం కోసం దృష్టాంతం చూపబడుతుందో అది.

దీర్ఘమ్ త్ర్యణుకాదులలో ఉండే పరిమాణం.

దృక్శక్తిః చూచే శక్తి. ఒక వస్తువును తెలుసుకొనే శక్తి. చైతన్యం.

దృష్టాచ్చాదృష్టసిద్ధిః (న్యాయం) చూచినదానిని పట్టి చూడనిదానిని తెలుసుకొనవలె ననే పద్ధతి.

దృష్టాన్తః ప్రకృతమైన ఒక విషయాన్ని స్పష్టీకరించడానికి చూపబడే దానితో పోలిక గల మరొక విషయం.

దోషానుషఙ్గః దోషం తగలడం. దోషం ప్రసక్తం అవడం.

ద్వ్యణుకమ్ రెండు అణువుల కలయిక వలన ఏర్పడినది.

ద్వయాయత్త రెండింటిమీద ఆధారపడిన.

ద్వైతిన్ జీవునికి పరమాత్మకు, జీవునికి జీవునికీ, జగత్తులో ఉన్న సకల పదార్థాలకీ మధ్యనున్న భేదం సత్యమే అని అంగీకరించేవాడు.

ధ

ధర్మ (1) చలనానికి ఉపకరించేది (జై.మ) (2) పుణ్యం (3) లక్షణం (4) వేదవిహిత కర్మాదికం.

ధర్మధర్మివ్యవహారం ఇది దాని ధర్మం (లక్షణం) ఇది ధర్మంకలది అనే వ్యవహారం.

ధర్మాస్తికాయః ధర్మం అనే పదార్థం.

ధాతుః పదార్థం.

ధారణా ఏకాగ్రధ్యానం.

న

నామరూపే పేరు రూపము.

నిగ్రహీతృత్వమ్ శిక్షించకలిగి ఉండడం.

నిత్యకర్మ తప్పక చేయవలసిన సంధ్యావందనం అగ్నిహోత్రం మొదలైన కర్మ.

నిదిధ్యాసనమ్ నిరంతరంగా మననం. ధ్యానం చేయడం.

నిమిత్తమ్ (1) వాదాదులకు తగిన ఆధారం (2) ఒక వస్తువును తయారు చేయడానికి కారణం. ఉదా. కుండకు కుమ్మరిమొ. నిమిత్త కారణం.

నిమిత్తనైమిత్తికభావః దీనికి ఇది నిమిత్తం దాని వలన ఇది పుట్టినది (నైమిత్తికం) అనే సంబంధం.

నియన్తృత్వమ్ నియమించే శక్తి.

నియమకారణమ్ ఇది ఇంతే అని నియమించ డానికి కారణం.

నియమహేతుః నియమించడానికి హేతువు.

నియామకమ్ : ఇది ఇలాగే, ఇంతే అని నియమించేది.

నిరఞ్జనజ్ఞానమ్ నిర్మలమైన జ్ఞానం
నిరతిశయ (1) దేనికంటె గొప్పది లేదో అది (2) ఏదీ చేర్చడానికి గాని తీసివేయడానికి గాని వీలులేనిది.
నిరన్వయ తన వెనుక ఏ చిహ్నములూ విడిచిపెట్టని. జాడతెలియని
నిరపేక్ష దేనిమీదా ఆధారపడని. దేని అవసరమూ లేని, స్వతంత్రమైన
నిరవయవ అవయవాలు లేని.
నిరాకరణమ్ అట్లు కాదని స్థాపించడం. ఒక క్లిష్టస్థితినుండి బైటపడే మార్గం.
నిరాత్మక సారంలేని
నిరాలమ్బతా సరియైన ఆధారం లేకుండా ఉండుట.
నిరుపాఖ్య మాటలలో చెప్ప శక్యం కాని, ఏ లక్షణాలూ లేని (2) వెనక ఏ గుర్తులూ విడవని
నిరోధః అణగిపోవుట, నాశము.
నిర్జర పాపాలను నశింపచేసే తప్త శిలారోహణాదికం (జై.మ).
నిర్గుణ ఏ గుణాలూ లేనిది.
నిర్ణయకారణ ఇది ఇలాగే అని నిర్ణయించడానికి తగిన ఆధారం.
నిర్ధారణమ్ ఇది ఇంతే అనే నిర్ణయం.
నిర్విశేష విశేషాలు, గుణాలు లేనిది.
నివృత్తినిష్ఠః నివృత్తి మార్గంలో, జ్ఞాన మార్గంలో ఉన్నవాడు.
నిఃశ్రేయసమ్ అత్యుత్తమమైన లక్ష్యం (మోక్షం)
నిషిద్ధకర్మ : చేయకూడ దని నిషేధించబడిన ప్రాణిహింసాదికం.
నిష్కల అవయవాలు లేని. భాగాలు లేని.
నిష్ఠా అత్యుత్కృష్టమైన స్థితి. అత్యున్నత స్థితి. లేదా లక్ష్యం
నైమిత్తికకర్మ ఏదో ఒక నిమిత్తాన్ని పట్టి చేయవలసిన కర్మ. ఉదా. పుత్రుడు కలిగినప్పుడు చేయవలసిన జాతేష్ట్యాదికం.
నైరాత్మ్యవాదః ఆత్మలేదనే వాదం
న్యాయః సామెత. లోకోక్తి (2) శాస్త్రీయ నియమం (3) యుక్తి
న్యాయవిద్ న్యాయంలో ప్రవీణుడు.
న్యాయాభాసం పైకి న్యాయం వలె కనబడేది

ప

పఞ్చస్కన్ధీ రూప - విజ్ఞాన - వేదనా - సంజ్ఞా - సంస్కారాలు అనే ఐదు స్కంధాల సముదాయం.
పఞ్చాత్మక ఐదింటి స్వరూపంగల, ఐదింటితో తయారైన
పఞ్చీకరణమ్ ఐదు మహాభూతాలలో ఒక్కొక్కదానిని రెండేసి సమభాగాలుగా చేసి వాటి మొదటి ఐదు సమభాగాలను వేరు వేరుగా ఉంచి, మిగిలిన సమభాగాలను ఒక్కొక్కటి నాలుగు భాగాలుగా చేసి, ఇతర భూతాల అర్ధభాగాలలో కలపగా అన్ని భూతాలలోను అన్ని భూతాల పాళ్ళు ఉంటాయి. ఇది పంచీకరణం. ఉదాహరణకి పృథివిని రెండు అర్ధాలుగాచేసి, ఒక అర్ధాన్ని మళ్ళీ నాలుగు భాగాలుచేసి, ఆ నాలుగు భాగాలను ఆకాశ వాయు - అగ్ని - జలాల సగభాగాలలో కలపగా ఆ భూతాలలో కూడ పృథ్వీభాగం కలుస్తుంది. ఇట్లే ఇతర భూతాల విషయంలో.

పరిగ్రహః (1) అంగీకారం (2) సొత్తు. శయ్యాసనాదికం.

పరిచ్ఛిన్నః గుర్తించతగినది. ఇంత అని కొలవదగినది.

పరిచ్ఛేదః ఇది ఇంత అని కొలత. పరిమితత్వం.

పరిణామః మార్పు. ఉదా. మట్టి ఆకారంలో ఒక మార్పు చేస్తే అది కుండ అవుతుంది. ఆ మార్పే పరిణామం. ఇలాంటి చోట కారణమైన మట్టికీ కార్యమైన కుండకీ ఒకే విధమైన సత్త ఉంటుంది. అనగా కారణం సత్త కంటె కార్యం సత్త తక్కువది కాదు.

"సతత్త్వతోఽన్యథాప్రథా వికార ఇత్యుదీరితః"

పరిణామప్రక్రియా పరిణామాన్ని గూర్చిన విధానం.

పరినిష్పన్న తయారైనది. సిద్ధమైనది.

పరిభాషా ఒక శాస్త్రానికి సంబంధించిన విశిష్టమైన పద్ధతి. పడికట్టు.

పరిమణ్డల అణుపరిమాణం (అత్యల్పమైన గుండ్రని పరిమాణం)

పరిమితత్వ ఇది ఇంత అని చెప్పడానికి వీలుగా ఉండడం.

పరిశుద్ధి నిర్దోషత్వం

పరిశేషన్యాయః కొన్ని వస్తువులు చూపి వీటిలో ఇవి మంచివి అన్నట్లయితే మిగిలినవి కావని అర్థం. (ఉదా : ఇద్దరిని చూపి ఈ ఇద్దరిలో ఇతడు బుద్ధిమంతుడు అంటే రెండవవాడు కాదని అర్థమవుతుంది). ఇది పరిశేషన్యాయం.

పరిహారః నిరాకరించడం. ఒక సమస్యకు సమాధానం.

పరిస్పన్దితమ్ అత్యల్పమైన కదలిక.

పర్యాయేణ ఒకదాని తరవాత ఒకటి చొప్పున. (2) వరుసగా.

పాఞ్చభౌతికమ్ పంచభూతాలతో ఏర్పడిన.

పారమార్థికసత్తా మూడు కాలాలలోను ఎట్టి మార్పూ లేని ఉనికి. అలాంటి సత్త కేవలం బ్రహ్మకు మాత్రమే ఉంది.

పారిమాణ్డల్యమ్ పరిమండల ప్రమాణం.

పుద్గలః (1) దేహం (2) అణువు

పుద్గలాస్తికాయః పరమాణుసముదాయాత్మకమైన దేహం

పురుషతన్త్ర పురుషుని ఇచ్ఛమీద ఆధారపడి ఉన్నది.

పురుషార్థః (1) పురుషుడు సంపాదించుకొనవలసిన లక్ష్యం. (2) పురుషునికి ఉపయోగించేది.

పూర్వపక్షః వాదంలో మొదటి పక్షం. సాధారణంగా 'నను'తో ప్రారంభమై 'చేత్'తో ముగుస్తూంటుంది.

ప్రకృతిః (1) మూలకారణం (2) ఉపాదానకారణం.

ప్రకృతివికారభావః కారణం కార్యం అనే సంబంధం.

ప్రక్రియా ఒక విషయాన్ని ప్రతిపాదించే లేదా తయారు చేసే పద్ధతి.

ప్రచయః (1) అవయవాలు శిథిలంగా ఉండడం వల్ల (దూదిపింజె మొదలైన వాటివలె) పెద్దదిగా కనబడడం. (2) కొత్త అవయవాలు చేరి పెద్దదిగా అవడం.

ప్రణిధానమ్ మనస్సును ఏకాగ్రంగా ఉంచడం.

ప్రతిఘాత: ఎదుర్కొనడం. ఢీకొనడం.

ప్రతిజ్ఞా (1) ఇది ఇట్లు అని నిశ్చిత భావంతో చెప్పడం. (2) అంగీకరించబడిన సిద్ధాంతం.

ప్రతిపత్తి: (1) తెలుసుకొనడం (2) గుర్తిం చుట (3) పొందుట (4) గుర్తించే చైతన్యం.

ప్రతిబోధనమ్ (1) తెలుపుట (2) మేల్కొలుపుట.

ప్రతిషేధ: (1) నిషేధించడం (2) అట్లు కాదు అని చెప్పడం.

ప్రతిసంఖ్యానిరోధ: ఉన్నపదార్థాన్ని లేని దానిని గా చేస్తాను అని ప్రయత్నపూర్వకంగా చేసిన పదార్థాల నిరోధం. వాటి ప్రవాహాన్ని అడ్డుకొనడం.

ప్రతిసంధానమ్ : (1) ఏకత్వాన్ని గుర్తించుట. (2) రెండింటిని కలుపుట.

ప్రతీకోపాసనమ్ ఒక వస్తువును మరొకదానినిగా భావించి ఉపాసించుట (శిలాప్రతిమను విష్ణువుగా పూజించినట్లు).ఇదే అధ్యాసోపాసన.

ప్రతీతి: జ్ఞానం (ఇంద్రియాదులవల్ల కలిగినది).

ప్రతీత్య రెండింటినీ కలిపి పరిశీలిం చిన తరవాత.

ప్రత్యగాత్మన్ జీవాత్మ.

ప్రత్యయ: (1) జ్ఞానం (2) కారణం.

ప్రత్యయవైచిత్ర్యమ్ జ్ఞానాలలో వైవిధ్యం.

ప్రత్యాఖ్యానమ్ నిరాకరించుట, ఖండించుట.

ప్రత్యాయితవ్యపక్ష: విశ్వసించతగిన సిద్ధాంతం.

ప్రత్యాసత్తి: సామీప్యం ప్రసంగం.

ప్రథిమన్ స్థూలంగా ఉండడం. పెరగడం.

ప్రధానమ్ (1) సాంఖ్యులు జగన్మూలకారణం అని చెప్పే ప్రకృతి (2) అన్నింటికంటె గొప్పది.

ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయ: మల్లులలో ప్రధానుణ్ణి ఓడిస్తే అందరినీ ఓడించినట్లే అనే న్యాయం.

ప్రబోధ: జాగ్రదవస్థ.

ప్రభవ: ఉత్పత్తిస్థానం. కారణం.

ప్రమాణమ్ జ్ఞానం కలగడానికి సాధనం - ఇంద్రియాలు, అనుమానం మొదలైనవి.

ప్రమాతృ ప్రమాణాల సాహాయ్యంతో తెలిసికొనేవాడు.

ప్రమాణప్రమేయఫలలక్షణ ప్రమాణాలు, ప్రమేయాలు, ఫలమూ అనే లక్షణం గల

ప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహార: ప్రమాణాలకు, ప్రమేయాలకు, ఫలానికి సంబంధించిన లోకవ్యవహారం.

ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వక ప్రమాణాలు ప్రవర్తించడం ప్రవర్తించకపోవడం అనేదాని మీద ఆధారపడిన.

ప్రమితి: (ప్రమాణావల్ల కలిగిన) జ్ఞానం.

ప్రమేయ : ప్రమాణాలచేత తెలుసు కొనదగిన (విషయాదికం).

ప్రయోజనవత్త్వమ్ ప్రయోజనం కలిగి ఉండడం.

ప్రవర్తక ప్రవర్తించేటట్లు చేసేది.

ప్రవర్తనవ్యాపార: ప్రవర్తింపచేయడం అనే పని.

ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వమ్ ప్రవర్తింపచేయ దగినది ప్రవర్తింపచేసేది అనే ధర్మం.

ప్రవృత్తి: ప్రవర్తించడం. వ్యవహారం.

ప్రవృత్తివిజ్ఞానమ్ పనిచేసే విజ్ఞానం. విజ్ఞానంలో ఉన్న ప్రవృత్తిరూపాంశం.

ప్రవృత్తిశక్తి: ప్రవర్తించే, పనిచేసే, శక్తి.

ప్రవృత్తిసాతత్యమ్ ప్రవృత్తి నిరంతరంగా కొనసాగడం.

ప్రవృత్త్యాశ్రయః దేనియందు ప్రవృత్తి ఉందో అది.

ప్రవ్రజ్యా సంన్యసించి ఇల్లు విడచి వెళ్లిపోవుట.

ప్రసఙ్గః ఒక విషయాన్ని చెప్పవలసి ఉండడం.

ప్రాజ్ఞః (1) పరమాత్మ (2) బుద్ధిమంతుడు.

ప్రాణమయకోశః ఆత్మను కప్పి ఉన్న ప్రాణం అనే ఒక ఒర. కర్మేంద్రియాలతో కూడిన ప్రాణ - అపాన - వ్యాన - ఉదాన - సమానాలు ప్రాణమయకోశం.

ప్రాణః సూక్ష్మశరీరసమష్ట్యుపహితచైతన్యం.

ప్రాణాః (1) పంచప్రాణాలు (2) ఇంద్రియాలు.

ప్రాతిభాసికసత్తా త్రాడుచూచి పాము అనుకొన్నప్పుడు ఆ క్షణంలో అక్కడ పాము ఉంది. ఆ ఉనికి ప్రాతిభాసికసత్త.

ప్రాప్తిరహిత (ఒకచోట) చెప్పడానికి లేదా రావడానికి అవకాశం లేని.

ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఏవైనా పాపాలు చేస్తే అవి తొలగిపోవడం కోసం చేసే కర్మలు - చాంద్రాయణవ్రతం మొదలగునవి.

ప్రేక్షా జాగర్తగా పరిశీలించుట.

ఫ

ఫలవత్సన్నిధౌ అఫలం తదఙ్గమ్ ఫలం ఉన్న దానిదగ్గర చెప్పబడిన ఫలం లేనిది ఆ ఫలం ఉన్నదానికి అంగం అవుతుంది.

బ

బాధకజ్ఞానమ్ ముందు కలిగిన జ్ఞానాన్ని ఇది సరియైనది కాదు అని బాధించే తరవాత కలిగిన జ్ఞానం.

బిమ్బప్రతిబిమ్బవాదః ఘటాదులలో ఉన్న జలాలలో ప్రతిబింబించిన సూర్యుడు వేరు వేరుగా కనబడినట్లు అంతః కరణాదులలో ప్రతిబింబించిన పరమాత్మయే వేరు వేరు జీవులవలె కనబడుచున్నారు అని చెప్పే వాదం.

బీజాఙ్కురన్యాయః బీజం ముందా అంకురం ముందా అనే న్యాయం.

బుద్ధిః ఇది ఇలా చెయ్యాలి, ఇది ఇంతే అని నిశ్చయరూపమైన అంతః కరణం.

బుద్ధాన్తః జాగ్రదవస్థయొక్క అసలు స్వరూపం.

బుద్ధిసంతానః బుద్ధిప్రవాహం.

బ్రహ్మాత్మతాప్రతిబోధః : నేనే బ్రహ్మను అనే జ్ఞానం.

భ

భవః పుట్టుక.

భావః పదార్థం.

భావవికారాః జాయతే (పుడుతుంది). అస్తి (ఉంది), వర్ధతే (పెరుగుతుంది), విపరిణమతే (మార్పులు చెందుతుంది) అపక్షీయతే (క్షీణిస్తుంది). నశ్యతి (నశిస్తుంది) అనే ప్రతి పదార్థానికి (భావానికీ) కలిగే ఆరు వికారాలు.

భావనా ఆవేశపూర్వకంగా మనస్సుతో ఆలోచించుట.

భావయాథాత్మ్యమ్ పదార్థాల యథార్థస్వరూపం.

భావాత్మనా ఎట్లున్నదో అట్టి స్వరూపంచేత.

భూతాని పంచమహాభూతాలు.

భూతభౌతికసహతిః భూతాలయొక్క వాటి నుండి పుట్టినవాటియొక్క సముదాయం.

భేదవ్యవహారః జగత్తులో వివిధభేదాలతో కూడిన వ్యవహారం.

భోగః సుఖదుఃఖాల అనుభవం.

భౌతిక భూతాలనుండి పుట్టిన.

మ

మననమ్ విన్న విషయాన్ని గూర్చి తిరిగి ఆలోచించుట.

మనస్ ఇంద్రియాల ద్వారా విషయాలను గ్రహించే అంతఃకరణం.

మనోమయకోశః ఆత్మను ఆచ్ఛాదించి ఉన్న మనోరూపమైన ఒర. జ్ఞానేంద్రియ సంహితమైన మనస్సు మనోమయకోశం.

మాత్రా (1) ఆకారం (2) పరిమాణం.

మాయా అజ్ఞానం, అవిద్య.

మాయావేశః మాయ ఆవేశించుట. మాయా ప్రభావం.

మిథ్యాజ్ఞానమ్ (1) అసత్యమైన వస్తువును గూర్చిన జ్ఞానం. భ్రాంతి (2) మిథ్యయైన అజ్ఞానం.

మీమాంసా పూజించదగిన ఉత్తమమైన విచారం.

మూర్త్యుపచయః ఆకారంలో పెరుగుదల లావెక్కడం.

య

యాథాత్మ్యమ్ యథార్థస్వరూపం. అసలు స్వరూపం.

యుక్తిః వాదంలో చూపిన తగిన హేతువు.

యుతసిద్ధ వేరు వేరుగా ఉండగలిగిన.

యుష్మత్ప్రయః 'నువ్వు' లేదా 'మీరు' అనేభావం.

యూపః యజ్ఞంలో బలి ఇవ్వవలసిన పశువును బంధించే పవిత్రమైన స్తంభం.

యోగః తీవ్రమైన ధ్యానం.

ర

రచనా తయారు చేయుట. ఏర్పాటు చేయుట.

రాద్ధాన్తః సిద్ధాంతం.

రూపస్కన్ధః విషయాలు, ఇంద్రియాలు.

ల

లిఙ్గమ్ గుర్తు. ఊహించడానికి సాధనం (అగ్ని ఉన్నదని ఊహించడానికి సాధనం ధూమం) (2) శాస్త్రంలో ఉన్న నిర్దేశం.

లిఙ్గశరీరమ్ పైకి కనబడే పాంచభౌతికమైన స్థూలశరీరంలో ఉన్న సూక్ష్మశరీరం. దీనిలో పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచకర్మేంద్రియాలు, పంచప్రాణాలు, మనస్సు, బుద్ధి అనే పదిహేడు పదార్థాలుంటాయి. కొందరు పంచప్రాణాలకు బదులు పంచసూక్ష్మభూతాలు (భూతతన్మాత్రలు) చెపుతారు. వివిధ స్థూలదేహాలలో ప్రవేశిస్తూ వివిధలోకాలలో సంచరించేది ఈ లింగశరీరమే.

లోకయాత్రా లోకపు పోకడ.

లోకవ్యవహారః లోకంలో జరిగే వ్యవహారం.

వ

వస్తుతన్త్ర (1) వస్తువుమీద ఆధారపడినది. (2) ఉన్న సత్యాన్ని నిర్దేశించేది.

వస్తువృత్తమ్ సత్యస్వరూపం, సత్యస్వభావం.

వాక్యనిరపేక్ష శాస్త్రవాక్యం అపేక్ష లేని.

వాక్యశేషః వాక్యంలోని చివరి భాగం. ఉపసంహారంలోని వాక్యం.

వాచారమ్భణ కేవలం మాటతో ఏర్పడిన, కేవలం మాటకి సంబంధించిన.

వాసకః క్షణాంతరంలోని భావానికి తన రంగు పూసేది.

వాసనా లోపల నిగూఢంగా ఉన్న భావాల సూక్ష్మరూపం. సంస్కారం.

వాసనాధాన వాసనలను కల్పించుట లేదా పుట్టించుట.

వాసనావైచిత్ర్యమ్ వాసనల వైవిధ్యం. వాసనలు విచిత్రంగా ఉండడం.

వాసనాశ్రయః వాసనలు దేనిమీద ఏర్పడతాయో అది.

వాస్య పూర్వక్షణానికి చెందిన భావం యొక్క వాసనలచేత వాసితమైన ఉత్తరక్షణభావం.

వికరణ ఇంద్రియాలు లేని.

వికారః కార్యం. కారణంయొక్క పరిణామవిశేషం.

వికృతిః వికారం.

విక్షేపశక్తిః లేని వస్తువును చూపించే (మాయలో ఉన్న) శక్తి. మాయ అవరణశక్తిచేత, ముందుగా ఉన్న యథార్థస్వరూపం కప్పివేసి విక్షేపశక్తిచేత లేనిదానిని చూపిస్తుంది.

విజ్ఞానమ్ భావం. జ్ఞానం.

విజ్ఞానమయకోశః ఆత్మను కప్పి ఉన్న విజ్ఞానం అనే కోశం. జ్ఞానేంద్రియసహితమైన బుద్ధి విజ్ఞానమయకోశం.

విజ్ఞానవాదిన్ విజ్ఞానమే యథార్థ మని అనేవాడు (ఒక బౌద్ధవాది).

విజ్ఞానసాక్షిన్ విజ్ఞానానికి సాక్షియైనది. విజ్ఞానాన్ని గుర్తించేది.

విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదిన్ విజ్ఞానంమాత్రమే సత్యమైనది అని అంగీకరించేవాడు.

విజ్ఞానస్కన్ధః 'నేను' అనే ఆలయ విజ్ఞాన ప్రవాహం, 'ఇది' అనే ప్రవృత్తివిజ్ఞానం ఈ రెండూ విజ్ఞానస్కంధం.

విజ్ఞానైకస్కన్ధవాదః విజ్ఞానస్కంధమే సత్య మనే వాదం.

విద్యా జ్ఞానం, ఆత్మజ్ఞానం.

విద్వాన్ (1) ఆత్మజ్ఞాని (2) సగుణ బ్రహ్మోపాసకుడు

విధానమ్ కర్మాచరణపద్ధతి.

విధిప్రతిషేధశాస్త్రమ్ ఇలా చెయ్యాలి అనేది విధి శాస్త్రం. ఇలా చేయకూడదు అని చెప్పేది నిషేధశాస్త్రం.

విపర్యయః తారుమారగుట

విప్రకర్షః దూరం, రెండు వస్తువుల స్వభావాలలో చాల దూరం.

విప్రతిపత్తిః అభిప్రాయభేదం.

విప్రలమ్భకత్వమ్ మోసగించే స్వభావం.

విభూతిః అద్భుత శక్తిగల వస్తువు.

విరాట్ స్థూలశరీరసమష్టి స్థూలశరీరసమష్ట్యుపహితచైతన్యమ్.

విలక్షణత్వమ్ స్వరూపంలోభేదం. వేరువేరు లక్షణాలు కలిగి ఉండడం.

వివక్షా చెప్పాలనే కోరిక, ప్రతిపాదించే అభిప్రాయం.

వివర్తనం వేరువేరు విధాల ఆవిర్భవించుట.

వివర్తః త్రాడుమీదసర్పం కనబడి నట్లు ఒక వస్తువుపై మరొక వస్తువు పుట్టడం. ఈ రెండింటికి సత్తలలోభేదం ఉంటుంది. కనబడేదాని సత్త తక్కువది. "అతత్త్వతోఽ న్యథా ప్రథా వివర్త ఇత్యుదీరితః". జగత్తు బ్రహ్మవివర్తం.

వివసనః దిగంబరుడు.

విశేషః (1) లక్షణం (2) అసాధారణ మైన లక్షణం.

విశేషణమ్ ఒక వస్తువును ఇతర వస్తువులనుండి వేరు చేసే లక్షణం లేదా గుణం.

విశేష్యమ్ విశేషణంచేత ఇతర వస్తువులనుండి వేరుచేయదగినది.

విషయః బాహ్యపదార్థం. అనుభవించ బడేది. తెలుసుకొనబడేది.

విషయిన్ బాహ్యపదార్థాన్ని తెలుసు కొనేది. ఆత్మ, అనగా అంతఃకరణోపహితచైతన్యం.

విషయవిషయిభావ: తెలుసుకొనబడేది తెలుసుకొనేది అనే సంబంధం.

విషయసారూప్యమ్ విషయానికి ఏ రూప మున్నదో అలాంటి రూపాన్ని పొందడం.

విసంవాద (అభిప్రాయాదులలో) ఏకత్వం లేదా సామ్యం లేకపోవడం. పొత్తు కుదరకపోవడం.

విసృష్టిః సృష్టి. అంతర్గతంగా ఉన్న దానిని బహిర్గతం చేయుట.

వీప్సా ఒకే దానిని రెండుమాట్లు చెప్పడం. ఆవృత్తి.

వృత్తిః అర్థాన్ని బోధించే వ్యాపారం.

వేదః (యజ్ఞాదులలో ఉపయో గించే) దర్భలకట్ట.

వేదనాస్కంధః సుఖదుఃఖాద్యనుభవం.

వైధర్మ్యమ్ భేదం. ధర్మాలలో భేదం.

వైనాశికః అంతా పూర్తిగా నశిస్తుందని చెప్పే శూన్యవాది.

వైరూప్యమ్ భేదం.

వైలక్షణ్యమ్ భేదం, స్వభాపంలో భేదం.

వైశ్వరూప్యమ్ రూపాలలో అత్యధికమైన భేదం.

వైశ్వానరః లేదా విశ్వః జాగ్రదవస్థలో ఉన్న జీవుడు.

వైషమ్యమ్ (1) భేదబుద్ధి. ఫలాదులను ఇవ్వడంలో పక్షపాతం (2) భేదం.

వైషమ్యోపగమయోగ్య వైషమ్యం పొందడానికి తగిన.

వ్యతిరేకః (1) భిన్నంగా ఉండడం (2) ఒకటి లేకపోతే రెండవది లేకపోవడం. ఉదా. అగ్ని లేకపోతే ధూమం ఉండదు.

వ్యక్తిః ఒక వస్తువు. (ఒక చెట్టు, ఒక మనిషి ఇత్యాదులందు వలె)

వ్యపదేశః నిర్దేశించడం. పేరు పెట్టడం.

వ్యపాశ్రయ ఆధారపడి ఉన్న.

వ్యవహారః ఆ యా పనులు నడిపించడం.

వ్యష్టిః విడివిడిగా (గ్రహించబడిన) వస్తువులు. ఉదా. వనంలో చెట్లను వేరువేరుగా చూస్తే అది వ్యష్టిని చూడడం.

వ్యాకరణమ్ విడదీయుట. విడదీసి చూపుట.

వ్యాకృత (1) దీనికి ఇది రూపం, ఇది పేరు అని విభజించి చూపబడిన (2) లోపల అణగి ఉండి పైకి ఆవిర్భవించేటట్లు చేయబడిన.

వ్యాఘాతః అద్భుతగులుట.

వ్యాపారః పని. పని జరుగుట.

వ్యావహారికసత్తా లోక వ్యవహారం నడుస్తూ న్నంతకాలము, బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగేవరకు, ఈ జగత్తు సత్యంగానే కనబడుతుంది. ఆ సమయంలో దీని సత్త వ్యావహారికసత్త.

వ్యుదాసః నిరాకరించుట, ఖండించుట.

వ్యూహః ఆకారము, ఒక రూపము.

శ

శబ్దకోపః శాస్త్రవాక్యానికి భంగం కలగడం.

శమః మనోనిగ్రహం.

శారీరకః శరీరంలో ఉన్న జీవుడు.

శాశ్వతిక అన్నికాలాలలోను ఉండేది.

శాస్త్రార్థపరిశుద్ధిః శాస్త్రవిషయాన్ని నిర్దుష్టంగా ఉన్నట్లు ధ్రువీకరించుట.

శిష్టః అధ్యయనాచారాదిసంపన్నుడు.

శేషః అంగం, అవయవం.

శేషిన్ అంగి, అవయవి.

శ్రద్ధా శాస్త్రాచార్యాదులమీద పరిపూర్ణవిశ్వాసం.

శ్రవణమ్ వేదాంతవాక్యాలను శ్రద్ధా పూర్వకంగా వినుట.

ష

షడాయతన ఆరు ఇంద్రియాల స్థానాలు.

స

సంయోగసంబన్ధః రెండు మూర్తవస్తువుల కలయిక. ఉదా. హస్త - పుస్తకసంయోగం

సంవరః లోపలికి వెళ్ళకుండా మూసి వేయుట. ఇంద్రియాలు విషయాభిముఖంగా వెళ్ళకుండా అడ్డుకొనే నియమాభ్యాసం.

సంవాదః అభిప్రాయాదులలో ఏకత్వం.

సంవిద్ జ్ఞానం.

సంవేష్టితప్రసారితన్యాయ ఒక వస్త్రం మడత పెట్టినా, దానిని పరిచినా అది ఆ వస్త్రమే కాని మరొకటి కాదు కదా అదే న్యాయం.

సంశ్లేషః కలయిక. పరస్పరనిబిడసంబంధం.

సంస్కారః : లోపల అణగియున్న భావాలు మొదలైనవి. వాసన.

సంస్కారస్కన్ధః రాగద్వేషాదిక్లేశాలు. మదమానాద్యుపక్లేశాలు, ధర్మాధర్మాలు, సంస్కారస్కంధం.

సంస్థానమ్ అవయవాదుల విన్యాసం లేదా కూర్పు.

సంహతత్వమ్ కలిసి ఉండడం.

సంహతిః సముదాయం.

సంఘాతః సముదాయం.

సంజ్ఞాస్కన్ధః 'గోవు', ఇత్యాదిశబ్దాలచేత నిరూపించబడే జ్ఞానాల ప్రవాహం.

సత్ ఉన్నది. ఎల్లప్పుడూ ఉండేది.

సత్కార్యవాదః కార్యం పుట్టడానికి పూర్వం (పైకి కనబడడానికి పూర్వం) కూడ కారణంలో ఉన్నది అనే వాదం.

సత్త్వమ్ (1) సత్త్వగుణం (2) అంతః కరణం. (3) ప్రాణి.

సత్సంపత్తి : సత్‌లో (ఆత్మలో) కలిసి పోవడం.

సంతాన అవిచ్ఛిన్నప్రవాహం లేదా ధార.

సతానిన్ అవిచిన్నప్రవాహంలో ఉన్న వ్యక్తి.

సంనికర్షః ఇంద్రియాలకు విషయాలతో సంబంధం.

సంనిపాతః వచ్చి చేరడం. కలవడం.

సప్తభఙ్గీనయః ఏడు విధాలైన (జైన)న్యాయం.

సమన్వయః ఐకమత్యం.

సమయః ఒక కట్టుబాటు.

సమవాయః విడదీయరాని సంబంధం (అవయవానికి అవయవికి ఉన్న సంబంధం వంటిది).

సమవాయిన్ సమవాయుసంబంధంతో కలిసినది.

సమష్టిః అనేకవస్తువుల ఒక సముదాయం. ఉదా. వందచెట్ల సమష్టి వనం అవుతుంది.

సమాధిః (1) సమాధానం (2)యోగంలో చిత్తం స్థిరంగా నిలచుట.

సమానన్యాయ రెండింటికి సమంగా వర్తించే న్యాయం. రెండింటికీ వర్తించే నియమం.

సమావర్తనమ్ విద్యాభ్యాసానంతరం గురు కులంనుండి ఇంటికి తిరిగి వచ్చుట.

సముదాయః అన్నింటిని కలపగా ఏర్పడిన మొత్తం.

సముద్రతరఙ్గన్యాయః సముద్రంనుండి బయలు దేరిన తరంగం సముద్రంకంటె భిన్నం కాదు అనే న్యాయం.

సంపదుపాసన అల్పమైన దానిమీద ఉత్కృష్టమైన వస్తు వును ఆరోపించి చేసే ఉపాసన. ఉదా. మనస్సును విశ్వేదేవతలనుగా ఉపాసించడం. దీనిలో ఆరోపించబడినదానికి ప్రాధాన్యం ఉంటుంది.

సంప్రతిపన్న అంగీకరించదగిన (అంగీకరించబడిన).

సంప్రతిపత్తిః అంగీకారం.

సంప్రతిష్ఠా నిలిపే ఆధారం.

సంప్రయోగః కలయిక.

సంప్రసాదః సుషుప్తి. గాఢనిద్ర.

సంబన్ధసాతత్యమ్ సంబంధం నిరంతరం కొనసాగుట.

సమ్యగ్దర్శన సరియైన, నిర్దుష్టమైన జ్ఞానం.

సర్గః సృష్టి.

సర్గశక్తిః సృష్టించే శక్తి.

సర్వశూన్యవాదిన్ : ఏమీ లేదని వాదించేవాడు. (బౌద్ధులలో ఒక తెగ).

సర్వాత్మతా ఆత్మ అన్నింటియందు, అంతటా ఒక్కటిగా ఉండుట.

సర్వాస్తిత్వవాదిన్ సర్వమూ సత్యమే అనే వాది.

సహకారి ఒక పనిలో కూడా ఉండి ఉపకరించే కారణం.

సహోపలమ్భనియమః రెండు వస్తువులు ఎల్లప్పుడూ ఒకదానితో ఒకటి కలిసియే తెలియబడతాయి అనే నియమం.

సాక్షిన్ పైన ఉండి తెలుసుకొంటూండేవాడు.

సాతత్యమ్ అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండడం.

సాధనచతుష్టయమ్ ఆత్మజ్ఞానం కలగడానికి కావలసిన నాలుగు సాధనాలు (1) ఏది నిత్యం ఏది అనిత్యం అనే వివేకజ్ఞానం (2) పరమవైరాగ్యం (3) శమదమాదిసాధనసంపద (4) మోక్షంమీద తీవ్రవాంఛ.

సాధనసామగ్రీ సాధనాల సముదాయం

సాధర్మ్యమ్ పోలిక

సాధారణకారణమ్ సాధారణమైన (అన్నింటికీ సంబంధించిన) కారణం.

సాధ్యపక్షనిక్షిప్త ఇంకా సాధించవలసి ఉన్న వాటిలో చేరిన

సాపేక్ష మరొకదానిమీద ఆధారపడి ఉన్న

సాంపరాయః : (1) మరణం (2) పరలోకం.

సామానాధికరణ్యమ్ ఒకే విభక్తిలో ఉండడం మొదలైన కారణాలచేత ఒకే వస్తువును నిర్దేశించుట.

సామర్థ్యమ్ శక్తి. పనిచేయగల శక్తి.

సామాన్యమ్ (1) పోలిక (2) జాతి (మనుష్యత్వం మొదలుగునవి).

సామాన్యలక్షణమ్ సామాన్యరూపమైన జ్ఞానం.

సామాన్యాత్మక సామాన్యరూపమైన.

సామ్యావస్థా అన్నీ సమంగా, హెచ్చుతగ్గులు లేకుండా, ఉన్న అవస్థ.

సారూప్యమ్ సామ్యం, పోలిక.

సావకాశ అవకాశం ఉన్న.

సికతాకూపన్యాయ ఇసుకనేలలో నుయ్యి తవ్వుతున్నప్పుడు ఒక ప్రక్క తవ్వుతూండగా మరొక ప్రక్క కూలిపోతూన్నట్లు.

సిద్ధ : (1) తపస్సు, జ్ఞానమార్గం మొదలైనవాటిలో పూర్తి సఫలత్వం పొందినవాడు. (2) నిశ్చితమైనది.

సిద్ధి సర్వవిధాల పరిపూర్ణత్వం.

సుషుప్తి : గాఢనిద్ర.

సూక్ష్మశరీరమ్ పంచజ్ఞానేంద్రియాలు,పంచ కర్మేంద్రియాలు, పంచభూతతన్మాత్రులు, మనస్సు, బుద్ధి ఈ పదిహేడింటితో కూడిన, ఇంద్రియగోచరంకాని, ఒక స్థూలదేహం నుండి మరొక స్థూలదేహానికి మారుతూండే దేహం. చూ. లిఙ్గశరీరమ్.

సూత్రాత్మా సూక్ష్మశరీరసమష్ట్యుపహితచైతన్యం.

స్కన్ధః చిత్తవృత్తి విశేషాలు, రూప-విజ్ఞాన-వేదనా-సంజ్ఞా-సంస్కారాలనే ఐదు శరీరంలో ఉండేవి. (బౌ. మ) (చూ. పఞ్చస్కన్ధీ).

స్థూణానిఖననన్యాయ ఒక కఱ్ఱ నేలలో లోతుగా దిగడానికి మళ్లీమళ్లీతవ్విపాతినట్లు.

స్వప్నాన్తః స్వప్నావస్థయొక్క అసలు స్వరూపం.

స్వభావవిప్రకర్షః స్వభావాలలో ఉన్న భేదం.

స్వరూపానుపమర్దః స్వరూపాన్ని చెడగొట్టకుండా ఉండడం.

స్వలక్షణమ్ ఒక వస్తువుయొక్క, దానికి మాత్రమే చెందిన, లక్షణం.

స్వసంవేదనమ్ తన జ్ఞానం.

స్వాభావిక (1) స్వభావసిద్ధమైన (2) ఒకని సొత్తు.

స్వారాజ్యమ్ ఆత్మరాజ్యం.

స్రోతఃసంతానవిత్యతాన్యాయః ప్రవాహం నిత్యంగా ఉన్నట్లు కనబడినట్లు.

హ

హానమ్ విడచుట.

హిరణ్యగర్భః సూక్ష్మశరీరసమష్ట్యుపహిత చైతన్యం, జీవసమష్టిరూపం.

హేతుఫలభావ కారణం దానిఫలం అనే సంబంధం.

హేతుస్వభావానురక్త హేతువుయొక్క స్వభావం చేరని. దాని లక్షణా లేవీ అంటని.

హేతుమత్ హేతువు కలది.

హేతుహేతుమద్భావః హేతవు దానినుండి పుట్టినది అనే సంబంధం.

హ్రస్వమ్ పరమాణువులో పరిమాణం.